Raftul Denisei

Câştigător al Premiului Goncourt

ROMAIN GARY

PROMISIUNEA ZORILOR

„Acest roman este considerat capodopera lui Romain Gary.“ — La Presse (Québec)

HUMANITAS fiction

În *Promisiunea zorilor*, bildungsroman autobiografic, Romain Gary își povestește copilăria în Polonia, adolescența de la Nisa, anii studenției de la Paris, luptele pe care le-a purtat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în Africa de Nord și în Anglia, ca pilot al Franței Libere. Însă personajul principal este, de fapt, mama scriitorului. Capabilă de o iubire copleșitoare, a știut mereu că fiul ei va deveni cineva. Și-a închipuit pentru el cele mai fanteziste cariere: muzician, cântăreț de operă, pictor. În fața eșecurilor succesive ale copilului, Mina Kacew se hotărăște pentru cariera diplomatică și cea literară. Și, culmea, Romain Gary ajunge în viața reală ambasador și scriitor de mare succes. Ca să închidă în literatură împletirea propriului destin cu năzuințele mamei sale și să facă dreptate celei pe care a adorat-o, Gary scrie o carte rară, povestea unui om hotărât să-și transforme viața într-o operă de artă. Cu un stil de mare limpezime, Gary îi închină mamei o odă de o frumusețe tulburătoare, în care strecoară ițele poveștilor lui de dragoste, istoriile prietenilor morți pe câmpul de luptă și pățaniile sale militare și medicale. ***Promisiunea zorilor*** amestecă râsul cu plânsul, vorbește despre melancolia singurătății care l-a urmărit mereu, dincolo de relațiile cu femeile, și care, probabil, l-a împins la sinucidere.

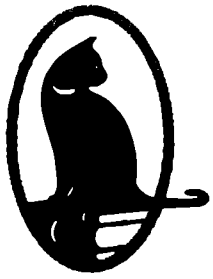

Raftul Denisei

Colecție coordonată de
DENISA COMĂNESCU

ROMAIN GARY

PROMISIUNEA ZORILOR

Traducere din franceză și note de
DANIEL NICOLESCU

HUMANITAS
fiction

Redactor: Raluca Popescu
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Florina Vasiliu, Carmen Petrescu

Tipărit la Artprint

ROMAIN GARY
LA PROMESSE DE L'AUBE
© Éditions Gallimard, Paris, 1960
All rights reserved.

© HUMANITAS FICTION, 2018, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
GARY, ROMAIN
Promisiunea zorilor / Romain Gary; trad. din franceză şi note de Daniel Nicolescu. –
Bucureşti: Humanitas Fiction, 2018
ISBN 978-606-779-424-3
I. Nicolescu, Daniel (trad.; note)
821.133.1

EDITURA HUMANITAS FICTION
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021/311 23 30

Pentru René și Sylvia Agid

PARTEA ÎNTÂI

CAPITOLUL I

Gata, s-a isprăvit. Plaja Big Sur e pustie și rămân lungit în nisip, chiar în locul unde căzusem. Aburii mării îmblânzesc lucrurile: în zare, nici un catarg: pe o stâncă, înaintea mea, mii de păsări; pe o alta, o familie de foci: tatăl țâșnește neostenit din ape, lucios și plin de abnegație, cu un pește în gură. Rândunelele de mare aterizează uneori atât de aproape, încât îmi țin răsuflarea și mi se deșteaptă și se-ațâță vechea năzuință: cât pe ce să mi se-așeze pe față, să mi se cuibărească pe gât și pe brațe, acoperindu-mă cu totul... La patruzeci de ani, încă mai visez la semnele unei tandrețe nesfârșite. Stau de atât de multă vreme întins pe plajă, fără să mă mișc, încât pelicanii și cormoranii au ajuns să alcătuiască împrejurul meu un cerc și, adineaori, o focă s-a lăsat dusă de valuri până la picioarele mele. A rămas acolo ceva timp, privindu-mă, ridicată pe înotătoare, și apoi s-a întors în Ocean. I-am zâmbit, dar a rămas pe loc, gravă și puțin tristă, de parcă știa.

Maică-mea mersese cinci ore cu taxiul ca să vină să-și ia la revedere înainte de mobilizare, la Salon-de-Provence, unde eram sergent instructor la Şcoala de Aviaţie.

Taxiul era o veche rablă marca Renault: o vreme deținuserăm o cotă-parte de cincizeci și apoi de douăzeci și cinci la sută din exploatarea comercială a vehiculului. De ani buni, taxiul

ajunsese proprietatea exclusivă a fostului asociat, șoferul Rinaldi: cu toatea astea, mama părea încredințată că are în continuare drepturi morale asupra mașinii și, cum Rinaldi era o persoană blajină, timidă și impresionabilă, abuza oarecum de bunăvoința lui. Uite-așa, ajunsese cu el la volan de la Nisa la Salon-de-Provence – trei sute de kilometri – fără să plătească, desigur, și, mult timp după război, dragul de Rinaldi, scărpinându-se în cap, un cap complet încărunțit, încă își mai amintea cu un soi de pică admirativă cum îl „mobilizase" maică-mea.

— S-a suit în taxi și mi-a spus, pur și simplu: „Spre Salon-de-Provence, mergem să ne luăm rămas-bun de la fii-miu". Am încercat să mă împotrivesc: dus-întors, însemna o cursă de zece ceasuri. Imediat, m-a acuzat că nu sunt patriot și m-a amenințat că aduce poliția ca să mă bage la pușcărie; pentru că dăduseră ordin de mobilizare și eu încercam să mă eschivez. Se pusese la mine-n taxi, cu toate pachetele pentru dumneata – cârnați, șuncă, borcane cu dulceață – și-mi tot repeta că feciorul ei e un erou, că voia să-l mai strângă o dată în brațe și că să nu mă mai pun de-a curmezișul.

Apoi a plâns un pic. Bătrâna dumneavoastră doamnă a plâns dintotdeauna ca un copil, dar când am văzut-o acolo, la mine în taxi, după atâția ani de când ne cunoșteam, plângând în tăcere, cu un aer de câine bătut – îmi cer scuze, domnule Romain, știți prea bine cum era –, n-am putut s-o refuz. N-aveam copii, totul se ducea oricum de râpă, ce mai conta o cursă în plus, fie și una de cinci sute de kilometri. I-am zis: „Bun, mergem, dar plătiți benzina", ca principiu. Continua să considere că are drepturi asupra taxiului, doar pentru că fuseserăm asociați cu șapte ani înainte. Nu-i nimic, știi că te iubea, că ar fi făcut orice pentru dumneata...

Am văzut-o coborând din taxi, în fața popotei, cu bastonul în mână, cu o țigară Gauloise între buze și, sub privirea miștocară a trupeților, și-a deschis brațele spre mine cu un gest teatral, așteptând ca feciorul să i se repeadă la piept,

potrivit bunelor uzanțe. M-am dus degajat spre ea, legănându-mi ușor umerii, cu cascheta pe ochi, cu mâinile în buzunarele acelei haine de piele care-i împinsese pe atâția tineri să se lase recrutați în aviație, furios și stânjenit de această năvală inadmisibilă a unei mame în universul viril în care mă bucuram de o reputație de „dur", de „adevărat" și de „barosan" cucerită cu greu. Am îmbrățișat-o cu toată răceala voioasă de care eram în stare și am încercat în zadar s-o mân cu dibăcie îndărătul taxiului, așa încât s-o feresc de priviri, dar s-a dat un pas înapoi, ca să mă admire mai bine și, cu o față radioasă, cu ochi plini de încântare, cu mâna pe inimă, trăgând zgomotos aerul pe nări, ceea ce, pentru ea, era întotdeauna un semn de mare satisfacție, a exclamat, cu o voce pe care toți au auzit-o, și cu un puternic accent rusesc:

— Guynemer![1] O să fii un al doilea Guynemer! O să vezi, mama are întotdeauna dreptate!

Mi s-au aprins obrajii, am auzit râsete în spatele meu, în vreme ce ea, cu un gest amenințător al bastonului îndreptat către soldățimea hlizită împrăștiată în fața cafenelei, proclama cu un aer pătruns:

— O să fii erou, o să ajungi general, Gabriele d'Annunzio, ambasador al Franței – toți golanii ăștia habar n-au cine ești!

Cred că niciodată un fiu nu și-a urât atât mama cum am făcut-o eu în clipa aia. Însă, în timp ce mă străduiam să-i explic, șopotind zborșit, că mă compromitea iremediabil în ochii Armatei Aeriene, în timp ce făceam un nou efort ca s-o împing îndărătul taxiului, fața ei a căpătat o expresie descumpănită, buzele au început să-i tremure și am auzit încă o dată formula de nesuferit, devenită deja o obișnuință:

— Ți-e rușine cu bătrâna ta mamă?

Dintr-odată, toată spoiala de așa-zisă bărbăție, de orgoliu, de duritate cu care mă împopoțonasem cu atâta trudă, s-a

---

1. Georges Guynemer (1894–1917), pilot de război și erou militar francez din Primul Război Mondial.

destrămat. Am cuprins-o cu un braț pe după umeri, în timp ce cu mâna rămasă liberă schițam, pentru tovarășii mei, gestul acela colorat, cu degetul mijlociu sprijinit de cel mare, și însuflețit de o mișcare verticală de du-te vino, al cărui înțeles, după cum am aflat ulterior, era cunoscut soldaților din întreaga lume, cu diferența că, în Anglia, era nevoie de două degete nu doar de unul ca în țările latine – chestie de temperament. Nu le mai auzeam râsetele, nu le mai zăream privirile batjocoritoare, îi cuprindeam umerii cu brațul și mă gândeam la toate luptele pe care aveam să le port pentru ea, la ce-mi făgăduisem, în zorii vieții, anume că-i voi face dreptate, că voi da un sens sacrificiului ei și că mă voi întoarce într-o bună zi acasă, după ce voi fi câștigat lupta pentru stăpânirea lumii cu aceia cărora învățasem atât de bine să le cunosc, odată cu primii pași, puterea și cruzimea. Până și azi, la mai bine de douăzeci de ani distanță, când tot ce era de spus s-a spus, cum stau așa întins pe stânca de la Big Sur, pe malul Oceanului, unde doar focile își fac auzit strigătul în uriașa singurătate marină prin care uneori trec balenele cu jetul lor de apă minuscul și derizoriu în toată nemărginirea – până și azi, când totul pare pustiu, e de ajuns să ridic ochii ca să văd ceata dușmanilor cercetându-mă, în căutarea celui mai mărunt semn de supunere sau de smerenie. Eram copil atunci când, pentru întâia oară, mama mi-a dezvăluit existența lor; înainte de Albă-ca-Zăpada, înainte de Motanul Încălțat, înainte de cei șapte pitici și de Zâna cea Rea, s-au adunat în jurul meu și nu m-au mai părăsit nicicând; mama mi-i arăta pe rând, unul câte unul, și le îngâna numele, strângându-mă în brațe; încă nu pricepeam, dar presimțeam că, odată, aveam să-i înfrunt în numele ei; an de an le deslușeam mai bine chipurile; după fiece lovitură pe care ne-o dădeau, simțeam cum crește în mine chemarea spre nesupunere; astăzi, cu o viață în spate, la capătul drumului, încă îi mai văd limpede, în amurgul de la Big Sur, le aud vocile, în ciuda mugetului scos de Ocean; numele lor îmi revin automat pe

buze, iar ochii mei de bărbat îmbătrânind își recapătă, ca să le poată sta împotrivă, privirea de la vârsta de opt ani. Primul e Totoche, zeul prostiei, cu dosul lui sângeriu de maimuță, cu figura lui de intelectual rudimentar, cu dragostea lui înflăcărată pentru abstracțiuni; în 1940, era protejatul și doctrinarul nemților; astăzi se refugiază din ce în ce mai mult în știința pură și poate fi adesea văzut stând încovoiat peste umărul savanților noștri; după fiecare explozie nucleară, umbra lui se lățește și mai mult peste suprafața pământului; șiretlicul lui preferat e să dea o formă genială prostiei și să-i recruteze dintre noi pe bărbații de seamă prin care să ne pregătească distrugerea.

Mai e Meryav, zeul adevărurilor absolute, un soi de cazac cățărat pe mormane de cadavre, cu cravașa în mână, cu cușma de blană lăsată pe ochi și rânjet hlizit; ăsta e cel mai vârstnic domn și stăpân al nostru; ne conduce de atâta vreme destinele, că a ajuns bogat și slăvit; de fiecare dată când ucide, schingiuiește sau urgisește în numele adevărurilor absolute, religioase, politice sau morale, jumătate din omenire îi linge cizmele cu duioșie; chestie care-l distrează peste poate, fiindcă știe prea bine că adevărurile absolute nu există, că nu sunt decât o cale de a ne înrobi și, chiar în clipa aceasta, în aerul lăptos de la Big Sur, deasupra lătratului focilor și țipetelor cormoranilor, ecoul râsului său triumfător gâlgâie înspre mine venind de departe, încât nici măcar glasul fratelui meu, Oceanul, nu izbutește să-l acopere.

Mai e și Filoche, zeul meschinăriei, al prejudecăților, al disprețului, al urii – aplecat în afara lojei lui de portar, la intrarea în lumea locuită, în timp ce zbiară „american împuțit, arab împuțit, evreu împuțit, rus împuțit, chinez împuțit, negru împuțit" –, e un minunat organizator de mișcări de mase, de războaie, de linșări, de prigoane, dialectician priceput, părinte al tuturor formațiunilor ideologice, mare inchizitor și iubitor de războaie sfinte, în ciuda pielii lui râioase, a mutrei lui de hienă și a labelor scurte și strâmbe, e unul dintre

cei mai puternici și mai ascultați zei, pe care îl întâlnim mereu în toate taberele, unul dintre cei mai înfocați străjeri ai planetei noastre, a cărei dominație ne-o dispută cu o șiretenie și o dibăcie duse pe cele mai înalte culmi.

Există și alți zei, mai enigmatici și mai dubioși, mai perfizi și mai bine camuflați, anevoie de identificat; trupele lor sunt numeroase și numeroși le sunt complicii recrutați dintre noi, mama îi știa prea bine; în camera mea de copil, venea adesea să-mi vorbească despre ei, cu voce scăzută și strângându-mi fața la piept; treptat, satrapii ăștia care călăreau lumea au devenit pentru mine mai reali și mai vizibili decât obiectele cele mai familiare, iar umbrele lor uriețești au rămas răsfrânte asupra mea până azi; când ridic capul, am impresia că le văd armurile strălucitoare, iar sulițele lor par să țintească spre mine, odată cu fiecare rază venită din cer.

Suntem dușmani vechi și ceea ce vreau, aici, e să dau seamă despre lupta noastră; mama a fost una dintre marionetele lor preferate; încă din fragedă pruncie, îmi făgăduisem s-o scap de robia aceasta; am crescut așteptând ziua când voi putea să întind mâna către vălul care întuneca universul și să descopăr dintr-odată un chip al înțelepciunii și al îndurării; am vrut să mă războiesc cu zeii cei absurzi și îmbătați de putere pentru suveranitatea asupra lumii, ca să pot înapoia Pământul celor care îl umplu cu dârzenia și dragostea lor.

CAPITOLUL II

La vârsta de treisprezece ani, mi-am presimțit pentru întâia oară, cred, menirea.

Pe-atunci, eram elev în penultima clasă gimnazială la Nisa, iar mama deținea, la Hotelul Négresco, una dintre „vitrinele" de culoar în care expunea articolele pe care i le cedau magazinele de lux; fiecare eșarfă, fiecare centură sau bluziță

îi aducea un comision de zece la sută. Uneori, aplica un mic spor ilicit la prețuri și băga în buzunar diferența. Cât era ziua de lungă, pândea posibilii clienți, fumând nervos nenumărate Gauloise, fiindcă pâinea noastră cea de toate zilele depindea integral de acest negoț nesigur. Se făcuseră treisprezece ani de când, singură, fără soț, fără amant, lupta cu hotărâre, ca să câștige lunar cele trebuincioase, ca să plătim untul, încălțările, chiria casei, hainele, biftecul de la prânz – biftecul acela pe care mi-l punea zilnic în față, în farfurie, cu o notă de solemnitate, ca un adevărat semn al triumfului ei asupra adversității. Mă întorceam de la liceu și mă așezam la masă. Stând în picioare, mama mă privea mâncând, cu aerul satisfăcut al cățelelor care-și alăptează puii. Refuza să se atingă de friptură, asigurându-mă că nu-i plăceau decât legumele, și că grăsimile și carnea îi erau strict interzise. Într-o bună zi, ridicându-mă de la masă, m-am dus la bucătărie să beau un pahar cu apă. Mama stătea pe un taburet; ținea în mână tigaia în care fripsese biftecul. Îi ștergea grijuliu fundul unsuros cu bucățele de pâine, pe care apoi le înfuleca. În ciuda gestului rapid cu care a ascuns tigaia sub ștergar, mi-am dat dintr-odată seama, fulgerător, care erau adevăratele motive ale regimului ei vegetarian. Am rămas acolo o vreme, nemișcat, împietrit, privind cu groază spre tigaia stângaci dosită sub ștergar și spre zâmbetul neliniștit, vinovat al mamei, apoi am izbucnit în plâns și mi-am luat tălpășița. La capătul bulevardului Shakespeare, unde locuiam pe atunci, se afla un terasament abrupt deasupra căii ferate; acolo am fugit să mă pitesc. Mi s-a năzărit să mă arunc sub tren, ca să scap de rușine și de neputință, dar, aproape imediat, hotărârea violentă de a vindeca lumea și de a i-o pune cândva mamei la picioare, o lume a bucuriei, dreaptă, demnă de ea, mi-a îmboldit inima cu un ghimpe al cărui foc mi-a rămas în sânge până în ultima clipă. Cu fața ascunsă între brațe, m-am lăsat pradă durerii, dar lacrimile, care în atâtea rânduri mă

ajutaseră, de data asta nu mi-au adus pic de alinare. Un insuportabil sentiment de mizerie, de lipsă de bărbăție, aproape de infirmitate, m-a cuprins; pe măsură ce creșteam, frustrarea mea de copil și nădejdea mea confuză, departe de a se veșteji, creșteau odată cu mine și se transformau, puțin câte puțin, într-o nevoie pe care nici vreo femeie, nici arta nu aveau să mai fie vreodată în stare s-o ostoiască. Pe când boceam printre ierburi, am zărit-o pe mama ivindu-se în vârful taluzului. Nu știu cum descoperise locul cu pricina: nimeni nu trecea niciodată pe-acolo. Am văzut-o aplecându-se ca să treacă pe sub sârme, apoi coborând spre mine, cu părul ei cenușiu doldora de lumină și de azur. S-a așezat lângă mine, cu nelipsita țigară Gauloise în mână.

— Nu mai plânge.

— Lasă-mă.

— Nu mai plânge. Iartă-mă. De-acum ești bărbat. Te-am necăjit.

— Ți-am spus, lasă-mă!

Pe calea ferată a trecut un tren. Dintr-odată, mi s-a părut că tot acel vacarm era iscat de amărăciunea mea.

— Nu mai fac.

M-am mai liniștit puțin. Stăteam așezați amândoi pe rambleu, cu brațele pe genunchi, privind în direcții opuse. O capră fusese priponită de o tufă de mimoze. Mimozele erau înflorite, cerul era foarte albastru, iar soarele strălucea cât putea de tare. Pe neașteptate, m-am gândit că lumea se pricepea să ne păcălească. E primul meu de gând de adult pe care-l țin minte. Mama mi-a întins pachetul cu Gauloise.

— Vrei o țigară?

— Nu.

Se străduia să mă trateze ca pe un bărbat. Poate că se grăbea. Avea de-acum cincizeci și unu de ani. O vârstă problematică, atunci când n-ai drept sprijin în viață decât un singur copil.

— Azi ai scris?

De mai bine de un an, „scriam". Înnegrisem mai multe caiete școlărești cu poemele mele. Ca să-mi dau iluzia că sunt publicat, transcriam fiecare literă cu caractere de tipar.

— Da. Am început un mare poem filozofic despre reîncarnare și despre migrația sufletelor.

A dat din cap.

— Și la liceu?

— Am primit un zero la mate.

Mama a căzut pe gânduri.

— Ăia nu te înțeleg, a zis ea.

Eram cam de aceeași părere. Încăpățânarea cu care profesorii mei de științe îmi dădeau nota zero îmi sugera că sunt cu desăvârșire ignoranți.

— O să regrete, a spus mama. O să vadă ei. Într-o bună zi, numele tău va fi gravat cu litere de aur pe zidul liceului. Mă duc mâine să le-o spun...

M-am înfiorat.

— Mamă, îți interzic! O să mă faci iar de râs.

— O să le citesc ultimele tale poeme. O să fii d'Annunzio! O să fii Victor Hugo, o să iei Premiul Nobel!

— Mamă, îți interzic să le vorbești!

Nu m-asculta. Privirea i s-a pierdut în zare și pe buze i-a apărut un zâmbet fericit, naiv și totodată încrezător, de parcă ochii ei, străpungând cețurile viitorului, și-ar fi văzut dintr-odată fiul, la vârsta maturității, urcând lent treptele Panteonului[1], în ținută de gală, copleșit de glorie, de succes și de onoruri.

— Toate femeile o să-ți cadă la picioare, a încheiat ea tranșant, despicând cerul cu țigara.

Trenul de douăsprezece și cincizeci dinspre Ventimiglia a trecut învăluit într-un nor de fum. La geamuri, călătorii se întrebau probabil la ce anume se uitau atât de stăruitor,

1. Da, știu. (N. a.)

înspre cer, doamna cu păr cărunt și copilul acela trist care încă-și mai ștergea lacrimile.

Mama mi s-a părut dintr-odată îngrijorată.

— Trebuie să găsim un pseudonim, a zis ea cu hotărâre. Un mare scriitor francez nu poate să poarte un nume rusesc. Dacă ai fi fost un ilustru violonist, ar fi mers, dar pentru un titan al literaturii franceze, nu se potrivește...

De data asta, „titanul literaturii franceze" a încuviințat pe de-a-ntregul. De șase luni încoace, tot „încercam" zilnic, ore în șir, pseudonime. Le caligrafiam cu cerneală roșie, într-un caiet special. Chiar în acea dimineață, mă oprisem la „Hubert de la Vallée", dar după jumătate de ceas mă lăsam sedus de farmecul nostalgic al lui „Romain de Roncevaux". Adevăratul meu prenume, Romain, mi se părea cât se poate de mulțumitor. Din păcate, Romain Rolland exista deja, și n-aveam chef să-mi împart gloria cu nimeni. Anevoioasă treabă! Necazul cu un pseudonim e că nu poate nicicând exprima tot ce simți înlăuntrul tău. Cât pe ce să trag concluzia că un pseudonim nu era de ajuns, ca mijloc de expresie literară, și că mai trebuia să scrii și cărți.

— Dacă ai fi fost un violonist de excepție, numele Kacew s-ar fi potrivit foarte bine, a repetat mama, oftând.

Chestia asta cu „violonistul de excepție" constituise o mare dezamăgire pentru ea, și mă simțeam cât se poate de vinovat. Era vorba de un dezacord cu destinul, pe care mama nu-l putea pricepe. Așteptând totul de la mine și căutând mereu o scurtătură miraculoasă care să ne aducă amândurora „gloria și adulația mulțimilor" – nu pregeta niciodată în fața unui clișeu, lucru care se datora nu atât sărăciei vocabularului, cât unui soi de supunere față de societatea vremii, față de valorile și de etaloanele ei de aur – există, între clișee, formulele de-a gata și ordinea socială în vigoare, o punte de acceptare și de conformism care depășește limbajul – nădăjduise mai întâi că aveam să ajung un copil-minune, o combinație de Yascha Heifetz și Yehudi Menuhin, care se aflau

pe atunci pe culmile succesului. Mama năzuise dintotdeauna să fie o mare artistă; de-abia împlinisem șapte ani, când a cumpărat o vioară de ocazie dintr-un magazin din Vilnius, în estul Poloniei, pe unde ne aflam atunci în trecere, și am fost condus cu pompă la un bărbat ostenit, cu straie negre și plete, căruia mama, murmurând respectuos, îi spunea „maestro". Apoi m-am dus la el singur, plin de îndrăzneală, de două ori pe săptămână, doar cu vioara într-o cutie gălbuie, cu interiorul îmbrăcat în catifea violet. Din figura acelui „maestro" n-am păstrat decât amintirea bărbatului buimăcit atunci când puneam mâna pe arcuș; iar strigătul „Vai! Vai! Vai!" pe care-l slobozea, ducându-și ambele mâini la urechi, îmi stăruie și acum în minte. Cred că era o ființă care suferea nespus de pe urma lipsei de armonie universală din lumea noastră măruntă, o lipsă de armonie în sânul căreia am jucat probabil, în timpul celor trei săptămâni cât au durat lecțiile mele, un rol hotărâtor. La capătul celei de-a treia săptămâni, mi-a smuls brusc arcușul și vioara din mâini, mi-a zis că o să vorbească cu mama și m-a dat afară. N-am aflat niciodată ce i-a spus mamei, dar ea a oftat mai multe zile la rând, privindu-mă dojenitor și strângându-mă uneori în brațe, dintr-o pornire miloasă.

Un vis măreț se destrămase.

CAPITOLUL III

Pe vremea aceea, mama făcea pălării pe comandă pentru niște clienți pe care îi atrăgea, la început, prin corespondență; fiecare prospect era scris de mână și dădea de știre că „pentru propriul divertisment, fosta directoare a unei mari case de modă pariziene consimțea să croiască pălării la domiciliu, pentru o clientelă restrânsă și aleasă pe sprânceană". A încercat să-și reia aceeași îndeletnicire câțiva ani mai târziu, după

sosirea noastră la Nisa, în 1928, în apartamentul de două camere de pe bulevardul Shakespeare și, cum afacerii îi trebuia timp ca să se urnească – de fapt nu s-a urnit niciodată –, mama aplica tratamente de înfrumusețare în încăperea din spate a unui coafor; după-amiaza oferea aceleași îngrijiri exemplarelor de rasă dintr-un adăpost pentru câini de pe Avenue de la Victoire. Mai târziu a venit rândul vitrinelor din hoteluri, al bijuteriilor prezentate din ușă-n ușă, în hotelurile de lux, contra comision, al parteneriatului la o tarabă de legume în piața Buffa, al vânzării de imobile, de pensiuni – una peste alta, nu-mi lipsea niciodată nimic, biftecul de la prânz era la locul lui, și nimeni din Nisa nu m-a văzut vreodată cu încălțările scâlciate sau prost îmbrăcat. Eram mânios pe mine că o dezumflasem pe mama cu lipsa mea totală de har muzical și, până-n ziua de azi, nu pot să aud de Menuhin sau de Heifetz fără ca remușcarea să-mi strângă inima. După vreo treizeci de ani, pe când eram consul general al Franței la Los Angeles, soarta m-a pus în situația să-l decorez cu Marea Cruce a Legiunii de Onoare pe Yascha Heifetz, care locuia în aria mea administrativă. După ce am prins crucea pe pieptul violonistului și am rostit formula consacrată: „Domnule Heifetz, în numele Președintelui Republicii și în virtutea prerogativelor care ne-au fost conferite, vă acordăm ordinul Marii Cruci a Legiunii de Onoare", m-am auzit spunând dintr-odată, cu voce tare și deslușită, cu ochii ridicați spre cer:

— Asta da potrivеală, zău așa!

Maestrul a părut ușor contrariat.

— Ce-ați spus, domnule consul general?

Ca să isprăvesc ceremonia, m-am grăbit să-l sărut pe amândoi obrajii, potrivit uzanțelor.

Propriile ei ambiții artistice nu se împliniseră nicicând, așa încât se bizuia pe mine ca să le înfăptuiesc. Eram hotărât să fac tot ceea ce-mi stătea în putință ca ea să ajungă, prin mine, o artistă celebră și aclamată, așa încât, după ce am șovăit

îndelung între pictură și teatru, muzică și dans, am optat într-o bună zi pentru literatură, care mi se părea ultimul refugiu de pe pământ al tuturor acelora care nu știau încotro s-o apuce.

Episodul cu vioara nu a mai fost prin urmare niciodată pomenit în discuțiile noastre și am căutat o nouă cale care să ne ducă spre glorie.

De trei ori pe săptămână, îmi luam botoșeii de mătase și mă lăsam dus de mână la studioul lui Sacha Jigloff unde, preț de două ceasuri, îmi ridicam conștiincios piciorul la bară, în vreme ce mama, șezând într-un colț, își împreuna uneori mâinile surâzând uluită și exclamând:

— Nijinski! Nijinski! O să fii Nijinski! Știu eu ce spun!

Apoi mă însoțea la vestiar, unde rămânea cu ochii la pândă, în timp ce mă dezbrăcam, pentru că, potrivit explicațiilor ei, „Sacha Jigloff avea niște năravuri urâte", acuzație care și-a dovedit curând temeiul atunci când, în timp ce făceam un duș, Sacha Jigloff a intrat pe vârful picioarelor în cabină și, după cum am crezut în desăvârșita mea inocență, a încercat să mă muște, ceea ce m-a făcut să scap un urlet înfiorător. Îl văd și acum pe amărâtul de Jigloff fugind prin toată școala, urmărit de maică-mea, dezlănțuită, cu bastonul în mână – și-așa s-a încheiat cariera mea de mare dansator. Existau pe vremea aceea la Vilnius alte două școli de dans, dar mama, prevenită de-acum, n-a mai riscat. Nu suporta ideea că odrasla ei putea fi altceva decât un bărbat căruia îi plac femeile. Probabil că n-aveam mai mult de opt ani, când a început să-mi descrie „succesele" mele viitoare, să evoce oftaturile și privirile, bilețelele de amor și jurămintele; mâna strânsă pe furiș, sub clar de lună, pe vreo terasă; uniforma mea albă de ofițer din regimentul de gardă și, în depărtare, valsul; șoaptele și implorările; era așezată și mă îmbrățișa, cu ochii închiși, cu un surâs un pic vinovat și miraculos de tineresc, atribuindu-mi toate omagiile și veneratia de care marea ei frumusețe se bucurase, fără îndoială, pe vremuri, și de a căror desfătare

sau amintire nu se desprinsese poate cu totul; mă sprijineam ușor de ea; o ascultam cu un aer nepăsător, dar plin de interes, lingând într-o doară dulceața de pe-o felie de pâine; eram prea tânăr ca să pricep că se străduia să scape, în acest chip, de propria ei singurătate femeiască, de propria ei nevoie de tandrețe și de bunăvoință.

Odată eliminate baletul și vioara, iar nepriceperea mea totală la matematică interzicându-mi să fiu „un nou Einstein", am încercat singur, de data asta, să-mi descopăr un talent ascuns care să prilejuiască împlinirea aspirațiilor artistice ale mamei.

De câteva luni încoace, căpătasem obiceiul să-mi fac de lucru cu o cutie de acuarele aflată în echipamentul meu școlar. Petreceam ore în șir cu pensula în mână și mă desfătam cu nuanțele de roșu, de galben, de verde și de albastru. Într-o bună zi – împlinisem pe atunci zece ani – profesorul meu de desen a căutat-o pe mama și i-a împărtășit părerea: „Doamnă, fiul dumneavoastră are un talent la pictură care nu s-ar cădea să fie trecut cu vederea".

Această dezvăluire a avut un efect neașteptat asupra mamei. Fără îndoială că biata de ea era atât pătrunsă de legendele și de prejudecățile burgheze de început de secol, încât, dintr-un motiv sau altul, pictura și viața irosită în zadar erau, în mintea sa, totuna. Știa pesemne câte ceva despre carierele tragice ale lui Van Gogh și Gauguin, îndeajuns cât să fie înspăimântată. Îmi amintesc cu ce expresie de groază întipărită pe chip a intrat la mine în cameră, cum s-a așezat, părând complet descurajată, în fața mea, cum m-a privit tulburată, într-o rugă fără cuvinte. Toate imaginile din *Boema* și toate trimiterile la pictorii de doi bani loviți de patima beției, de mizerie și de tuberculoză, i se perindau probabil prin minte. Ajunsese să rezume toată situația printr-o formulă izbitoare și, zău, nu întru totul lipsită de temei, dacă stai bine să te gândești:

— Dacă ai geniu, te lasă ăștia să crăpi de foame.

Nu știu exact ce înțelegea prin „ăștia". Fără îndoială că nici ea nu știa. Însă, începând din ziua aceea, mi s-a interzis practic să mai ating cutia de acuarele. Nefiind în stare să-și închipuie că am doar o simplă și măruntă înzestrare copilărească, ceea ce, cu siguranță, era cazul, entuziasmul ei se repezea îndată spre culmi și, refuzând să mă vadă altfel decât în chip de erou, mă transforma acum în erou blestemat. Cutia mea de acuarele a căpătat supărătoarea tendință să devină de negăsit și, atunci când, izbutind să dau de ea, mă apucam de pictat, mama ieșea din cameră, apoi intra la loc în scurt timp, învârtindu-se în jurul meu ca un animal neliniștit, privindu-mi pensula cu o nedumerire mâhnită, până în clipa când, sastisit cu desăvârșire, îmi lăsam culorile în pace, definitiv.

I-am purtat pică multă vreme și mi se mai întâmplă și azi să mi se năzare că mi-am ratat vocația.

Și uite-așa, canonit totuși de-o pornire surdă și nelămurită, dar de nestăvilit, m-am apucat de scris încă de la doisprezece ani și am bombardat revistele literare cu poeme, povestiri și tragedii cu vers alexandrin, în cinci acte.

Mama nu nutrea împotriva literaturii nici una dintre prejudecățile aproape superstițioase pe care i le inspira pictura; dimpotrivă, o vedea cu ochi buni, ca pe o mare cucoană, primită în casele cele mai de soi. Goethe fusese copleșit de onoruri, Tolstoi era conte, Victor Hugo, Președinte al Republicii – nu știu de unde-i venise ideea, dar ținea mult la ea –, apoi, dintr-odată, i s-a întunecat fața:

— Însă e musai să ai grijă de sănătate, din pricina bolilor venerice. Guy de Maupassant a murit nebun, Heine paralitic...

Părea îngrijorată și a fumat o vreme în tăcere, șezând pe taluz. Literatura avea în mod limpede primejdiile ei.

— La început apare o bășicuță, mi-a zis.

— Știu.

— Promite-mi că o să fii cu băgare de seamă.

— Promit.

Viaţa mea amoroasă nu depăşise, la vremea aceea, stadiul privirilor pătimaşe pe care le aruncam pe sub fustele lui Mariette, menajera noastră, atunci când se urca pe scaunul de bucătărie.

— Poate c-ar fi mai bine să te însori de tânăr cu o fată plăcută şi de treabă, mi-a spus mama, cu vădită silă.

Ştiam însă bine, şi unul, şi altul, că nu aştepta câtuşi de puţin aşa ceva de la mine. Cele mai frumoase femei din lume, marile balerine, primadonele, alde Rachel, Duse şi Garbo – astea îmi erau, în opinia ei, sortite. În ceea ce mă priveşte, eram întru totul de acord. Doar blestematul ăla de scăunel să fi fost mai înalt sau, şi mai bine, să fi priceput Mariette cât de important era pentru mine să-mi încep de îndată cariera... Aveam treisprezece ani şi tare multe de făcut.

Iată cum, după ce muzica, dansul şi pictura au fost pe rând date deoparte, ne-am mulţumit cu literatura, în ciuda primejdiilor venerice. Acum nu ne mai rămânea decât să începem să dăm chip viselor noastre, să găsim un pseudonim demn de capodoperele pe care lumea le aştepta de la noi. Stăteam zile întregi în cameră înnegrind hârtia cu nume mirobolante. Mama îşi strecura uneori capul înăuntru ca să se intereseze de nivelul meu de inspiraţie. Nu ne-a trecut niciodată prin cap ideea că aceste ore de trudă ar fi putut mai degrabă să fie dedicate elaborării capodoperelor respective.

— Deci?

Luam coala de hârtie şi îi dezvăluiam rezultatul muncii mele literare din ziua cu pricina. Nu eram niciodată mulţumit de strădaniile mele. Nici un nume, oricât de frumos şi de sonor ar fi fost, nu mi se părea la înălţimea a ceea ce mi-aş fi dorit să realizez pentru ea.

— Alexandre Natal. Armand de La Torre. Terral. Vasco de La Fernaye...

Şi tot aşa, pagină după pagină. După fiecare pomelnic de nume, ne priveam şi clătinam din cap. Nu mergea – chiar nu mergea deloc. De fapt, ştiam prea bine şi unul, şi celălalt

că numele de care aveam nevoie erau, din păcate, adjudecate cu toatele. „Goethe" era luat, „Shakespeare" de asemenea, și tot așa „Victor Hugo". Asta aș fi dorit să fiu pentru ea, asta aș fi vrut să-i ofer. Uneori, când ridicam ochii spre ea, așa cum stăteam îndărătul mesei, în pantaloni scurți, mi se părea că lumea nu era îndeajuns de mare ca să cuprindă iubirea pe care i-o purtam.

— S-ar potrivi ceva gen Gabriele d'Annunzio, mi-a spus mama. A chinuit-o cumplit pe Duse.

Spunea asta cu o nuanță de respect și de admirație. Mamei i se părea cât se poate de firesc ca marii bărbați să le facă pe femei să sufere și nădăjduia că, din punctul ăsta de vedere, aveam să dau și eu ce era mai bun în mine. Ținea enorm să am succes la femei. În mod limpede, considera că acesta era unul dintre aspectele esențiale ale izbânzii pe acest pământ. Pentru ea, era totuna cu onorurile oficiale, cu decorațiile, cu uniformele de gală, cu șampania sau recepțiile la ambasade, iar atunci când îmi vorbea despre Vronski și Anna Karenina, mă privea cu mândrie, îmi mângâia părul și ofta zgomotos, cu un surâs de anticipație naivă. Poate că exista în subconștientul acestei femei, cândva foarte frumoasă, dar care trăia de mult fără vreun bărbat, o nevoie de revanșă fizică și sentimentală, astfel încât îi cerea propriului fiu să-i țină locul. Oricum, după ce își petrecea ziua umblând din ușă în ușă, cu valijoara în mână – se ducea să-i vadă pe englezii bogați, în hotelurile de lux, și se prezenta ca fiind o doamnă scăpătată din aristocrația rusă, silită să-și vândă ultimele „bijuterii de familie" – bijuteriile îi erau de fapt încredințate de către negustori, care-i păstrau un comision de zece la sută – după o astfel de zi, cu atât mai umilitoare și mai obositoare cu cât arareori i se întâmpla să încheie mai mult de o afacere pe lună, își scotea în grabă pălăria și paltonul gri, își aprindea o țigară și venea, cu un zâmbet fericit pe chip, să se așeze în fața puștiului în pantaloni scurți care, strivit de groaza de a nu putea face nimic pentru ea, stătea cât era ziua de lungă

scormonindu-şi creierii în căutarea unui nume îndeajuns de frumos, de emfatic, de promiţător încât să poată exprima tot ghesul inimii, încât să răsune clar şi puternic în urechile mamei sale, cu ecoul grăitor şi deplin al acelei glorii viitoare pe care se străduia să i-o depună la picioare:

— Roland de Chantecler, Romain de Mysore...

— Poate c-ar fi mai potrivit să-ţi iei un nume fără particulă de nobleţe. Asta dacă mai vine vreo revoluţie, spunea mama.

Desfăşuram pomelnicul, înşirând unul după altul pseudonime sonore şi grandilocvente, menite să exprime tot ce simţeam, tot ce voiam să-i ofer. Mă asculta cu un soi de atenţie puţin îngrijorată şi simţeam că nici unul dintre aceste nume n-o mulţumea, că nici unul nu i se părea îndeajuns de frumos pentru mine. Poate că dorea, pur şi simplu, să-mi insufle curaj şi încredere în propria-mi soartă. Ştia, neîndoios, cât de mult sufeream că sunt încă un copil, că nu pot face nimic pentru ea; poate că-mi zărise privirea neliniştită atunci când, stând în balcon, o vedeam îndepărtându-se în fiece dimineaţă pe bulevardul Shakespeare, cu bastonul, ţigara şi valiza doldora de „bijuterii de familie", întrebându-ne amândoi dacă broşa, ceasul sau tabachera de aur aveau să-şi găsească de data asta cumpărător.

— Roland Campeador, Alain Brisard, Hubert de Longpré, Romain Cortès.

Îi citeam limpede în priviri că încă nu nimerisem şi ajungeam să mă întreb serios dacă aveam vreodată să reuşesc s-o mulţumesc. Mult mai târziu, atunci când am auzit pentru întâia oară la radio numele generalului de Gaulle, atunci când şi-a lansat renumitul apel, prima mea reacţie a fost o izbucnire de furie pentru că nu mă gândisem să născocesc acest nume frumos cu cincisprezece ani în urmă: Charles de Gaulle i-ar fi plăcut cu siguranţă mamei, mai ales dacă l-aş fi scris cu un singur „l". Viaţa e plină de ocazii irosite.

CAPITOLUL IV

Tandrețea maternă cu care eram înconjurat în perioada aceea a avut o urmare neașteptată și nespus de fericită.

Atunci când afacerile mergeau bine și vânzarea câte unei „bijuterii de familie" îi îngăduia mamei să ia în calcul o lună de relativă siguranță materială, prima ei grijă era să meargă la coafor; apoi se ducea să asculte ansamblul de țigani de pe terasa Hotelului Royal și angaja o femeie de serviciu, însărcinată să îndeplinească diferite operațiuni de curățenie în apartament – mamei i-a fost întotdeauna groază să spele dușumelele și, atunci când, odată, încercam să lustruiesc eu însumi parchetul și m-a surprins în patru labe, cu cârpa în mână, buzele au prins să-i tremure, lacrimile i-au țâșnit pe obraji, și m-am văzut silit să stau o oră s-o consolez și să-i explic că, într-o țară democratică, aceste mărunte ocupații casnice erau considerate perfect stimabile și puteau fi îndeplinite fără să-ți cadă rangul.

Mariette era o fată cu un pântec bine înfipt peste niște coapse generoase, cu ochi mari plini de viclenie și înzestrată cu un fund senzațional pe care îl vedeam fără încetare, la școală, pe locul și în locul pe care-l ocupa chipul profesorului meu de matematică. Această vedenie fascinantă era motivul foarte simplu pentru care scrutam fizionomia dascălului meu cu o concentrare atât de mare. Cu gura căscată, nu-l pierdeam din ochi cât era cursul de lung, fără să ascult, desigur, o boabă din ce spunea, iar atunci când destoinicul nostru institutor ne întorcea spatele prinzând să traseze simboluri algebrice pe tablă, îmi strămutam cu greu privirea nălucită asupra acesteia și vedeam de îndată cum obiectul viselor mele se desenează pe fundalul întunecat – de-atunci, culoarea neagră a exercitat mereu asupra mea un efect cât se poate de fericit. Atunci când profesorul, măgulit de atenția mea fascinată, îmi punea uneori vreo întrebare, mă scuturam,

dădeam ochii peste cap și aruncam o privire blând mustrătoare spre fundul Mariettei, până când vocea oțărâtă a domnului Valu mă silea în cele din urmă să mă întorc cu picioarele pe pământ.

— Nu pricep! exclama dascălul. Pari cel mai interesat dintre toți elevii mei, ba chiar, uneori, ai zice că îmi sorbi pur și simplu cuvintele. Și cu toate astea ești cu capul în nori!

Așa era.

Îmi venea totuși peste mână să-i explic acestui om minunat ce anume vedeam aievea pe locul și în locul feței sale.

Pe scurt, Mariette se insinua din ce în ce mai mult în viața mea – la început când mă trezeam și apoi, treptat, cât era ziua de lungă. Atunci când această zeiță mediteraneeană se ivea în zare, inima mea o pornea la galop spre ea, dar rămâneam încremenit în pat, stânjenit la culme. În cele din urmă mi-am dat seama că Mariette mă cerceta și ea cu o oarecare curiozitate. Se întorcea uneori spre mine, își punea mâinile-n șolduri, mă țintuia cu un zâmbet vag, ofta, dădea din cap și zicea:

— Orice-ar fi, fii sigur că mama ta chiar te iubește. Când nu ești pe-aici, vorbește despre tine. Câte aventuri vrute și nevrute te-așteaptă, câte femei ochioase o să te iubească, tranca-fleanca... Până la urmă, mai s-o cred.

M-am simțit destul de surprins. Numai la mama nu aveam chef să mă gândesc în clipa aceea. Tolănit de-a curmezișul patului, într-o poziție foarte incomodă, cu genunchii strânși și picioarele peste pătură, cu ceafa lipită de perete, nu îndrăzneam să mă clintesc.

— Îmi vorbește despre tine ca despre un Făt-Frumos, ce să mai... Romain în sus, Romain în jos... Știu că zice-așa doar pentru că ești fiu-său, dar tot mă simt așa...

Vocea Mariettei avea un efect neobișnuit asupra mea. Nu era un glas precum toate celelalte. Întâi de toate, părea să nu-i iasă din gât. Habar n-am de unde ieșea. Și nici nu se

ducea acolo unde se duc de obicei glasurile. În orice caz, nu se îndrepta spre urechile mele. Foarte ciudat!

— E chiar sâcâitor, stai și te-ntrebi de ce ești tu mai cu moț.

A așteptat o clipă, apoi a oftat și a continuat să frece parchetul. Eram complet paralizat, preschimbat din cap până-n picioare în stană de piatră. N-am mai scos o vorbă, nici unul, nici altul. Uneori, Mariette întorcea capul spre mine, ofta și începea din nou să lustruiască parchetul. Priveam cu inima sfâșiată toată pierderea asta de vreme. Știam că trebuia să fac ceva, dar mă simțeam, literalmente, țintuit locului. Mariette și-a isprăvit treaba și a plecat. Am văzut-o cum se duce, cu senzația că mi-a fost smulsă, pentru totdeauna, o halcă din mine. Mi se părea că tocmai mi-am ratat viața. Roland de Chantecler, Artémis Kohinore și Hubert de La Roche Rouge zbierau cât îi ținea gura, înșelându-se însă cât se poate de grosolan. Pe vremea aceea, nu știam faimoasa zicală: ce vrea muierea e și vrerea lui Dumnezeu. Mariette a continuat să-mi arunce priviri ciudate, să-și îndrepte spre mine curiozitatea feminină și oarece gelozie ascunsă, zgândărite de cântul duios al maică-mii și de culorile de bâlci cu care-mi pictase viitorul triumfal. Până la urmă, minunea a avut loc. Îmi amintesc de chipul ghiduș aplecat peste mine și de vocea cam răgușită, care mi-a spus după aceea, mângâindu-mi obrajii, în vreme ce eu pluteam undeva într-o lume mai bună, ușurat de orice povară:

— Nu cumva să-i spui, da... Nu mi-am putut pune frâu. Știu că-i maică-ta, dar o iubire ca asta nu-i de ici, de colo. N-are cum să nu te-ațâțe... În veci de veci n-o să te mai iubească așa vreo altă femeie. Fără doar și poate.

Fără doar și poate. Dar pe-atunci nu știam. De-abia pe la patruzeci de ani am început să pricep. Nu e bine să fii iubit atât la tinerețe, așa devreme. Te-nveți cu nărav. Crezi că e-n firea lucrurilor. Crezi că se-ntâmplă și altundeva, că mai poți să dai peste așa ceva. Te bizui pe asta. Privești și speri și aștepți. Prin iubirea de mamă, viața îți face în zorii

ei o promisiune pe care n-o respectă. După aceea, ești silit să te îndestulezi cu hrană rece până la sfârșitul zilelor. După aceea, de fiecare dată când o femeie te ia în brațe și te strânge la piept, îți transmite doar condoleanțe. Te întorci mereu să jelești la mormântul propriei mame, ca un câine lăsat de izbelițe. Nicicând nu va mai fi așa, nicicând, nicicând. Brațe fermecătoare îți înlănțuie gâtul, buze dulci îți vorbesc despre dragoste, dar tu știi cum stă treaba. Ai fost la izvor de timpuriu și l-ai sorbit pe tot. Iar când te-apucă din nou setea, degeaba cauți, nu mai există nici urmă de fântână, doar năluciri. Încă de la prima geană a zorilor, ai învățat temeinic ce-i aia iubire și-ai păstrat îndeaproape documentația. Oriunde te-ai duce, porți înlăuntru otrava comparațiilor și nu faci decât s-aștepți ceea ce ai mai primit.

Nu spun că mamele ar trebui să fie împiedicate să-și iubească odraslele. Spun doar c-ar fi mai bine ca mamele să iubească și pe altcineva. Dacă mama ar fi avut un iubit, nu mi-aș fi irosit viața murind de sete lângă fiecare fântână. Din păcate pentru mine, știu cum arată un diamant adevărat.

CAPITOLUL V

Episodul cu Mariette s-a isprăvit într-un chip neașteptat. Într-o dimineață, plecat, chipurile, la liceu, cu ghiozdanul la subraț, m-am întors în goană ca să-mi întâlnesc mândra, care sosea la noi către opt și jumătate. Mama plecase și ea, cu valiza-n mână, ca să ajungă la Cannes, unde năzuia să-și plaseze „bijuteriile de familie“ unor englezi de la Hotelul Martinez. Aparent n-aveam de ce ne teme, dar soarta, ticăloasă ca de obicei, pusese la cale o grevă a autobuzelor – așa că mama s-a-ntors din drum. De-abia a deschis ușa apartamentului, că a și auzit niște urlete și, convinsă fiind că eram pe cale să mă prăpădesc din pricina unei crize de

apendicită – îi stăruia mereu în minte criza de apendicită, ca un soi de întrupare umilă și degradată a tragediei grecești – s-a repezit să-mi sară în ajutor. De-abia mă domolisem și eram cufundat în acea stare de beatitudine și de nesimțire aproape totală care constituie una dintre marile noastre izbânzi de pe lumea asta. La treisprezece ani și jumătate, aveam sentimentul că am reușit plenar în viață, că mi-am împlinit menirea și, aflat în rând cu zeii, îmi contemplam nepăsător degetele de la picioare, singura legătură cu tărâmurile pământești prin care hălăduisem cândva. Era unul dintre acele momente de înaltă seninătate filozofică pe care sufletul meu, fascinat de elevație și de detașare, m-a îndemnat adesea să le caut de-a lungul tinereții mele meditative; unul dintre acele momente în care toate doctrinele pesimiste și disperate privind adversitatea și slăbiciunea condiției umane se năruiesc aidoma unor construcții precare în fața văditei frumuseți a existenței, a luminoasei ei plenitudini, înțelepciuni și bucurii fără cusur. Pradă acestei euforii, am întâmpinat brusca apariție a mamei ca pe oricare altă manifestare a elementelor dezlănțuite: cu îngăduință. Am zâmbit binevoitor. Reacția lui Mariette a fost un pic diferită. A țâșnit din pat, cu un țipăt strident. Scena care a urmat a fost destul de surprinzătoare și, din înaltul meu olimpian, am privit-o cu interes scăzut. Mama avea încă bastonul în mână; după ce realizase, dintr-o ochire, întreaga anvergură a prăpădului, și-a ridicat brațul, trecând pe dată la fapte. Bastonul s-a prăvălit asupra feței profesorului meu de matematică, cu o precizie zdravănă. Mariette s-a pus pe zbierat, căutând să-și ferească acea fermecătoare parte a personalității sale. Cămăruța s-a umplut de hărmălaie, iar vorba rusească din străbuni ***kurva*** s-a răspândit deasupra încăierării cu întreaga forță tragică din glasul mamei.

Trebuie spus că mama deținea, la cel mai înalt nivel, harul ocării; din câteva vorbe bine chitite, natura ei poetică și nostalgică izbutea să reconstituie de minune atmosfera din

Azilul de noapte al lui Gorki, ori, mai modest, din *Edecarii de pe Volga*. Un te-miri-ce îi era îndeajuns acestei distinse doamne cu păr cărunt, care inspira atâta încredere cumpărătorilor de „bijuterii de familie", ca să înceapă dintr-o dată să evoce, în fața publicului uluit, Sfânta Rusie a grăjdarilor beți, a mujicilor și plutonierilor; deținea, fără tăgadă, un mare talent al reconstituirii istorice, prin vorbe și gesturi, iar aceste scene păreau să dovedească cu prisosință că fusese la vremea tinereților ei, așa cum pretindea, o mare actriță.

Totuși, n-am izbutit nicicând să lămuresc pe de-a-ntregul acest ultim aspect. Am știut mereu, desigur, că mama fusese „artistă dramatică" – vai, cât de mândră a fost, o viață întreagă, când pronunța aceste cuvinte! – și mă văd din nou lângă ea, la vârsta de cinci-șase ani, în singurătățile podidite de zăpadă prin care rătăceam în timpul turneelor teatrale, în săniile cu zurgălăi melancolici care ne aduceau de la vreo uzină înghețată, unde „jucase Cehov" pentru muncitorii câte unui soviet local, ori în vreo cazarmă, unde „le zisese poeme" soldaților și matrozilor de la Revoluție. Tot așa, mă revăd din senin în micuța ei lojă de teatru, la Moscova, așezat pe podea, jucându-mă cu fâșii pestrițe de pânză, pe care încercam să le potrivesc după culoare: prima mea străduință de exprimare artistică. Îmi amintesc până și numele piesei în care juca pe-atunci: *Câinele grădinarului*. Primele mele amintiri din copilărie sunt un decor de teatru, un ademenitor miros de lemn și de vopsea, o scenă pustie, unde mă aventurez grijuliu printr-o pădure butaforică și unde încremenesc de groază descoperind deodată în față o sală imensă, avidă și întunecată; încă îmi stăruie în minte fețele fardate, ciudat de pământii, cu ochi purtând cearcăne albe și negre, care se apleacă peste mine și îmi surâd: bărbați și femei îmbrăcați fistichiu care mă țin pe genunchi, în timp ce mama e pe scenă, îmi mai amintesc și de un matroz sovietic care mă ridică în brațe și mă așază pe umerii săi, ca să-mi îngăduie s-o văd mai bine pe mama interpretând personajul lui

Rose, din *Naufragiul speranței*. Ba chiar și numele ei de scenă, Nina Borisovskaia, îmi revine în memorie: au fost cele dintâi cuvinte rusești pe care am învățat să le citesc de unul singur și care erau scrise pe ușa cabinei sale. Se pare deci că situația ei în lumea mică a teatrului rus, din preajma anilor 1919–1920, era destul de statornică. Cu toate astea, Ivan Mosjoukine, marele actor de cinema, care o cunoscuse pe mama pe vremea debutului ei artistic, fusese mereu destul de evaziv în această privință. Pironindu-și asupra mea ochii palizi de sub sprâncenele lui de Cagliostro, îmi spunea, pe terasa de la „Grande Bleue", unde mă ducea uneori, atunci când turna vreun film la Nisa, ca să vadă „ce mai e de capul meu": „Mama ta ar fi trebuit să urmeze Conservatorul, din păcate, evenimentele nu i-au permis să-și dezvolte talentul. Ca să nu mai zic că, de când te-ai născut, tinere, în afară de propriul fiu n-a interesat-o nimic". Mai știam și că era fiica unui ceasornicar evreu din stepa rusească, mai precis din Kursk; că fusese nespus de frumoasă, că-și părăsise familia la vârsta de șaisprezece ani; că fusese căsătorită, divorțată, recăsătorită și iar divorțată – și tot așa; pentru mine rămăsese un obraz lipit de-al meu, o voce melodioasă, care șoptea, vorbea, cânta, râdea – un râs lipsit de griji, de o uimitoare veselie, pe care, de-atunci, îl tot pândesc, aștept și caut zadarnic în jurul meu: o mireasmă de mărgăritare, niște plete întunecate care mi se răsfiră în valuri pe chip și, susurate în ureche, niște povești ciudate despre o țară care, cândva, avea să fie a mea. Cu sau fără Conservator, probabil că avea talent, fiindcă, spre a-mi evoca Franța, punea în joc întreaga artă a povestitorilor orientali și o putere de convingere de sub vraja căreia nu m-am putut elibera niciodată. Până și azi, mi se întâmplă să *aștept* Franța, țara captivantă despre care am auzit atâtea, pe care n-am cunoscut-o și nu o voi cunoaște vreodată – fiindcă Franța zugrăvită de mama în descrierile ei lirice și inspirate, începând cu frageda mea copilărie, ajunsese să devină în ochii mei un mit fabulos, departe de realitate, un soi de capodoperă

poetică, pe care nici o experiență omenească n-o putea egala și nici dezvălui. Avea o cunoaștere remarcabilă a limbii noastre – e drept, cu un puternic accent rusesc, al cărui ecou l-am păstrat în propria mea voce până azi – și n-a vrut niciodată să-mi explice unde, cum, de la cine și când o învățase.

„Am fost la Nisa și la Paris" – e tot ce catadicsise să-mi mărturisească. În cabina ei înghețată de la teatru, în apartamentul pe care-l împărțeam cu alte trei familii de actori, unde o tânără bonă, Aniela, avea grijă de mine, și, mai târziu, în vagoanele pentru vite care ne duceau spre vest, având tifosul drept tovarăș de drum, îngenunchea în fața mea, îmi freca degetele amorțite și nu înceta să-mi vorbească despre tărâmul îndepărtat unde cele mai frumoase povești ale lumii chiar se întâmplau; toți oamenii erau liberi și egali; artiștii erau bine primiți în familiile cele mai de soi; Victor Hugo fusese Președintele Republicii; mirosul șiragului de camfor pe care-l purtam în jurul gâtului, ca leac suprem, se pare, împotriva păduchilor purtători de tifos, îmi înțepa nările; aveam să devin un mare violonist, un mare actor, un mare poet: Gabriele D'Annunzio al Franței, Nijinski; Émile Zola; ne țineau în carantină în Lida, la granița poloneză; mergeam prin omăt, de-a lungul căii ferate, cu o mână în mâna mamei și cu cealaltă ținând o oliță de noapte de care, de la Moscova încoace, refuzam să mă despart și care-mi devenise prietenă: mă leg sufletește tare repede; mă tundeau chilug; întinsă pe o saltea de paie, cu privirea rătăcită în depărtări, continua să zugrăvească viitorul meu luminos; mă luptam cu somnul și holbam ochii, încercând să pricep ce vedea; Cavalerul Bayard; Dama cu camelii; găseai unt și zahăr în toate prăvăliile; Napoleon Bonaparte; Sarah Bernhardt – în sfârșit adormeam, cu capul pe umărul ei și cu țucalul strâns în brațe. Mai târziu, mult mai târziu, după cincisprezece ani de contact cu realitatea franceză, la Nisa, unde ne stabiliserăm, cu fața ridată de-acum, cu părul complet albit, îmbătrânită, iată

că nu pot evita cuvântul, dar fără să fi aflat ceva, fără să fi remarcat ceva, continua să evoce, cu același surâs încrezător, țara aceea fermecată pe care o adusese cu ea în bocceluță; eu, în schimb, crescut în muzeul imaginar al tuturor formelor de noblețe și al tuturor virtuților, dar, neavând harul ieșit din comun al mamei de a nu vedea în tot locul doar culorile propriei inimi, am trăit, la început, privind în jur cu uimire și frecându-mă la ochi, iar apoi, la maturitate, ducând împotriva realității o luptă homerică și deznădăjduită, ca să îndrept lumea și s-o fac să se potrivească întocmai cu visul naiv care-o bântuia pe cea pe care o iubeam cu atâta duioșie.

Da, mama avea talent – și de-atunci încă am ieșit de sub vraja lui.

De cealaltă parte, sinistrul Agroff, cămătar de pe bulevardul Gambetta, un băgăreț dezgustător din Odessa, veștejit, unsuros, puhav, mi-a spus într-o bună zi, pentru că i se refuzase dobânda lunară de zece la sută în contul sumei pe care ne-o împrumutase pentru achiziționarea unei „participațiuni" la un taxi Renault: „Maică-ta face pe marea cucoană, dar, când am cunoscut-o, cânta prin șantanuri și la cafenele pentru răcani. De-aia vorbește așa. Mă simt jignit. O femeie ca ea n-are voie să insulte un negustor de treabă".

Cum, la vremea respectivă, nu aveam decât paisprezece ani și nu puteam încă să pun umărul la rezolvarea nevoilor mamei, ceea ce reprezenta dorința mea cea mai fierbinte, m-am ușurat trântindu-i preacinstitului negustor o strașnică pereche de palme, prima pe care o aplicam într-o lungă și strălucită carieră de distribuitor de scatoalce, care avea în curând să mă facă celebru în tot cartierul. De-atunci încolo, într-adevăr, mama, uluită de această ispravă, s-a învățat să vină să mi se plângă de fiecare dată când, pe drept sau pe nedrept, se simțea insultată și își încheia invariabil versiunea, nu întotdeauna exactă, despre incident, prin următorul refren: „Crede că n-am pe nimeni să-mi ia apărarea, că mă poate măscări fără să pățească nimic. Mare greșeală! Du-te

să-i dai două palme!" Știam că, în nouă cazuri din zece, insulta era o scorneală, că mama vedea jigniri peste tot, că era, uneori, cea dintâi care împroșca insulte, de pomană, din pricină că era cu nervii la pământ. Dar nu m-am fofilat niciodată. Eram sătul de scenele astea, scandalurile nesfârșite mi se păreau insuportabile, odioase, dar făceam ce mi se spunea. De paisprezece ani încoace, mama trăia și lupta singură, și nimic n-o bucura mai mult decât să se simtă „protejată", decât să simtă alături o prezență bărbătească. Îmi luam prin urmare inima-n dinți, îmi înăbușeam stinghereala și mă duceam după bijutierul, măcelarul, negustorul de țigări sau anticarul care mi-era arătat cu degetul. Cel în cauză vedea atunci intrându-i în prăvălie un băietan ațâțat, care se proptea în fața lui cu pumnii strânși și care-i spunea cu o voce tremurând de indignare – o indignare care îmbrăca mai degrabă forma de prost gust la care-l împingea smerenia filială: „Domnule, ați jignit-o pe mama. Poftim!" În clipa aceea, îi trânteam o palmă bietului om. Am căpătat astfel, de timpuriu, prin zonele mărginașe ale bulevardului Gambetta, o reputație de golan, dar nimeni nu-și putea închipui cât de silă mi-era mie însumi de scenele alea, cât suferam din pricina lor și cât de tare mă simțeam înjosit. O dată sau de două ori, știind că acuzele mamei erau pe deplin neîntemeiate, am încercat să protestez, dar atunci bătrâna doamnă se așeza lângă mine, de parcă i s-ar fi tăiat picioarele de atâta nerecunoștință, lacrimile îi năpădeau ochii, și rămânea acolo, privindu-mă amuțită, ca și cum ar fi lăsat-o puterile și curajul.

Mă ridicam atunci în tăcere și mă duceam să mă bat. Niciodată n-am putut suporta să văd o făptură cotropită de ceea ce nu pot altfel descrie decât ca fiind un soi de neînțelegere lucidă a propriei condiții. N-am putut nicicând să îndur spectacolul unei ființe părăsite și, după cum se purta, mama avea darul insuportabil de a întruchipa întreaga mutenie tragică a acesteia, fie ea om sau animal. Așa încât Agroff de-abia isprăvise să spună ce-avea de spus, că a și primit o

palmă, căreia i-a răspuns simplu: „Derbedeule. Nici nu mă miră așa ceva din partea odraslei unei circărese și a unui vântură-lume". Așa am fost lămurit asupra interesantelor mele origini, ceea ce m-a lăsat rece, pentru că nu dădeam două parale pe ceea ce puteam fi sau nu fi în chip provizoriu și tranzitoriu, câtă vreme mă știam hărăzit unor culmi fabuloase, de unde aveam să-mi revărs laurii asupra mamei, drept reparație. Fiindcă am știut dintotdeauna că nu aveam vreo altă misiune; că existam, într-un anume sens, doar prin procură; că forța misterioasă dar dreaptă care hotărăște soarta oamenilor mă aruncase pe terezia balanței ca să refacă echilibrul unei vieți de sacrificii și devotament. Credeam într-o logică tainică și zâmbitoare, dosită în cotloanele cele mai întunecate ale vieții. Credeam în onorabilitatea lumii. Nu puteam privi fața descumpănită a mamei fără să simt cum îmi crește în piept o nemaipomenită încredere în destinul meu. În clipele cele mai crunte ale războiului, am înfruntat mereu pericolul cu sentimentul că sunt de neînvins. Nu mi se putea întâmpla nimic, câtă vreme eram *happy end*-ul ei. În sistemul acesta de măsuri și greutăți pe care omul se străduie cu disperare să-l impună universului, m-am considerat întotdeauna victoria *ei*.

Iar această convingere n-am dobândit-o din senin. Era, neîndoios, doar o reflectare a credinței pe care mama, încă de când îl adusese pe lume, o sădise în cel care devenise singura sa rațiune de a exista și de a spera. Aveam opt ani, cred, când viziunea ei grandioasă despre ce aveam să ajung a prilejuit o scenă de un comic și o groază care mi-au rămas pe veci în minte.

CAPITOLUL VI

Pe-atunci, locuiam provizoriu la Vilnius, în Polonia, „în trecere", cum îi plăcea mamei să sublinieze, așteptând să mergem să ne stabilim în Franța, unde trebuia „să cresc, să studiez, să devin cineva". Ea ne câștiga traiul producând pălării

de damă, cu ajutorul unei lucrătoare, în apartamentul nostru preschimbat „în mare salon de modă pariziană". O manevră iscusită cu etichete false le încredința pe cliente că pălăriile erau opera unui croitor celebru în epocă, Paul Poiret. Mergea, neostenită, din casă în casă, cărându-și cutiile de carton, o femeie încă tânără, cu ochi mari și verzi, cu fața strălucinată de o aprigă hotărâre maternă și pe care nici o șovăială nu o putea atinge sau știrbi. Rămâneam acasă cu Aniela, care ne urmase după plecarea de la Moscova, cu un an înainte. Ne aflam, pe vremea aceea, într-o situație materială jalnică, ultimele „bijuterii de familie" – cele adevărate – fuseseră de mult vândute, iar la Vilnius, unde zăpada creștea încet, de-a lungul zidurilor murdare și cenușii, era cumplit de frig.

Pălăriile se vindeau destul de greu. Când mama se întorcea din drumurile ei, proprietara imobilului o aștepta uneori pe scară ca s-o anunțe că, dacă nu ne plăteam chiria în douăzeci și patru de ore, avea să ne zvârle-n stradă. Îndeobște, chiria era plătită în douăzeci și patru de ore. În ce fel, nu voi ști niciodată. Tot ce știu e că era întotdeauna plătită, că se aprindea soba și că mama mă îmbrățișa și mă privea cu acel licăr de mândrie și de biruință în ochi de care îmi aduc atât de bine aminte. Ne găseam, atunci, pe fundul gropii – nu spun al prăpastiei, pentru că, între timp, am aflat că prăpastia e nesfârșită, și că puteam cu toții să-i depășim recordurile de adâncime fără să-i epuizăm vreodată posibilitățile. Mama se întorcea din periplurile ei prin orașul înzăpezit, își lăsa cutiile cu pălării într-un colț, se așeza, își aprindea o țigară și mă privea cu un surâs de încântare.

— Ce s-a-ntâmplat, mamă?

— Nimic. Vino să mă-mbrățișezi.

Mă duceam s-o îmbrățișez. Obrajii îi miroseau a frig. Mă ținea lipit de ea, scrutând, undeva deasupra umărului meu, ceva îndepărtat, cu un aer uluit. Apoi îmi spunea:

— O să fii ambasador al Franței.

Habar n-aveam ce-nseamnă asta, dar eram de acord. Deși nu aveam decât opt ani, hotărârea mea era luată: aveam să-i ofer mamei tot ce-și dorea.

— Bine, îi spuneam eu senin.

Aniela, așezată lângă sobă, mă privea cu prețuire. Mama își ștergea lacrimile de fericire. Și mă strângea în brațe.

— O să ai mașină la scară.

Tocmai străbătuse orașul pe jos, la minus zece grade.

— Trebuie doar să ai răbdare, atât.

Lemnele trosneau în soba de faianță. Afară, zăpada conferea lumii o densitate ciudată și o profunzime a tăcerii, pe care, uneori, o scoteau în evidență zurgălăii câte unei sănii. Aniela, cu fruntea plecată, tocmai cosea o etichetă „Paul Poiret, Paris" pe ultima pălărie din ziua aceea. Chipul mamei era de-acum fericit și împăcat, fără urmă de griji. Semnele oboselii dispăruseră și ele; privirea îi rătăcea printr-o țară de basm, iar eu, fără să vreau, întorceam capul spre ea, încercând să descopăr acel tărâm al dreptății și al mamelor răsplătite cum se cuvine. Mama îmi vorbea despre Franța așa cum alte mame povestesc despre Albă-ca-Zăpada și Motanul încălțat și, în ciuda strădaniilor mele, n-am izbutit nicicând să mă descotorosesc de această imagine a unei Franțe a eroilor și a virtuților fără egal. Sunt probabil unul dintre puținii oameni de pe lumea asta care au rămas fideli unei povești de adormit copiii.

Din păcate, mama nu era o femeie care să țină în ea acest vis consolator care nu-i dădea pace. Totul era pe dată exteriorizat, proclamat, declamat, trâmbițat, zvârlit în afară, de obicei cu garnitură de lavă și cenușă. Aveam vecini, iar acești vecini n-o înghițeau pe mama. Mica burghezie din Vilnius nu era mai cu moț decât cea din alte părți, iar acel du-te vino al veneticei, cu valizele și cutiile ei, socotit misterios și suspect, a fost degrabă semnalat poliției poloneze, foarte suspicioasă, la vremea aceea, când venea vorba de refugiați ruși. Mama a fost acuzată de deținerea unor obiecte furate. Nu

i-a fost greu să-i dezarmeze pe detractori, dar jena, mâhnirea, mânia, au căpătat, ca întotdeauna în cazul ei, niște forme teribil de agresive. După ce a bocit câteva ceasuri printre pălăriile răvășite – pălăriile de damă au rămas până azi una dintre micile mele fobii – m-a luat de mână și, înștiințându-mă că „habar n-au ei cu cine se pun", m-a târât afară din apartament, pe scară. Ce a urmat a rămas unul dintre cele mai penibile momente ale vieții mele – și am avut parte de multe. Mama mergea din ușă în ușă, sunând, ciocănind și poftindu-i pe toți locatarii să iasă pe palier. După cele dintâi schimburi de sudălmi – din acest punct de vedere, mama era mereu, fără doar și poate, cea mai tare –, m-a tras spre ea și, arătându-mă asistenței, a anunțat sus, tare și cu mândrie, cu o voce care încă îmi mai răsună în urechi:

— Ploșnițe nenorocite și mic burgheze! Nici nu vă dă prin cap cu cine aveți cinstea să vorbiți! Fiu-meu va fi ambasador al Franței, cavaler al Legiunii de Onoare, autor dramatic de seamă, Ibsen, Gabriele d'Annunzio! O să... Căută ceva complet strivitor, o ilustrare supremă și definitivă a izbânzii pământești: O să se-mbrace cu haine de la Londra! Încă îmi mai stăruie în urechi hohotele de râs ale „ploșnițelor mic burgheze". Încă roșesc scriind aceste rânduri. Îi aud deslușit și le văd fețele batjocoritoare, pline de dușmănie și dispreț – mi le amintesc fără ură: sunt fețe omenești, cum am tot văzut. Ar fi poate bine să spun chiar acum, că să fie totul limpede, că astăzi sunt consul general al Franței, Luptător pentru Eliberare[1], ofițer al Legiunii de Onoare și că n-am ajuns nici Ibsen, nici d'Annunzio, dar am încercat.

Și ca să risipim orice îndoială: îmi comand hainele la Londra. Urăsc croiala englezească, dar n-am încotro. Cred

1. Compagnon de la Libération – titlu creat de generalul de Gaulle la 16 noiembrie 1940, pentru a recompensa persoanele, unitățile militare și colectivitățile civile care s-au distins în lupta de eliberare a Franței.

că nici un alt eveniment n-a jucat un rol mai important în viața mea decât acest hohot de râs care s-a năpustit peste mine, pe scara unui vechi imobil din Vilnius, la nr. 16 de pe strada Wielka Pohulanka. Lui îi datorez ceea ce sunt: bun sau rău, acest râs a devenit propria mea persoană.

Mama stătea neclintită în vijelie, cu fruntea sus, ținându-mă lipit de ea. Fără urmă de stânjeneală sau de rușine. Știa.

Viața mea, în săptămânile ce au urmat, n-a fost prea plăcută. Chiar dacă eram în vârstă de doar opt ani, aveam un simț al ridicolului foarte dezvoltat – iar mama contribuise la asta, desigur. Treptat, am evoluat. Am învățat încet, dar sigur, să-mi pierd nădragii în public, fără să mă simt câtuși de puțin stânjenit. Acest lucru face parte din educația oricărui om de caracter. De mult nu îmi mai e teamă de ridicol; știu, acum, că omul e o ființă ce nu poate fi ridiculizată. În timpul minutelor acelora, când rămăseserăm pe palier, pradă batjocurilor, sarcasmelor și ocărilor, pieptul mi s-a preschimbat într-o cușcă de unde un animal cuprins de rușine și de spaimă încerca disperat să scape. Exista, pe-atunci, în curtea imobilului, un depozit de lemne, iar ascunzătoarea mea preferată se afla chiar în mijlocul acestei grămezi de bușteni, mă simțeam nespus de ferit atunci când, după câteva acrobații meseriașe – bușteniii se înălțau cât două etaje –, izbuteam să mă strecor înăuntru, apărat din toate părțile de zidurile de lemn reavăn și înmiresmat. Îmi petreceam acolo ceasuri în șir, cu jucăriile mele favorite, pe deplin fericit și inabordabil. Părinții le interziceau copiilor să se apropie de acest edificiu fragil și amenințător: deplasarea unui vreasc, o atingere nefericită riscau să dărâme totul și să te îngroape. Căpătasem o mare suplețe, atunci când era vorba să mă strecor prin coridoarele strâmte ale acelui univers unde domneam ca un stăpân absolut, unde cel mai mic pas greșit amenința să provoace o avalanșă, dar unde mă simțeam acasă. Mutând cu măiestrie buturugile, îmi croisem galerii și pasaje secrete, vizuini, o întreagă lume adăpostită de primejdii și prietenoasă, atât de

diferită de cealaltă, în care lunecam ca un dihor și unde rămâneam pitit, în ciuda umezelii care-mi uda treptat turul pantalonilor și-mi îngheța noada. Știam cu exactitate ce bucăți trebuiau scoase ca să-mi deschid o trecere, și le puneam la loc întotdeauna cu grijă îndărătul meu ca să-mi sporesc și mai mult sentimentul de inaccesibilitate.

Prin urmare, în acea zi am dat fuga spre moșia mea din lemne, de îndată ce am putut-o face într-un mod onorabil, adică fără să dau impresia că îmi abandonez mama în fața dușmanului – noi doi am rămas până la capăt pe câmpul de luptă și l-am părăsit cei din urmă.

Cu mișcări măiastre, regăsindu-mi galeriile secrete, punând la loc, una câte una, buturugile pe unde treceam, am răzbit în inima edificiului, având cinci sau șase metri de distanță protectoare deasupra capului și, acolo, înconjurat de această carapace, în sfârșit sigur că nu mă vede nimeni, am izbucnit în plâns. Am bocit îndelung. Apoi, am cercetat cu atenție bușteniі de deasupra și dimprejurul meu, ca să-i aleg cu precizie pe cei potriviți, astfel încât să o isprăvesc o dată pentru totdeauna, astfel încât fortăreața mea de lemne uscate să se prăvale brusc peste mine, scăpându-mă de viață.

Îi atingeam pe rând, cu recunoștință. Îmi mai amintesc încă de atingerea lor prietenoasă și liniștitoare, de nasul meu jilav și de pacea care s-o pogorât deodată peste mine când m-am gândit că nu mai aveam în veci să fiu umilit sau obidit. Se cuvenea să fac o mișcare prin care să împing bușteniі cu mâinile, cu picioarele și cu spatele în același timp.

M-am potrivit în consecință.

Apoi mi-am amintit că aveam în buzunar o bucată de prăjitură cu mac, pe care o furasem dimineață din laboratorul unei patiserii aflate în imobil, pe care cofetarul îl lăsa nesupravegheat atunci când avea clienți. Am mâncat prăjitura. Mi-am reluat ulterior poziția și, cu un oftat din rărunchi, m-am pregătit să împing. Am fost salvat de-o pisică.

Botul i-a apărut brusc în fața mea, printre bușteni, și ne-am privit o clipă cu uimire. Era un neverosimil cotoi năpârlit, râios, de culoarea magiunului de portocale, cu urechile zdrelite și cu expresia aia mustăcioasă, sinistră și atotștiutoare pe care motanii bătrâni ajung să o capete după atâtea rodnice și variate experiențe. M-a privit atent, după care, fără șovăială, s-a apucat să-mi lingă fața.

Nu-mi făceam nici o iluzie în privința motivelor acestei subite afecțiuni. Încă mai păstram firimituri din prăjitura cu mac pe obraji și pe bărbie, lipite cu lacrimi. Dezmierdările erau riguros interesate. Dar nu mă sinchiseam. Senzația acelei limbi aspre și calde pe față m-a făcut să zâmbesc de încântare – am închis ochii și m-am lăsat în voia sorții – și nici atunci, nici mai târziu, de-a lungul vieții, n-am căutat să aflu ce se afla îndărătul semnelor de afecțiune cu care eram tratat. Important era că se aflau acolo un botic prietenos și o limbă destoinică și caldă, care mi se plimba pe chip având toate aparențele tandreții și compasiunii. Nu-mi trebuia mai mult; atunci când cotoiul și-a isprăvit efuziunile, m-am simțit mult mai bine. Lumea încă oferea oportunități și prietenii pe care nu era chip să le ignori. Acum, pisica mi se freca de față, torcând. Încercam să-i imit torsul, și-am petrecut strașnic ceva vreme, torcând, amândoi, pe întrecute. Am adunat firimiturile de prăjitură de pe fundul buzunarului și i le-am oferit. S-a arătat interesat și mi s-a proptit de nas, cu coada bățoasă. M-a mușcat de ureche. Ce s-o mai lungim, viața merita din nou să fie trăită. Cinci minute mai târziu, mă cățăram spre ieșirea din edificiul meu din lemne și mă îndreptam spre casă, cu mâinile-n buzunare, fluierând, cu motanul pe urmele mele.

De-atunci, am fost mereu încredințat că e bine ca, în viață, să ai la tine câteva firimituri de prăjitură, dacă vrei să fii iubit într-un mod complet dezinteresat.

E de la sine înțeles că vorbele *franțuski poslannik* – ambasador al Franței – m-au urmărit pretutindeni luni în șir și

că, atunci când cofetarul Mișka m-a surprins până la urmă în timp ce mă pregăteam s-o tulesc, în vârful picioarelor, cu o uriașă bucată de prăjitură cu mac în mână, toți cei din curte au fost poftiți să constate că imunitatea diplomatică nu privea și o anumită parte, bănuiți care, a persoanei mele.

CAPITOLUL VII

Dramatica dezvăluire a măreției mele viitoare, făcută de mama în fața locatarilor de la numărul 16 de pe Wielka Pohulanka, nu a avut același efect comic asupra tuturor spectatorilor. Printre ei se afla un anume domn Piekielny – ceea ce, în polonă, înseamnă „Infernal". Nu știu în ce împrejurări dobândiseră un nume atât de puțin obișnuit strămoșii acestui bărbat de ispravă, dar niciodată un nume nu s-a potrivit mai anapoda cu acela care îl purta. Domnul Piekielny semăna cu un șoarec trist, titirisit și frământat de gânduri; avea aerul discret, șters și, până la urmă, absent, al omului silit prin forța împrejurărilor să plutească, fie și doar foarte puțin, pe deasupra pământului. Avea o fire impresionabilă, așa încât siguranța desăvârșită cu care mama își trâmbițase profeția, punându-și o mână pe creștetul meu, în cel mai curat stil biblic, îl tulburase adânc. De fiecare dată când mă întâlnea pe scări, se oprea și mă scruta cu un aer grav și respectuos. O dată sau de două ori, s-a încumetat să mă mângâie pe obraz. Apoi mi-a dăruit două duzine de soldăței de plumb și o fortăreață din carton. Ba chiar m-a poftit la el în apartament și m-a umplut de bomboane și de zaharicale turcești. Pe când mă îndopam – nu știi nicicând ce te-așteaptă mâine –, micuțul domn stătea așezat în fața mea, trecându-și degetele prin țăcălia pârlită de tutun. Iar, într-o bună zi, a sosit în sfârșit și rugămintea tulburătoare, venită din străfundul inimii sale, semn al unei ambiții mistuitoare și nemăsurate pe care acest cumsecade șoarec-om o dosea sub jiletcă.

— Când o să ajungi...

A privit de jur împrejur oarecum stânjenit, conștient de bună seamă de propria naivitate, dar incapabil să se abțină.

— Când o să ajungi... tot ce a spus mama ta.

Îl priveam cu atenție. De-abia începusem cutia cu rahat turcesc. Ghiceam instinctiv că n-aveam drepturi asupra ei decât datorită viitorului strălucit pe care mi-l hărăzise mama.

— Voi fi ambasador al Franței, i-am zis cu hotărâre.

— Mai ia niște rahat, mi-a zis domnul Piekielny, împingând cutia spre mine.

Am luat. A tușit ușor.

— Mămicile simt chestiile astea, a spus el. Poate că o să ajungi o persoană importantă. Poate chiar o să scrii cărți sau articole prin ziare...

S-a aplecat spre mine și mi-a așezat o mână pe genunchi. A coborât glasul.

— Păi, când o să întâlnești personalități, oameni de vază, făgăduiește-mi că o să le spui...

Dintr-odată, în ochii șoarecului s-a aprins flacăra unei ambiții zănatice.

— Promite-mi că o să le spui: la numărul 16 de pe strada Wielka Pohulanka din Vilnius, locuia domnul Piekielny...

Mă privea în adâncul ochilor, într-o rugă mută. Mâna îi zăbovea pe genunchiul meu. Îmi înfulecam cofeturile, cercetându-l cu un aer grav.

La sfârșitul războiului, în Anglia, unde venisem ca să duc mai departe lupta începută în urmă cu patru ani, Maiestatea Sa Regina Elisabeta, mama actualei suverane, îmi trecea în revistă escadrila la Hartford Bridge. Încremenisem în poziție de drepți laolaltă cu echipajul, lângă avion. Regina s-a oprit în fața mea și m-a întrebat, cu acel zâmbet cumsecade care o făcuse pe bună dreptate atât de populară, din ce regiune a Franței proveneam. I-am răspuns, cu tact, „de la Nisa", ca să nu complic lucrurile pentru Maiestatea Sa. Pe urmă... Nu m-am putut abține. Mi s-a părut chiar că-l văd aievea pe

mărunțel cum se agită și gesticulează, cum bate din picior și-și smulge peri din țăcălie, încercând să-mi atragă atenția. M-am străduit să-mi pun frâu, dar cuvintele mi-au ajuns singure pe buze, așa încât, hotărât să împlinesc visul zurliu al unui șoarec, i-am dat de știre reginei, răspicat și tare:

— La numărul 16 de pe strada Wielka Pohulanka, din Vilnius, locuia un anume domn Piekielny...

Maiestatea Sa și-a înclinat amabil capul și a continuat trecerea în revistă. Comandantul escadrilei Lorraine, dragul meu Henri de Rancourt, mi-a zvârlit în trecere o privire otrăvită.

Asta e, na: îmi câștigasem cubulețele de rahat turcesc. Azi, blajinul șoarec din Vilnius își va fi încheiat de mult, în crematoriile naziste, mărunta existență, alături de alte câteva milioane de evrei din Europa.

Cu toate astea, continui să-mi îndeplinesc conștiincios promisiunea, în decursul întâlnirilor cu mai-marii acestei lumi. De la tribunele ONU la ambasada din Londra, de la Palatul Federal din Berna la Palatul Elysée, în fața lui Charles de Gaulle și a lui Vîșinski, în fața înalților demnitari, n-am omis niciodată să pomenesc de existența omulețului, ba chiar am avut bucuria să pot anunța, nu doar o dată, pe marile rețele ale televiziunii americane, înaintea a zeci de milioane de telespectatori, că la numărul 16 de pe strada Wielka Pohulanka, din Vilnius, locuia un anume domn Piekielny, Dumnezeu să-l aibă în pază!

Ce-a fost a fost, iar rămășițele bietului om, transformate în săpun la ieșirea din cuptor, au satisfăcut nevoia de igienă a naziștilor.

Și azi, rahatul turcesc îmi place la fel de mult. Cu toate astea, cum mama n-a încetat o clipă să mă vadă altfel decât ca pe un amestec de Lord Byron, Garibaldi, d'Annunzio, d'Artagnan, Robin Hood și Richard Inimă de Leu, mă văd silit să fiu foarte atent la siluetă. N-am izbutit să împlinesc toate isprăvile pe care le aștepta de la mine, dar am binevoit

totuși să nu fac burtă. Mă dedic zilnic unor exerciții de slăbit și, de două ori pe săptămână, alerg. Alerg, alerg, o-ho ce mai alerg! Fac de asemenea scrimă, tir cu arcul și cu pistolul, sărituri în înălțime, salturi în picioare din poziția culcat, ridicări de greutăți și de haltere, și încă mai știu să jonglez cu trei mingiuțe. Desigur, la patruzeci și cinci de ani, e cam naiv să crezi în tot ce ți-a îndrugat mama, dar nu mă pot stăpâni. N-am izbutit să vindec lumea, să răzbesc prostia și răutatea, să redau oamenilor demnitatea și dreptatea, dar măcar am câștigat turneul de ping-pong de la Nisa, în 1932. Și încă mai fac, în fiecare dimineață, douăsprezece flotări, așa că n-are rost să plec steagul.

CAPITOLUL VIII

Cam în aceeași perioadă, afacerile noastre au prins să meargă mai bine. „Modelele de la Paris" au avut mult succes și, ca să ținem piept cererii, am angajat în scurtă vreme o nouă lucrătoare. Mama nu-și mai irosea timpul fugind din poartă-n poartă: de-acum, clientela se îmbulzea în saloanele noastre. Într-o zi, mama a putut da de veste în ziare că, pe viitor, firma ei, „printr-o înțelegere specială cu dl Paul Poiret" avea să asigure reprezentarea exclusivă, „sub directa supraveghere a maestrului", nu doar a pălăriilor, ci și a unor rochii. La intrare, a fost țintuit un panou cu inscripția „Maison Nouvelle, Haute Couture de Paris", gravată în franceză cu litere aurii. Mama nu făcea niciodată lucrurile pe jumătate. Începutului acestei izbânzi îi lipsea un element transcendent, miraculos, un *deus ex machina* care să ne preschimbe cel dintâi succes într-o victorie definitivă și zdrobitoare asupra împrejurărilor potrivnice. Așezată pe micuța canapea roz din salon, cu picioarele încrucișate, cu o țigară uitată în colțul gurii, privea prin aer, pătrunsă de inspirație, un proiect

îndrăzneț, în vreme ce fața ei căpăta treptat acea expresie pe care începeam s-o cunosc atât de bine, amestec de viclenie, de biruință și de naivitate. Stăteam ghemuit într-un fotoliu din fața ei, ținând în mână prăjitura cu mac, dobândită licit de data asta. Uneori, întorceam capul spre ea, dar nu întrezăream niciodată nimic. Spectacolul mamei mele țesând planuri mi se părea ceva fabulos și răscolitor. Uitam de prăjitură și rămâneam cu gura căscată, năpădit de mândrie și de admirație.

Trebuie să spun că, până și într-un orășel ca Vilnius, din această provincie care nu era nici lituaniană, nici poloneză, nici rusească, și în care nu apăruseră încă fotografiile de presă, șiretlicul închipuit de mama ne-ar fi putut arunca pe drumuri, cu bocceluța în spate.

Nu după multă vreme, un ferpar anunța „lumea selectă" din Vilnius că dl Paul Poiret în persoană, descins special de la Paris, avea să inaugureze saloanele „Haute Couture Maison Nouvelle" de la nr. 16 din strada Wielka Pohulanka, la orele patru ale după-amiezii.

După cum am spus, mama, atunci când lua o hotărâre, o ducea mereu până la capăt și, uneori, chiar un pic mai departe. În ziua stabilită, în timp ce o grămadă de cucoane durdulii se îmbulzeau în apartament, nu a anunțat că „Paul Poiret a fost reținut și ne roagă să-l scuzăm". Genul ăsta de șmecherie nu-i stătea în fire. Hotărâtă să dea o lovitură de răsunet, l-a înfățișat pe dl Paul Poiret în carne și oase.

Pe vremea „carierei sale teatrale" din Rusia, cunoscuse un actor-cântăreț francez, unul dintre acei veșnici pribegi prin turnee provinciale, lipsit de talent și de speranță, pe numele lui Alex Gubernatis. Pe-atunci, lâncezea la Varșovia, unde se făcuse peruchier de teatru, după ce-și strânsese cu câteva găuri cureaua năzuințelor personale, trecând de la o sticlă de coniac pe zi la una de vodcă. Mama i-a trimis un bilet de tren și, opt zile mai târziu, Alex Gubernatis îl întrupa

în saloanele de la „Maison Nouvelle" pe marele maestru al croitoriei pariziene de lux, Paul Poiret. Cu acest prilej, s-a depășit pe sine. Îmbrăcat cu o nemaipomenită pelerină scoțiană, cu niște pantaloni în pătrățele groaznic de strâmți care, atunci când se apleca să sărute mâna doamnelor, îi scoteau în evidență niște fese mici și osoase, cu o lavalieră strânsă sub un măr al lui Adam proeminent, își întindea, cum stătea tolănit în fotoliu, niște picioare interminabile pe parchetul proaspăt ceruit și, ținând în mână un pahar de vin spumant, zugrăvea cu o voce pițigăiată splendoarea și extazul vieții pariziene, pomenind nume ale unor glorii care părăsiseră scena cu douăzeci de ani în urmă, trecându-și frenetic degetele prin perucă, ca un soi de Paganini de coafor. Din păcate, spre sfârșitul după-amiezii, când vinul spumant începuse să lucreze, a cerut să se facă liniște, și s-a apucat să le recite celor de față al doilea act din *L'Aiglon*[1], după care, pierzându-și controlul, s-a apucat să hămăie cu voce de chefliu fragmente din repertoriul său de café concert, al căror refren neobișnuit și oarecum enigmatic mi-a rămas în minte: „Vai, asta-i vrut, asta-i vrut, asta-i vrut – Asta ai avut, Pomponette!", subliniat de-o pocnitură din tocuri și din degetele lui uscățive, precum și de-o ocheadă fără perdea îndreptată către soția dirijorului orchestrei orășenești. În clipa aceea, mama a socotit că-i mai prudent să-l ducă în camera Anielei, unde a fost trântit în pat și zăvorât bine; chiar în seara respectivă, cu pelerina scoțiană pe umeri și cu sufletul lui de artist batjocorit, lua înapoi trenul spre Varșovia, protestând vehement împotriva lipsei de recunoștință și de înțelegere față de harurile cu care-l înzestrase cerul.

Încliftat într-un costum de catifea neagră, luam și eu parte la inaugurare; nu-l scăpam din ochi pe dl Gubernatis iar, după vreo douăzeci și cinci de ani, îl luam drept model

1. Piesă în șase acte, despre Napoleon II, scrisă în 1900 de Edmond Rostand și apărută în românește sub titlul *Puiul de vultur*.

pentru personajul Sacha Darlington, în romanul meu *Le grand vestiaire*.

Nu cred că această măruntă înșelătorie să fi avut doar motive publicitare. Mama avea nevoie de minuni. A visat o viață întreagă la o demonstrație suverană și absolută, la o scamatorie a unei nuieluțe vrăjite, care să-i năucească pe increduli și pe zeflemitori și să instaureze pretutindeni dreptatea pentru cei necăjiți și pricăjiți. Atunci când, în săptămânile dinaintea inaugurării saloanelor noastre, rămânea cu privirea pironită în aer, cu chipul transfigurat și fermecat, de-abia acum îmi dau seama ce vedea: îl vedea pe domnul Paul Poiret făcându-și apariția în fața întregii ei clientele, ridicând mâna, ca să facă liniște, arătând-o pe mama asistenței și lăudând îndelung gustul, talentul și inspirația artistică a unicului său reprezentant din Vilnius. Ea știa prea bine însă că miracolele se întâmplau arareori și că pronia avea alte treburi de rezolvat. Așa încât, arborând unul dintre zâmbetele sale ușor vinovate, construise miracolul bucată cu bucată, forțând un pic mâna destinului. Trebuie să recunoaștem, totuși, că destinul ăsta era mai vinovat decât mama și că avea mai multe motive decât ea să-și ceară iertare.

În orice caz, cacealmaua nu a fost niciodată dată în vileag, după știința mea, iar firma „Maison Nouvelle, Grand Salon de Haute Couture" a fost lansată cu mare pompă. În câteva luni, toată clientela bogată din oraș a venit să se îmbrace de la noi. Paralele au început să curgă gârlă. Ne-am înzestrat apartamentul; covoare moi au acoperit dușumelele; eu mă ghiftuiam cu rahat turcesc privind, așezat cuminte într-un fotoliu, cum niște doamne arătoase se dezbrăcă în fața mea. Mama ținea morțiș să fiu prezent, înțolit în catifea și mătăsuri; eram prezentat tuturor, condus la fereastră și poftit să ridic ochii spre cer, astfel încât cucoanele să poată admira cum se cuvine cât de albaștri sunt; eram mângâiat pe cap, mă întrebau câți ani am, se minunau, în timp ce eu lingeam zahărul de pe

cofeturi, urmărind cu atenție toate acele amănunte noi, pentru mine, cu care era înzestrat trupul femeiesc.

Încă îmi amintesc de o cântăreață de la Opera din Vilnius, al cărei nume sau pseudonim era Domnișoara La Rare. Aveam, pe-atunci, ceva mai mult de opt ani. Mama și croitoreasa ieșiseră din salon, luând cu ele „modelul de la Paris", ca să-i aplice cine știe ce finisare decisivă. Am rămas singur cu Domnișoara La Rare, dezbrăcată foarte. O contemplam în amănunțime, lingând rahatul turcesc. Probabil că Domnișoarei La Rare i s-a părut că deslușește ceva cunoscut în privirile mele, așa încât și-a înșfăcat iute rochia, acoperindu-se cu ea. Cum nu încetam s-o inspectez, s-a repezit să se ascundă îndărătul oglinzii de pe masa de toaletă. M-a cuprins furia, așa că, dând roată pe lângă masă, m-am proțăpit cu hotărâre în fața Domnișoarei La Rare, cu picioarele depărtate și burta scoasă la înaintare, și m-am pus să ling visător bucățica de rahat. Când s-a întors mama, ne-a găsit așa, încremeniți unul în fața celuilalt, într-o liniște crispată.

Îmi amintesc că mama, după ce m-a dat afară din salon, m-a strâns în brațe și m-a sărutat, nespus de mândră, de parcă începusem în sfârșit să îndreptățesc speranțele pe care le sădise în mine.

Din păcate, pătrunderea în salon mi-a fost de-atunci interzisă. Îmi spun adesea că, dacă aș fi fost un strop mai dibaci și aș fi avut mai puțină îndrăzneală în priviri, aș fi putut să câștig cel puțin încă șase luni.

CAPITOLUL IX

Roadele bunăstării au început să se reverse asupra noastră. Am primit o guvernantă franceză și am fost îmbrăcat în costume elegante de catifea, special croite pentru mine, cu jabouri de dantelă și mătase. Ca să înfrunt vremea rea, am

fost gătit cu o bizară pelerină din blănuri de veveriță, ale cărei sute de codițe cenușii, îndreptate spre exterior, stârneau râsul printre trecători. Mi s-au dat lecții de bună-cuviință. Am fost învățat să sărut mâna doamnelor, să le salut executând un soi de salt înainte, lipindu-mi simultan picioarele unul de altul, și să le ofer flori: în aceste două privințe, sărutatul mâinii și florile, mama era neiertătoare.

— Fără așa ceva, n-ajungi nicăieri, îmi spunea ea, cu un aer destul de enigmatic.

O dată sau de două ori pe săptămână, atunci când niște cliente de seamă ne vizitau saloanele, guvernanta mea, după ce mă țesălase și mă pomădase, după ce îmi ridicase șosetele și îmi înnodase cu grijă la baza gâtului jaboul uriaș de mătase, mă punea să îmi fac intrarea în lume.

Luam la rând toate cucoanele, executând plecăciuni, lipindu-mi călcâiele, sărutând mâini și ridicând ochii cât mai sus spre lumină, așa cum mă dăscălise mama. Doamnele se minunau politicos, iar cele care știau să se arate din cale-afară de entuziaste în exclamații, obțineau îndeobște reduceri considerabile de preț la „ultimul model de la Paris". Eu, cum nu aveam încă altă aspirație decât de a-i face pe plac celei pe care atât o iubeam, ridicam la fiece pas ochii spre lumină, fără chiar să mai aștept să mi se ceară – îmi îngăduiam, cel mult, spre satisfacția personală, să mișc din urechi, mic talent căruia îi dobândisem tainele de la camarazii din curte. Apoi, după ce sărutam din nou la mâini, făceam plecăciuni și pocneam din călcâie, o zbugheam voios îndărătul depozitului de lemne unde, cu o șleapcă de hârtie pe cap și cu un băț în mână, apăram Alsacia și Lorena, mărșăluiam spre Berlin și, până la ora gustării de după-amiază, duceam la bun sfârșit cucerirea întregii lumi.

Adesea, înainte să adorm, o vedeam pe mama cum intră în cameră. Se apleca asupra mea și zâmbea trist. Apoi spunea:

— Ridică-ți ochii...

Îi ridicam. Mama rămânea aplecată o bună bucată de vreme. Apoi mă cuprindea în brațe și mă strângea la piept. Îi simțeam lacrimile pe obrajii mei. Până la urmă am ajuns să bănuiesc că e ceva ciudat la mijloc și că nu eu eram pricina acelor lacrimi tulburătoare. Într-o bună zi, am descusut-o pe Aniela. De când cu belșugul nostru material, Aniela fusese avansată la rangul de „director de personal" și plătită cu mărinimie. N-o putea suferi pe guvernantă, care o înstrăina de mine, și se dădea peste cap ca să-i facă „domnișoricăi" – după cum îi spunea – viața cât mai anevoioasă. Prin urmare, într-o zi, m-am aruncat în brațele ei și am întrebat-o:

— Aniela, de ce plânge mama când se uită în ochii mei?

Aniela a părut stânjenită. Stătea împreună cu noi de când mă născusem, așa încât nu prea existau lucruri pe care să nu le știe.

— Din pricina culorii lor.

— Poftim? Ce e în neregulă cu ochii mei?

Aniela scăpă un oftat adânc.

— O fac să viseze, zise ea în doi peri.

Mi-au trebuit mulți ani ca să pot deslușesc acest răspuns. La un moment dat, am priceput. Mama avea de-acum șaizeci de ani și eu douăzeci și patru, dar privirea ei îmi căuta uneori ochii cu o tristețe nesfârșită, și îmi dădeam seama că, în oftatul care-i umfla pieptul, nu era vorba despre mine. O lăsam în plata Domnului. Și, să mă ierte Dumnezeu, mi s-a întâmplat chiar ca, om în toată firea, să ridic înadins ochii spre lumină și să rămân așa, doar ca s-o ajut să-și amintească: întotdeauna am făcut pentru ea tot ce mi-a stat în putință.

Educația pe care mama înțelegea să mi-o ofere ca să mă facă un om de lume a fost fără greș. Mi-a dat ea însăși lecții de polcă și de vals. Singurele dansuri pe care le știa.

După ce plecau clientele, salonul era luminat ca ziua, covorul înfășurat, se așeza un gramofon pe masă și mama lua loc într-unul dintre fotoliile Ludovic XVI, proaspăt achiziționate. Mă apropiam de ea, făceam o reverență, o luam de mână și

un-doi-trei! un-doi-trei!, ne avântam pe parchet, sub privirile mustrătoare ale Anielei.

— Stai drept! Ține ritmul! Ridică bărbia, uită-te cu mândrie la doamna ta și zâmbește-i respectuos!

Ridicam țanțoș bărbia, zâmbeam respectuos și un-doi-trei! un-doi-trei! – țopăiam pe parchetul lucios. Apoi o însoțeam pe mama până la fotoliu, îi sărutam mâna și mă înclinam în fața ei, iar mama îmi mulțumea cu o mișcare grațioasă a capului, făcându-și vânt cu evantaiul. Ofta și spunea uneori, răspicat, încercând să-și tragă sufletul:

— O să câștigi trofee la Concursul Hipic.

Mă vedea, fără doar și poate, în uniforma albă a ofițerilor din Garda Imperială, sărind peste vreun obstacol, sub ochii topiți de dragoste ai Annei Karenina. Exista, în avânturile închipuirii ei, ceva surprinzător de demodat, de-un sentimentalism răsuflat; cred că se străduia, în acest fel, să reconstituie în jurul ei o lume pe care nu o cunoscuse niciodată altfel decât prin intermediul romanelor rusești de dinainte de 1900, dată la care, pentru ea, se încheia adevărata literatură.

De trei ori pe săptămână, mama mă lua de mână și mă ducea la manejul locotenentului Sverdlovski, unde eram instruit, chiar de către locotenent, în tainele echitației, ale scrimei și ale tirului cu pistolul. Locotenentul era un bărbat înalt și slab, cu înfățișare tinerească, cu chip uscățiv, înzestrat cu o strașnică mustață albă, precum aceea a mareșalului Lyautey. La cei opt ani ai mei, eram neîndoios cel mai tânăr elev al său și ridicam anevoie pistolul uriaș pe care mi-l întindea. După o jumătate de ceas de floretă, o jumătate de ceas de tir, o jumătate de ceas de călărie – gimnastică și exerciții de respirație. Mama stătea așezată într-un colțișor, trăgând din țigară și supraveghindu-mi cu satisfacție progresele.

Locotenentul Sverdlovski, care vorbea cu un glas lugubru și care părea să nu aibă altă pasiune pe lume decât aceea de

a „nimeri ținta“ și de a trage „fix la mir“, după cum el însuși spunea, nutrea pentru mama o admirație fără margini. Sosirea noastră la standul de tir isca mereu un val de simpatie. Mă așezam îndărătul liniei de demarcație laolaltă cu ceilalți trăgători, ofițeri în rezervă, generali în retragere, tineri pierde-vară eleganți, îmi propteam o mână în șold, sprijineam ditamai pistolul pe brațul locotenentului, trăgeam aer în piept, îmi țineam apoi respirația, ocheam. După aceea, ținta îi era arătată mamei ca s-o cerceteze. Se uita la găurica făcută de glonț, compara rezultatul cu cel de la sesiunea precedentă și fornăia încântată. După o tragere din cale-afară de reușită, vâra ținta de carton în geantă și o lua acasă. Adesea, îmi spunea:

— O să mă aperi, nu-i așa? Încă vreo câțiva ani și...

Făcea un gest larg și nelămurit, un gest rusesc. Iar locotenentul Sverdlovski își dezmierda mustățile lungi și zdravene, săruta mâna mamei, pocnea din călcâie și spunea:

— Cavalerist scoatem din el.

Mi-a dat lecții de scrimă și m-a pus să fac marșuri lungi pe coclauri, cu ranița în spinare. Învățam de asemenea latina, germana – engleza încă nu exista în vremea aceea sau, oricum, era considerată de mama drept o unealtă comercială la îndemâna oamenilor din popor. Mai studiam acum, cu o oarecare domnișoară Gladys, pașii de shimmy și de foxtrot, iar când mama avea oaspeți, eram adesea scos din pat, îmbrăcat, târât în salon și poftit să recit din fabulele lui La Fontaine, iar apoi, după ce-mi ridicam conștiincios ochii spre lustră, sărutam mâinile doamnelor prezente și-mi pocneam călcâiele, căpătam permisiunea să mă retrag. Cu așa program, nu aveam răgaz să merg la școală unde, de altfel, predarea, nefăcându-se în franceză, ci în polonă, era complet lipsită de interes pentru noi. În schimb făceam lecții de aritmetică, de istorie, de geografie și de literatură, cu o serie de profesori ale căror nume și chipuri mi-au lăsat la fel de puține urme în memorie ca și materiile pe care fuseseră însărcinați să mi le predea.

Uneori, se-ntâmpla ca mama să mă înștiințeze:

— Diseară mergem la cinematograf.

Iar seara, încotoșmănat cu pelerina din veveriță sau, dacă vremea era îngăduitoare, cu un impermeabil alb și cu o beretă de marinar, o apucam pe trotuarele de lemn ale orașului, cu mama la braț. Controla, autoritar, felul în care respectam bunele maniere. Întotdeauna, se cuvenea să mă reped să-i deschid ușa și s-o țin deschisă în timp ce trecea. Cândva, la Varșovia, amintindu-mi că doamnele trebuiau să treacă mereu primele, m-am retras curtenitor din fața ei în timp ce cobora din tramvai. Mama mi-a făcut imediat o scenă în fața celor douăzeci de persoane care se buluceau în stație: am fost înștiințat că un cavaler se cade să coboare cel dintâi și apoi să ofere mâna doamnei, ca s-o ajute. Cât privește sărutatul mâinii, nici azi n-am izbutit să mă descotorosesc de el. În Statele Unite, e un motiv continuu de neînțelegeri. În nouă situații din zece, atunci când, după o mică luptă fizică, reușesc să duc spre buze mâna vreunei americance, aceasta îmi zvârle un *Thank you!* uluit, ori, luând gestul ca pe un semn foarte personal de atenție, își smulge neliniștită mâna sau, și mai stânjenitor, mai ales atunci când doamna e mai trecută, îmi strecoară un scurt zâmbet zburdalnic. Cum să le explic că nu fac decât ce m-a învățat mama!

Nu știu dacă această amintire atât de ciudată și de stăruitoare mi-a fost lăsată de unul dintre filmele pe care le-am văzut împreună, ori de atitudinea mamei după spectacol: îl văd și-acum pe actorul principal, în uniforma neagră a cerchezilor, purtând căciulă de blană și sfredelindu-mă de pe ecran cu ochii lui deschiși la culoare, de sub sprâncenele deschise ca niște aripi, în timp ce pianistul din sală își cânta, împiedicat, mica melodie nostalgică. După ce am ieșit de la cinematograf, am colindat prin orașul pustiu, ținându-ne de mână. Din când în când degetele mamei le strângeau, aproape dureros pe-ale mele. Și când mă întorceam spre ea,

vedeam că plânge. Acasă, după ce m-a ajutat să mă dezbrac și mi-a făcut patul, mi-a poruncit:

— Ridică ochii!

Am ridicat privirea spre lampă. A rămas ceva vreme încovoiată asupra mea, apoi, cu un mic surâs de izbândă, triumfal și posesiv, m-a tras spre ea și m-a strâns în brațe. Și iată că, la câtăva vreme după ce-am mers la cinematograf, a fost organizat un bal mascat pentru copiii din înalta societate a orașului. Am fost, desigur, poftit: pe-atunci mama domnea autoritar asupra modei locale, așa că eram foarte căutați. De îndată ce ne-a sosit invitația, atelierul de croitorie a fost în întregime dedicat pregătirii costumului meu.

E aproape de la sine înțeles că m-am dus la bal deghizat în ofițer cerchez, cu căciulă de blană, bandulieră și tot tacâmul.

CAPITOLUL X

Într-o bună zi, am primit un cadou neașteptat, căzut parcă din cer. O bicicletă de copii, numai bună pentru mine. Nu mi-a fost dezvăluit numele misteriosului binefăcător, și toate întrebările mele legate de el au rămas fără răspuns. După ce a privit îndelung obiectul, Aniela mi-a spus de-a dreptul și cu țâfnă:

— Vine de departe.

Mama și Aniela au tot cântărit dacă ploconul trebuia acceptat ori trimis înapoi expeditorului. Nu mi-au îngăduit să iau parte la discuții, dar, cu inima strânsă și nădușit de groaza că minunata mașinărie avea, poate, să-mi scape printre degete, am crăpat ușa salonului și am prins câteva frânturi dintr-un dialog enigmatic:

— Nu mai avem nevoie de el.

Aniela spusese asta. Mama plângea într-un colț. Și-atunci, Aniela a plusat:

— Și-a amintit cam târziu că existăm.

Apoi vocea mamei, ciudat de rugătoare – nu-i stătea în obicei să implore – , care zice, aproape sfielnic:

— Drăguț, totuși, din partea lui.

La care Aniela încheie:

— Ar fi putut să-și amintească de noi mai curând.

Singurul lucru care mă interesa în acel moment era să aflu dacă voi putea să păstrez bicicleta. În cele din urmă, mama a încuviințat. Și, cum avea obiceiul să mă sufoce cu „profesori" – profesorul de caligrafie – să-l ierte Dumnezeu! dacă ar putea să-mi vadă scrisul, s-ar răsuci, bietul de el, în mormânt – profesorul de dicție, profesorul de conduită – nici în privința asta n-am dat dovadă de prea mari înclinații, iar tot ce-am păstrat din învățămintele lui e că nu se cuvine să îndepărtezi degetul mic atunci când ții ceașca de ceai – profesorul de scrimă, de tir, de călărie, de gimnastică, de... Un tată s-ar fi descurcat mult mai bine. Pe scurt, cum căpătasem o bicicletă, am căpătat curând și un profesor de ciclism și, după câteva căderi și alte inevitabile necazuri, am putut fi văzut pedalând fălos pe bicicleta mea miniaturală, peste pietrele masive ale caldarâmului din Vilnius, îndărătul unui tânăr înalt și trist cu pălărie de pai, care era un „sportiv" celebru în tot cartierul. Îmi era strict interzis să pedalez singur pe străzi.

Într-o dimineață frumoasă, întorcându-mă de la plimbarea cu instructorul, am dat peste un mic grup strâns la intrarea în imobilul nostru, salivând de admirație în fața unui imens automobil galben decapotabil, parcat în dreptul porții. La volan se afla un șofer în livrea. Am rămas cu gura peste măsură de căscată, ochii mi-au ieșit din orbite și am încremenit în fața minunăției. Automobilele erau încă destul de rare pe străzile din Vilnius, iar cele care circulau nu aveau decât o legătură foarte îndepărtată cu acea uluitoare creație a geniul uman pe care o aveam în fața ochilor. Un micuț tovarăș de joacă, fiul cizmarului, mi-a strecurat cu

glas plin de respect: „A venit la voi". Lăsând baltă bicicleta, am dat buzna să mă lămuresc.

Ușa mi-a fost deschisă de Aniela, care, fără nici o explicație, m-a luat de mână și m-a târât la mine în cameră. Aici s-a pus să opereze asupră-mi o strașnică muncă de igienizare. Atelierul de croitorie i-a venit în ajutor și toate fetele, cu Aniela în frunte, s-au apucat să mă frece, să mă săpunească, să mă clătească, să mă împarfumeze, să mă îmbrace, să mă dezbrace, să mă îmbrace la loc, să mă încalțe, să mă ferchezuiască și să mă pieptene cu o grabă pe care n-aveam să o mai întâlnesc, dar pe care continui să o aștept din partea celor împreună cu care trăiesc. Adesea, când mă întorc de la birou, aprind un trabuc, mă așez într-un fotoliu și aștept să vină cineva să aibă grijă de mine. Aștept de pomană. Degeaba mă consolez la gândul că nici un tron nu e îndeajuns de zdravăn în zilele noastre, micul prinț din mine continuă să fie contrariat. Până la urmă mă duc să fac baie. Mă văd silit să mă descalț și să mă dezbrac singur și nu mai e nimeni prin preajmă ca măcar să mă frece pe spate. Sunt un mare neînțeles.

Vreme de vreo jumătate de ceas, Aniela, Maria, Stefka și Halinka au forfotit în jurul meu. Apoi, cu urechile stacojii și hârjâite de atâtea perii, cu o uriașă fundă de mătase albă la gât, cu cămașă albă, pantaloni albaștri, pantofi cu panglici albe și albastre, am fost băgat în salon.

Oaspetele ședea într-un fotoliu, cu picioarele lungite. M-a izbit privirea lui stranie, de o limpezime și o imobilitate ușor neliniștitoare, oarecum animalică, sub niște sprâncene care îi făceau ochii să pară înaripați. Pe buzele strânse i se răzlețea un surâs vag ironic. Îl văzusem de două sau trei ori la cinema, așa că l-am recunoscut îndată. M-a studiat îndelung, rece, cu un soi de curiozitate distantă. Eram nespus de tulburat, îmi țiuiau urechile și îmi ardeau, iar apa de colonie în care mă scăldam mă făcea să strănut. Simțeam nelămurit că avea să se întâmple ceva important, dar nu știam ce anume. Încă

îmi făceam ucenicia ca om de lume. Una peste alta, cu desăvârșire năucit și debusolat de pregătirile de dinaintea pătrunderii în salon, descumpănit de privirea fixă și de zâmbetul misterios al oaspetelui, dar, mai presus de orice, de liniștea care m-a întâmpinat și de atitudinea ciudată a mamei, pe care n-a văzusem nicicând atât de palidă, atât de încordată, cu chipul atât de împietrit și de asemănător unei măști, am făcut o gafă ireparabilă. Precum un câine bine dresat, care nu se mai poate opri să-și facă numărul, am înaintat către doamna care-l însoțea pe străin, am făcut o plecăciune, am pocnit din călcâie, i-am sărutat mâna și apoi, apropiindu-mă de oaspete, mi-am pierdut complet capul și i-am pupat și lui mâna.

Consecințele stângăciei mele au fost fericite. Atmosfera constrângătoare și rece care domnea în salon s-a risipit pe dată. Mama m-a luat în brațe. Frumoasa doamnă roșcată, purtând o rochie de culoarea caisei, a venit și ea să mă îmbrățișeze. Oaspetele m-a luat pe genunchi și, în timp ce boceam, conștient de grozăvia boacănei mele, mi-a propus să facem o plimbare cu automobilul, ceea ce mi-a secat numaidecât lacrimile.

Pe Ivan Mosjoukine aveam să-l revăd adeseori, pe Coasta de Azur, la restaurantul „La Grande Bleue", unde mă duceam să beau câte o cafea cu el. Până la apariția filmului sonor, a fost o vedetă de cinema celebră. La vremea aceea, accentul lui rusesc foarte puternic de care, de altfel, n-a încercat niciodată să scape, i-a făcut anevoioasă cariera și, treptat, l-a condamnat la uitare. M-a sprijinit, în mai multe rânduri, să fac figurație în filmele lui, ultima oară în 1935 sau 1936, într-o poveste cu contrabandiști și submarine, în care își dădea sufletul, la sfârșit, într-un nor de fum, în timp ce vaporul lui era bombardat și apoi scufundat de către Harry Baur. Filmul se numea *Nitchevo*. Eram plătit cu cincizeci de franci pe zi: o avere. Rolul meu era să mă sprijin de bastingaj și să privesc marea. A fost cel mai frumos rol al vieții mele.

Mosjoukine a murit la scurt timp după război, uitat și strâmtorat. Până în ultima clipă, și-a păstrat uluitoarea căutătură și acea demnitate fizică atât de specifică, tăcută, ușor semeață, ironică și discret dezabuzată.

Câteodată, mă duc să-i revăd vechile filme la cinemateci. Interpretează mereu roluri de erou romantic și de aventurier plin de noblețe; salvează imperii, triumfă în luptele cu spada sau cu pistolul, călărește îmbrăcat în uniforma albă de ofițer al Gărzii Imperiale; răpește în goana calului frumoase înrobite; îndură fără să crâcnească tortura, ca slujitor al țarului, iar femeile se topesc de dragoste pe unde trece... Ies din sală înfiorat, gândindu-mă la cât de mult aștepta mama de la mine. De altfel, încă mai fac puțină gimnastică dimineața, ca să mă păstrez în formă.

Oaspetele ne-a părăsit chiar în seara aceea, dar a făcut un gest generos pentru noi. Timp de o săptămână, automobilul Packard galben ca un canar și șoferul în uniformă ne-au rămas la dispoziție. Era o vreme foarte frumoasă și ar fi fost plăcut să părăsim caldarâmul apăsător al orașului și să mergem la plimbare prin pădurea lituaniană.

Mama nu era însă genul de femeie care să se piardă cu firea și să se lase amețită de suflul primăverii. Avea simțul lucrurilor importante, bucuria revanșei și o voință neclintită de a-și zdrobi dușmanii. Prin urmare, automobilul a fost folosit în acest scop unic și exclusiv. În fiecare dimineață, spre orele unsprezece, mama mă punea să îmbrac hainele cele mai frumoase pe care le aveam – ea, în schimb, se înveșmânta cu o discreție exemplară –, șoferul deschidea portiera, urcam și, timp de două ceasuri, mașina decapotată înainta lin prin oraș, ducându-ne prin toate locurile publice frecventate de „înalta societate“: la cafeneaua Rudnicki, la grădina botanică, iar mama nu pierdea niciodată ocazia să-i salute cu un zâmbet blând pe cei care o întâmpinaseră nepotrivit, o răniseră sau o trataseră cu superioritate pe vremea când mergea din casă-n casă, ținând cutiile de carton în brațe.

Aș vrea să dau aici câteva sfaturi practice copiilor în vârstă de opt ani care au ajuns până în acest punct al povestirii mele și care și-au trăit prematur, ca și mine, prima dragoste. Presupun că toți suferă de frig, ca și mine, și că stau ore bune la soare, încercând să regăsească frânturi din căldura întâlnită cândva. Tot așa de bune ar fi și niște vacanțe la tropice. Nu e de neglijat nici un foc zdravăn în șemineu; iar alcoolul poate fi și el de folos. Le recomand de asemenea soluția unui alt copil de opt ani, fiu unic al unor prieteni, devenit ambasador al țării sale undeva prin lume. Și-a comandat o pijama încălzită electric și doarme sub o plapumă și pe o saltea încălzite la fel. E de încercat. Nu zic că în felul ăsta poți da uitării dragostea maternă, dar nici rău nu e.

Poate că a venit și momentul să lămuresc sincer o problemă delicată, cu riscul să șochez și să-i dezamăgesc pe unii dintre cititorii mei, părând un fiu denaturat în ochii anumitor susținători ai școlilor psihanalitice la modă: nu am nutrit nicicând față de mama vreun sentiment incestuos. Știu că acest refuz de a privi lucrurile în față îi va face iute pe cei avizați să zâmbească și mai știu că nimeni nu e stăpân pe inconștientul lui. Tot așa, mă grăbesc să adaug că până și un necioplit ca mine se înclină plin de respect în fața complexului lui Oedip, a cărui descoperire și glorificare onorează Occidentul și constituie, cu siguranță, laolaltă cu petrolul din Sahara, una dintre cele mai rodnice prospectări ale bogățiilor naturale din subsolul nostru. Mai mult: conștient de originile mele oarecum asiatice și ca să mă arăt demn de comunitatea occidentală evoluată care m-a acceptat atât de generos, m-am străduit adesea să evoc imaginea mamei mele dintr-un unghi libidinos, astfel încât să-mi eliberez complexul, pe care nu-mi îngăduiam să-l pun la îndoială, să-l înfățișez în plină lumină culturală și, la modul general, să dovedesc că nu mă temeam și că, dacă se punea problema să fiu la înălțime printre călăuzele noastre spirituale, civilizația atlantică putea să se bizuie pe mine până la capăt.

Degeaba! Cu toate acestea, am cu siguranță printre strămoșii mei tătari niște călăreți destoinici care nu s-au dat în lături, dacă reputația lor e îndreptățită, nici de la violuri, nici de la incesturi, nici de la vreunul dintre renumitele noastre tabuuri. Și asupra acestui punct, fără să caut să-mi aflu scuze, cred totuși că pot găsi explicații. Chiar dacă e adevărat că n-am ajuns niciodată s-o doresc fizic pe mama, asta nu s-a întâmplat atât din pricina legăturii de sânge care ne unea, cât mai degrabă pentru că era o persoană de-acum în vârstă și că, pentru mine, actul sexual a fost mereu legat de o anumită idee de tinerețe și de prospețime fizică. Ba chiar, mărturisesc, sângele meu oriental m-a făcut deosebit de sensibil față de vârsta fragedă și, odată cu trecerea anilor, această înclinație, îmi pare rău s-o spun, n-a făcut decât să se intensifice, ceea ce, mi se spune, e o regulă aproape generală printre satrapii din Asia. Nu cred, prin urmare, că am nutrit față de mama, pe care nu am cunoscut-o cu adevărat tânără, decât sentimente platonice și tandre. Fără să fie mai stupidă decât altele, știu că o asemenea afirmație nu va fi scutită de o interpretare ca la carte, adică pe dos, din partea paraziților neobosiți care ne sug sufletul, respectiv mai bine de trei sferturi dintre psihoterapeuții noștri aflați în activitate. Subtilii de ei mi-au explicat că dacă, de pildă, umbli prea mult după femei, înseamnă că, de fapt, ești un homosexual ascuns; dacă vă face silă contactul intim cu trupul bărbătesc – să mai mărturisesc că e cazul meu? – înseamnă că vă cam place și, ca să ducem această logică de fier până la capăt, dacă atingerea unui cadavru vă dezgustă profund, înseamnă că v-ați molipsit de necrofilie și că vă simțiți atras irezistibil, că sunteți bărbat ori femeie, de această superbă rigiditate mortală. Psihanaliza îmbracă azi, aidoma tuturor ideilor noastre, o aberantă formă totalitară; caută să ne înhame la jugul propriilor sale perversiuni. A ocupat terenul lăsat liber de superstiții, se drapează iscusit într-un jargon al sensurilor care își fabrică propriile elemente de analiză și care își atrage clientela prin mijloace

de intimidare și de șantaj psihice, cumva ca racketii americani care te silesc să te protejeze. Așadar, le las de bunăvoie pungașilor și smintiților care ne comandă în atâtea domenii grija de a explica sentimentele mele pentru mama prin cine știe ce anomalie de ordin patologic: luând seama la cum au ajuns, în mâinile lor, libertatea, fraternitatea și cele mai nobile aspirații umane, nu văd de ce simplitatea iubirii filiale nu s-ar deforma, în creierul lor bolnav, după chipul acestora.

Cu atât mai abitir mă voi deprinde cu diagnosticul lor, cu cât n-am privit nicicând incestul în lumina acestei groaznice palori mormântale și de osândă veșnică pe care o morală închipuită s-a străduit s-o arunce deliberat asupra unei forme de exuberanță sexuală care, în opinia mea, nu ocupă decât un loc tare modest pe scara monumentală a degenerărilor noastre. Dezlănțuirile incestuoase, luate la grămadă, mi se par infinit mai acceptabile decât ce s-a întâmplat la Hiroshima, la Buchenwald, decât plutoanele de execuție, decât teroarea și torturile poliției, de o mie de ori mai suportabile decât leucemiile și alte frumoase consecințe probabile ale strădaniilor depuse de savanții noștri. Nimeni nu mă va putea sili să deslușesc în comportamentul sexual al oamenilor criteriul binelui și al răului. Fizionomia sinistră a unui anume fizician ilustru, care recomanda lumii civilizate să continue cu exploziile nucleare, îmi pare incomparabil mai detestabilă decât ideea unui fiu care se culcă cu maică-sa. În comparație cu aberațiile intelectuale, științifice, ideologice din secolul nostru, toate acelea ale sexualității îmi deșteaptă în suflet cele mai duioase indulgențe. O fată care se lasă plătită ca să-și desfacă picioarele pentru toți mi se pare o soră de caritate și o bună samariteancă atunci când îi compari modesta lipsă de scrupule cu prostituția savanților care își întrebuințează creierele pentru a pune la punct monstruozități genetice și terori atomice. În comparație cu pervertirea sufletului, a spiritului și idealurilor la care se dedau acești trădători ai speciei umane, rătăcirile noastre sexuale, venale au ba,

incestuoase au ba, capătă, din unghiul celor trei biete sfinctere de care dispune anatomia noastră, întreaga inocență angelică a unui zâmbet de copil.

În fine, ca să închid complet acest cerc vicios, voi adăuga că nu nesocotesc câtuși de puțin felul în care această manieră de a minimaliza incestul poate cu ușurință fi interpretată drept un șiretlic al unui subconștient care încearcă să bagatelizeze ceea ce îl îngrozește și, deopotrivă, îl atrage cu desfătările sale; așa că, după toate aceste reverențe, după tot acest balet în pași de dans vienez, mă întorc la umila mea dragoste.

Abia de mai e nevoie să amintesc că ceea ce m-a îndemnat să scriu această poveste este tocmai latura obișnuită, fraternă și identificabilă a duioșiei mele: nu mi-am iubit mama nici mai mult, nici mai puțin, nici în alt chip decât muritorii de rând. Și mai cred, cu sinceritate, că încercarea mea juvenilă de a-i pune lumea la picioare a fost, în mare măsură, impersonală și că, oricare va fi fost – fiecare va judeca asta după bunul-plac, după chipul și inima sa – natura, complexă sau elementară, a legăturii care ne unea, cel puțin un lucru mi se pare limpede azi, atunci când arunc o ultimă privire asupra vieții mele: pentru mine, toată această istorie însemna mai mult dorința disperată de a pune în evidență, triumfal, soarta omului decât pe aceea a unei singure ființe iubite.

CAPITOLUL XI

Aveam aproape nouă ani când m-am îndrăgostit prima oară. M-am simțit pe de-a-ntregul absorbit de o patimă violentă, totală, care mi-a otrăvit complet existența și care a fost la un pas să-mi pună viața în primejdie.

Avea opt ani și o chema Valentina. Aș putea s-o descriu pe îndelete, până la sfârșeală, iar dac-aș avea voce bună, n-aș

înceta să-i cânt frumusețea și gingășia. Era o brunetă cu ochi deschiși la culoare, încântător modelată, purta o rochie albă și ținea în mână o minge. Am văzut-o ivindu-mi-se în față la depozitul de lemne, în locul unde începeau urzicile, care apoi se lățeau până la zidul livezii din vecinătate. Nu pot descrie emoția care m-a cuprins: tot ce știu e că mi s-au înmuiat picioarele și că inima a prins să-mi zvâcnească atât de tare că mi s-a tulburat vederea. Hotărât nevoie mare s-o cuceresc pe dată și pentru totdeauna, în așa fel încât să nu mai existe în veci loc pentru un alt bărbat în viața ei, am procedat după cum îmi spusese mama și m-am sprijinit nepăsător de bușteni, am ridicat ochii spre cer ca s-o farmec. Valentina nu era însă o fată care să se lase impresionată. Am rămas așa, cu ochii în soare, până ce fața a început să-mi fie scăldată de lacrimi, dar neîndurătoarea, în tot acest răgaz, a continuat să se joace cu mingea, fără să pară câtuși de puțin interesată. Mie-mi ieșeau ochii din cap, împrejurul meu totul se preschimba în foc și pară, dar Valentina nu binevoia să-mi arunce nici o privire. Zăpăcit rău de atâta nepăsare, câtă vreme multe dame arătoase din salonul mamei se extaziaseră pe bună dreptate în fața ochilor mei albaștri, pe jumătate orbit și, ca să zic așa, cu muniția isprăvită din prima, mi-am șters lacrimile și, capitulând necondiționat, i-am întins cele trei mere verzi pe care le șterpelisem din livadă. Le-a acceptat, dându-mi de știre, parcă într-o doară:

— Janek și-a mâncat de dragul meu toată colecția de timbre.

Așa mi-a început supliciul. În zilele următoare, am mâncat pentru Valentina mai mulți pumni de râme, un număr însemnat de fluturi, un kil de cireșe cu sâmburi, un șoricel și, ca să isprăvesc, pot spune că, la nouă ani, adică la o vârstă mult mai fragedă decât a lui Casanova, m-am rânduit printre cei mai strașnici amanți din toate timpurile, săvârșind o ispravă din dragoste pe care nimeni, după știința mea, n-a

egalat-o vreodată: am mâncat de dragul alesei mele un pantof de cauciuc.

Aici, se cuvine să deschid o paranteză.

Știu prea bine că, atunci când e vorba de aventurile lor amoroase, bărbații sunt degrabă ispitiți să se umfle-n pene. Dacă stai să-i asculți, biruințele lor virile nu cunosc zăgaz și nu te scutesc de nici un amănunt.

Nu cer deci nimănui să mă creadă atunci când afirm că, pentru iubita mea, am mai înghițit un evantai japonez, zece metri de fir de bumbac, un kil de sâmburi de cireșe – Valentina îmi înlesnea, că să zic așa, munca, mâncând pulpa și întinzându-mi sâmburii – și trei peștișori roșii, pe care ne duseserăm să-i prindem în acvariul profesorului ei de muzică.

Dumnezeu știe prea bine câte m-au silit femeile să înghit în viața asta, dar niciodată n-am cunoscut o fire atât de nesățioasă. Era o Messalină asociată cu Teodora din Bizanț. Pot spune că, după această experiență, știam totul despre dragoste. Educația mea se încheiase. De-atunci, nu am făcut altceva decât să duc mai departe avântul începutului.

Adorabila mea Messalină nu avea decât opt ani, însă pretențiile ei fizice depășeau tot ce mi-a fost dat să cunosc în cursul vieții. Alerga înaintea mea, prin curte, arătându-mi cu degetul când un morman de frunze, când niște nisip ori vreun dop vechi, iar eu mă achitam fără să crâcnesc. Ba chiar bucuros la culme că putusem fi de folos. Odată, s-a pus să culeagă un buchet de margarete, și vedeam cu teamă cum îi sporește în mâini – am mâncat însă și margaretele, sub ochii ei iscoditori – știa încă de-atunci că bărbații încearcă mereu să trișeze la jocurile astea –, ochi în care căutam zadarnic o lucire admirativă. Fără să-mi dea vreun semn de stimă sau de gratitudine, s-a îndepărtat țopăind, apoi s-a întors după câteva clipe cu niște melci pe care mi i-a întins în căușul palmei. Am mâncat supus melcii, cu tot cu cochilie.

În acele timpuri, copiilor încă nu li se vorbea deloc despre misterul sexului, iar eu eram convins că așa se făcea dragoste. Probabil că aveam dreptate.

Cel mai trist e că nu izbuteam s-o impresionez. De-abia isprăvisem melcii, că m-a anunțat nepăsătoare:

— Josek a mâncat zece păianjeni pentru mine și s-a oprit doar pentru că ne-a chemat mama la ceai.

M-am înfiorat. Când nu eram de față, mă înșela cu cel mai bun prieten al meu. Dar am înghițit-o și pe-asta. Începeam să mă deprind.

— Pot să te sărut?

— Da, dar să nu mă mozolești pe obraz, nu-mi place.

Am sărutat-o, încercând să nu-i umezesc obrazul. Stăteam amândoi în genunchi îndărătul urzicilor și îi dădeam sărut după sărut. Absentă, își rotea cercul în jurul unui deget. Povestea vieții mele.

— Câte au fost până acum?

— Optzeci și șapte. Pot să ajung la o mie?

— Cât înseamnă o mie?

— Habar n-am. Pot să te sărut și pe umăr?

— Da.

Am sărutat-o și pe umăr. Nu era în regulă. Simțeam că trebuie să mai fie ceva, ceva care-mi scăpase și care era esențial. Inima îmi bubuia și am sărutat-o pe nas și pe păr și pe gât și tot îmi lipsea ceva, mereu mai tare, simțeam că nu e îndeajuns, că trebuia să duc lucrurile mai departe, mult mai departe, așa că, în cele din urmă, răvășit de iubire și în culmea elanului erotic, m-am așezat în iarbă și mi-am scos unul din pantofii de cauciuc.

— O să-l mănânc de dragul tău, dacă ai chef.

Chef? Haida-de! Sigur că avea chef! Era o femeie în toată puterea cuvântului.

A pus cercul pe jos și s-a ciucit. Mi s-a părut că-i văd în ochi un licăr de respect. Mai mult nici că-mi trebuia. Mi-am

luat briceagul și am despicat cauciucul. Mă privea cum trudesc.

— Îl mănânci crud?

— Da.

Am înghițit o bucată, apoi alta. Sub privirea ei în sfârșit admirativă, simțeam cum devin bărbat în toată puterea cuvântului. Și-aveam dreptate. Îmi făcusem ucenicia. Despicam cauciucul din ce în ce mai adânc, gâfâind ușor între îmbucături și am ținut-o tot așa ceva vreme, până când o nădușeală rece mi-a acoperit fruntea. Am mai continuat puțin și după aceea, strângând din dinți, luptând cu greața, adunându-mi vlaga ca să rămân în joc, așa cum, apoi, a trebuit s-o mai fac de atâtea ori în meseria mea de bărbat.

Mi s-a făcut foarte rău, m-au dus la spital, mama bocea, Aniela zbiera, fetele de la atelier se văitau, în timp ce mă puneau pe o targă în ambulanță. Eram mândru de mine nevoie mare!

Douăzeci de ani mai târziu, iubirea mea din copilărie mi-a inspirat primul roman, *Éducation européenne* precum și anumite pasaje din *Le grand vestiaire*.

Multă vreme am cărat după mine în călătorii un pantofior de cauciuc, spintecat cu cuțitul. Aveam douăzeci și cinci de ani, apoi treizeci, apoi patruzeci, dar pantofiorul era mereu acolo, la îndemână. Iar eu eram mereu pregătit să mă pun pe înfulecat și să dau, încă o dată, ce e mai bun din mine. Nu mi s-a ivit prilejul. Până la urmă, m-am descotorosit de pantofior. Nu trăiești decât o dată.

Relația mea cu Valentina a durat aproape un an. M-a schimbat cu desăvârșire. A trebuit să lupt fără încetare împotriva rivalilor, să-mi afirm și să-mi fac remarcată superioritatea, să merg în mâini, să fur de prin dughene, să mă încaier, să mă apăr în fel și chip. Ghimpele meu cel mai dureros era un băiat al cărui nume îmi scapă și care știa să jongleze cu cinci mere deodată – și erau clipe când, șezând pe o piatră, cu capul plecat, după ore întregi de încercări neizbutite, cu

merele împrăștiate în jurul meu, simțeam că viața nu merită trăită. Cu toate astea, mă descurcam și, până și azi, știu să jonglez cu trei mere, iar pe colina mea de la Big Sur, în fața Oceanului și a nesfârșirii cerului, pun adesea un picior înainte și înfăptuiesc această ispravă, ca să arăt că sunt într-adevăr cineva.

Iarna, când ne năpusteam cu sania din vârful dealurilor, mi-am luxat umărul sărind în zăpadă de la o înălțime de cinci metri, sub privirile Valentinei, doar pentru că nu eram în stare să cobor pe derdeluș stând în picioare pe sanie, așa cum făcea haimanaua aia de Jan. Cât l-am urât și cât îl urăsc încă pe Jan ăsta! N-am știut niciodată precis ce era între el și Valentina și, până și-n clipa de față, prefer să nu mă gândesc la asta. Era cu un an mai mare ca mine, mergea pe zece ani, era mult mai deprins cu femeile decât mine și făcea tot ceea ce știam să fac și eu, dar mult mai bine. Avea o față sinistră de cotoi vagabond, era incredibil de îndemânatic și nimerea ținta cu un scuipat de la cinci metri distanță.

Știa să fluiere într-un fel absolut aiuritor, vârându-și două degete în gură, năzdrăvănie pe care n-am reușit s-o deprind nici până azi și pe care n-am mai pomenit-o împlinită de-atunci, cu aceeași stridență, decât de către prietenul meu ambasadorul Jaime de Castro și de către contesa Nelly de Vogüé. Am înțeles, grație Valentinei, că dragostea mamei și tandrețea cu care eram înconjurat acasă n-aveau nici o legătură cu ceea ce mă aștepta afară și, de asemenea, că nimic nu era dobândit, câștigat, asigurat și păstrat pentru totdeauna. Jan, care avea un simț înnăscut al insultei, mă poreclise „albăstrea"; ca să scap de această poreclă, pe care o socoteam foarte ofensatoare, deși n-aș fi fost în stare să zic de ce, a trebuit să sporesc dovezile de curaj și de bărbăție, așa că am devenit foarte curând spaima negustorilor din cartier. Pot spune, fără să mă laud, că am spart mai multe geamuri, că am furat mai multe cutii de curmale și de halva și că am sunat la mai multe uși decât oricare alt puști din curtea noastră;

am mai învățat și să-mi pun viața în primejdie, cu o nepăsare care mi-a fost de mare folos, peste ani, în timpul războiului, atunci când asemenea chestii deveniseră îngăduite și încurajate oficial.

Îmi amintesc îndeosebi de „jocul de-a moartea" pe care eu și Jan îl practicam pe pervazul unei ferestre de la etajul al patrulea din imobil, sub privirea înmărmurită a tovarășilor noștri de joacă.

Puțin ne păsa că Valentina nu era de față – nici unul din noi nu se amăgea: în duelul ăsta, despre ea era vorba.

Jocul era foarte simplu și cred că, în comparație cu el, faimoasa „ruletă rusească" nu reprezintă decât o drăgălașă îndeletnicire de tocilari.

Ne suiam până la ultimul etaj din clădire, în casa scărilor, deschideam o fereastră ce dădea spre curte și ne așezam cât mai aproape de hău, cu picioarele atârnate afară. Fereastra se prelungea în exterior cu un glaf de tablă care n-avea mai mult de douăzeci și cinci de centimetri lățime. Jocul consta în împingerea din spate a partenerului printr-o lovitură fulgerătoare, socotită în așa fel încât acesta să lunece de pe fereastră pe glaf și să se trezească cu fundul pe tabla îngustă, cu picioarele în gol.

Ne-am prins în jocul ăsta ucigaș de nenumărate ori.

De îndată ce ajungeam să ne ciorovăim prin curte, sau uneori chiar fără nici un motiv evident, urcam, într-un paroxism al vrăjmășiei, fără să ne spunem o vorbă, la etajul al patrulea ca să „jucăm jocul".

Natura ciudat de disperată și în același timp de loială a acestui duel decurgea din faptul că te puneai pe de-a-ntregul la dispoziția celui mai înverșunat dușman al tău, fiindcă un brânci oricât de puțin greșit sau de rău intenționat îți condamna partenerul la o moarte sigură, patru etaje mai jos.

Încă îmi amintesc foarte bine picioarele mele spânzurate în gol, glaful metalic și mâinile rivalului meu proptite de spatele meu, gata să-mi facă vânt.

Jan este astăzi o figură de seamă a partidului comunist polonez. L-am întâlnit, cu vreo zece ani în urmă, la Paris, în saloanele Ambasadei Poloniei, în timpul unei recepții oficiale. L-am recunoscut îndată. Uimitor cât de puțin se schimbase puștiul! La treizeci și cinci de ani, era la fel de jigărit și de slab, avea același mers suplu, ochii la fel de înguști, de înversunați și de șireți. Pentru că ne aflam acolo, și unul, și celălalt, în calitate oficială, ca reprezentanți ai țărilor noastre, am fost politicoși și plini de bunăvoință. Nu s-a rostit numele Valentinei. Am băut vodcă. El a evocat luptele duse în Rezistență, iar eu i-am spus câteva vorbe despre bătăliile mele aviatice. Am mai băut un pahar.

— Am fost torturat de Gestapo, mi-a zis.

— Am fost rănit de trei ori, i-am răspuns.

Ne-am privit. Apoi, la unison, ne-am pus jos paharele și ne-am îndreptat către scară. Am urcat la etajul al doilea și Jan a deschis fereastra: la urma urmei ne aflam la Ambasada Poloniei iar eu eram oaspete. Încălecasem de-acum fereastra, când ambasadoarea, o doamnă încântătoare, demnă de cele mai frumoase poeme de dragoste din țara ei, a ieșit pe neașteptate din salon. Mi-am retras iute piciorul și am făcut o reverență, surâzând curtenitor. Ne-a luat pe amândoi de braț și ne-a însoțit până la bufet.

Mi se întâmplă să mă gândesc cu oarecare curiozitate la ce ar fi spus presa mondială dacă s-ar fi descoperit pe trotuar, în plin Război Rece, un înalt funcționar polonez sau un diplomat francez, împins de la una din ferestrele Ambasadei Poloniei la Paris.

CAPITOLUL XII

Curtea de la nr. 16 de pe strada Wielka Pohulanka mi-a rămas în amintire ca o imensă arenă în care îmi desăvârșeam ucenicia de gladiator, în vederea luptelor viitoare. Se intra pe o poartă veche și mare; în mijloc se afla un morman uriaș

de cărămizi de la o fabrică de armament pe care partizanii o aruncaseră în aer în timpul confruntărilor patriotice dintre armata lituaniană și cea poloneză; mai încolo, depozitul de lemne deja pomenit; un teren viran, năpădit de urzici, împotriva cărora am dus singurele lupte cu adevărat victorioase din viața mea; în fund se ridica zăplazul livezilor vecine. Imobilele celor două străzi aveau calcanul spre curte. În dreapta se întindeau niște hambare în care pătrundeam adesea prin acoperiș, ridicând câteva scânduri. Hambarele, pe care locatarii le foloseau ca depozite pentru mobile, erau pline de valize și de sipete pe care le deschideam cu băgare de seamă, forțându-le încuietoarea; revărsau pe jos, în miros de naftalină, palpitul straniu al unor vechituri prăfuite, printre care îmi petreceam multe ceasuri magice, cu aer de comori dezgropate și de naufragii; fiecare pălărie, fiecare pantof, fiecare casetă cu nasturi și medalii îmi vorbea despre o lume neștiută și greu de înțeles, lumea celorlalți. Un guler de blană, gablonzuri, costume de teatru – o pălărioară de toreador, un joben, un tutu de balerină, îngălbenit și ros de molii, oglinzi crăpate, de unde păreau să se întoarcă spre mine mii de priviri dispărute, un frac, niște pantalonași de dantelă, șaluri destrămate, o uniformă din armata țaristă, cu panglicile roșii ale decorațiilor, albume de fotografii în sepia, ilustrate, păpuși, căluți de lemn – tot acest mărunt bazar pe care omenirea îl lasă îndărăt pe țărmuri, atunci când se scufundă, când moare, urme sărăcăcioase și extravagante ale trecerii prin mii de bivuacuri înghițite de timp. Stăteam, așezat direct pe pământ, cu fundul sloi, visând în fața bătrânelor atlasuri, ceasurilor stricate, obrăzarelor negre, obiectelor de igienă personală, violetelor de tafta, veșmintelor de seară, mănușilor străvechi ca niște mâini abandonate.

Într-o după-amiază, după ce mă suisem pe acoperiș și scosesem o scândură ca să cobor în regatul meu, am văzut, întins printre comori, între frac, eșarfă și manechinul din lemn, un cuplu foarte preocupat. Am recunoscut fără preget natura

exactă a fenomenului pe care-l priveam, deși era întâia oară când asistam la acest gen de zbenguială. Am așezat la loc cu sfială scândura, lăsând doar o crăpătură, îndeajuns de mare cât să mă pot informa. Bărbatul era cofetarul Mișka, iar fata, Antonia, una dintre slujnicele imobilului. Se cuvine să spun că m-am instruit pe deplin, dar și că am rămas foarte uimit. Ceea ce făceau împreună depășea de departe noțiunile cam rudimentare care circulau printre tovarășii mei de joacă. În mai multe rânduri, era cât pe ce să cad de pe acoperiș, încercând să-mi lămuresc ce se-ntâmpla. Atunci când le-am povestit mai târziu tinerilor mei prieteni, m-au considerat cu toții mincinos; cei mai îngăduitori mi-au explicat că, privind de sus în jos, văzusem totul de-a-ndăratelea, și că de-aici mi se trăgea amăgirea. Eu însă știam prea bine ce văzusem și mi-am apărat punctul de vedere cu tărie și convingere. În cele din urmă, am instituit pe acoperișul hangarului un serviciu de permanență, dotat cu un drapel polonez, împrumutat de la portar: s-a stabilit că, atunci când ibovnicii aveau să revină pe-acolo, va fi agitat steagul, se va da de veste gășții și, la acest semnal, ne vom repezi către postul de observație. Întâia oară când iscoada noastră a văzut ce se întâmplă – era vorba despre micuțul Marek Luka, un puști șchiop și cu părul bălai ca spicul grâului –, a fost atât de absorbit de tulburătorul spectacol încât a uitat cu desăvârșire să mai fâlfâie steagul, spre disperarea tuturor. În schimb, a confirmat punct cu punct felul în care descrisesem acel proces extraordinar – și a făcut-o cu o mimică elocventă, cu atât avânt și atâta voință de a-și comunica experiența, că și-a mușcat adânc degetul, într-un exces de realism – lucru ce mi-a crescut sensibil acțiunile în spațiul curții. Ne-am sfătuit îndelung ca să încercăm să ne explicăm motivele unui comportament atât de ciudat și, în cele din urmă, chiar Marek a dat glas ipotezei care ni s-a părut cea mai plauzibilă:

— Poate că habar nu au cum s-o facă, așa că încearcă pe toate părțile...

A doua zi a venit rândul fiului farmacistului să fie de veghe. Era ora trei după-amiaza atunci când puștii care-și lipiseră nasurile de ferestre sau care se jucau prin curte au văzut cum se lățește și fâlfâie drapelul polonez pe acoperișul hangarului. După câteva clipe, șase sau șapte strengari nestăpâniți se buluceau spre locul de adunare. Scândura a fost înlăturată cu discreție și am avut cu toții parte de o lecție despre niște chestii înalt educative. Mișka, patiserul, s-a depășit pe sine în ziua aceea, de parcă felul lui generos de a fi ghicise prezența celor șase căpșoare angelice aplecate asupra trudei sale. Mi-au plăcut mereu cofeturile de soi, dar, de-atunci, n-am mai privit niciodată prăjiturile cu aceiași ochi. Cofetarul nostru era un mare artist. Pons, Rumpelmayer și celebrul Lours, din Varșovia, pot să-și scoată pălăria în fața lui. De bună seamă, la vârsta noastră fragedă, nu aveam la îndemână nici un element de comparație, dar azi, după ce-am călătorit atâta, după ce-am văzut și auzit atâtea, după ce i-am ascultat cu atenție pe cei care au avut prilejul să guste cele mai bune înghețate americane, care au degustat fursecurile celebrului Florian de la Veneția, care au savurat delicioasele *strudels* și *sachertorten* vieneze și după ce eu însumi am frecventat cele mai alese cofetării de pe cele două continente, sunt convins că Mișka era cu siguranță un foarte mare cofetar. În ziua aceea, ne-a oferit o pildă de răzbătătoare forță morală, a făcut din noi niște oameni cumpătați, care nu vor mai susține în veci că au inventat roata. Dacă Mișka, în loc să se fi stabilit într-un orășel pierdut din răsăritul Europei, și-ar fi deschis propria patiserie la Paris, astăzi ar fi fost un tip celebru, bogat și plin de decorații. Cele mai frumoase doamne din Paris ar fi venit să se înfrupte din prăjiturile lui. În domeniul lui, n-avea a se teme de nimeni, și mi se pare întristător că produsele lui n-au întâlnit piețe de desfacere mai generoase. Nu știu dacă mai e în viață – am bănuiala că a murit de tânăr –, dar fie-mi îngăduit să mă înclin aici în fața memoriei acestui mare artist, cu întreg respectul unui umil scriitor.

Spectacolul la care am fost martori era într-atât de impresionant, dar și de neliniștitor, pe alocuri, încât prâslea grupului, micuțul Kazik, care nu cred să fi avut mai mult de șase ani, a fost cuprins de spaimă și s-a pus pe plâns. Mărturisesc că avea motive, dar, mai presus de orice, noi ne temeam să nu-l tulburăm pe cofetar și să ne dezvăluim prezența, așa încât, pe rând, fiecare dintre noi a fost silit să irosească minute prețioase, punându-i mâna la gură inocentului, ca să-l împiedice să urle.

Atunci când, în cele din urmă, Mișka a fost părăsit de elan, iar pe jos nu a mai rămas decât țilindrul, eșarfa de pene turtită și un manechin de lemn încremenit, de pe acoperiș a coborât un grup restrâns de puști osteniți și tăcuți. Circula pe-atunci povestea prichindelului Stas, care, după ce se trântise între șinele de cale ferată sub un tren care tocmai trecea, s-a trezit că i-au ieșit peri albi. Cum nici unul dintre noi n-a albit după trecerea lui Mișka, socotesc că istoria lui Stas e apocrifă. După ce-am coborât de pe acoperiș, am rămas vreme îndelungată fără să ne vorbim, gânditori și oarecum nedumeriți, părăsiți de toate scălâmbăielile, giumbușlucurile și șotiile care reprezentau mijloacele noastre preferate de expresie. Aveam chipuri serioase și, adunați într-un cerc în mijlocul curții, stând în capul oaselor, ne priveam păstrând o tăcere neobișnuită și cuviincioasă, ca la ieșirea dintr-un locaș sfânt. Cred că eram pătrunși de un sentiment aproape supranatural de mister și de revelație în fața erupției acestei forțe uimitoare pe care bărbații o poartă în pântec: fără s-o știm, trăiserăm prima noastră experiență religioasă.

Micuțul Kazik nu a fost cel mai puțin atras de mister.

A două zi dimineață, l-am găsit așezat pe vine îndărătul maldărului de lemne. Își lăsase jos pantalonii și era pierdut în contemplarea propriului sex, cu sprâncenele încruntate și chipul profund preocupat. Din când în când, își lua cu delicatețe obiectul între policar și arătător și trăgea de el, cu degetul mic depărtat, exact așa cum îmi interzisese profeso-

rul meu de bune maniere să fac atunci când îmi ridicam ceașca de ceai. Nu mă zărise venind, așa că i-am trântit un „Bau!" în ureche; și-a luat pur și simplu zborul, ținându-și nădragii cu ambele mâini; încă mi se pare că-l văd luând-o la sănătoasa prin curte, ca un iepure cu gonacii pe urme.

Amintirea marelui virtuoz în plină lucrare mi-a rămas pe veci întipărită în memorie. Mă gândesc adesea la el. Privind, de curând, un film despre Picasso, în care se zărește pensula maestrului alergând pe pânză în urmărirea imposibilului, imaginea cofetarului din Vilnius mi-a revenit irezistibil în minte. E greu să fii artist, să-ți păstrezi neștirbită inspirația, să crezi în capodopera accesibilă. Cucerirea lumii, mereu luată de la capăt, gustul pentru aventură, pentru stil, pentru perfecțiune, dorința de ajunge în vârf și de a rămâne acolo pentru totdeauna, pe deplin mulțumit – priveam pensula maestrului îndârjindu-se să urmărească absolutul și m-a cuprins o mare tristețe în fața torsului acelui etern gladiator pe care nici o nouă victorie nu-l putea pune la adăpost de înfrângere.

E însă și mai anevoie să te resemnezi. De câte ori nu m-am trezit, încă de la începuturile carierei mele artistice, cu condeiul în mână, cu trupul îndoit, agățat de trapezul zburător, cu picioarele-n sus și capul în jos, străbătând aerul, cu dinții încleștați, cu mușchii încordați, cu fruntea lac de sudoare, ajuns la capătul imaginației și al voinței, atingându-mi propria limită, deși încă trebuia să fiu grijuliu cu stilul, să las impresia de ușurință, de dezinvoltură, să par detașat în clipa celei mai intense sforțări, fără griji în momentul celei mai violente crispări, să surâd amabil, să întârzii saltul și inevitabila cădere, să prelungesc zborul, așa încât cuvântul „sfârșit" să nu apară, prea devreme, ca o lipsă de suflu, de îndrăzneală sau de talent; și apoi, revenit în cele din urmă la sol, cu toate membrele în mod miraculos intacte, trapezul e din nou zvârlit spre tine, pagina devine din nou albă și ți se cere s-o iei de la început.

Aplecarea către artă, această obsesivă fugă după capodoperă, în ciuda tuturor muzeelor pe care le-am vizitat, a tuturor cărților pe care le-am citit și a tuturor strădaniilor mele personale la trapez, rămâne pentru mine, și azi, un mister la fel de nedeslușit ca acum treizeci și cinci de ani, atunci când mă cocârjam pe acoperiș asupra operei pline de avânt a celui mai mare cofetar de pe pământul acesta.

CAPITOLUL XIII

Cam așa îmi împlinisem eu, pe de o parte, primele contacte cu arta, în vreme ce mama, pe de altă parte, se ocupa cu o prospectare metodică menită să dea la iveală grăuntele de aur tainic al unui talent ascuns în mine. După ce vioara și baletul au fost date deoparte, după ce pictura a ieșit din joc, am primit lecții de canto, iar marii maeștri ai Operei locale au fost poftiți să-mi evalueze corzile vocale, astfel încât să hotărască dacă nu cumva aveam în mine un sâmbure de viitor Șaliapin, hărăzit ovațiilor publicului pe fundal de lumină, purpură și aur. Spre marele meu regret, mă văd silit să recunosc azi, după treizeci de ani de șovăieli, că între mine și corzile mele vocale există o totală neînțelegere. Nu am nici ureche muzicală, nici voce. Habar n-am cum de s-a-ntâmplat asta, dar trebuie să recunosc starea de fapt. Și, mai ales, n-am vocea de bas care mi-ar ședea atât de bine: din motive care-mi scapă, ieri Șaliapin, iar azi Boris Christoff s-au trezit blagosloviți cu vocea mea. Nu e singura nepotrivire din viața mea, dar e cea mai mare. Nu sunt în stare să zic când anume, în urma cărei odioase manipulări a avut loc substituirea, dar lucrurile așa stau, iar cei care vor să aibă știință de adevărata mea voce sunt poftiți să-și cumpere un disc de-al lui Șaliapin. N-au decât să asculte, întâi de toate, *Balada puricelui*, de Musorgski: acolo sunt eu pe de-a-ntregul. N-au

decât să mă imagineze cocoțat pe scenă, rostind „Ha! Ha! Ha! *Bloha*[1]!" cu vocea mea de bas, și sunt convins că-mi vor da dreptate. Din păcate, ceea ce-mi iese pe gură atunci când, cu mâna ridicată la piept, cu piciorul înainte și capul dat pe spate, dau frâu liber avântului meu vocal, constituie pentru mine un constant prilej de uimire și de amărăciune. Și nici că mi-ar păsa, dacă n-aș avea o adevărată vocație. Or, o am. N-am mărturisit nimănui, nici măcar mamei, dar ce rost are s-o mai dau cotită? Eu sunt adevăratul Șaliapin. Sunt un uriaș bas tragic neînțeles și așa o să rămân până la sfârșitul zilelor mele. Îmi amintesc că, în timpul unei reprezentații cu *Faust* la Metropolitan din New York, am stat lângă Rudolf Bing în loja lui directorială, cu brațele încrucișate, cu sprânceana ridicată mefistofelic și cu un zâmbet misterios pe buze, în vreme ce dublura mea de pe scenă se străduia cât putea de bine în rolul meu, iar eu socoteam cât se poate nostimă ideea că lângă mine se afla unul dintre cei mai importanți impresari din lume și că el *nu știa.* Dacă în acea seară, Bing a fost mirat de aerul meu diabolic și misterios, să binevoiască dar să-i găsească acum și aici explicația.

Mama era împătimită după operă, nutrea pentru Șaliapin o admirație aproape religioasă, așa că n-am nici o scuză. De nenumărate ori, la vârsta de opt, nouă ani, citind cum se cuvenea privirile duioase și visătoare cu care mă învăluia, m-am retras grăbit în depozitul de lemne unde, după ce trăgeam aer în piept și luam o poză, slobozeam un ha! ha! ha! *bloha*! de se cutremura pământul... Vai și-amar! Vocea mea a preferat pe altcineva.

Nimeni n-a invocat vreodată duhul vocal cu mai multă înfocare, cu lacrimi mai fierbinți decât mine în copilărie. Dacă mi-ar fi fost dat să apar o dată, o singură dată, în fața mamei, așezată triumfal în loja ei de la Opera din Paris, sau chiar, mai modest, la Scala din Milano, în fața unei galerii

1. Purice, în lb. rusă.

strălucitoare, în marele meu rol din *Boris Godunov*, cred că aș fi dat un sens jertfei sale și vieții ei întregi. Ghinion! Singura ispravă pe care am dus-o până la capăt de dragul ei a fost câștigarea campionatului de tenis de masă de la Nisa, în 1932. Am fost campion o singură dată, după aceea am avut parte doar de înfrângeri.

Prin urmare, lecțiile de canto au fost iute abandonate. Unul dintre profesorii mei m-a numit chiar, cu destulă perfidie, „copil-minune": susținea că nu întâlnise vreodată, în cariera lui, un tânăr atât de lipsit de ureche muzicală și de talent.

Îmi pun adesea la pick-up *Balada puricelui*, cu Șaliapin, și-mi ascult vocea cu o reală emoție.

Silită, așadar, să admită că nu făceam dovada nici unei înclinații speciale, nici a vreunui talent ascuns, mama a ajuns să tragă concluzia, aidoma multor alte mame înaintea ei, că nu-mi rămânea decât o soluție: diplomația. Odată ce această idee i-a prins rădăcini în minte, s-a binedispus considerabil. Totuși, fiindcă mi se cuvenea mereu tot ce era mai frumos pe lume, trebuia să devin ambasador al Franței – nici vorbă să se mulțumească cu mai puțin.

Dragostea, sau adorația, mai bine spus, pe care mama o nutrea față de Franța a fost dintotdeauna un izvor de nedumerire pentru mine. Să fiu bine înțeles! Eu însumi am fost mereu un mare francofil. Dar nu am nici un merit: așa am fost crescut. Încearcă prin urmare să asculți, copil fiind, prin pădurile lituaniene, legende franțuzești; privește o țară necunoscută prin ochii mamei tale, cunoaște-o prin zâmbetul și vocea ei plină de încântare; ascultă, seara, la gura sobei, când vreascurile își îngână melodia, iar afară zăpada așterne liniște în jur, ascultă deci povestea Franței de parcă ar fi *Motanul încălțat*; fă ochii mari de cum zărești o păstoriță și ascultă vocile din înalt; dă-le de veste soldățeilor tăi de plumb că din vârful acestor piramide îi privesc patruzeci de veacuri de

istorie; pune-ți pe cap un coif de hârtie și cucerește Bastilia; eliberează lumea, nimicind cu sabia ta lemn ciulinii și urzicile; învață să citești fabulele lui La Fontaine și străduiește-te, mai apoi, la maturitate, să te descotorosești de ele. Nici măcar o ședere mai lungă în Franța nu îți va fi de ajutor.

E de la sine înțeles că a venit o zi când această imagine cât se poate de teoretică a Franței văzută dinspre pădurea lituaniană s-a izbit năprasnic de realitatea zbuciumată și contradictorie a țării mele; era însă prea târziu, mult prea târziu: mă născusem.

Toată viața mea, n-am auzit decât două persoane vorbind despre Franța cu același ton: pe mama și pe generalul de Gaulle. Erau nespus de diferiți, atât fizic, cât și în ale privințe. Atunci însă când am auzit apelul din 18 iunie, am răspuns fără șovăială atât vocii bătrânei doamne care vindea pălării la nr. 16 de pe strada Wielka Pohulanka, din Vilnius, cât și vocii Generalului.

Încă de la vârsta de opt ani, mai ales când lucrurile mergeau anapoda – și au început să meargă anapoda foarte curând – mama se așeza în fața mea, cu chipul ostenit, cu ochi neliniștiți, mă privea îndelung, cu o admirație și o mulțumire nemăsurate, apoi se ridica în picioare, îmi lua capul între mâini, de parcă ar fi vrut să vadă mai deslușit fiecare amănunt de pe fața mea, și îmi spunea:

— O să fii ambasador al Franței, să știi de la mine!

Totuși, ceva mă nedumerește. Dacă tot n-o costa nimic, de ce nu mă făcuse Președintele Republicii? Poate că, una peste alta, era mai reținută, mai stăpânită decât o credeam. Ori poate socotea că, în lumea Annei Karenina și a ofițerilor din Garda Imperială, un președinte de republică nu prea făcea parte din „lumea bună", în vreme ce un ambasador, în ținută de gală, era mult mai distins.

Mă duceam uneori să mă tupilez în ascunzișul de buturugi înmiresmate, mă gândeam la tot ceea ce aștepta mama

de la mine și mă puneam pe plâns, îndelung, în tăcere: nu vedeam cu nici un chip dezlegarea.

Mă întorceam apoi acasă, cu sufletul greu, și mai învățam o fabulă de La Fontaine: era tot ce puteam să fac pentru ea.

Nu știu ce părere avea despre cariera diplomatică și despre diplomați, dar, într-o zi, a intrat la mine în cameră și a început să-mi turuie îndelung despre ceea ce aș putea numi „arta de a oferi cadouri femeilor".

— Ține minte că e mult mai de efect să vii tu însuți cu un buchet în mână, decât să-l expediezi prin intermediar. Ferește-te de femeile care au mai multe mantouri de blană, pentru că așteaptă mereu unul nou, nu le frecventa decât dacă ții morțiș. Alege întotdeauna cadourile cu discernământ, ținând seamă de gusturile persoanei căreia i-l oferi. Dacă nu e educată, dacă nu gustă literatura, fă-i cadou o carte frumoasă. Dacă ai de-a face cu o femeie la locul ei, cultivată, serioasă, dă-i un obiect de lux, un parfum, un batic. Nu uita, înainte să oferi o podoabă sau ceva de îmbrăcat, fii atent la culoarea părului și a ochilor. Obiectele micuțe precum broșele, inelele, cerceii trebuie să fie asortate cu nuanța ochilor, în vreme ce rochiile, mantourile, eșarfele, cu aceea a părului. Femeile care au părul și ochii de aceeași culoare sunt cel mai lesne de îmbrăcat și, prin urmare, sunt mai puțin costisitoare. Dar, mai ales, mai ales...

M-a privit cu îngrijorare, frângându-și mâinile:

— Mai ales, puiule, mai ales, amintește-ți un lucru: să nu primești niciodată bani de la o femeie. Niciodată. Aș muri. Jură. Jură pe sănătatea mamei tale...

Am jurat. Revenea fără încetare asupra acestui subiect, cumplit de tulburată.

— Poți să accepți cadouri, obiecte, stilouri, de pildă, sau portofele, ba chiar și-un Rolls-Royce poți să accepți, dar bani, niciodată!

Cultura mea generală de om de lume nu era lăsată deoparte. Mama mi-a oferit o lectură cu voce tare din *Dama cu*

camelii, iar atunci când i se umezeau ochii, când îi tremura vocea și trebuia să se întrerupă, știu prea bine, azi, cine era, în închipuirea ei, Armand. Printre celelalte lecturi pilduitoare care mi-au fost oferite în acest chip, întotdeauna cu accent rusesc, îmi amintesc cu precădere de cele din Déroulède[1], Béranger și Victor Hugo; nu se mărginea doar să-mi citească poemele, ci, credincioasă trecutului ei de „artistă dramatică", mi le declama stând în picioare, în salon, sub candelabrul strălucitor, cu patos și gesticulând; îmi aduc aminte, mai ales, de un anume *Waterloo, Waterloo, morne plaine*[2], care m-a înspăimântat de-a dreptul: șezând pe marginea scaunului, o ascultam pe mama cum recita, în picioare înaintea mea, cu volumul de versuri în mână și cu un braț ridicat; mă treceau fiori pe șira spinării în fața unei asemenea puteri de evocare; cu ochii măriți, genunchii strânși, priveam șesul posac și sunt convins că însuși Napoleon s-ar fi simțit adânc impresionat, dacă ar fi fost acolo.

O altă latură importantă a educației mele franceze a fost, de bună seamă, *Marseilleza*. O cântam împreună, mama șezând la pian și eu, în picioare în fața ei, cu o mână pe inimă și cealaltă întinsă spre baricadă, privindu-ne în ochi; atunci când ajungeam la *„Aux armes, citoyens!"*[3], mama își prăvălea violent mâinile pe claviatură, iar eu ridicam pumnul în aer amenințător; ajunși la *„Qu'un sang impur abreuve nos sillons"*[4], mama, după o ultimă lovitură pe clape, încremenea, cu mâinile în sus, în timp ce eu, bătând din picior, cu un aer neîndurător și categoric, îi imitam gestul, cu pumnii strânși, ca

1. Paul Déroulède (1846–1914), poet, autor dramatic, romancier și militant politic francez. Fondator al Ligii Patrioților și actor important al dreptei naționaliste în Franța.

2. „Waterloo, Waterloo, șes posac", vers din poemul *Expiation* al lui Victor Hugo.

3. La arme, cetățeni!

4. Sângele ticălos să ne stropească brazda.

capul dat pe spate – și rămâneam așa împietriți preț de câteva clipe, până ce ultimele acorduri își isprăveau vibrația prin salon.

CAPITOLUL XIV

Tatăl meu o părăsise pe mama la scurtă vreme după nașterea mea și de fiecare dată când îi pomeneam numele, lucru care se-ntâmpla foarte rar, mama și Aniela schimbau repede niște priviri și se trecea de îndată la alt subiect. Cu toate astea, știam prea bine, pornind de la niște crâmpeie de conversație, surprinse uneori, că exista ceva stânjenitor acolo, ba chiar ușor dureros, și am băgat iute la cap că era mai bine să-l evit.

Mai știam și că bărbatul care-mi dăduse numele lui avea o soție, copii, că umbla mult prin lume, că mergea în America. L-am întâlnit de mai multe ori. Era un om cu înfățișare plăcută, avea niște ochi mari și blânzi, iar atunci când mă privea trist, cu o nuanță – așa mi se părea – de reproș, îmi plecam întotdeauna ochii și aveam, fără să știu de ce, impresia că i-am jucat un renghi.

Nu a pătruns cu adevărat în viața mea decât după ce a murit, într-un fel pe care nu-l voi uita niciodată. Am aflat că se prăpădise în timpul războiului, într-o cameră de gazare, executat ca fiind evreu, împreună cu soția și cei doi copii, pe-atunci în vârstă, cred, de cincisprezece și șaisprezece ani. De-abia în 1956 însă mi-a ajuns la cunoștință un amănunt deosebit de revoltător legat de sfârșitul său tragic. În acea vreme, venind din Bolivia, unde eram însărcinat cu afaceri, mă dusesem la Paris ca să primesc Premiul Goncourt, pentru un roman pe care tocmai îl publicasem, *Les Racines du Ciel*[1]. Printre scrisorile care-mi sosiseră cu acest prilej, se afla

1. *Rădăcinile cerului.*

una care-mi oferea detalii asupra morții celui pe care-l cunoscusem atât de puțin.

Nici vorbă să fi murit în camera de gazare, după cum mi se spusese. Murise de frică, pe drumul supliciului, la câțiva pași de intrare.

Cel care-mi trimitea scrisoarea fusese funcționarul de la poartă, recepționerul – nu știu cum să-i zic și nici ce funcție oficială îndeplinea.

În acea misivă, fără îndoială ca să-mi facă plăcere, îmi scria că tata nu ajunsese până la camera de gazare și că picase secerat de spaimă, înainte să intre.

Am rămas multă vreme cu scrisoarea în mână; am ieșit apoi pe scările de la N.R.F.[1], m-am sprijinit de balustradă și am rămas acolo, nu mai știu cât timp, cu hainele mele croite la Londra, cu titlul meu de însărcinat cu afaceri al Franței, cu ordinul Croix de la Libération, cu cocarda Legiunii de Onoare și cu Premiul Goncourt.

Am avut noroc: Albert Camus trecea pe-acolo și, văzându-mă întors pe dos, m-a luat la el în birou.

Bărbatul care murise așa cum murise fusese un străin pentru mine, însă în ziua aceea a devenit tatăl meu pentru totdeauna.

Continuam să recit fabulele lui La Fontaine, poemele lui Déroulède și ale lui Béranger, și să citesc o lucrare intitulată *Scènes édifiantes de la vie des grands hommes*[2], o carte groasă cu coperți albastre, împodobită cu o gravură aurită reprezentând naufragiul lui Paul și Virginie[3]. Mama era topită după povestea lui Paul și Virginie, pe care o considera deosebit de pilduitoare. Îmi citea adesea fragmentul emoționant

---

1. Abreviere curentă pentru *La Nouvelle Revue Française*, revistă literară fondată în 1909.

2. *Scene pilduitoare din viața oamenilor de seamă.*

3. Personajele principale ale romanului *Paul et Virginie,* publicat în 1788, al lui Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre.

în care Virginie preferă să se înece decât să-și scoată rochia. Mamei i se dilatau mereu nările de satisfacție de fiecare dată când isprăvea lectura. Ascultam cu atenție, dar aveam îndoieli serioase în privința lui Paul: cred că nu știuse cum să se descurce în situația aia, ce mai tura-vura.

Ca să deprind un comportament demn, am fost de asemenea poftit să studiez un volum masiv intitulat *Vies des Français illustres*[1]; mama îmi citea din el cu voce tare și, după ce era pomenită nu știu ce măreață ispravă a lui Pasteur, a Ioanei d'Arc sau a lui Roland de Roncevaux, îmi arunca o privire plină de încredere și de duioșie, cu cartea lăsată pe genunchi. O singură dată am văzut-o răzvrătindu-se – sufletul rus i se dăduse în vileag – în fața modificărilor neașteptate pe care autorii le aduceau istoriei. În speță, aceștia descriau bătălia de la Borodino ca pe o victorie franceză, iar mama, după ce a citit paragraful, a rămas o clipă descumpănită, după care, închizând cartea, a zis cu un ton scandalizat:

— Nu-i adevărat. La Borodino a fost o mare victorie rusească. Să nu exagerăm!

În schimb, nimic nu mă împiedica să-i admir pe Ioana d'Arc și pe Pasteur, pe Victor Hugo și pe Ludovic cel Sfânt, pe Regele Soare și Revoluția Franceză – trebuie să spun că, în acest univers pe de-a-ntregul stimabil pe care Franța îl reprezenta în ochii mamei, totul era încuviințat de-a valma și că, așezând în același coș capul Mariei-Antoaneta și pe cel al lui Robespierre, pe Charlotte Corday și pe Marat, pe Napoleon și pe ducele d'Enghien, ea îmi înfățișa ansamblul cu un surâs radios.

Mi-a luat mult timp să mă dezbar de aceste clișee și să aleg dintre cele o sută de chipuri ale Franței pe acela care mi se părea cu adevărat demn de iubire; această respingere a discriminării, faptul că eram lipsit de ură, de mânie, de pizmă, de aducere-aminte au reprezentat vreme îndelungată tot ce era mai specific ne-francez în mine; a fost nevoie să ajung la maturitate ca să izbutesc să mă lepăd de francofilie; de-abia

1. *Viața francezilor de seamă.*

în jurul anului 1935 și, cu precădere, în momentul Acordului de la München[1], m-am simțit cuprins treptat de năduf, de exasperare, de silă, de credință, de cinism, de încredere și de pornirea de-a da cu totul de pământ, așa că m-am descotorosit, definitiv, de scornelile copilăriei, și am început să mă confrunt cu o realitate fraternă și spinoasă.

Pe lângă înalta instrucție morală și spirituală primită și de care avea să-mi fie mai târziu atât de greu să scap, nimic din ceea ce putea completa experiența unui om de lume nu era dat deoparte sau neglijat.

De îndată ce sosea pe la noi vreun turneu teatral din Varșovia, era comandată o trăsură, iar mama, dichisită și zâmbitoare, cu o uriașă pălărie nouă-nouță, mă ducea la câte-un spectacol cu *Văduva veselă*, *La Dame de chez Maxim*[2] sau cu vreun can-can parizian, unde eu, purtând cămașă de mătase, costum negru de catifea și având lornionul lipit de nas, priveam fermecat scene din viața mea viitoare, atunci când, diplomat strălucit, aveam să beau șampanie din pantofiorii frumoaselor doamne, în saloane rezervate, pe malul Dunării, sau când guvernul avea să-mi încredințeze misiunea de a o seduce pe soția prințului regent, ca să pun bețe-n roate alianței militare ce se pregătea împotriva noastră.

Ca să mă ajute să-mi întrevăd viitorul, mama se întorcea adesea din drumurile ei pe la anticari cu vechi cărți poștale reprezentând spațiile fără seamăn care mă așteptau.

M-am familiarizat astfel de foarte devreme cu interiorul de la Maxim's și am stabilit între noi că o voi duce acolo cu prima ocazie. Își dorea foarte mult asta. Luase cândva masa acolo, în bună rânduială, cu tot dichisul, după cum mi-a

---

1. Acord semnat de Germania, Franța, Italia și Marea Britanie în 1938, care consfințea anexarea Regiunii Sudete (parte a Cehoslovaciei) de către Germania.

2. *Doamna de la Maxim*, comedie muzicală semnată de Georges Feydeau.

explicat în mai multe rânduri, în timpul unei călătorii pe care o făcuse la Paris înainte de războiul din 1914.

Mama alegea mai ales vederile ce înfățișau parade militare, cu chipeși ofițeri călare, cu sabia scoasă, în plină defilare; cele cu ambasadori faimoși, în uniformă de gală, cele cu mari personalități feminine ale vremii, Cléo de Mérode, Sarah Bernhardt, Yvette Guilbert – îmi amintesc că, în fața cărții poștale în care apărea un episcop oarecare, cu mitră pe cap și purtând odăjdii purpurii, a spus, aprobator: „Tipii ăștia se îmbracă foarte elegant" – și, desigur, toate acele ilustrate care reproduceau chipurile „francezilor de seamă" – cu excepția, bineînțeles, a celor care, deși atinseseră gloria postumă, nu izbutiseră mare lucru în timpul vieții. Iată de ce cartea poștală cu l'Aiglon, după ce a nimerit în album, a fost scoasă fără întârziere, cu observația simplă că „era tuberculos" – nu știu dacă mama se temea să nu mă molipsesc, ori dacă exemplul Regelui Romei nu-i părea demn de urmat. Pictorii geniali, dar care trăiseră în lipsuri, poeții blestemați – Baudelaire, în mod special – și muzicienii cu destin tragic erau grijuliu alungați din antologie fiindcă, așa cum spune cunoscuta expresie englezească, mama *would stand no nonsense*: succesul era ceva ce trebuia să ți se-ntâmple în timpul vieții. Cartea poștală pe care o aducea cel mai adesea acasă și pe care o descoperream mereu prin toate colțurile era aceea cu Victor Hugo. Accepta, orice s-ar zice, că și Pușkin a fost un poet la fel de important, dar fusese ucis în duel la treizeci și șase de ani, în timp ce Victor Hugo a trăit până la adânci bătrâneți, înconjurat de onoruri. Oriunde mă duceam prin apartament, dădeam peste fața lui Victor Hugo care mă contempla; și când spun *oriunde* nu exagerez: marele om, în orice loc mă voi fi aflat, își cobora asupra strădaniilor mele privirea sa gravă, deși îndeobște dedulcită la alte orizonturi. Îi izgonise categoric din micul nostru Panteon de ilustrate îngălbenite pe Mozart – „a murit tânăr" –, pe Baudelaire – „o să pricepi mai târziu de ce" –, pe Berlioz, Bizet, Chopin –

„au fost nefericiți" –, dar, lucru ciudat și în răspăr cu frica ei că m-aș putea îmbolnăvi, în mod special de tuberculoză sau de sifilis, Guy de Maupassant își găsise o oarece scuză în ochii ei și a fost admis în album, cu oarecare stânjeneală, e drept, și după o scurtă ezitare. Mama nutrea față de el o tandrețe foarte puternică, așa încât am fost mereu tare fericit că Guy de Maupassant n-o întâlnise înainte să mă nasc – ba uneori am chiar sentimentul că am scăpat ca prin urechile acului.

Așadar, ilustrata reprezentându-l pe fercheșul Guy, cu cămașă albă și mustață atent răsucită, a fost acceptată în colecția mea, unde a fost rânduită la loc de cinste, între tânărul Bonaparte și doamna de Récamier. Când răsfoiam albumul, mama se apleca adesea peste umărul meu și atingea cu mâna imaginea lui Maupassant. Se cufunda în contemplație și ofta ușor.

— Era foarte iubit de femei, spunea.

Apoi adăuga, aparent fără nici o legătură, cu o nuanță de remușcare:

— A fi însă mai bine să te căsătorești cu o fată de familie bună, la locul ei.

Poate că tot privind imaginea bietului Guy din albumul nostru, mamei i s-a năzărit că venise vremea să-mi atragă serios atenția cu privire la capcanele care-l pândesc în viață pe un om de lume. Într-o după-amiază am fost poftit să urc într-o birjă și apoi condus într-un loc înfiorător numit „Panopticum", un soi de muzeu al ororilor medicale, unde specimenele din ceară îi avertizau pe liceeni în legătură cu urmările anumitor rătăciri. Trebuie să spun că am fost cât se poate de impresionat. Toate nasurile acelea necrozate, descompuse, roase de beteșug, pe care autoritățile le ofereau spre pildă tineretului școlar într-o lumină sepulcrală, m-au îmbolnăvit de frică. Nasul, după cât se pare, era cel care avea de tras de pe urma acestor desfrâuri funeste.

Severa înștiințare preventivă care mi-a fost adresată în acel loc sinistru a avut o înrâurire salvatoare asupra firii mele

sensibile: toată viața am acordat foarte multă atenție nasului personal. Am înțeles că boxul reprezenta un sport pe care ierarhii bisericești din Vilnius mă sfătuiau cu strășnicie să nu-l practic, ceea ce explică de ce ringul a rămas unul dintre rarele locuri unde nu m-am încumetat să urc în cariera mea de campion. M-am străduit întruna să ocolesc încăierările și pumnii și pot spune că în această privință, măcar, dascălii pe care i-am avut pot fi mândri de mine.

Nasul meu nu mai e ce-a fost pe vremuri. A trebuit să mi-l reconstruiască integral într-un spital al R.A.F.[1] în timpul războiului, ca urmare a unui teribil accident de avion, dar na!, e în continuare la locul lui, am continuat să respir cu el prin mai multe republici și, până și acum, culcat între cer și pământ, îmboldit iar de vechea mea nevoie de prietenie și gândindu-mă la motanul meu Mortimer, îngropat într-o grădină din Chelsea, la pisicile mele Nicolas, Humphrey, Gaucho și la Gaston, câinele vagabond, care m-au părăsit cu toții de vreme îndelungată, îmi e de ajuns să ridic mâna și să-mi ating vârful nasului ca să-mi închipui că n-am fost cu totul părăsit.

CAPITOLUL XV

Pe lângă lecturile pilduitoare care-mi erau recomandate de mama, devoram toate cărțile care-mi cădeau în mână sau, mai precis, pe care puneam discret mâna la anticarii din cartierul nostru. Îmi căram prada în hambar și, acolo, așezat pe jos, mă cufundam în universurile fabuloase ale lui Walter Scott, Karl May, Mayn Reid și Arsène Lupin. Acesta din urmă mă încânta în mod deosebit și mă străduiam cât puteam mai bine să-mi întipăresc pe față expresia caustică, amenin-

1. Aviația britanică militară (Royal Air Forces).

țătoare și superioară cu care artistul înzestrase chipul eroului pe coperta cărții. Punând la lucru talentul natural pentru imitație al copiilor, izbuteam mulțumitor și, până și azi, regăsesc uneori în expresia, în trăsăturile, în fizionomia mea o palidă umbră a desenului pe care un ilustrator de mâna treia îl imprimase cândva pe coperta unei cărți ieftine. Walter Scott îmi plăcea mult și încă mi se întâmplă să mă lungesc în pat și să mă avânt în urmărirea câte unui ideal nobil, apărând văduvele și salvând orfanii – văduvele erau întotdeauna nespus de frumoase și de dispuse să-mi arate recunoștință, după ce-i zăvoram pe orfani într-o încăpere lăturalnică. Între cărțile mele preferate se număra și *Comoara din insulă* de R.L. Stevenson, a cărei lectură încă mă urmărește. Imaginea unui sipet doldora de dubloni, rubine, smaralde și peruzele – nu știu de ce, diamantele nu m-au tentat niciodată – reprezintă pentru mine o continuă sursă de fascinație. Am rămas convins că se ascunde pe undeva și că trebuie doar să cauți cum se cuvine. Încă mai sper, încă mai aștept, sunt chinuit de convingerea că se află acolo, și că trebuie doar să afli formula, calea, locul. Câte decepții și amărăciune poate să-ți procure o asemenea iluzie, doar mâncătorii de stele[1] pot ști cu adevărat! N-am încetat niciodată să fiu bântuit de presimțirea unui secret miraculos și am pășit mereu pe suprafața pământului având sentimentul că trec pe lângă o comoară îngropată. Atunci când rătăcesc uneori pe colinele din San Francisco, pe Nob Hill, pe Russian Hill, pe Telegraph Hill, puțină lume bănuiește că domnul acela cu păr grizonant se află în căutarea unui „Sesam, deschide-te!", că zâmbetul lui dezabuzat ascunde nostalgia după cuvântul-cheie,

1. Formulă care se regăsește și în titlul romanului din 1966 al autorului, *Les mangeurs d'étoiles* (*Mâncătorii de stele*), care trimite explicit la indienii *cujon*, cei care mestecă frunze de mastala ca să le producă o iluzorie stare de bine. Prin extensie, mâncătorii de stele sunt cei dispuși să facă orice ca să-și atingă idealul.

că e o persoană care crede în mister, în înțelesurile ascunse, într-o formulă magică, într-un șperaclu; cercetez îndelung cu privirea cerul și pământul, întreb, chem și aștept. Știu desigur să tăinuiesc toate astea sub o înfățișare politicoasă și rece; am devenit prudent, fac pe adultul, dar, pe ascuns, pândesc mereu scarabeul de aur și aștept să mi se așeze pe umăr o pasăre, să-mi vorbească cu glas de om și să-mi dezvăluie în sfârșit ce și cum.

Cu toate astea, n-aș putea pretinde că prima mea întâlnire cu magia a fost încurajatoare.

Inițierea s-a produs în curte, prin intermediul unuia dintre puștii mai mici decât mine, supranumit Bostan din pricina obiceiului pe care-l avea de a privi lumea pe deasupra feliei roșii a unui pepene, în care-și cufunda dinții și nasul, în așa fel încât i se mai zăreau doar ochii gânditori. Părinții lui țineau în imobil o prăvălie de fructe și legume, iar puștiul nu urca niciodată din subsolul unde locuiau fără o felie zdravănă din fructul său preferat. Felul în care se năpustea hulpav în pulpa suculentă ne făcea să salivăm, iar în acest timp ochii lui atenți ne scrutau curioși pe deasupra obiectului poftei noastre. Pepenele verde era unul dintre fructele cel mai des întâlnite din regiune, dar cum, când îi venea vremea, apăreau câteva cazuri de holeră prin oraș, părinții ne interziceau cu strășnicie să punem gura pe așa ceva. Sunt convins că frustrările trăite în copilărie lasă urme adânci și de neșters și că nu pot fi în veci tămăduite; la patruzeci și patru de ani, de fiecare dată când îmi înfig dinții într-un pepene, trăiesc un sentiment de răsplată și de biruință nespus de întăritor, iar ochii mei par întotdeauna să caute pe deasupra feliei căscate și înmiresmate fețișoara micului meu tovarăș, spre a-i spune că suntem în sfârșit chit și că am izbândit și eu în viață. Totuși, oricât m-aș îndopa cu fructul meu preferat, e zadarnic să neg că voi simți mereu ghimpele regretului în inimă și că toți pepenii din lume nu mi-i vor șterge din cap pe cei pe care nu i-am mâncat la vârsta de opt ani, atunci

când pofteam cel mai tare la ei, și că pepenele absolut nu va înceta să mă sfideze până-n ultima clipă a vieții, mereu prezent, mereu presimțit, dar întotdeauna imposibil de atins.

Bostan exercitase asupra mea și o altă influență importantă, nu doar prin felul în care ne sfida, savurându-și supremația lumească. Avea probabil un an sau doi mai puțin decât mine, iar eu am fost mereu foarte influențat de cei mai tineri. Oamenii în vârstă n-au avut niciodată vreun ascendent asupra mea, i-am considerat mereu depășiți, iar sfaturile lor înțelepte îmi par că se desprind de ei precum frunzele uscate din vârful unui copac fără îndoială maiestuos, dar până la care nu mai urcă seva. Adevărul moare tânăr. Tot ceea ce bătrânețea „a învățat" reprezintă de fapt tot ce a uitat, deplina seninătate a vârstnicilor cu barbă colilie și privire îngăduitoare mi se pare la fel de puțin convingătoare ca tandrețea pisicilor scopite și, atunci când vârsta prinde să mă apese cu sfârșelile și ridurile ei, nu trișez niciodată cu mine însumi, știind că, în fond, am fost și nu voi mai fi nicicând. Așadar micuțul Bostan a fost cel care m-a inițiat în magie. Îmi amintesc de uimirea care m-a cuprins atunci când m-a înștiințat că toate dorințele mi se pot împlini, dacă știam cum să procedez. Era de ajuns să faci rost de o sticlă în care mai întâi să urinezi și în care, mai apoi, să pui, în ordine: mustăți de pisică, cozi de șobolan, furnici vii, urechi de lilieci, alături de alte douăzeci și patru de ingrediente anevoie de găsit în comerț, și pe care azi le-am uitat cu desăvârșire, ceea ce mă face să mă tem că dorințele mele nu vor mai fi niciodată îndeplinite. M-am apucat îndată să caut elementele magice trebuincioase. Muște se găseau pretutindeni, prin curte nu era lipsă de pisici și de stârvuri de șobolani, liliecii cuibăreau prin hambare, iar urinatul în sticlă nu constituia vreo problemă. Dar cum să faci niște furnici vii să pătrundă în sticlă? Nu poți nici să le apuci, nici să le ții, scapă de îndată ce-ai pus mâna pe ele, iar la asta se adaugă cele pe care le mai ai de prins, iar când una se îndreaptă cuviincios spre gâtul sticlei,

în timpul cât o convingi pe următoarea, cea dinainte a apucat-o hăis și totul trebuie luat de la capăt. Cazne de Don Juan în infern! A venit însă momentul când Bostan, sastisit de spectacolul trudei mele și nerăbdător să guste din prăjitura pe care urma să i-o dau în schimbul formulei sale magice, a declarat că talismanul era complet și gata să funcționeze. Nu-mi rămânea decât să-mi pun o dorință. Așezat pe jos, cu sticla între picioare, o copleșeam pe mama cu giuvaieruri, îi ofeream automobile Packard galbene cu șoferi în livrea, îi construiam palate de marmură unde toți oamenii de vază din Vilnius erau poftiți să se ducă în genunchi. Dar nu era de-ajuns. Întotdeauna lipsea ceva. Între aceste biete crâmpeie și nemaipomenita năzuință care se trezise în mine nu exista vreo punte de legătură. Nelămurit și sfredelitor, tiranic și nerostit, un vis ciudat s-a ițit în mine, un vis fără chip, fără conținut, lipsit de contur, freamătul dintâi al acelei aspirații spre o luare în posesie totală cu care omenirea și-a hrănit atât cele mai mari crime cât și muzeele, poemele și imperiile, și al cărei izvor se află poate în genele noastre, ca un fel de amintire și de nostalgie biologică pe care vremelnicul o păstrează din scurgerea veșnică a timpului și din viața de care s-a îndepărtat. Așa am făcut cunoștință cu absolutul, un absolut a cărui arsură o voi simți în inimă până-n ultima clipă, sub forma absenței cuiva. Nu aveam decât nouă ani și nu puteam nicidecum să bănuiesc că resimțisem pentru întâia oară îmbrățișarea a ceea ce, peste treizeci de ani, aveam să numesc „rădăcinile cerului", în romanul cu acest titlu. Absolutul îmi vestea dintr-odată prezența lui inaccesibilă și, încă de-atunci, nu știam cum să-mi astâmpăr setea năvalnică. Probabil că în ziua aceea m-am născut ca artist; grație eșecului suprem care este întotdeauna arta, omul, mereu pornit să se păcălească, se străduiește să ofere în chip de răspuns ceea ce e condamnat să rămână o tragică somație. Mi se pare că încă mă aflu acolo, stând pe jos, în pantaloni scurți, printre urzici, cu sticla magică în mână. Făceam eforturi de

imaginație aproape înspăimântate, fiindcă presimțeam încă de-atunci că timpul îmi era sever drămuit, dar nu izbuteam să găsesc nimic care să se potrivească cu dorința mea nelalocul ei, nimic care să fie demn de mama mea, de dragostea mea, de tot ceea ce aș fi vrut să-i ofer. Mă încercase gustul pentru capodoperă și nu avea nicicând să mă mai părăsească. Încet-încet, buzele au prins să-mi tremure, pe față mi-a apărut o strâmbătură dezamăgită și am început să urlu de furie, de frică și de uimire. De-atunci m-am obișnuit cu ideea și, în loc să urlu, scriu cărți.

De altfel, uneori mi se întâmplă să doresc ceva concret, cât se poate de terestru, dar cum nu mai am sticla la îndemână, nici nu mai are rost să deschid discuția. Mi-am îngropat talismanul în hambar, i-am pus jobenul moț, ca să recunosc locul, dar m-a cuprins un soi de lehamite și n-am mai încercat niciodată să-l recuperez.

CAPITOLUL XVI

Cu toate astea, împrejurările au făcut ca mama și cu mine să avem curând nevoie de toate energiile magice pe care le-am fi putut descoperi în jurul nostru.

Mai întâi m-am îmbolnăvit. De-abia scăpam de scarlatină că mă și lovea o nefrită, așa încât medicii veniți la căpătâiul meu m-au declarat pierdut. Am fost considerat terminat în mai multe rânduri la viața mea și, la un moment dat, după ce mi s-a dat ultima împărtășanie, au ajuns până și să-mi pună gardă de onoare, în ținută de aparat, cu pumnal și mănuși albe.

În clipele când eram conștient, mă cuprindea neliniștea.

Aveam un ridicat simț al răspunderii, așa că nu puteam suporta ideea de a o lăsa pe mama singură pe lume, fără nici un sprijin. Știam tot ce aștepta de la mine și, în timp ce stăteam

lungit acolo, vomitând sânge cu cheaguri, gândul că mă eschivez mă chinuia mai tare decât rinichiul bolnav. Mergeam de-acum pe zece ani și simțeam acut că nu sunt decât un neica nimeni. Nu eram Yascha Heifetz, nu eram ambasador, n-aveam ureche muzicală și nici voce și, bașca, eram sortit să mor prostește, fără să fi cucerit vreo femeie și fără măcar să fi devenit francez. Și azi mă mai cutremur la gândul că aș fi putut să mor atunci, fără să fi câștigat campionatul de ping-pong de la Nisa, în 1932.

Cred că refuzul meu de a mă sustrage obligațiilor pe care le aveam față de mama a avut un rol hotărâtor. De fiecare dată când îi vedeam aplecat asupra mea chipul îndurerat, îmbătrânit, măcinat, încercam să zâmbesc și să spun câteva vorbe legate, ca să arăt că mă descurc și că nu-mi mergea chiar așa de rău.

M-am străduit cât am putut de bine. Îi chemam în ajutor pe d'Artagnan și pe Arsène Lupin, mă adresam medicului în franceză, bălmăjeam din fabulele lui La Fontaine și, cu o sabie imaginară în mână, executam o fandare și „Înainte! Înainte", strigam așa cum mă învățase locotenentul Sverdlovski. Locotenentul Sverdlovski a venit personal să mă vadă și a rămas îndelung la căpătâiul meu, cu palma lui cea grea lăsată pe mâna mea, agitându-și puternic mustățile. Cu această prezență militară în preajmă, simțeam cum prind curaj în lupta cu boala. Mă străduiam să-mi ridic brațul și să nimeresc ținta, cu pistolul în mână; îngânam *Marseilleza* și furnizam cu mare precizie data de naștere a Regelui Soare, câștigam concursuri de călărie, ba chiar am avut lipsa de bună-cuviință să mă închipui cocoțat pe o scenă, îmbrăcat în costumul de catifea, cu un uriaș jabou de mătase albă la gât, cântând la vioară în fața unui public fermecat, în vreme ce mama, stând în lojă, cu lacrimi de recunoștință pe față, primea flori. Cu monoclul la ochi și jobenul pe cap, ajutat, trebuie să măr-

turisesc, de către Rouletabille[1], salvam Franța de planurile diabolice ale Kaizerului și dădeam imediat fuga la Londra ca să recuperez bijuteriile reginei, apoi mă întorceam în ultima clipă ca să interpretez *Boris Godunov* la Opera din Vilnius.

Toată lumea știe povestea cameleonului cel cumsecade. L-au așezat pe un covor verde și s-a înverzit. L-au pus pe un covor roșu și s-a făcut roșu. L-au pus pe un covor alb și s-a făcut alb. Pe unul galben, s-a făcut galben. Atunci l-au așezat pe un covor ecosez și bietul cameleon a plesnit. Eu n-am plesnit, dar am bolit tare.

Cu toate astea, m-am luptat cu bărbăție, așa cum îi șade bine unui francez, și am câștigat bătălia.

Am câștigat multe bătălii la viața mea, dar mi-a luat o groază de vreme să mă obișnuiesc cu ideea că degeaba câștigi bătălii, războiul tot n-o să poți să-l câștigi. Pentru ca oamenii să izbutească asta într-o zi, am avea nevoie de-un ajutor din afară, iar acest ajutor nu se-arată nicicum.

Pot prin urmare să spun că m-am luptat potrivit celor mai respectabile tradiții din țara mea, cu o dăruire totală, fără să mă gândesc la mine, ci doar la salvarea văduvei și a orfanului.

A fost cât pe ce să dau în primire, lăsând altora grija să reprezinte Franța peste hotare.

Cea mai stânjenitoare amintire e legată de momentul când, sub privirile a trei medici, am fost înfășat într-un cearceaf rece, pățanie pe care am mai îndurat-o și la Damasc, în 1941, când trăgeam să mor, lovit de niște hemoragii intestinale cauzate de o oribilă febră tifoidă, și când doctorii, în păr, au hotărât că poate încerca, la fel de bine, să-mi mai facă o dată pe plac.

---

1. Joseph Joséphin, supranumit Rouletabille, este personajul principal al unei serii de romane polițiste semnate de Gaston Leroux, începând cu 1907.

Cum acest tratament nu a dat nici un rezultat, s-a hotărât în unanimitate să-mi fie „decapsulat" – habar n-am ce însemna asta – rinichiul. Însă atunci mama a avut o reacție pe măsura a ceea ce ea însăși aștepta de la mine. A refuzat operația. S-a împotrivit, categoric, cu mânie, în ciuda opiniei marelui specialist german în rinichi, pe care-l adusese cu mari cheltuieli de la Berlin. Am aflat mai apoi că, în mintea ei, exista o legătură directă între rinichi și activitatea sexuală. De pomană i-au explicat doctorii că puteai prea bine fi operat și să ai ulterior activități sexuale normale, sunt convins că vorba „normale" i-a pus capac și i-a întărit convingerea. Se vede că nu râvnea o activitate sexuală „normală" pentru mine. Biata mama! Nu cred că am fost un fiu bun.

Mi-am păstrat însă rinichiul, iar specialistul neamț a luat trenul înapoi, după ce îmi prevăzuse o moarte iminentă. N-am murit însă, în ciuda tuturor specialiștilor nemți cu care am mai avut de-a face de-atunci încolo.

Rinichiul mi s-a vindecat. De îndată ce mi-a scăzut febra, m-au așezat pe o brancardă și m-au dus într-o rezervă specială la Bordighera, în Italia, unde soarele Mediteranei a fost poftit să-și reverse binefacerile asupra mea.

Cel dintâi contact cu marea a avut un efect tulburător. Dormeam liniștit în cușetă, când am simțit pe față un suflu de prospețime înmiresmată. Trenul se oprise la Alassio și mama coborâse geamul. M-am ridicat în coate și mama mi-a urmărit zâmbitoare privirea. Aruncând un ochi pe fereastră, am știut dintr-odată, deslușit, că *ajunsesem.* Se zărea marea albastră, o plajă cu pietre și niște bărci pescărești, aplecate într-o rână. Am privit marea. Iar în mine s-a petrecut ceva. Ceva nelămurit: o pace fără margini, sentimentul că am ajuns la destinație. De-atunci, marea a constituit mereu pentru mine o umilă, dar îndestulătoare metafizică. Nu știu să vorbesc despre mare. Tot ce știu e că mă scapă brusc de toate obligațiile. De fiecare dată când o privesc, mă preschimb într-un înecat fericit.

În timp ce mă înzdrăveneam sub lămâii și mimozele din Bordighera, mama a făcut un scurt drum până la Nisa. Îi venise ideea să vândă atelierul de croitorie din Vilnius și să-și deschidă altul la Nisa. Până la urmă, simțul ei practic îi sugera că nu aveam decât slabe șanse să devin ambasador al Franței, locuind într-un orășel din Polonia orientală.

Însă atunci când, după șase săptămâni, ne-am reîntors la Vilnius, ne-am lămurit că „marele salon de modă pariziană Maison Nouvelle" nu mai putea fi vândut și nici măcar salvat. Boala mea ne dărâmase financiar. Preț de două sau trei luni, fuseseră convocați la căpătâiul meu cei mai buni specialiști din Europa, iar mama era plină de datorii. Chiar și înainte să cad bolnav, în ciuda faptului că salonul ei era, fără doar și poate, cel dintâi din oraș, prestigiul îi era mai viu decât cifra de afaceri, iar nivelul nostru de trai mai ridicat decât ne permiteam; afacerea nu supraviețuia decât grație cercului infernal al polițelor, iar cuvântul nemțesc *Wechsel*, poliță, cambie, devenise un refren pe care-l auzeam fără încetare. Se cuvine de asemenea să pomenesc totala lipsă de măsură a mamei când venea vorba de mine, uluitoarea trupă de profesori de care eram înconjurat și, mai ales, îndârjirea cu care ținea să-și păstreze cu orice preț pospaiul de bunăstare și cu care împiedica să se răspândească zvonul că afacerea era în pericol, fiindcă, în virtutea snobismului cu toane care împinge clientela să fie prielnică unei case de modă, succesul îndeplinește un rol esențial: la cel mai mărunt semn de apăsare financiară, cucoanele strâmbă din nas, se reorientează sau se străduiesc să-ți smulgă prețuri din ce în ce mai mici, grăbind declinul până la faliment. Mama cunoștea acest mecanism și a luptat până la capăt ca să păstreze aparențele. Știa la perfecție cum să le dea clientelor senzația că erau „admise", sau chiar „tolerate", că nu aveam *de fapt* nevoie de ele, că, acceptându-le comenzile, li se făcea o favoare. Cucoanele cu pricina nu știau cum să se mai bage în seamă în fața ei, nu comentau niciodată prețurile, tremurau la gândul că rochia cea nouă

putea să nu fie isprăvită pentru bal, pentru premieră, pentru gală – asta în vreme ce mama avea lunar cuțitul scadențelor la gât, trebuia să împrumute bani de la cămătari și emitea noi polițe ca să înlocuiască polițele expirate, trebuind în același timp să fie la curent cu ultimul răcnet în materie de modă, să nu rămână în urma concurenței, să joace teatru în fața cumpărătorilor, să recurgă la nesfârșite ședințe de probe, fără să lase vreo clipă amabilei clientele impresia că e la mâna ei, și să asiste la suita de „cumpăr – nu cumpăr" acelorași cucoane cu un zâmbet vesel, fără să le lase bănuiala că soarta acestui balet al șovăielilor era pentru ea o chestiune de viață și de moarte.

O vedeam adesea pe mama ieșind din salon în timpul câte unei ședințe de probe cu multe mofturi, venind apoi la mine în cameră, luând loc în fața mea și privindu-mă în tăcere, surâzând, de parcă ar fi vrut să se întremeze sorbind direct de la izvorul curajului și vieții sale. Nu-mi spunea o vorbă, fuma o țigară, apoi se ridica și pleca la luptă.

Așadar nu e de mirare că boala mea și cele două luni de absență, în care treburile fuseseră lăsate în grija Anielei, dăduseră salonului Maison Nouvelle lovitura de grație din care nu avea să-și mai revină. La scurt timp după întoarcerea noastră la Vilnius, în urma unor eforturi disperate de a reînsufleți afacerea, bătălia a fost definitiv pierdută și ni s-a declarat falimentul, spre încântarea concurenței. Ni s-a pus sechestru pe mobilă și-mi amintesc de un polonez durduliu și chel, cu mustăți de gândac, care se afla într-o continuă agitație prin saloane, cu servieta subsuoară, însoțit de doi complici care păreau scoși din Gogol, pipăind îndelung rochiile de prin dulapuri, fotoliile, mângâind mașinile de cusut, pânzeturile și manechinele de răchită. Mama avusese totuși prudența să-și pună la adăpost de creditori și de comisari avuția ei cea mai de preț, un serviciu complet de veche argintărie imperială pe care îl cărase cu ea din Rusia, piese rare de

colecție a căror valoare era, în opinia ei, considerabilă; refuzase mereu să se atingă de această comoară care constituia, într-un fel, zestrea mea; urma să ne asigure, pe mai mulți ani, viitorul în Franța, atunci când aveam să ne stabilim în sfârșit acolo și să-mi îngăduie „să cresc, să studiez, să devin cineva".

Pentru întâia oară de când mă adusese pe lume, mama s-a arătat disperată și s-a întors spre mine cu un aer de feminitate înfrântă și descurajată, ca să-mi ceară sprijin și protecție. Aveam de-acum aproape zece ani și eram așadar gata să-mi asum acest rol. Am priceput că datoria mea dintâi era să mă prefac netulburat, calm, puternic, stăpân pe mine, viril și detașat. Venise clipa să mă arăt tuturor în postura de cavaler, cea pentru care locotenentul Sverdlovski mă pregătise cu atâta râvnă. Portăreii îmi luaseră pantalonii de călărie și cravașa, așa încât a fost nevoie să mă înfățișez în pantaloni scurți și cu mâinile goale. Mă plimbam pe sub nasul lor cu un aer semeț, străbătând apartamentul care se golea treptat de obiectele cele mai familiare. Mă proțăpeam în fața dulapului sau a comodei pe care o ridicau zbirii, îmi vâram mâinile în buzunare, scoteam burta în față și fluieram a dispreț, contemplându-le în bășcălie eforturile stângace, înfruntându-i din priviri, bărbat în toată regula, tare ca piatra, capabil să aibă grija de maică-sa și să te scuipe-n ochi dacă-l întărâtai. Această gesticulație nu era hărăzită portăreilor, ci mamei, ca să priceapă că n-avea rost să se învinovățească și că era protejată, că aveam să-i înapoiez totul însutit, covoare, măsuța Ludovic XVI, candelabrul și oglinda în ramă de mahon. Așezată în ultimul fotoliu rămas, urmărindu-mă fascinată cu privirea, mama părea întremată. Atunci când au ridicat covorul, am început să fluier un tangou și m-am avântat pe parchet, cu o parteneră imaginară, executând câțiva dintre pașii de dans complicați pe care-i învățasem de la domnișoara Gladys. Lunecam pe dușumea, strângând cu putere mijlocelul partenerei mele nevăzute, fluierând „Tango Milonga, tangoul viselor mele vrăjite", și mama, cu

țigara în mână, își legăna capul dintr-o parte în alta și bătea măsura, iar când s-a văzut silită să se ridice din fotoliu ca să-l lase pe mâna cărăușilor, a făcut-o aproape cu voioșie și fără să mă piardă din ochi, în timp ce îmi continuam evoluțiile sofisticate pe parchetul prăfuit, ca să subliniez că eram în continuare acolo și că, de fapt, bunul ei cel mai de preț scăpase de sechestru.

Am purtat apoi o lungă consfătuire, ca să hotărâm ce-i de făcut, încotro s-o apucăm. Am vorbit în franțuzește, ca să nu priceapă mitocanii, și am stat în picioare în salonul pustiu, în timp ce lustra era coborâtă din tavan.

Nu se punea problema să rămânem la Vilnius, unde cele mai bune cliente ale mamei, cele care o periau și o implorau pe vremuri să fie primele la rând, acum strâmbau din nas și întorceau capul când o întâlneau pe stradă, atitudine cu atât mai comodă și mai explicabilă cu cât, adesea, cele mai multe dintre ele ne datorau bani: asta le îngăduia, cum ar veni, să împuște doi iepuri dintr-o lovitură.

Nu mai țin minte numele acestor nobile făpturi, dar sper cu tărie că se află încă în viață, că n-au avut răgazul să-și pună slănina-n pod și că regimul comunist le-a învățat ce-nseamnă să fii cât de cât omenos. Nu țin dușmănie, așa că mă opresc aici.

Mi se întâmplă uneori să intru în marile saloane pariziene, să mă așez într-un colț și să asist la defilarea de modă; toți prietenii mei cred că-mi fac veacul prin acele locuri îmbietoare pentru că sunt obsedat și că mă dedau micului meu năravde a-mi clăti ochii cu puștoaice frumoase. Se înșală.

Mă duc în locurile acelea în pelerinaj, ca să-mi amintesc de patroana de la Maison Nouvelle.

Nu aveam îndeajuns de mulți bani ca să ne stabilim la Nisa, iar mama refuza să-și vândă prețioasa argintărie pe care se întemeia întreg viitorul meu. Cu cele câteva sute de zloți pe care reușiserăm să-i salvăm din dezastru, ne-am hotărât așadar să ne ducem mai întâi la Varșovia, ceea ce constituia,

orice s-ar zice, un pas pe drumul cel bun. Mama avea acolo rude și prieteni dar, dincolo de aceștia, deținea un argument hotărâtor.

— La Varșovia există un liceu francez, m-a înștiințat ea, cu nările tremurând de încântare.

Nu mai era nimic de discutat. Trebuia doar să ne facem valizele, ceea ce era doar un fel de-a spune, câtă vreme și valizele ne fuseseră sechestrate. Așa că, odată pusă argintăria la fereală, am fost siliți să împachetăm ce ne mai rămăsese într-o boccea, potrivit unei tradiții străvechi.

Aniela nu ne-a însoțit. S-a dus la logodnicul ei, slujbaș la căile ferate, care locuia într-un vagon fără roți, în preajma gării; am lăsat-o acolo, după o scenă sfâșietoare, în care am bocit de ne-am rupt, aruncându-ne unii în brațele celorlalți, mimând plecări și întorcându-ne ca să ne mai îmbrățișăm o dată: de-atunci, n-am mai hohotit niciodată în asemenea hal.

Am încercat în mai multe rânduri să aflu vești de la ea, dar un vagon fără roți reprezintă, într-o lume cu susul în jos, o adresă cam vagă. Mi-ar fi plăcut să o îmbărbătez, să-i spun că am izbutit să mă feresc de tuberculoză, adică de temerea ei cea mai mare legată de mine. Era o tânără frumoasă, cu trup împlinit, cu ochi mari și negri, cu plete ca pana corbului, dar asta se-ntâmpla în urmă cu treizeci și trei de ani.

Am plecat din Vilnius fără păreri de rău. Mi-am strecurat în bocceluță fabulele lui La Fontaine, o carte cu Arsène Lupin și volumul *Vie des Français illustres.* Aniela salvase de la pierzanie uniforma de cerchez pe care o purtasem cândva la balul mascat, așa că am luat-o și pe aceasta. Mi-era prea mică și, de-atunci încolo, n-am mai avut prilejul să îmbrac o uniformă de cerchez.

CAPITOLUL XVII

La Varșovia am trăit anevoie, prin niște camere gata mobilate. Cineva din străinătate i-a venit mamei în ajutor, trimițându-i cu regularitate niște sume de bani care ne îngăduiau să supraviețuim. Mergeam la școală, unde, în fiecare dimineață, în recreația mare, mama îmi aducea ciocolată la termos și tartine cu unt. S-a dat peste cap ca să ne menținem pe linia de plutire. A făcut pe samsarul de bijuterii, a cumpărat și a vândut mai departe blănuri și antichități și a fost, cred, cea dintâi căreia i-a trecut prin cap o idee de negoț cât de cât rentabil: prin intermediul unor anunțuri, înștiința publicul că achiziționează dinți, pe care, în lipsa unui termen mai potrivit, nu-i pot numi decât dinți de ocazie; aceștia aveau plombe din aur sau platină, iar mama îi revindea obținând profit. Cerceta dinții cu lupa după ce-i cufunda într-un acid special, ca să fie sigură că era vorba de un metal nobil. S-a ocupat și de administrarea de imobile, a fost intermediar în domeniul publicitar și s-a înhămat la o mie de alte munci de care nici nu-mi mai aduc aminte; în fiecare dimineață, însă, la orele zece, era acolo, cu termosul plin de ciocolată caldă și cu tartinele unse.

Și aici însă am îndurat un eșec usturător: n-am putut intra la liceul francez din Varșovia. Studiile costau mult și ne depășeau mijloacele. Am urmat deci școala poloneză timp de doi ani și, până și azi, vorbesc și scriu curent în limba polonă. E o limbă foarte frumoasă. Mickiewicz a rămas unul dintre poeții mei preferați și, precum tuturor francezilor, îmi place mult Polonia.

De cinci ori pe săptămână luam tramvaiul și mă duceam la un om de ispravă numit Lucien Dieuleveut-Kaulek, care mă învăța limba mea maternă.

În acest punct, trebuie să fac o mărturisire. Mint destul de puțin, fiindcă minciuna îmi lasă gustul dulceag al nepu-

tinței: mă abandonează prea departe de țintă. Când sunt însă întrebat unde anume mi-am făcut studiile la Varșovia, răspund mereu: la liceul francez. E o chestiune de principiu. Mama se străduise cât au ținut-o puterile, așa că nu văd de ce-aș lipsi-o de roadele trudei sale.

Să nu-și închipuie nimeni însă că asistam la luptele ei fără să încerc să-i sar în ajutor. După ce dădusem chix în atâtea domenii, credeam în sfârșit că mi-am descoperit adevărata vocație. Începusem să jonglez la Vilnius, pe vremea Valentinei și de dragul ochilor ei frumoși. Mai apoi continuasem mai ales cu gândul la mama, dar și ca să-mi fac iertată lipsa altor haruri. Pe coridoarele școlii, sub privirile colegilor mei înmărmuriți, jonglam acum cu câte cinci sau șase portocale și, undeva în străfundurile sufletului meu, se aprinsese ambiția nebună să ajung la șapte ori chiar opt, precum marele Rastelli, ba poate, cine știe, la nouă și să devin astfel cel mai mare jongler din toate timpurile. Mama o merita cu prisosință, așa că-mi petreceam tot timpul liber antrenându-mă.

Jonglam cu portocale, cu farfurii, cu mături, cu tot ce-mi cădea în mână; nevoia mea de artă, de perfecțiune, atracția față de isprăvile uimitoare, ieșite din comun, pe scurt, setea mea de măiestrie întâlnea astfel un modest dar pătimaș mijloc de exprimare. Mă simțeam în fața unui teritoriu fantastic la care năzuiam cu toată ființa să ajung: cel al imposibilului atins și devenit realitate. A fost primul meu mod conștient de exprimare artistică, cea dintâi presimțire a unei perfecțiuni posibile, în care m-am aruncat cu capul înainte. Jonglam la școală, pe străzi, când urcam scările, intram în cameră jonglând, cu cele șase portocale plutind prin aer, zvârlite mereu și întotdeauna prinse. Din păcate, și aici, deși mă vedeam hărăzit unei soarte strălucite și oferindu-i mamei o viață de lux grație talentului meu, m-am izbit de un adevăr necruțător: nu reușeam să trec de cea de-a șasea minge. Cu toate astea, m-am străduit, Dumnezeu mi-e martor cât m-am străduit. În vremea aceea, mi se întâmpla să jonglez câte

șapte, opt ore pe zi. Simțeam nelămurit că miza era importantă, chiar decisivă, că toată viața mea, toate visele mele, întreaga mea natură profundă erau în joc, că la mijloc stătea toată perfecțiunea posibilă sau imposibilă. De pomană mă străduiam, cea de-a șaptea minge refuza să mă asculte. Capodopera rămânea inaccesibilă, veșnic latentă, veșnic presimțită, dar mereu de neatins. Măiestria mă respingea. Îmi încordam întreaga voință, făceam apel la toată îndemânarea de care eram în stare, la toată sprinteneala, iar mingile, zvârlite în aer, se succedau cu precizie, în schimb cea de-a șaptea, de-abia aruncată, năruia întreg edificiul și rămâneam acolo, contrariat, incapabil de resemnare, incapabil să renunț. Și o luam de la capăt. Dar ultima minge îmi scăpa mereu printre degete. Niciodată, nici măcar o singură dată, mâna mea n-a reușit s-o apuce. Am încercat în continuare toată viața. De-abia când mă îndreptam spre patruzeci de ani, după ce am rătăcit îndelung printre capodopere, adevărul mi s-a arătat încetul cu încetul și am înțeles că ultima minge nu exista.

E un adevăr trist, care nu trebuie dezvăluit celor mici. Iată de ce această carte nu se cuvine să ajungă în mâinile oricui.

Azi nu mă mai miră că lui Paganini i se întâmpla să-și arunce vioara și s-o lase ani în șir, cu o privire oarbă, fără să o atingă. Nu mă miră, *știa.*

Atunci când îl văd pe Malraux, cel mai mare dintre noi toți, jonglând cu mingile așa cum puțini oameni au făcut-o înainte de el, mi se strânge inima în fața tragediei lui, cea pe care o poartă înscrisă pe chip, chiar și în timpul celor mai strălucite isprăvi: ultima minge îi scapă și întreaga lui operă se țese din această certitudine a neliniștii.

A sosit vremea, iată, să rostim adevărul despre subiectul Faust. Toată lumea a mințit cu nerușinare pe tema asta. Iar Goethe a făcut-o mai mult decât alții, cu cel mai mult geniu, ca să disimuleze istoria și să îngroape cruda realitate. Nici asta n-ar trebui s-o spun, pentru că, dacă există ceva ce nu-mi place, apoi asta e să le iau oamenilor speranța. În sfârșit...

Adevărata tragedie a lui Faust nu e că și-a vândut sufletul diavolului. Adevărata tragedie e că nu există un diavol care să-ți cumpere sufletul. Nu găsești client. Nimeni n-o să vină să te ajute să înhați ultima minge, oricât ai oferi. Există o întreagă liotă de pungași care se umflă-n pene, care anunță că se bagă, și nici măcar n-aș zice că nu e rost de o învoială cu ei, cu oarece profit. E rost. Îți pun pe tavă succesul, paralele, elogiile mulțimilor. Dar astea-s ouă răscoapte, așa încât, atunci te numești Michelangelo, Goya, Mozart, Tolstoi, Dostoievski sau Malraux, te vezi sortit să mori cu sentimentul că te-ai străduit zadarnic.

Acestea fiind spuse, am continuat, desigur, să mă antrenez.

Încă mi se întâmplă să ies din casă, pe colina mea de deasupra golfului San Francisco și acolo, în văzul tuturor, la lumină, jonglez cu trei portocale. E tot ce-mi mai iese în ziua de azi.

Nu e o provocare. Ci o simplă declarație de demnitate.

L-am văzut pe marele Rastelli, cu un picior pe gâtul unei sticle, rotind două cercuri pe celălalt picior, cu un baston în echilibru pe nas, iar în vârful bastonului având o minge pe care se afla un pahar cu apă, în timp ce jongla cu șapte mingiuțe.

Mi s-a părut că întrezăresc aici o secvență de virtuozitate desăvârșită și incontestabilă, o clipă de vârf a supremației omului asupra condiției sale, dar Rastelli a murit câteva luni mai târziu, deznădăjduit, după ce abandonase arena fără să fi izbutit să prindă cea de-a opta minge, ultima, singura care conta pentru el.

Cred că dacă aș fi avut prilejul să-i stau la căpătâi m-ar fi lămurit o dată pentru totdeauna cum stau lucrurile și, cum pe atunci nu aveam decât șaisprezece ani, poate că aș fi fost scutit să îndur o viață întreagă de eforturi și eșecuri.

Mi-ar părea rău să se înțeleagă din toate cele de mai sus că nu am fost un om fericit. Ar fi o greșeală absolut regretabilă. Am trăit și încă mai trăiesc momente de extraordinară

fericire. Încă din copilărie, bunăoară, mi-au plăcut castraveții murați, nu castraveciorii, ci castraveții, adevărații, singurii și unicii, cei cărora li se spune castraveți *à la russe*.

În toate locurile pe unde am fost, n-am dus lipsă de ei. Adesea, îmi cumpăr câte o carte, mă așez undeva la soare, la marginea mării, sau oriunde altundeva, pe un trotuar sau pe o bancă, mușc din castravete și mă simt în culmea fericirii. Stau acolo, la soare, cu inima împăcată, privind cu prietenie lucrurile și oamenii și sunt convins că viața merită cu adevărat trăită, că mulțumirea sufletească e la îndemână, că e îndeajuns să-ți descoperi vocația profundă și să te dăruiești lucrurilor la care ții, uitând complet de tine.

Mama privea cu recunoștință și emoție eforturile mele de a-i sări în ajutor. Când se întorcea acasă, târând la subraț câte un covor tocit sau vreo lampă de ocazie pe care-și propunea să le vândă mai departe, și mă găsea la mine în cameră jonglând cu mingile, n-avea nici o îndoială cu privire la motivul pentru care mă îndârjeam atâta. Lua loc, îmi privea strădaniile și mă înștiința:

— O să fii un mare artist! Ia aminte de la mama ta!

Profeția ei a fost cât pe ce să se înfăptuiască. La școală, clasa noastră organizase un spectacol teatral și, după niște probe de selecție foarte riguroase, rolul principal din *Konrad Wallenrod*, poemul dramatic al lui Mickiewicz, mi-a fost repartizat mie, în ciuda puternicului accent rusesc pe care-l aveam vorbind polona. N-am câștigat însă probele eliminatorii din întâmplare.

Seară de seară, după ce făcea cumpărăturile și termina de pregătit cina, mama mă punea să-mi repet rolul, timp de un ceas sau două. Ca să mă îmboldească, îl învățase ea însăși pe dinafară și mi-l interpreta. Recita cât putea de bine, apoi eram poftit să repet textul, imitându-i gesturile, atitudinile și intonația. Rolul era zguduitor cât se poate, așa că, pe la unsprezece noaptea, vecinii, scoși din țâțâni, începeau să se răstească, pretinzând liniște. Mama nu se lăsa mai prejos și

dădea loc unor scene memorabile pe coridoare când, prelungind avântul nobilului text tragic al marelui poet, se depășea pe sine în invective, provocări și tirade pătimașe. Roadele nu s-au lăsat așteptate și, cu doar câteva zile înainte de reprezentație, am fost poftiți să declamăm în altă parte. Ne-am dus să locuim la o rubedenie a mamei, într-un apartament ocupat de un avocat și de sora lui, care era dentistă: pentru început am dormit în sala de așteptare, apoi în cabinet și, în fiecare dimineață, trebuia să părăsim incinta înainte de sosirea clienților și a pacienților.

Reprezentația a avut în cele din urmă loc și, în seara respectivă, am repurtat primul meu succes de scenă. După spectacol, mama, încă tulburată de aplauze, cu lacrimile șiroind pe chip, m-a dus să mâncăm prăjituri la o cofetărie. Încă mai păstra obiceiul să mă țină de mână când mergeam pe stradă și, cum împlinisem unsprezece ani și jumătate, asta mi se părea teribil de stânjenitor. Încercam mereu să-mi eliberez politicos mâna, sub câte un pretext plauzibil, apoi uitam să i-o dau înapoi, dar mama mi-o lua iar în primire, cu vigoare.

Străzile care se învecinau cu Poznanska erau, imediat după prânz, invadate de prostituate. Umblau ciopor, mai cu seamă pe strada Chmielna, iar eu și mama deveniserăm în ochii acestor fete de treabă un spectacol familiar. Când mergeam așa printre ele, ținându-ne de mână, se dădeau mereu la o parte, politicos, și o felicitau pe mama pentru felul cum arăt. Când treceam singur, mă opreau adesea, mă descoseau în legătură cu mama, mă întrebau de ce nu se recăsătorește, îmi dădeau bomboane, iar una dintre ele, o roșcată micuță și slabă, crăcănată, mă săruta meu pe obraji, după care-mi cerea o batistă și mă ștergea grijulie pe față. Nu știu cum se răspândise pe trotuare vestea că aveam să dețin un rol important în spectacolul nostru școlar – bănuiesc că mama nu era străină de asta –, dar, pe drumul spre cofetărie, fetele ne-au înconjurat ca să ne întrebe nerăbdătoare cum fusesem întâmpinat

de public. Mama n-a făcut pe modesta, așa încât, în zilele următoare, de fiecare dată când am trecut pe strada Chmielna, s-a abătut peste mine o ploaie de cadouri. Am primit cruciulițe și medalioane religioase, mătănii, bricege, tablete de ciocolată și statuete cu Sfânta Fecioară, și am fost dus de fete într-o carmangerie micuță din vecinătate unde, sub privirile lor admirative, m-am ghiftuit cu castraveți murați.

Când am ajuns în cele din urmă la cofetărie, după ce-am terminat și a cincea prăjitură, am început să gâfâi, iar mama mi-a înșirat rapid proiectele ei de viitor. Ne puteam, în sfârșit, bizui pe ceva concret, talentul meu era neîndoios, calea de urmat era limpede, trebuia doar mers înainte. Aveam să devin un mare actor, femeile aveau să plângă după mine, urma să-mi iau o uriașă mașină galbenă decapotabilă, aveam să capăt un contract cu studiourile U.F.A. De data asta, gata, ne-am scos. Încă o prăjitură pentru mine și-un ceai pentru mama: cred că bea circa cincisprezece, douăzeci de pahare de ceai pe zi. O ascultam – cum să zic? –, o ascultam circumspect. Trebuie să spun, fără să mă laud, că nu-mi pierdusem capul. Nu aveam decât unsprezece ani și jumătate, dar mă hotărâsem să fiu elementul cumpătat, socotit, francez al familiei. Deocamdată, singurul lucru concret pe care-l întrezăream erau prăjiturile de pe tavă; nu mi-a scăpat nici una. M-am orientat cum trebuie, pentru că marea mea carieră teatrală și cinematografică nu s-a materializat în veci. Și nu pentru că n-am încercat. Preț de mai multe luni, mama le-a tot trimis poza mea directorilor de teatru din Varșovia și le-a scris și celor de la studiourile U.F.A. din Berlin, făcând o lungă descriere a marelui succes dramatic pe care-l repurtasem în rolul principal din *Konrad Wallenrod*. Mi-a obținut chiar și o audiție la directorul teatrului Polski, un domn distins și civilizat, care m-a ascultat cuviincios, în timp ce eu, cu piciorul flexat înainte, cu brațul ridicat și aerul lui Rouget de Lisle cântând *Marseilleza*, declamam hotărât, la el în birou, cu un apăsat accent rusesc, nemuritoarele versuri ale

bardului polonez. Aveam un trac înfiorător, pe care încercam să-l ascund zbierând și mai tare; în birou se aflau mai multe persoane care mă studiau și care păreau serios marcate; probabil că, în această atmosferă, trebuie s-o spun, lipsită de căldură, nu mi-am controlat cum se cuvine mijloacele de expresie, pentru că fabulosul contract nu mi-a fost oferit. Cu toate astea, m-au ascultat până la capăt și, după ce mi-am înghițit otrava, așa cum cerea rolul, le-am căzut lat la picioare, agonizând în spasme cumplite, în vreme ce mama mătura asistența cu o privire triumfală; directorul m-a ajutat să mă ridic și, după ce s-a asigurat că nu pățisem nimic, a dispărut așa de iute, încât mă întreb și azi cum a procedat și pe unde a luat-o.

N-aveam să mai urc pe scenă decât peste șaisprezece ani, în fața unui public complet diferit, în rândurile căruia cel mai interesant personaj a fost generalul de Gaulle. Asta s-a întâmplat în inima Africii Ecuatoriale, la Bangui, în Oubangui-Chari, în anul 1941. Mă aflam acolo de ceva timp, alături de alte două echipaje din escadrila mea, când ne-a fost anunțată vizita generalului de Gaulle, aflat în turneu de inspecție.

Ne-am hotărât să-l onorăm pe conducătorul Franței Libere printr-o reprezentație de teatru, așa că ne-am pus pe treabă. A fost compus pe dată un spectacol de revistă, spiritual nevoie mare, după părerea autorilor, menit să descrețească fruntea ilustrului nostru oaspete. Textul era vesel și ușurel, scânteind de spirit și veselie, fiindcă ne aflam în perioada marilor dezastre militare din 1941 și eram hotărâți să-i arătăm șefului nostru că aveam un moral de beton și o bună dispoziție de zile mari.

Am dat prima reprezentație înainte de sosirea generalului, ca s-o punem la punct, și ne-am bucurat de un succes foarte încurajator. Publicul aplauda înfierbântat și, cu toate că mai cădea din când în când câte-un fruct de mango în capul vreunui spectator, totul a decurs de minune.

Generalul a ajuns a doua zi dimineață și, seara, a asistat la spectacol alături de comandanții trupelor și de înaltele personalități care-l însoțiseră.

A fost un dezastru total – mi-am jurat, după aceea, că n-o să mai joc teatru și nici n-o să mai cânt șansonete în fața generalului de Gaulle, oricare vor fi împrejurările dramatice pe care țara mea le va avea de îndurat. Franța poate să-mi ceară orice, dar nu asta.

Recunosc că ideea de a juca mici scenete șugubețe în fața celui care înfrunta singur furtuna și ale cărui voință și curaj aveau să aducă sprijin atâtor inimi deznădăjduite nu reprezenta cea mai fericită soluție găsită de tineretul nostru.

N-aș fi crezut însă niciodată că un singur spectator din sală, cu desăvârșire corect și mut, ar fi putut să îndemne publicul și actorii la o asemenea seriozitate.

Generalul de Gaulle, în costumul lui alb, a stat țeapăn în primul rând al sălii, cu chipiul pe genunchi și mâinile încrucișate.

Nu s-a mișcat, n-a tresărit, n-a avut nici o reacție de-a lungul întregii reprezentații.

Îmi amintesc doar că, la un moment dat, când, ridicând foarte sus piciorul, am schițat un pas de french-cancan, în timp ce alt actor exclama: „Mi-a pus coarne! M-a înșelat!“, așa cum scria în partitură, cred că am simțit, uitându-mă pieziș, un ușor freamăt al mustăților pe fața conducătorului Franței Libere. Poate însă că m-am înșelat. Stătea acolo, bățos, cu brațele încrucișate, și ne cerceta cu un soi de atenție nemiloasă.

Ochiul se afla în sală și îl privea pe Cain.

Cel mai uimitor lucru a fost însă atitudinea celor două sute de spectatori. Deși în ajun întreaga sală râdea, izbucnea în aplauze și se amuza copios, acum nici un râset din public n-a urcat spre scenă.

Cu toate astea, generalul ședea în primul rând, iar spectatorii nu-i puteau vedea expresia feței. Celor care susțin că

generalul de Gaulle nu știa să stabilească o legătură cu mulțimile și să-și comunice sentimentele le ofer spre luare-aminte acest exemplu.

La ceva vreme după război, Louis Jouvet punea în scenă *Don Juan.* Asistam la repetiții. În momentul în care statuia Comandorului, venită cu punctualitate la întâlnire, îl târa pe desfrânat în Infern, am avut dintr-odată uimitoarea senzație că am trăit eu însumi, cândva, această experiență și mi-a răsărit în minte Bangui, 1941, și generalul de Gaulle pironindu-mă cu privirea.

Sper că m-a iertat.

CAPITOLUL XVII

Triumful meu teatral în *Konrad Wallenrod* a fost, prin urmare, de scurtă durată și n-a rezolvat nici una dintre dificultățile materiale în care mama și cu mine ne zbăteam. Nu mai aveam un șfanț. Mama alerga ziua întreagă prin oraș în căutarea unor posibile afaceri și se întorcea sleită. Mie nu mi-a fost însă niciodată nici foame, nici frig, iar ea nu s-a plâns vreodată.

O spun din nou: n-ar trebui, totuși, să se creadă că nu făceam nimic ca s-o ajut. Dimpotrivă, mă întreceam pe mine când era vorba să-i sar în ajutor. Scriam poeme și i le recitam cu glas tare: versurile astea aveau să ne aducă glorie, avere și adorația mulțimilor. Trudeam cinci, șase ore pe zi ca să-mi cizelez poemele și umpleam caiete întregi cu stanțe, alexandrini și sonete. Am început chiar să compun o tragedie în cinci acte, cu prolog și epilog, intitulată *Alcymène.* De fiecare dată când mama se întorcea din drumurile ei prin oraș și se așeza pe un scaun – îi apăruseră de-acum primele semne de bătrânețe pe chip –, îi citeam nepieritoarele strofe care aveau să-i arunce lumea la picioare. Le asculta întotdeauna

cu atenție. Încet-încet, privirea i se lumina, urmele ostenelii îi dispăreau de pe față și exclama, cu o convingere de fier:

— Lordul Byron! Pușkin! Victor Hugo!

Mă pregăteam, de asemenea, și la lupte greco-romane, cu speranța că voi câștiga, odată și-odată, campionatul mondial, iar la școală am ajuns să fiu curând cunoscut drept „Gentleman Jim". Nu eram nici pe departe cel mai puternic, dar știam mai bine decât oricine să-mi construiesc atitudini nobile și elegante, dând impresia de forță stăpânită și de demnitate. Aveam stil. Și eram aproape întotdeauna pus la pământ.

Domnul Lucien Dieuleveut-Kaulek zăbovea foarte atent asupra creațiilor mele poetice. Fiindcă e de la sine înțeles că nu scriam în rusă sau în polonă. Scriam în franceză. Nu eram decât în trecere prin Varșovia, țara mea mă aștepta, nici nu se punea problema să mă sustrag. Îl admiram mult pe Pușkin, care scria în rusește, și pe Mickiewicz, care scria în polonă, dar nu înțelesesem niciodată prea bine de ce nu-și compuseseră capodoperele în franceză. Deși aveau, și unul, și celălalt, o educație solidă și ne cunoșteau limba. Această lipsă de patriotism mi se părea greu de explicat.

Nu le tăinuiam niciodată micuților mei colegi polonezi faptul că mă aflam printre ei doar în trecere și că aveam de gând să ne ducem acasă cu prima ocazie. Candoarea asta îndărătnică nu-mi înlesnea deloc viața la școală. În timpul recreațiilor, când mă plimbam pe culoare cu un aer important, se forma uneori în jurul meu un mic cerc de elevi. Mă priveau cu gravitate. Apoi unul dintre ei făcea un pas înainte și, adresându-mi-se la persoana a treia, potrivit obiceiului polonez, mă întreba cu un ton plin de respect:

— Colegul și-a amânat din nou călătoria în Franța, nu-i așa?

Le făceam jocul mereu.

— N-are nici un rost să ajungi la jumătatea anului școlar, le explicam. Trebuie să sosești la început.

Colegul făcea un gest aprobator. Apoi sublinia:

— Sper că au fost preveniți de colegul nostru, ca să nu se îngrijoreze...

Își dădeau coate și îmi dădeam seama că mă luau peste picior, dar eram mai presus de zeflemeaua lor. Nu mă putea atinge. Visul meu era mai însemnat decât amorul propriu și jocul în care mă împingeau să intru, deși mă umplea de ridicol, mă ajuta să-mi hrănesc speranța și iluziile. Prin urmare îi înfruntam și le răspundeam tacticos la toate întrebările. După părerea mea, studiile sunt mai anevoioase în Franța? Da, sunt foarte dificile, mult mai dificile decât *aici*. Se face mult sport și intenționez să mă specializez mai ales în scrimă și în lupte greco-romane. Uniformele sunt oare obligatorii în licee? Da, sunt obligatorii. Cam cum arată uniformele alea? Păi, sunt albastre, cu nasturi de aur și șepci azurii, iar duminica se poartă pantaloni roșii și o pană albă la chipiu. Dar sabie se poartă? Doar duminica și în ultimul an de studii. La școală, încep ziua cântând *Marseilleza*? Da, normal, cântă *Marseilleza* în fiecare dimineață. N-aș vrea să le cânt și lor *Marseilleza*? Păi cum să nu, Doamne iartă-mă... Propteam piciorul în față, puneam mâna pe inimă și ridicam pumnul în sus, după care îmi intonam imnul național, cu voce înflăcărată.

Da, făceam ca ei, cum se zice, și, cu toate astea, nu mă amăgeam, vedeam multe fețe hâtre care abia se țineau să nu pufnească în râs, dar, în mod ciudat, nu mă sinchiseam, nu mă clinteam dintre *banderilleros*, și, cu desăvârșire senin, simțeam că am în spate o țară măreață, așa că nu mă temeam nici de sarcasm, nici de zeflemea. Joaca ar fi putut continua la nesfârșit, dacă micul meu grup de provocatori nu m-ar fi atins brusc într-un punct delicat. Deși întrunirea începuse ca de obicei, deodată m-au înconjurat, cu mult respect, cinci sau șase elevi mai mari.

— Ia te uită, colegul încă mai e printre noi? Credeam că a plecat în Franța, unde e așteptat cu nerăbdare.

Mă pregăteam să dau drumul explicațiilor obișnuite, când cel mai în vârstă din grup a intervenit:

— Acolo nu-s primite fostele pațachine.

Nu-mi mai amintesc cine era băiatul cu pricina și nu știu de unde avea informația aia ciudată. Mai e oare nevoie să precizez că nimic din trecutul mamei nu îndrituia o asemenea calomnie? Poate că mama nu fusese o „mare actriță", așa cum pretindea uneori, dar jucase într-unul din teatrele serioase din Moscova, iar cei care o cunoscuseră în vremea aceea, martori cu toții ai tinereții sale, îmi vorbeau mereu ca despre o ființă mândră, căreia frumusețea ieșită din comun nu-i rătăcise nici mințile, nici drumul în viață.

Uluirea mea a fost însă atât de profundă, încât a părut lașitate. Inima mi s-a cufundat deodată într-un abis, ochii mi-au fost podidiți de lacrimi și am întors spatele dușmanului pentru prima și ultima oară în viață.

De-atunci n-am întors niciodată spatele nimănui, dar în ziua aceea am făcut-o, ar fi zadarnic s-o neg. Pentru o clipă am fost descumpănit.

Când s-a întors mama acasă, m-am repezit spre ea și i-am spus tot. Mă așteptam să mă ia în brațe și să mă aline, cum doar ea știa s-o facă. Dar ce s-a întâmplat atunci m-a surprins cu desăvârșire. Brusc, orice urmă de duioșie, de iubire i s-a șters de pe chip. Nu m-a copleșit cu potopul de milă și de afecțiune pe care-l așteptam. N-a zis o vorbă, m-a privit lung, aproape cu nepăsare. Apoi s-a îndepărtat, s-a dus să ia o țigară de pe masă și a aprins-o. Pe urmă a plecat la bucătărie, pe care o împărțeam cu proprietarii apartamentului, și s-a apucat să-mi pregătească cina. Fața îi era indiferentă, impenetrabilă și, din când în când, îmi arunca o privire aproape dușmănoasă. Nu pricepeam ce mi se întâmplă. M-a năpădit o nesfârșită milă de mine însumi. Mă simțeam depășit, trădat, părăsit. Mi-a făcut patul, continuând să nu-mi vorbească. În noaptea aceea nu s-a dus la culcare. Când m-am trezit de dimineață, am găsit-o șezând în același vechi fotoliu de piele

verzuie, întoarsă spre fereastră, cu o țigară între degete. Dușumeaua era plină de chiștoace. Le zvârlea mereu pe unde-i venea. Mi-a aruncat o privire albă și s-a întors din nou spre fereastră. Acum cred că știu la ce se gândea – sau, măcar, îmi închipui. Probabil că se întreba dacă meritam osteneala, dacă toate sacrificiile, strădaniile și speranțele ei aveau vreo noimă – dacă nu cumva aveam să mă dovedesc un bărbat ca toți ceilalți – dacă n-aveam să mă port cu ea așa cum se purtase un alt bărbat. Mi-a pregătit trei ouă fierte și ceașca de ciocolată caldă. M-a privit cum mănânc. Pentru întâia oară i s-a întors în priviri un strop de tandrețe. Își spunea, poate, că la urma urmei n-aveam decât doisprezece ani. Când mi-am strâns cărțile și caietele ca să mă duc la școală, fața i s-a înăsprit din nou.

— Gata, nu te mai duci acolo. S-a isprăvit.

— Bine, dar...

— O să mergi să înveți în Franța. Doar că... Ia loc!

M-am așezat.

— Ascultă la mine, Romain.

Mi-am ridicat privirea, uimit.

Adio „Romancik-Romușka". Renunțase pentru prima dată la diminutive. M-a cuprins îngrijorarea.

— Ascultă-mă cu atenție. Data viitoare când mai pățești așa ceva, când maică-ta va fi făcută de ocară în fața ta, data viitoare vreau să fii adus acasă pe targă. Ai băgat la cap?

Am rămas cu gura căscată. Fața îi era întunecată, severă. Ochii nu îi vădeau nici urmă de îngăduință. Nu-mi venea să cred că-mi vorbea propria mamă. Cum de izbutea? Nu eram cu oare Romușka, prințișorul ei, comoara vieții ei?

— Vreau să mi te-aducă acasă plin de sânge, m-auzi?

Glasul îi era din ce în ce mai ridicat, se apleca peste mine, aproape că se răstea.

— Dacă nu, nici nu mai are rost să plecăm. Nu mai are nici un rost să mergem acolo.

M-a cuprins un adânc sentiment de nedreptate. Buzele au prins să mi se schimonosească, ochii mi s-au umplut de lacrimi, am deschis gura... Mai mult n-am izbutit. M-a lovit o scatoalcă strașnică și apoi alta și pe urmă alta. Am fost atât de năucit, încât lacrimile mi-au secat ca prin farmec. Era prima oară când mama ridica mâna asupra mea. Și, ca toate lucrurile pe care le făcea, și ăsta a fost temeinic. Am rămas nemișcat, încremenit sub ploaia de lovituri. Nici măcar n-am mai țipat.

— Ține minte ce-ți spun. De-acum înainte, o să-mi iei apărarea. Nu-mi pasă câți pumni o să-ți care. Restul e mult mai dureros. La nevoie, va trebui să-ți dai viața.

Continuam să mă prefac că nu pricep, că am doisprezece ani, că mă feresc, dar pricepeam prea bine. Obrajii îmi ardeau, încă vedeam stele verzi, dar pricepeam. Mama m-a citit și s-a înseninat. A tras cu putere aer în piept, în semn de mulțumire, și s-a dus să-și toarne un pahar de ceai. A băut ceaiul, cu bucățica de zahăr în gură, cu privirea frământată, scormonind, punând lucrurile cap la cap, socotind. Apoi a scuipat în farfurioară ce mai rămăsese din zahăr, și-a luat geanta și a plecat. S-a dus drept la Consulatul Franței și s-a apucat să facă demersuri susținute ca să fim acceptați ca rezidenți în acea țară unde, după cum scrisese în solicitarea pe care i-o dăduse spre redactare domnului Lucien Dieuleveut-Kaulek, „fiul meu are intenția să se stabilească, să studieze, să devină bărbat adevărat". Sunt însă convins că expresia respectivă îi ieșise de pe orbita gândurilor și că nu-și dădea prea limpede seama ce anume voia de la mine.

PARTEA A DOUA

CAPITOLUL XIX

Din primul meu contact cu Franța am păstrat amintirea unui hamal de la gara din Nisa, care avea o salopetă albastră și lungă, o caschetă, curele de piele și un ten sănătos, întreținut de soare, de briză și de câte-un vin bun.

Uniforma hamalilor francezi e aproape la fel și azi, așa încât, la fiecare întoarcere în Sud, regăsesc această figură familiară a tinereților mele.

I-am încredințat așadar geamantanul în care se afla întreg viitorul nostru, adică faimosul serviciu rusesc de argint, a cărui vânzare avea să ne garanteze bunăstarea de-a lungul celor câțiva ani care-mi mai trebuiau ca să schimb macazul și să iau hățurile în mână. Ne-am instalat într-o pensiune de familie, pe strada Buffa, iar mama, după ce a tras în grabă prima sa țigară franțuzească – o Gauloise albastră –, a deschis geamantanul, a luat câteva piese mai de soi din „comoară", le-a așezat la ea în valijoară și, cu un aer neabătut, a plecat prin Nisa în căutarea unui cumpărător. Iar eu, arzând tot de nerăbdare, m-am repezit să-mi reînnod prietenia cu marea. M-a recunoscut pe dată și s-a târât să-mi lingă degetele de la picioare.

Când m-am întors acasă, mama mă aștepta. Ședea pe pat, fumând nervos. Pe față îi era întipărită o confuzie totală, o tulburare fără margini. M-a chemat din priviri, de parcă ar

fi așteptat tocmai de la mine lămurirea misterului. În toate prăvăliile pe unde arătase mostrele din comoara noastră, fusese întâmpinată cu multă reticență. Prețurile ce-i fuseseră propuse erau de tot râsul. Desigur, le spusese verde-n față ce credea despre ei. Giuvaiergiii ăștia erau niște bandiți în toată regula, care încercaseră s-o jefuiască. De altfel, nici unul dintre ei nu era francez. Ci armeni, ruși, ba chiar nemți. Mâine, avea să se îndrepte spre niște magazine *franțuzești*, conduse de niște *francezi* sadea, iar nu de către niște refugiați dubioși veniți din Est, pe care Franța, întâi de toate, nu s-ar fi cuvenit nicicând să-i lase să se stabilească pe teritoriul ei. N-avea rost să fiu îngrijorat, totul urma să se aranjeze, argintăria imperială valora o avere și, de altfel, aveam îndeajuns de mulți bani ca să rezistăm câteva săptămâni; între timp aveam să găsim un cumpărător și viitorul nostru era asigurat mulți ani de-acum încolo. Am tăcut mâlc, dar neliniștea, tulburarea pe care le deslușeam în ochii ei măriți și cam ficși mi s-au transmis de îndată în stomac, restabilind legătura noastră cea mai nemijlocită. Îmi dădeam seama că argintăria nu o să-și găsească cumpărător și că, în două săptămâni, aveam să ne trezim din nou fără un chior într-o țară străină. Era prim oară când mă gândeam la Franța ca la o țară străină, ceea ce dovedea încă o dată că eram acasă.

În răstimpul celor două săptămâni, a dus și a pierdut o luptă eroică pentru apărarea și preamărirea vechii colecții de argintărie rusească. A recurs la o adevărată lecție de educare a giuvaiergiilor și orfevrilor din Nisa. Am văzut-o jucând, în fața unui armean cumsecade de pe Avenue de la Victoire, care ulterior avea să ne devină prieten, o scenă de veritabil extaz artistic prilejuit de frumusețea, raritatea și perfecțiunea zaharniței pe care o ținea în mână, scenă pe care o întrerupea doar că să ridice imnuri de slavă în onoarea samovarului, a supierei și a recipientului pentru muștar. Armeanul, ridicând din sprânceană, cu fruntea uriașă, nemăr-

ginită de stavila vreunui fir de păr și încreștită a mirare, urmărea cu o privire siderată mișcarea pe care o desena prin aer polonicul, sau pe care o schița solnița, și apoi o asigura pe mama de stima nesfârșită pe care o nutrea pentru articolul cu pricina, singura lui măruntă reținere referindu-se doar la preț, care i se părea de zece sau de douăsprezece ori mai umflat decât valora obiectul. În fața unei asemenea ignoranțe, mama a vârât piesa la loc în valiză și a părăsit prăvălia fără să-și ia rămas-bun. N-a avut mai mult noroc nici în următorul magazin, al unui cuplu de francezi de viță, de astă-dată, unde, strecurându-i sub nas bătrânului negustor micul samovar armonios proporționat, a început să evoce, cu o elocință demnă de Vergilius, imaginea unei fericite familii franțuzești strânsă în jurul samovarului casei, la care fermecătorul domn Sérusier, cel ce, mai târziu, avea să o folosească adesea pe mama încredințându-i spre vânzare obiecte contra comision, a răspuns clătinând din cap și ducându-și spre ochi un lornion legat cu panglică, pe care nu-l așeza niciodată cum se cuvine pe șaua nasului:

— Doamnă, samovarul nu s-a putut nicicând adapta pe aceste meridiane.

Vorbele au fost rostite cu o asemenea dezolare, încât aproape că mi s-a arătat aievea ultima turmă de samovare dându-și sfârșitul în inima unei păduri franceze.

Când era întâmpinată atât de politicos, mama părea derutată – curtoazia și amabilitatea o dezarmau imediat –, își zăvora gura, nu mai stăruia, își pleca ochii și începea să-și împacheteze tăcută fiecare obiect în hârtie, după care-l așeza în valiză – cu excepția samovarului, care era prea voluminos și pe care trebuia să-l car de unul singur, ținându-l în mână ca pe o comoară, în timp ce mergeam în urma ei, sub privirile nedumerite ale trecătorilor.

Nu ne mai rămăseseră decât foarte puțini bani și, la gândul a ceea ce avea să ni se întâmple când se vor isprăvi de tot, mi se făcea rău de panică. La căderea nopții, ne prefăceam

și unul, și celălalt că dormim, dar zăream multă vreme cum i se mișcă vârful roșu al țigării prin întuneric. O urmăream din priviri cu o disperare fără leac, neputincios precum un cărăbuș întors cu piciorușele-n sus. Nici în ziua de azi nu mă pot uita la minunatul serviciu din argint fără să-mi vină să vărs.

Tot domnul Sérusier ne-a scos din încurcătură, a doua zi de dimineață. Negustor încercat cum era, a ghicit talentul neîndoielnic al mamei, atunci când ridica în slăvi pentru posibilii mușterii frumusețea și raritatea „obiectelor ei de familie", și a socotit că poate folosi acest har în beneficiul nostru reciproc. Cred însă că acest colecționar priceput fusese puternic impresionat și de imaginea celor două specimene în viață, dar destul de rare, pe care avusese prilejul să le contemple în prăvălia lui, printre atâtea alte curiozități. Împins de firea lui îndatoritoare, hotărâse să ne dea o mână de ajutor. Ne-a dat niște bani în avans și mama a început să ia la rând hotelurile de pe faleză, oferind clientelei de la Winter-Palace, de la Hermitage și de la Négresco, „bijuteriile de familie" pe care le adusese cu ea când a emigrat, sau de care un Mare Duce rus, prieten de-al ei, sub presiunea unor „împrejurări deosebite", se văzuse silit să se despartă cu discreție.

Eram salvați, și nu oricum, ci de către un francez – ceea ce era cu atât mai încurajator cu cât, în Franța fiind patruzeci de milioane de locuitori, toate speranțele ne erau astfel îngăduite.

Și alți negustori i-au încredințat obiecte, așa că, treptat, tot bătând fără răgaz orașul, mama a izbutit să ne acopere toate nevoile.

Cât privește celebra colecție de argintărie, mama, pentru că fusese indignată de prețul de nimic pe care-l primise, a dosit-o în geamantan, făcând observația că acest serviciu de douăzeci și patru de persoane, marcat cu semnul vulturului imperial, ar putea să-mi fie de folos într-o bună zi, atunci când voi avea „recepții" – iar acest ultim cuvânt era pronunțat întru câtva solemn și cu un ton misterios.

Puțin câte puțin, mama și-a extins aria activităților. A deschis buticuri cu articole de lux prin hoteluri, a intermediat vânzări de apartamente și de terenuri, a fost asociat într-o afacere cu un taxi, a deținut douăzeci și cinci la sută din acțiunile pentru un camion care livra cereale crescătorilor de pui din zonă, ne-a instalat într-un apartament mai mare din care a subînchiriat două camere, s-a ocupat de o afacere cu tricotaje – pe scurt, m-a copleșit cu grija ei. Planurile sale, în ceea ce mă privea, erau de mult croite. Bacalaureatul, cetățenia, licența în drept, serviciul militar – ca ofițer de cavalerie, bineînțeles –, Științele Politice și intrarea în „diplomație". Când pronunța aceste vorbe, vocea îi cobora respectuos și pe chip îi răsărea un zâmbet timid, plin de încântare. Ca să ne atingem scopul – eram în ultima clasă de gimnaziu – aveam nevoie, potrivit unor calcule adesea luate de la capăt, de un fleac de opt sau nouă ani, și mama se simțea în stare să nu cedeze până atunci. I se umflau nările de satisfacție, măsurându-mă cu o admirație anticipată. Secretar de ambasadă, spunea ea cu voce tare, de parcă ar fi vrut să se împărtășească din aceste cuvinte minunate. Era nevoie doar de un pic de răbdare. Împlinisem paisprezece ani. Eram pe-aproape. Își îmbrăca paltonul gri, își lua valijoara și o vedeam cum pornește hotărâtă spre acest viitor strălucit, cu bastonul în mână. Începuse de-acum să se sprijine în baston.

Eu, în schimb, eram mai cu picioarele pe pământ. Nici prin gând nu-mi trecea să mai tropăi încă nouă ani – nu știi niciodată ce-ți aduce ziua de mâine. Voiam să izbândesc fără păsuire, numaidecât. Mai întâi am încercat să devin campion mondial de natație, la juniori – mă antrenam zilnic în bazinul de la „Grande Bleue", un așezământ balnear astăzi dispărut –, dar n-am reușit să mă clasez decât al unsprezecelea la traversarea Baie des Anges[1] – așa că, încă o dată, a fost

1. „Golful îngerilor" se întinde, de-a lungul Proménade des Anglais, de la Nisa până la Saint-Laurent-du-Var.

nevoie să mă întorc la literatură, precum atâți alți rataţi. Caietele mi se stivuiau pe masă, încărcate cu pseudonime din ce în ce mai elocvente, din ce în ce mai semețe, din ce în ce mai disperate și, tot dorind să nimeresc ținta din prima, să fur neîntârziat focul sacru și, triumfal, să luminez cu el lumea, citeam numele, toate noi pentru mine, de pe coperțile cărților, Saint-Exupéry, André Malraux, Paul Valéry, Mallarmé, Montherlant, Apollinaire, și, cum toate păreau să-ți ia ochii prin vitrine, mă simțeam prădat și mă înfuriam că n-am fost eu cel dintâi care să se împopoțoneze cu ele.

Am mai făcut câteva eforturi timide ca să biruiesc pe mare, pe pământ și în văzduh, am continuat să practic înotul, alergarea și săritura la înălțime, însă doar la ping-pong am izbutit să dau ce era mai bun în mine și să aduc acasă laurii succesului. A fost singura victorie pe care am putut să i-o ofer mamei, iar medalia de argint, inscripționată cu numele meu și așezată într-un sipețel cu căptușeală de catifea violet, și-a păstrat până la capăt un loc de onoare pe noptiera ei.

Mi-am dat într-un fel silința și la tenis, pentru că primisem în dar o rachetă de la părinții unui prieten. Ca să devii însă membru al Clubului din Parcul Imperial, trebuia să plătești o sumă care ne depășea posibilitățile. Iar aici se deschide un episod deosebit de penibil din viața mea de campion. Văzând că, din lipsă de bani, accesul la Parcul Imperial avea să-mi fie închis, mama a fost cuprinsă de o îndreptățită indignare. A strivit țigara într-o farfurioară, și-a înșfăcat bastonul și mantoul. Lucrurile n-aveau să rămână așa! Am fost invitat să-mi iau racheta și s-o însoțesc pe mama la Clubul din Parcul Imperial. Acolo, secretarul clubului a fost somat să se prezinte în fața noastră și, cum răbufnirile vocale ale mamei erau pătrunzătoare, s-a înfățișat pe dată, urmat de președintele clubului, admirabil numit Garibaldi, și care a dat fuga la fel de grăbit. Mama, aflată în picioare în mijlocul încă-

perii, cu pălăria ușor într-o rână și agitându-și bastonul, nu i-a scutit de nici una dintre părerile sale despre ei. Cum adică! Cu un strop de antrenament, puteam să devin campion al Franței, să apăr victorios culorile patriei în fața străinilor, iar mie mi-era interzisă pătrunderea pe terenuri din pricina unei mărunte și vulgare probleme bănești? Tot ce voia mama să le spună acelor domni e că nu le păsa de interesul patriei – și ținea s-o facă în gura mare, ca mamă a unui francez – eu nu căpătasem încă cetățenie la vremea aceea, dar asta nu era, desigur, decât un amănunt nesemnificativ – și cerea să fiu admis zor-nevoie pe terenurile clubului. Nu ținusem în mână o rachetă de tenis decât de vreo trei sau patru ori, așa că tremuram la gândul că unul dintre acești domni m-ar fi putut pofti brusc să merg pe un teren și să le arăt ce știu. Cele două distinse personalități care ne stăteau în față erau însă prea uimite ca să se gândească la talentele mele sportive. Cred că domnul Garibaldi a fost cel care a avut în momentul respectiv ideea fatală, menită, în capul lui, s-o domolească pe mama, dar care a dus, dimpotrivă, la o scenă a cărei amintire mă năucește și azi.

— Doamnă, a spus el, vă rog să vă controlați vocea. Maiestatea Sa Regele Gustav al Suediei se află la câțiva pași de-aici, așa că vă rog să încetați cu scandalul.

Această frază a avut asupra mamei un efect fulgerător. Zâmbetul ei deopotrivă candid și uimit, pe care i-l știam atât de bine, a început să i se deseneze pe buze și a dat năvală.

Un domn în vârstă tocmai își lua ceaiul pe gazon, sub o umbrelă albă de soare. Purta pantaloni albi de flanel, un sacou albastru cu negru și o pălărie de pai, așezată ușor într-o parte. Regele Gustav V al Suediei era un obișnuit al Coastei de Azur și al terenurilor de tenis, iar celebra lui pălărie de pai apărea regulat pe prima pagină a ziarelor locale.

Mama n-a pregetat o clipă. A făcut o reverență și, îndreptându-și bastonul spre secretarul și președintele clubului, a strigat:

— Vă cer să-mi faceți dreptate, Maiestate! Fiul meu, care va împlini paisprezece ani, are un talent deosebit pentru tenis, iar francezii ăștia lipsiți de patriotism vor să-l împiedice să se antreneze aici! Întreaga noastră avere a fost confiscată de bolșevici și nu putem plăti abonamentul! Cerem sprijinul și protecția Maiestății Voastre!

Totul a fost rostit și împlinit în buna tradiție a legendelor populare rusești, din vremea lui Ivan cel Groaznic la aceea a lui Petru cel Mare. Apoi, mama și-a plimbat privirea triumfătoare asupra asistenței numeroase și pline de curiozitate. Dacă aș fi putut să mă topesc în aer sau să mă fac totuna cu pământul, cel de pe urmă sentiment al meu ar fi fost unul de eliberare. Dar nu mi-a fost dat să mă descurc atât de lesne. A trebuit să stau acolo, sub privirile ironice ale frumoaselor doamne și ale chipeșilor domni care le însoțeau.

Maiestatea sa Gustav V era în epoca aceea un bărbat foarte vârstnic, ceea ce, adăugat fără îndoială la răceala suedeză, l-a făcut să nu pară câtuși de puțin mirat. Și-a scos trabucul dintre buze, a contemplat-o pe mama cu seriozitate și s-a întors către antrenorul lui.

— Schimbă niște mingi cu el, a zis regele cu vocea lui dogită. Să vedem ce știe.

Fața mamei s-a înseninat. Gândul că nu ținusem racheta de tenis în mână decât de trei sau patru ori nu-i dădea nicicum bătaie de cap. Avea încredere în mine. Știa cine sunt. Micile amănunte cotidiene, măruntele dificultăți practice nu intrau în calcul. Am șovăit o clipă și apoi, mângâiat de această privire drăgăstoasă și încrezătoare, mi-am înghițit rușinea și teama și, cu capul în pământ, m-am îndreptat spre locul execuției.

S-a isprăvit repede – dar mi se pare uneori că încă mai sunt acolo. Am făcut, de bună seamă, tot ce-mi stătea în putință. Am sărit, am plonjat, am țopăit, m-am rotit, am alergat, am căzut, am sărit din nou, am zburat, ca într-un soi de dans de marionetă dezarticulată, dar abia de am reușit să ating din

când în când mingea și asta doar cu lemnul ramei – totul sub ochiul imperturbabil al regelui Suediei, care mă cerceta cu indiferență, de sub faimoasa lui pălărie de pai. Vă veți întreba, desigur, de ce am acceptat să mă las dus astfel la abator, de ce m-am încumetat să intru pe teren. Pentru că nu-mi uitasem lecția de la Varșovia, nici palma pe care o primisem, nici vocea mamei spunând: „Data viitoare vreau să fii adus acasă pe targă. Ai băgat la cap?" Nici nu se punea problema să mă fofilez.

De asemenea, aș minți dacă n-aș mărturisi că, în ciuda celor paisprezece ani ai mei, încă mai credeam puțin în miracole. Credeam în nuielușa fermecată și, riscând intrarea pe teren, nu eram deloc convins că o forță a dreptății, o forță a binelui n-avea să intervină de partea mea, că o mână atotputernică și nevăzută n-avea să-mi călăuzească racheta și că mingile n-aveau să-i asculte ordinele tainice. N-a fost așa. Mă văd silit să recunosc că această sincopă a miracolului a lăsat în mine urme adânci, într-atât încât ajung uneori să mă întreb dacă povestea *Motanului încălțat* n-a fost scornită de la cap la coadă și dacă șoarecii chiar veneau noaptea să coasă nasturii la surtucul croitorului din Gloucester. Pe scurt, la patruzeci și patru de ani, încep să-mi pun niște întrebări. Am trăit însă mult și nu trebuie să dați prea multă atenție slăbiciunilor mele trecătoare.

Când antrenorului i s-a făcut în sfârșit milă de mine și m-am întors pe gazon, mama m-a întâmpinat de parcă nu mi-aș fi terfelit onoarea. M-a ajutat să-mi trag puloverul, și-a scos batista și mi-a șters fața și gâtul. Apoi s-a întors spre asistență și – cum să exprim oare tăcerea, atenția aia încordată, prelungă, cu care i-a înfruntat pe toți, ca un pândaci? Cei puși pe râs au părut ușor cam încurcați, preafrumoasele doamne s-au întors la paiele lor, și-au plecat pleoapele și și-au sorbit voioase limonadele. Să le fi trecut prin minte vreun clișeu nelămurit privind femela care-și apără puiul? Însă mama n-a fost nevoită să iasă la luptă. Ne-a scos din încurcătură

regele Suediei. Bătrânul domn și-a dus mâna la pălărie și a spus, cu infinită curtoazie și blândețe – deși se vorbea că n-are o fire comodă:

— Cred că acești domni vor fi de acord cu mine: am asistat la ceva foarte emoționant... Domnule Garibaldi – îmi amintesc că vorba „domnule" i-a ieșit pe gură cu un ton cavernos –, voi plăti eu abonamentul acestui tânăr: are curaj și vigoare.

De-atunci, am iubit mereu Suedia.

Dar n-am mai călcat niciodată prin Parcul Imperial.

CAPITOLUL XX

Toate aceste întâmplări neplăcute m-au făcut să mă închid din ce în ce mai des în camera mea și să mă pun serios pe scris. Asaltat de real pe toate fronturile, respins din toate direcțiile, izbindu-mă pretutindeni de propriile limite, m-am deprins să mă refugiez într-o lume imaginară și să trăiesc acolo, grație personajelor pe care le plăsmuiam, o viață plină de înțeles, de dreptate și de compasiune. Instinctiv, fără vreo influență literară aparentă, am descoperit umorul, adică acest mod iscusit și pe deplin satisfăcător de a neutraliza realul chiar în clipa când se repede peste tine. Umorul a reprezentat, de-a lungul întregului meu drum, o întovărășire fraternă; lui îi datorez singurele mele adevărate momente de biruință asupra adversității. Nimeni n-a izbutit vreodată să-mi smulgă această armă, pe care o întorc cu atât mai bucuros spre mine însumi, cu cât, vorbind de „mine", de „eu", înțeleg să pun în cauză condiția noastră umană profundă. Umorul este o declarație de demnitate, o afirmare a superiorității omului în raport cu ceea ce i se întâmplă. Unii dintre „prietenii" mei, complet lipsiți de umor, se amărăsc văzând cum, în ceea ce scriu, în vorbele mele, întorc spre mine această armă fun-

damentală; atotștiutorii ăștia vorbesc despre masochism, despre ură de sine sau chiar, atunci când îi amestec în aceste exerciții eliberatoare pe apropiați de-ai mei, despre exhibiționism și mojicie. Îi deplâng. Adevărul este că „eu" nu există, că „eul" nu este niciodată atacat, ci doar depășit ca un obstacol, atunci când întorc asupra lui arma mea preferată; eu am treabă cu condiția umană, cu toate întruchipările ei trecătoare, cu o condiție care ne-a fost impusă din afară, cu o lege care ne-a fost dictată de niște forțe obscure, o lege precum cele rasiale de la Nürnberg. În relațiile dintre oameni, această neînțelegere a reprezentat pentru mine un izvor constant de însingurare, fiindcă nimic nu te izolează mai tare decât să întinzi mâna frățească a umorului către cei care, în mod vădit, au aripile mai scurte decât decât pinguinii.

Am început de asemenea să fiu interesat, în cele din urmă, și de problemele sociale, am început să doresc o lume în care femeile singure să nu mai fie nevoite să-și care copiii în cârcă. Știam însă de-atunci că dreptatea socială nu înseamnă decât un prim pas, o gângăveală de nou-născut și că, de fapt, le ceream semenilor mei să-și ia în mâini propriul destin. Am început să concep omul ca pe o încercare revoluționară în lupta împotriva propriei condiții biologice, morale și intelectuale. Fiindcă, pe măsură ce priveam chipul îmbătrânit, ostenit al mamei, îmi sporeau sentimentul de nedreptate și voința de a izbăvi lumea. Scriam până noaptea târziu.

În acea perioadă, situația noastră financiară se înrăutățise și mai mult. Criza economică din 1929 își făcea de-acum resimțite urmările și pe Coasta de Azur, și am cunoscut din nou zile negre.

Mama a transformat una din camerele apartamentului nostru în adăpost pentru animale, a luat în pensiune câini, pisici și păsări, a ghicit în palmă, a primit chiriași, și-a luat asupra sa administrarea imobilului, s-a băgat ca intermediar într-una sau două vânzări de terenuri. O ajutam cât puteam, adică încercând să scriu o capodoperă nemuritoare. Uneori,

îi citeam câte un pasaj de care eram deosebit de mândru, iar ea nu pierdea niciodată ocazia să-mi mărturisească toată admirația la care tânjeam; cu toate astea, într-o zi, după ce mi-a ascultat unul dintre poeme, mi-a spus, cu un soi de sfială:

— Cred că n-o să ai prea mult simț practic în viață. Nu înțeleg de ce.

Într-adevăr, la liceu, la științele exacte, notele mi-au rămas dezastruoase până la bacalaureat. La examenul oral de chimie, în prima parte a bacalaureatului, cel care mă examina, dl Passac, m-a întrebat despre ghips, iar tot ce-am găsit să-i răspund a fost, citez:

— Ghipsul se folosește la fabricarea pereților.

Examinatorul a așteptat răbdător. Cum nu mai spuneam nimic, m-a întrebat:

— Asta-i tot?

I-am aruncat o privire trufașă și, întorcându-mă spre public, l-am luat drept martor.

— Cum adică asta-i tot? Păi, e mai mult decât copleșitor! Domnule profesor, dacă n-ar exista ziduri, nouăzeci și nouă la sută din civilizația noastră ar fi la pământ!

Afacerile erau din ce în ce mai rare și mama, într-o seară, după ce a plâns pe rupte, s-a așezat la masă și i-a scris cuiva o lungă misivă. A doua zi am fost poftit să mă duc la fotograf, unde am fost pozat din semiprofil, îmbrăcat cu o jachetă albastră și ținând privirea în sus. Fotografia a fost pusă alături de scrisoare, iar mama, după ce s-a codit câteva zile, punând deoparte plicul într-un sertar încuiat, s-a dus până la urmă să-l lase la cutia poștală.

Apoi și-a petrecut seara aplecată peste geamantan, recitind un vraf de corespondență, care fusese legat cu o panglică albăstrie.

Mama trebuie să fi avut pe-atunci vreo cincizeci și doi de ani. Scrisorile erau vechi și mototolite. Le-am regăsit în pivniță în 1947, le-am citit și le recitesc adesea.

O săptămână mai târziu, ne sosea un mandat de cinci sute de franci. Efectul lui asupra mamei a fost pur și simplu extraordinar: *m-a privit cu recunoștință.* De parcă, dintr-odată, aș fi făcut ceva nemaipomenit pentru ea. S-a apropiat de mine, mi-a luat fața între mâini, contemplându-mi fiecare trăsătură cu o atenție uimitoare și lacrimile au început să-i sticlească în ochi. M-a cuprins un ciudat sentiment de stânjeneală: căpătasem brusc senzația că sunt altcineva.

Vreme de optsprezece luni, mandatele au continuat să ne sosească, mai mult sau mai puțin neregulat. Am primit o bicicletă Thommann de curse, de culoare portocalie. Am străbătut o perioadă binecuvântată de pace și prosperitate. Am primit ca bani de buzunar doi franci pe zi și, astfel, am putut, pe drumul de întoarcere de la liceu, să mă opresc uneori la piața de flori și să cumpăr, cu cincizeci de centime, un buchet înmiresmat, pe care i-l ofeream mamei. Seara, mergeam să ascultăm ansamblul de țigani de la Royal: stăteam în picioare pe trotuar, ocolind terasa, unde consumația era obligatorie. Mama adora orchestrele țigănești; dimpreună cu ofițerii din Garda Imperială, cu moartea lui Pușkin în duel și cu șampania băută direct din pantofiori, reprezentau o culme a depravării romantice. Mă prevenea mereu în legătură cu tinerele țigănci care, dacă era să te iei după ea, constituiau una dintre cele mai mari amenințări care aveau să mă pândească, distrugându-mă fizic, moral și material, dacă nu eram cu băgare de seamă, și care aveau să mă îmbolnăvească direct de tuberculoză.

Eram plăcut gâdilat de aceste perspective, care însă nu s-au împlinit. Singura țigăncușă care mi-a atras atenția în tinerețe, tocmai datorită descrierilor atât de ademenitoare pe care mama mi le făcuse cu câțiva ani înainte, s-a mulțumit să-mi șterpelească portofelul, fularul și ceasul de mână, nelăsându-mi timp nici măcar să mă-ntorc după ea, darămite să mai iau și tuberculoză.

Dintotdeauna am visat să fiu distrus moral, fizic și material de o femeie: e totuși minunat să poți face ceva cu viața ta. Încă pot, desigur, să mă molipsesc de tuberculoză, dar, la vârsta mea, nu prea cred că aș putea-o lua pe calea asta. Are și natura limitele ei! De altfel, ceva îmi spune că nici țigăncușele și nici măcar ofițerii din Gardă nu mai sunt ce erau odată.

După spectacol, îi dădeam mamei brațul și mergeam să ne așezăm undeva pe Promenade des Anglais. Scaunele erau cu plată și acolo, dar era un lux pe care acum ni-l puteam permite.

Dacă-ți alegeai cum se cuvine scaunul, puteai sta în așa fel încât să auzi fie orchestra de la Lido, fie pe cea de la Casino, fără să dai un ban. De obicei, mama lua cu ea, discret ascunse în fundul genții, niște pâine neagră și castraveți murați, desfătarea noastră supremă. Prin urmare, pe la orele nouă seara, puteau fi văzuți, în perioada aceea, contemplând mulțimea trecătorilor de pe Promenade des Anglais, o doamnă distinsă cu păr alb și un adolescent cu sacou albastru, șezând retrași cu spatele la balustradă și savurându-și castraveții murați *à la russe* cu pâine neagră, pe o foaie de ziar întinsă pe genunchi. Erau tare buni.

Dar nu îndestulători. Mariette deșteptase în mine o foame pe care nici un castravete din lume, oricât de bine murat, nu putea s-o ostoiască. Mariette ne părăsise cu vreo doi ani în urmă, dar amintirea ei continua să-mi curgă prin sânge și să mă țină treaz noaptea. Până în ziua de azi, i-am păstrat acestei franțuzoaice mărinimoase, care mi-a deschis porțile unei lumi mai bune, o adâncă recunoștință. S-au scurs treizeci de ani de-atunci, dar pot spune, cu mai multă îndreptățire decât cei din casa de Bourbon, că, de-atunci, n-am învățat nimic și nimic n-am uitat[1]. Fie-i bătrâneții ușoare și fericite,

1. Aluzie la vorbele atribuite lui Talleyrand referitoare la nobilii care părăsiseră Franța în timpul Revoluției și care se întorceau după

și să țină minte că a folosit cum nu se poate mai bine darurile cu care a lăsat-o bunul Dumnezeu. Simt că mă cuprinde înduioșarea dacă mai continui mult acest subiect, așa că mă opresc.

Prin urmare, trecuse o bună bucată de vreme de când Mariette nu mai era prin preajmă ca să-mi întindă mâna și să mă scoată din impas. Sângele mi se răzvrătea în vene și dădea năvală cu o violență, cu o stăruință pe care cei trei kilometri străbătuți de mine înot, în fiecare dimineață, nu izbuteau să le domolească. Șezând alături de mama pe Promenade des Anglais, le pândeam pe toate încântătoarele slujnice care cărau pâine, defilând prin fața mea, oftam adânc și rămâneam buimac, cu castravetele în mână.

Dar cea mai veche civilizație a lumii, cu vesela ei bunăvoință față de firea omenească și de slăbiciunile ei, cu instinctul ei pentru compromis și mișmașuri, mi-a sărit în ajutor. Mediterana trăia de prea multă vreme în compania soarelui ca să-l considere dușman, așa că și-a plecat asupră-mi fața cea milostivă.

Liceul din Nisa nu era singura instituție educativă aflată între piața Masséna și esplanada Paillon. Colegii mei și cu mine aveam parte, pe strada Saint-Michel, de-o primire cel puțin simplă și călduroasă, atunci când escadrila americană nu făcea escală la Villefranche. Iar când făcea, erau momente de mare necaz, când se lăsa mâhnirea peste toate clasele, iar tabla de scris, neagră, se preschimba în drapelul melancoliei noastre.

Cu doi-trei franci însă, banii de buzunar pe-o zi, e greu să *frecventezi*, cum se zice-n Sud.

Așa că la noi acasă au început să se petreacă lucruri ciudate. A dispărut un covor, apoi altul și, într-o zi, întorcându-se de la cazinoul municipal, unde se juca *Madama Butterfly,* mama

---

căderea lui Napoleon, în 1814: „De treizeci de ani nu au uitat nimic și n-au învățat nimic".

a fost uluită să constate că oglinjoara pe care pusese mâna în ajun de la un mic negustor de mărunțișuri, cu intenția de a o vinde mai departe, se evaporase pur și simplu în văzduh, deși toate ușile și ferestrele erau închise. O uimire nemăsurată i s-a înscris pe chip. S-a pus să cerceteze în amănunțime apartamentul, ca să vadă dacă mai lipsea ceva. Și uite că mai lipsea: aparatul meu de fotografiat, racheta de tenis, ceasul meu de mână, pardesiul meu de iarnă, colecția mea de timbre poștale și operele lui Balzac, primite în chip de premiu întâi la limba franceză, urmaseră toate același drum. Reușisem să vând chiar și faimosul samovar, pe care i-l strecurasem unui anticar din vechiul centru al Nisei, contra unei sume neîndoios derizorii, dar care mă scosese temporar din nevoie. Mama a stat o clipă pe gânduri, apoi s-a așezat într-un fotoliu și m-a privit. M-a privit îndelung, cu preocupare, și apoi, spre marea mea nedumerire, în locul scenei dramatice la care m-așteptam, am văzut cum pe chip i se lățește o expresie de mândrie și de triumf aproape ceremonios. A fornăit zgomotos, cu o uriașă satisfacție, și m-a privit încă o dată plină de recunoștință, admirație și duioșie: devenisem în sfârșit bărbat. Nu luptase în zadar.

În seara aceea, a ticluit o lungă depeșă, cu scrisul ei mare și nervos, având același aer de triumf și de încântare, de parcă s-a fi zorit să dea de veste că fusesem un copil cuminte. La scurtă vreme, a sosit un mandat de cincizeci de franci pe numele meu și apoi am mai primit multe altele, în cursul anului. Vremelnic eram salvat. În schimb, am fost invitat să mă duc la un doctor bătrân de pe rue de France, care, după multe ocoluri, mi-a explicat că viața unui tânăr e plină de opreliști, că eram deosebit de vulnerabili, că ne țiuiau pe la ureche săgețile otrăvite și că nici măcar strămunii noștri, galii, nu se duceau vreodată la luptă fără scut. Apoi mi-a dat un pachețel. L-am ascultat politicos, așa cum se cuvine să faci cu un om mai în vârstă. Vizita la Panopticum, în Vilnius, mă lămurise însă definitiv asupra acestor aspecte și eram de

mult hotărât să-mi păstrez nasul intact. Aș fi putut să-i mai spun că subaprecia serios onorabilitatea și scrupulele darnicelor făpturi pe care le frecventam. Mare parte dintre ele erau mame devotate și niciodată, dar chiar niciodată, nu ne era îngăduit să ne avântăm pe urmele tuturor marinarilor din lume fără să cunoaștem regulile de prudență necesare oricărui navigator cu teamă de urgiile naturii.

Scumpă Mediterană! Cât de milostivă și de prietenoasă a fost cu mine înțelepciunea ta latină, atât de prielnică vieții, cu câtă indulgență s-a oprit străvechea și vesela ta privire pe fruntea mea de adolescent! Mă întorc mereu la țărmurile tale, odată cu bărcile care aduc asfințitul în năvoade. Am fost fericit pe aceste limanuri.

CAPITOLUL XXI

Traiul nostru a început să se îmbunătățească. Îmi amintesc chiar că, odată, în luna august, mama a plecat să se odihnească trei zile la munte. Am însoțit-o la autocar, cu un buchet în mână. Ceremonia de rămas-bun a fost sfâșietoare. Era prima oară când o apucam pe drumuri diferite și mama plângea, presimțind despărțirile noastre viitoare. După ce a privit îndelung scena, șoferul autobuzului a sfârșit prin a mă întreba, cu acel accent atât de sentimental, specific zonei:

— Pentru multă vreme?

— Trei zile, i-am răspuns.

A părut mișcat și ne-a cercetat, pe mama și pe mine, cu stimă. Apoi ne-a zis:

— Da' știu că vă iubiți!

Mama s-a întors din vacanță plină de energie și de planuri. Afacerile se urniseră din nou, la Nisa, și de acum avea să-și prezinte „bijuteriile de familie" stimabililor turiști, însoțită de un autentic Mare Duce rus. Marele Duce era începător

în meserie și mama își pierdea o groază de vreme ca să-l îmbărbăteze. Nisa încă mai număra pe vremea aceea circa zece mii de familii ruseşti, o nobilă amestecătură de generali, de cazaci, *atamani* ucraineni, colonei din Garda imperială, prinți, conți și tot soiul de scăpătați – care reușeau să recompună la țărmurile Mediteranei o atmosferă de Dostoievski, minus geniul acestuia. În timpul războiului s-au divizat, unii au fost de partea nemților și au lucrat pentru Gestapo, ceilalți s-au angajat activ în Rezistență. Primii au fost lichidați la Eliberare, ceilalți au fost complet asimilați și s-au topit pentru totdeauna în conglomeratul fratern al mașinilor Renault de patru cai-putere, al concediilor plătite, al cafelelor cu frișcă și al absenteismului electoral.

Mama se purta cu Marele Duce și cu bărbuța lui cea albă cu o amabilitate ironică, dar se simțea flatată în sinea ei de asocierea cu el și nu scăpa nici un prilej să-l tratarisească, pe ruseşte, cu câte-un „serenissime prinț", întinzându-i în același timp valiza pe care trebuia s-o care. „Serenissimul prinț", pus în fața eventualilor mușterii, devenea atât de stingher, de posac, și amuțea cu un aer atât de vinovat, atunci când mama se-apuca să înfățișeze pe larg gradul lui exact de rudenie cu țarul, numărul de palate pe care le deținea în Rusia și legăturile strânse pe care le-avea cu Coroana britanică, încât clienții nutreau cu toții sentimentul că profită de un om lipsit de apărare, că fac o afacere pe cinste și băteau palma aproape de fiecare dată. În ochii mamei, reprezenta o unealtă de soi și avea mare grijă de el. Omul era bolnav de inimă și mama, înainte de orice drum, îi turna douăzeci de picături de medicament într-un pahar cu apă. Puteau fi văzuți la terasa cafenelei Buffa, croind împreună planuri de viitor, cu mama expunându-și ideile legate de misia mea de ambasador al Franței, iar serenissimul prinț vorbind despre viața pe care intenționa s-o ducă după căderea regimului comunist și întoarcerea Romanovilor pe tronul Rusiei.

— Am de gând să trăiesc liniștit pe domeniile mele, departe de Curte și de treburile publice, zicea Marele Duce.

— Fiul meu va urma o carieră diplomatică, spunea mama, sorbindu-și ceaiul.

Nu știu ce s-a mai întâmplat cu Alteța sa Serenissimă. Există mormântul unui Mare Duce undeva la Roquebrune-village, nu departe de proprietatea mea, dar nu știu dacă e vorba despre aceeași persoană; de altfel, cred că nici nu l-aș recunoaște fără barbișonul lui cel alb.

În această perioadă, mama a făcut cea mai bună afacere a ei, vânzarea unui imobil de șapte etaje pe fostul bulevard Carlonne, azi bulevardul Grosso. Trecuseră de-acum câteva luni de când tot bătea neodihnită orașul, în căutarea unui cumpărător, știind fără greș că se afla în fața unui moment-cheie și că, dacă se perfecta vânzarea, primul meu an de studii la Universitatea din Aix-en-Provence era asigurat. Cumpărătorul s-a ivit din pură întâmplare. Într-o zi, în fața casei noastre s-a oprit un Rolls-Royce, șoferul a deschis portiera, dinăuntru a coborât un domn scund și durduliu, pe urma unei frumoase doamne, de două ori mai înaltă ca el și având jumătate din anii lui. Era vorba de o fostă clientă de la salonul de croitorie din Vilnius al mamei și de soțul ei, achiziție de dată recentă, un bărbat foarte bogat și care se îmbogățea în continuare pe zi ce trecea. După cum aveam să descoperim, coborâseră direct din cer. Nu doar că micul domn Jedwabnikas a cumpărat clădirea, dar, mai mult, impresionat, ca atâți alții înaintea lui, de spiritul antreprenorial al mamei, i-a încredințat administrarea, acceptând pe dată sugestia de a transforma o parte din ea în hotel-restaurant. Uite-așa, hotelul-pensiune Mermonts – „Mer“ adică mare și „Monts“, munți –, cu fațada proaspăt vopsită și cu temelia consolidată, și-a deschis porțile unei „înalte clientele internaționale, într-o atmosferă de liniște, confort și bun-gust“ –, am citat din primul prospect de prezentare, cu mare exactitate: nu de alta, dar eu am fost autorul. Mama n-avea nici o cunoștință

despre domeniul hotelier, dar s-a ridicat iute la nivelul cerut. De-atunci, mi-am petrecut viața prin hoteluri din lumea întreagă; și, în lumina acestei experiențe, pot spune că, dispunând de mijloace materiale foarte limitate, mama a realizat un adevărat tur de forță. Treizeci și șase de camere, două etaje de apartamente și un restaurant – cu doar două cameriste, un chelner, un bucătar și un spălător de vase, afacerea a mers ca unsă încă de la deschidere. În ceea ce mă privește, am fost funcționar la recepție, ghid de autocar, șef de sală și, în general, însărcinat să las o bună impresie clienților. Împlinisem șaisprezece ani, dar era întâia oară când mă aflam expus unor contacte atât de susținute cu oamenii. Clienții noștri veneau din toate colțurile lumii, dar erau cu precădere englezi. De obicei, descindeau în grupuri, organizate de agenții și, astfel diluați în democrația numărului, se topeau de recunoștință la cel mai mic semn de atenție. Ne aflam pe-atunci la începuturile „micului turism" care, după război, avea să devină regulă generală. Cu câteva excepții, era o clientelă pașnică, supusă, cam nesigură pe ea și ușor de mulțumit. Predominau femeile.

Mama se trezea la șase dimineața, fuma trei sau patru țigări, bea o cană de ceai, se îmbrăca, își lua bastonul și se ducea în piața Buffa, unde era stăpâna categorică a locului. Piața Buffa, mai mică decât cea din orașul vechi, unde mergeau să se aprovizioneze marile hoteluri, deservea cu precădere pensiunile din zona bulevardului Gambetta. Era un loc al accentelor, al miresmelor și al culorilor, unde blesteme grațioase pluteau pe deasupra escalopurilor, cotletelor, prazului și ochilor de pești morți, dintre care, prin cine știe ce minune mediteraneeană, găseau mereu o cale se iței bucheteenorme de garoafe și de mimoze. Mama prețăluia un escalop, pica pe gânduri în fața unui miez de pepene, respingea în silă o fleică de vacă al cărei „pleosc" leșinat pe marmura tarabei căpăta un ton ofensator, își îndrepta bastonul spre niște lăptuci pe care zarzavagiul le ferea de îndată cu propriul trup, cu un „Vă rog să n-atingeți marfa!" disperat,

amușina o bucată de *brie*, își vâra degetul în mijlocul cremos al unui *camembert* ca să-l guste – când ducea la nas brânza, un mușchiuleț ori un pește, dezvolta o artă *suspansului* care-i împingea pe negustori la exasperare –, iar atunci când, îndepărtând articolul cu un gest fără drept de apel, pleca în sfârșit, țanțoșă, somațiile lor, ocările, invectivele și strigătele lor de indignare reclădeau îndărătul nostru corul antic al Mediteranei. Eram în mijlocul unei curți orientale de justiție unde mama, cu o mișcare din sceptru, împărțea deodată iertare ciozvârtelor de berbec, salatelor, mazării, calității lor îndoielnice și prețului lor exagerat, făcându-le astfel să se ridice de la stadiul de marfă de doi bani la acela de „bucătărie franțuzească de mâna-ntâi", potrivit formulărilor din prospectul deja pomenit. Timp de mai multe luni, s-a oprit dimineață de dimineață la taraba domnului Renucci, ca să pipăie îndelung jamboanele, fără să cumpere ceva vreodată, din pur spirit provocator, urmare a vreunui scandal neștiut, a vreunei râci personale, și doar ca să-i amintească negustorului ce mușteriu de soi a pierdut. De îndată ce măcelarul o zărea pe mama apropiindu-se, vocea i se învârtoșa precum o sirenă de alarmă, se zbuciuma, se apleca cu burdihanul peste tejghea, ridica pumnul, părea să-și apere marfa cu trupul, cerându-i să-și vadă de drum și, în timp ce nemiloasa își băga nasul veninos în câte-un jambon, cu o strâmbătură de neîncredere la început și apoi de groază, nuanțând printr-o mimică variată faptul că o duhoare cumplită îi rănise nările, Renucci, cu ochii ațintiți spre cer, cu mâinile împreunate, o implora pe Maica Domnului să-l țină în frâu, să-l împiedice să facă o crimă, dar mama, îndepărtând scârbită jambonul, cu un zâmbet sfidător pe buze, se ducea de-acum să-și exercite domnia altundeva, printre râsete, repetate „Santa Madonna!" și înjurături.

Cred că și-a trăit acolo unele dintre cele mai strălucite momente din viață.

De fiecare dată când revin la Nisa, mă duc în piața Buffa. Rătăcesc îndelung printre praz, sparanghel, cantalupi, hălci de vită, fructe, flori și pești. Zgomotele, vocile, mirosurile și parfumurile nu s-au schimbat și puțin mai lipsește, nici cât o fărâmă, ca iluzia să fie totală. Rămân acolo ore în șir, și morcovii, cicoarea și andivele își dau întreaga silință pentru mine.

Mama se întorcea întotdeauna acasă cu brațele încărcate de flori și de fructe. Credea cu strășnicie în efectul binefăcător al fructelor asupra organismului și avea grijă să mănânc cel puțin un kilogram pe zi. De-atunci sufăr de colită cronică. Apoi cobora în bucătărie, hotăra meniul, îi primea pe furnizori, supraveghea servirea micului dejun la etaje, îi asculta pe clienți, asigura pregătirea pachetelor cu hrană rece pentru excursioniști, inspecta pivnița, făcea socotelile, veghea la toate amănuntele afacerii.

Într-o zi, după ce urcase de vreo douăzeci de ori scara blestemată care ducea din restaurant la bucătărie, s-a așezat dintr-odată pe un scaun, iar fața și buzele i-au devenit pământii; și-a plecat puțin capul într-o parte, a închis ochii și și-a dus mâna la piept; tot trupul i-a fost prins de tremurături. Am avut noroc că diagnosticul medicului a fost rapid și sigur: era vorba despre o criză hipoglicemică, cauzată de o doză prea mare de insulină.

Așa am aflat ceea ce îmi ascundea de doi încoace: mama era diabetică și, în fiecare dimineață, înainte să-și înceapă ziua, își făcea o injecție cu insulină.

M-a cuprins o spaimă cumplită. Amintirea chipului pământiu, a capului într-o rână, a ochilor închiși, a mâinii crispate pe piept, nu m-a mai părăsit nicicând. Gândul că ar fi putut muri înainte ca eu să fi realizat tot ce-și dorea de la mine, că ar fi putut părăsi pământul înainte să fi aflat *dreptatea*, această proiecție pe bolta cerească a sistemului uman de măsuri și greutăți, mi se părea o batjocură la adresa bunului-simț, a bunelor moravuri, a rânduielilor, un soi de atitudine

de gangster metafizic, ceva care te-ar împinge să chemi poliția, să invoci morala, dreptul și legea.

Am simțit că trebuie să mă grăbesc, că trebuie să scriu cât se poate de iute nemuritoarea capodoperă care, făcând din mine cel mai tânăr Tolstoi al tuturor timpurilor, mi-ar îngădui să-i aduc mamei pe dată răsplata pentru caznele îndurate și, în același timp, să-i încoronez întreaga viață.

M-am înhămat la treabă fără să mai stau pe gânduri.

Cu încuviințarea mamei, am întrerupt cursurile de liceu și, ferecându-mă din nou în cameră, am pornit la atac. Mi-am așezat în față trei mii de foi albe de hârtie, ceea ce însemna, adunat, după calculele mele, cam cât *Război și pace*, iar mama mi-a oferit un halat de casă foarte larg, croit după modelul celui care îl făcuse faimos pe Balzac. Crăpa ușa de cinci ori pe zi, îmi punea pe masă o tavă cu mâncare și ieșea apoi în vârful picioarelor. Pe-atunci, scriam sub pseudonimul François Mermont. Totuși, cum operele mi-erau constant returnate de editori, ne-am hotărât că pseudonimul era de vină, așa că am iscălit următorul volum Lucien Brülard. Nici acest nume nu părea să-i mulțumească pe editori. Mi-aduc aminte că unul dintre tartorii ăștia, care tăia și spânzura pe-atunci la N.R.F., în timp ce eu făceam foamea la Paris, mi-a înapoiat un manuscris însoțit de aceste cuvinte: „Luați-vă o amantă, și reveniți peste zece ani". Când m-am întors, chiar zece ani mai târziu, nu mai era din păcate acolo: fusese împușcat.

Pentru mine, lumea se îngustase la dimensiunile unei coli de hârtie, asupra căreia mă năpusteam cu tot lirismul disperat al tinereții. Totuși, în ciuda acestor naivități, atunci am descoperit pe de-a-ntregul gravitatea mizei și natura ei profundă. M-a cuprins setea de dreptate pentru om, cu toate ale lui, oricare ar fi fost întrupările sale, detestabile sau criminale, și ea m-a împins în sfârșit, pentru prima oară, la poalele operei mele viitoare; chiar dacă această năzuință își afla rădăcinile dureroase în tandrețea mea filială, întreaga mea ființă a fost încolăcită treptat de prelungirile lor până când

creația literară a devenit pentru mine ceea ce este dintotdeauna, în marile sale momente de adevăr, adică o eschivă în încercarea de a scăpa de ceea ce nu poate fi răbdat, un mod de a-ți da sufletul ca să rămâi în viață.

Văzând întâia oară acea față pământie cu ochii închiși, aplecată într-o parte, mâna aceea pe piept, am simțit brusc nevoia să aflu dacă viața este o ispită onorabilă. Răspunsul meu a fost imediat, poate pentru că îmi era dictat de instinctul de conservare, și am scris înfrigurat o povestire intitulată *Adevărul despre Prometeu*, care până și azi închide pentru mine adevărul despre Prometeu.

Fiindcă e dincolo de orice îndoială că am fost induși în eroare în privința veritabilei aventuri a lui Prometeu. Sau, mai precis, ni s-a ascuns sfârșitul poveștii. Neîndoios, pentru că a furat focul zeilor, Prometeu a fost înlănțuit de-o stâncă și un vultur a început să-i sfâșie ficatul. După câtva timp, însă, atunci când zeii au aruncat o privire pe pământ ca să vadă ce se mai întâmplă, au observat nu doar că Prometeu se descătușase, ci și că înhățase vulturul și-i devora ficații, ca să se întremeze și să urce din nou la cer.

Astăzi, sufăr totuși de o boală de ficat. Am și de ce: am ajuns la al zece miilea vultur. Iar stomacul meu nu mai e ce era pe vremuri.

Dar mă străduiesc cât pot de bine. În ziua când lovitura finală de clonț mă va alunga de pe stâncă, îi poftesc pe astrologi să pândească apariția unui nou semn zodiacal: cel înfățișând o cotarlă umană, cu toți colții înfipți într-un vultur ceresc.

Bulevardul Dante, care duce de la hotelul-pensiune Mermonts la piața Buffa, se deschidea în dreptul ferestrei mele. De la masa de lucru, o zăream încă din depărtare venind pe mama. Într-o dimineață, am simțit nevoia imperioasă să-i cer părerea despre toate astea, s-o întreb ce crede. Intrase în camera mea fără nici un motiv, așa cum făcea adesea, doar ca să tragă o țigară în tăcere, alături de mine. Tocmai învă-

țam pentru bacalaureat, era vorba de o năzbâtie cețoasă legată de structura universului.

— Mamă, i-am zis. Mamă. Ascultă.

M-a ascultat.

— Trei ani pentru licență, doi ani de stagiu militar...

— O să fii ofițer, m-a întrerupt ea.

— Da, dar tot cinci ani înseamnă. Ești bolnavă.

A încercat imediat să mă potolească.

— Ai timp să-ți termini studiile. N-o să duci lipsă de nimic, fii pe pace...

— Doamne, iartă-mă, nu-i vorba de asta... Mi-e teamă că n-o să izbutesc... că nu o să izbutesc la timp...

Până la urmă, cuvintele mele i-au dat de gândit. A chibzuit îndelung, cu calm. Apoi mi-a spus, trăgând zgomotos aer pe nări, cu mâinile așezate pe genunchi.

— Există dreptate pe lume.

Și s-a dus în treburile ei la restaurant.

Mama credea într-o structură mai logică a universului, mai suverană și mai coerentă decât aș fi putut-o afla din cartea mea de fizică.

În ziua aceea, purta o rochie cenușie, o eșarfă mov, un colier de perle și un mantou gri aruncat pe umeri. Se mai împlinise. Doctorul îmi spusese că avea să o mai ducă niște ani. Mi-am afundat fața în mâini.

Chiar dacă n-o să ajung în veci ambasador al Franței și nici n-o să iau Premiul Nobel pentru literatură, dacă va apuca să mă vadă în uniforma de ofițer francez, măcar unul dintre cele mai îndrăznețe vise ale ei s-ar împlini. În toamna aceea, aveam să-mi încep studiile de drept și, cu un pic de noroc... Peste trei ani puteam să-mi fac intrarea triumfală la hotelul-pensiune Mermonts, în uniformă de sublocotenent de aviație. Mama și cu mine aleseserăm aviația de o bună bucată de vreme: traversarea Atlanticului de către Lindbergh o impresionase puternic, și până și aici îmi reproșam că nu fusesem primul căruia să-i fi trecut prin cap o asemenea ispravă.

Aveam s-o însoțesc la piața Buffa, în costum albastru cu aurituri, plin de însemne cu aripi, spre admirația morcovilor și a prazului, a negustorilor Pantaleoni, Renucci, Buppi, Cesari și Fasoli, defilând cu mama la brațetă, pe sub arcul de triumf al salamurilor și cepelor și căutând aprecierea până și în ochii rotunzi ai merlanilor.

Adorația candidă a mamei pentru Franța nu înceta să fie pentru mine o sursă de uimire. Când vreun furnizor scos din răbdări o făcea „pripășita naibii", ea zâmbea și, cu o mișcare a bastonului prin care lua întreaga piață Buffa drept martor, spunea:

— Fiul meu e ofițer în rezervă și vă zice ciocu' mic!

Nu făcea nici o deosebire între „este" și „va fi". Galonul de sublocotenent a căpătat dintr-odată în ochii mei o însemnătate enormă, și toate visele mele s-au redus pentru moment la acela, mult mai modest, de a defila în uniformă de sublocotenent de aviație prin piața Buffa, braț la braț cu mama.

CAPITOLUL XXII

Domnul Zaremba era un polonez cu ținută impunătoare, predispus spre melancolie, scump la vorbă și a cărui privire părea să descoasă lumea cu un aer un pic mustrător, de parcă ar fi vrut s-o întrebe: „De ce mi-ai făcut asta?" Într-o bună zi, a coborât din taxi în fața hotelului, cu mustața lui blondă, înspicată cu fire albe și atârnând în jos ca pe vremuri, îmbrăcat colonial, în alb, cu o pălărie de panama crem și echipat cu numeroase valize pline de etichete pe care le-am contemplat îndelung: Calcutta, Malacca, Singapore, Surabaya... Iată în sfârșit ceva care dovedea într-un mod material, ca să zic așa, și de necombătut, realitatea unor țări de vis, despre care primisem până acum semne de existență doar din mărturiile pe care binevoiseră să mi le ofere Somerset Maugham și De

Vere Stackpoole în romanele lor. Dl Zaremba și-a luat o cameră „pentru câteva zile" și a rămas un an întreg.

Nimic în înfățișarea lui cam sastisită, în comportamentul lui de om de lume, nu te lăsa să-l bănuiești pe băiețelul în pantaloni scurți care se ascundea în el, îngropat sub nisipurile timpului; există adesea aparențe de maturitate, așa cum există anumite feluri de a te îmbrăca, iar vârsta este, din acest punct de vedere, cel mai dibaci croitor. Deși împlinisem șaptesprezece ani, nu știam încă nimic despre mine; eram prin urmare departe de a bănui că oamenilor li se întâmplă să treacă prin viață, să ocupe funcții importante și să moară, fără să izbutească vreodată să scape de copilul tupilat în umbră, însetat de atenție, așteptând până la cel din urmă rid o mână blajină care să-i mângâie creștetul și o voce care să-i șoptească: „Da, dragul meu. Da. Mama te iubește mult, așa cum nimeni n-a mai știut vreodată să te iubească".

La început, domnul Zaremba i-a lăsat o bună impresie directoarei hotelului-pensiune Mermonts, care l-a crezut un gentleman. Atunci însă când s-a aplecat asupra registrului de la hotel și și-a trecut profesia, mama, după ce a aruncat o privire peste cuvintele *artist pictor,* s-a grăbit să-i ceară, cam fără menajamente, chiria pe o săptămână înainte. Cât privește distincția noului client, comportamentul său exemplar și tot ceea ce pe vremuri se numea „cumsecădenie", ele păreau să contravină opiniei pe care nu încetasem s-o aud încă din copilărie, potrivit căreia pictorii erau sortiți alcoolului și degradării fizice și morale. Nu rămânea decât o explicație, iar mama a oferit-o cu mult înainte să fi găsit de cuviință să arunce o privire asupra tablourilor artistului: era probabil complet lipsit de talent.

Această opinie și-a aflat confirmarea în ochii ei atunci când s-a dovedit că reușita materială a dl Zaremba îi îngăduia să fie posesorul unei case în Florida și al unei pisici în Elveția. Mama a început să-i arate locatarului nostru o milă amestecată cu ironie. Fără îndoială, se temea ca pilda

unui pictor căruia-i mergea bine să nu aibă asupra mea o influență nefastă; asta ar fi putut, Doamne ferește, nu doar să mă deturneze de la cariera în diplomație care mă aștepta cu brațele deschise, ci și să mă îndemne să pun din nou mâna pe pensule.

Nu era o îngrijorare lipsită de temei. Încă mă bântuia demonul secret și nu avea nicicând să-mi dea pace. Mă încerca adesea o nostalgie nedeslușită, o nevoie aproape fizică de forme și de culori. Atunci când în sfârșit m-am hotărât – trei decenii mai târziu – să dau frâu liber acestei „vocații", rezultatul a fost jalnic. Mă năpusteam asupra pânzelor într-un soi de dans înflăcărat, golind direct pe „tablou" cele mai groase tuburi de ulei de care puteam face rost; cum pensulele nu îmi ofereau un contact îndeajuns de direct, foloseam degetele. Lucram și în stilul „aruncat". Peste tot numai ulei. Nimeni nu putea intra în camera unde făceam ravagii, fără să-și mânjească hainele și fața: zidurile, mobilele și tavanul păstrau stropi din geniul meu. Chiar dacă inspirația îmi era cât se poate de autentică, rezultatul comunica o înspăimântătoare nerozie. N-aveam pic de talent la pictură. Cu fiecare nouă dâră lăsată de pensulă, această artă supremă mă trimitea disprețuitoare înapoi la romanele mele dragi. De-atunci, îi înțeleg pe grafomani: am învățat pe pielea mea că o chemare, o inspirație profundă și de neînfrânat pot fi însoțite de o lipsă totală de har. Nicicând nu trăisem o asemenea beție creatoare și, cu toate acestea, nicicând evidența eșecului nu mi-a părut mai neiertătoare. Am mai continuat ceva vreme să golesc sute de tuburi de culoare, cumva ca să mă golesc pe mine însumi. Însă nu reușeam să ating golul decât pe pânză. În doi ani, am izbutit să termin doar un singur „tablou". L-am agățat pe perete, alături de altele, iar atunci când marele critic american Grinberg a venit să mă viziteze, s-a oprit multă vreme în fața operei, vădit interesat. „Și ăsta de cine e?" Am răspuns cu dibăcie: „Ah, e al unui tânăr pic-

tor pe care l-am descoperit la Milano" Fața îi devenise și mai admirativă. „Ei bine, dragule, rahatul ăsta chiar e un mare rahat. *For a piece of shit, it's a real piece of shit!*" Aveam eu o bănuială, dar continuam să sper într-o minune. Care putea să apară când nici cu gândul nu gândeai. În orice clipă, cerul putea încă să-și pogoare geniul asupra mea. Treptat, frustrarea a atins asemenea cote, încât am ajuns în pragul unei căderi nervoase: cred că sunt singurul om de pe lumea asta căruia medicul i-a interzis să picteze. Pe „tablourile" mele se suprapuneau straturi atât de groase, încât era nevoie de mai multe persoane ca să le care la gunoi. Una dintre vecine s-a dus să salveze de la coș una dintre „operele" mele și a luat-o acasă. „Nu poți să știi niciodată...", mi-a explicat.

Cu toate astea, deși vizitam adesea atelierul pe care dl Zaremba îl închiriase pe bulevardul Tsarevitch, nu gustul pentru artă mă mâna într-acolo. Pictorul era de altfel specializat în portrete de copii angelici, care mă lăsau nepăsător. Cu totul altceva îmi trezea interesul. Băgasem de seamă, într-adevăr, că acest personaj ușor nevrotic începuse să caute compania mamei cu o insistență discretă, dar de netăgăduit. Mânuită cu tact, cu iscusință, această situație se putea dovedi plină de posibilități și capabilă să producă o schimbare cât se poate fericită în viața noastră. Cum și până atunci mă dovedisem temerar și imprudent, precum toți cei care nu-și pot dezvolta gustul pentru acțiune și fapte de vitejie, ideea că aș putea s-o „cazez" pe mama, punând-o astfel la adăpost de grijile materiale, era însoțită în capul meu și de o altă speranță: aceea că mă voi putea în sfârșit năpusti într-o viață aventuroasă, fără să-mi reproșez ca am lăsat-o lipsită de sprijin pe cea care îmi oferise totul.

Dl Zaremba nu se căsătorise niciodată. Fusese la fel de singur în copilărie pe cât era acum la maturitate. Părinții îi muriseră de tineri, secerați romantic de tuberculoză. Erau îngropați la cimitirul din Menton, unde el se ducea adesea

să le depună flori pe mormânt. Fusese crescut, cu deplină răceală, de către un unchi celibatar, pe o moșie bogată din estul Poloniei.

Nu a întârziat să se dedice, cu nesfârșită chibzuință, unor prudente operațiuni de seducție.

— Ești foarte tânăr, dragul meu Romain.

Mi se adresa ca în polonă, cu *panie* Romanie, domnule Romain.

— Ești foarte tânăr. Ai toată viața înainte. O să găsești o femeie care-ți va fi credincioasă. O altă femeie, s-ar cuveni să spun, fiindcă văd clipă de clipă cu câtă tandră solicitudine te înconjoară mama dumitale. Eu n-am avut norocul ăsta. Mărturisesc că m-aș bucura să întâlnesc o persoană pe care s-o pot iubi și căreia să-i pese un pic de mine. Zic bine: un pic. Nu sunt o persoană cu pretenții. M-aș mulțumi să nu ocup decât locul al doilea în sufletul unei femei.

Mi-am înăbușit un zâmbet la gândul că altcineva decât mine ar fi putut ocupa primul loc în sufletul mamei. Dar nu se cădea să-l înspăimânt.

— Mi se pare că sunteți îndreptățit să fiți preocupat de viitorul dumneavoastră, m-am încumetat eu, cu prudență. Pe de altă parte, asta v-ar putea crea anumite responsabilități. Financiare, bunăoară. Nu știu dacă un pictor are mijloacele necesare ca să satisfacă nevoile unei familii.

— Din punct de vedere material, nu duc lipsă de nimic, te asigur.

Și-a netezit mustața.

— Aș fi încântat, de altfel, să-mi împart bunăstarea cu cineva. Nu sunt egoist.

De data asta, m-a cuprins entuziasmul. Începusem să visez că învăț să pilotez. Din punct de vedere bănesc, s-ar fi cuvenit să-mi iau gândul: era nevoie de cel puțin cinci mii de franci. Ar fi trebuit poate să-i cer să ne dea un zălog, ca semn că are intenții serioase. Mi-a trecut prin cap, cu o viteză de o sută de kilometri la oră, și ideea unei mașini, cu mine la

volan. Mai observasem și că pictorul avea un superb halat din mătase de Damasc, brodat cu fir de aur.

Râdeam în sinea mea. Încă de-atunci, umorul reprezenta pentru mine ceea ce avea să rămână de-a lungul întregii mele vieți: un sprijin necesar, cel mai strașnic dintre toate. Mai târziu, mult mai târziu, în particular și în public, la televizor și în „lume", partizanii seriozității n-au încetat să mă întrebe: „De ce spuneți mereu, domnule Romain Gary, povești care vă dezavantajează?" Nu e vorba însă doar de mine. Ci de *eul* nostru al tuturor. De micul nostru regat al lui Eu, atât de hazliu cu incinta lui încercuită de metereze și cu sala tronului. Poate că, într-o zi, le voi răspunde mai pe îndelete.[1]

Gândul de a-l avea tată vitreg pe dl Zaremba stârnea în mine tot soiul de tulburări. Uneori, dragostea neostenită care mă copleșea era mai mult decât puteam duce. Văzându-mă fără încetare în oglinda unor ochi pătimași, înnebuniți de dragoste, drept unic, fără seamăn, binecuvântat cu toate virtuțile și sortit triumfului, nu simțeam decât că îmi sporesc frustrările și conștiința cât se poate de lucidă și dureroasă a hăului dintre această imagine măreață și amărâta mea realitate. Nu că mi-ar fi trecut prin cap să mă dau în lături de la responsabilitățile pe care mi le dictau, în acel proces de „devenire", devotamentul și sacrificiile cu care eram înconjurat. Eram hotărât să înfăptuiesc toate așteptările mamei și o iubeam prea mult ca să mă-mpiedic de naivitățile și exagerările din visele sale. Mi-era cu atât mai greu să recunosc această fantasmă cu cât, legănat încă din copilărie de promisiunile și de poveștile despre măreția mea viitoare, mă rătăceam în ea uneori, nemaiștiind cât era visul ei și cât eram eu. Și mai ales nu mai puteam îndura să fiu atât de răzgâiat. Dacă dl Zaremba ar fi izbutit să atragă spre el o parte din povara acestei iubiri care mă strivea, aș fi putut în sfârșit respira neîngrădit.

---

1. Vezi *La nuit sera calme*, Gallimard, 1974. (N. ed. orig.)

Mi-am dat în curând seama că mama începuse să miroasă ceva. A prins să-l trateze pe polonez cu o răceală vecină cu dușmănia. Intrase în cel de-al cincizeci și treilea an de viață și, în ciuda părului ei complet albit și a urmelor de uzură pe care câinoșenia luptelor – duse de una singură în trei țări, ca să supraviețuiască – o imprimase pe trăsăturile ei mai mult decât vârsta în sine, feminitatea sa păstra un fel de strălucire călduroasă și veselă care îi putea face pe bărbați să viseze. Am priceput totuși destul de repede că timidul și distinsul meu prieten nu se îndrăgostise de ea, așa cum se întâmplă de obicei când unui bărbat îi cade cu tronc o femeie. Sub aparența lui de mare domn în puterea vârstei, dl Zaremba ascundea un orfan care nu-și primise niciodată porția de tandrețe și de dragoste și care a fost cuprins de speranță și poate de râvnă a inimii la vederea acestei iubiri materne care ardea în fața lui precum o flacără. În mod limpede, hotărâse că era loc pentru doi.

Adesea, când mama, în ceea ce numeam elanurile de „expresionism", mă strângea în brațe sau venea să-mi aducă ceaiul, prăjiturile și fructele de ora cinci în grădinița din fața hotelului, deslușeam pe fața osoasă a dlui Zaremba o umbră de amărăciune, de nu chiar de iritare. Năzuia să fie și el admis. Ședea într-un fotoliu de răchită, punând elegant picior peste picior, cu bastonul cu măciulie de fildeș așezat pe genunchi; își netezea mustața și ne privea întunecat, precum un surghiunit care contemplă porțile regatului interzis. Trebuie să mărturisesc că eram destul de necopt și că nu prea știam ce m-așteaptă la capătul drumului, ca să mă pot bucura de iritarea lui. Totuși, deși nu bănuia, departe de a avea un rival, găsise în mine un aliat de nădejde. Dacă aveam capacitatea să urc cândva treptele diplomației, venise clipa s-o dovedesc. Prin urmare, mă feream să-l încurajez.

Dl Zaremba își dregea uneori vocea, cu un aer contrariat, atunci când mama îmi depunea în față ofrandele, dar tăcea mâlc și nu-și îngăduia nici cea mai mică observație de tipul:

„Nina, vă cam răsfățați feciorul și îi pregătiți un viitor anevoios în relațiile cu femeile. Ce-o să facă mai târziu? Nu-l condamnați oare să caute o țintă de neatins?“ Nu, dl Zaremba nu se angaja niciodată în astfel de imixtiuni; stătea și el acolo, pur și simplu, în costumul lui tropical, ușor abătut; câteodată ofta și-și întorcea privirea, cam prost dispus din pricina efuziunilor noastre. Eram convins că mama își dădea perfect seama că îl încearcă o ușoară invidie, fie și pentru că își îngroșa mereu manifestările de tandrețe atunci când sfiosul său curtezan se afla în preajma ei; ba chiar cred că îi plăcea să se poarte așa, în primul rând pentru că artista ratată din ea dorea să aibă public și apoi pentru că „urgisitul“ nostru sublinia, prin felul cum se purta, complicitatea noastră și le arăta tuturor soliditatea și siguranța absolută a regatului nostru invincibil. Într-o zi, după ce mi-a fost așezat în față platoul de ora cinci, pe o masă din grădină, dl Zaremba și-a îngăduit un gest care, venind din partea unui om atât de timid și de stăpânit, echivala cu o demonstrație de mare curaj și reprezenta un soi de proclamație mută, dar vehementă a simțămintelor sale. S-a ridicat din fotoliu, a venit să se așeze la masa mea fără să fie poftit, a întins mâna și a luat din coș unul dintre merele mele, pe care s-a apucat să-l ronțăie fără șovăială, privind-o în același timp țintă în ochi pe mama, cu aer sfidător. Am rămas cu gura căscată. Niciodată nu l-am fi crezut în stare pe dl Zaremba de o asemenea îndrăzneală. Am schimbat niște priviri indignate, după care l-am contemplat pe pictor cu o asemenea răceală, încât bietul om, după câteva eforturi de a mesteca mărul, l-a așezat la loc pe platou, s-a ridicat în picioare și a plecat, cu capul în jos și umerii lăsați.

La scurtă vreme, dl Zaremba a făcut o tentativă mai directă.

Stăteam așezat la mine în cameră, la parterul hotelului, în fața ferestrei deschise, preocupat să cizelez ultimul capitol al romanului la care lucram. Era un ultim capitol superb, și

încă mai regret și azi că n-am izbutit niciodată să le scriu pe cele care ar fi trebuit să-l preceadă. În epoca aceea, strânsesem cel puțin douăzeci de ultime capitole.

Mama își lua ceaiul în grădină. Stând în picioare lângă ea, ușor încovoiat, cu o mână sprijinită de spătarul scaunului, dl Zaremba aștepta să fie poftit să ia loc, dar invitația nu venea. Cum discuția avea o temă care nu o lăsa niciodată nepăsătoare pe mama, nu i-a fost deloc greu să-i deștepte atenția.

— Există ceva, Nina, despre care voiam să vă pomenesc de mai multă vreme. E vorba despre fiul dumneavoastră.

Își bea mereu ceaiul cât încă era prea fierbinte și, după ce-și ardea buzele, avea ciudatul obicei să sufle în ceașcă, să-l răcorească.

— Vă ascult.

— Nu e niciodată bine – aș spune chiar că e primejdios – să fii copil unic. Capeți obiceiul să te simți buricul pământului, iar dragostea asta neîmpărtășită te condamnă mai târziu la numeroase dezamăgiri.

Mama și-a strivit țigara Gauloise.

— Nici nu-mi trece prin cap să adopt un alt copil, i-a răspuns ea sec.

— Nu mă gândeam la nimic de felul ăsta, să fim serioși! a șoptit dl Zaremba, fără să-și dezlipească privirea de pe scaun.

— Luați loc.

Pictorul s-a înclinat ca să-i mulțumească și s-a așezat.

— Voiam să vă spun, pur și simplu, că pentru Romain e important să să se simtă mai puțin... unic. Nu-i prinde bine să fie singurul bărbat din viața dumneavoastră. O asemenea exclusivitate afectivă l-ar putea face foarte pretențios în raporturile cu femeile.

Mama a împins înapoi ceașca de ceai și a luat altă Gauloise. Dl Zaremba s-a grăbit să-i ofere foc.

— Unde bateți mai exact, *panie* Janie? Vouă, polonezilor, vă place să vă învârtiți în gol și să mai și faceți figuri de dans; ca balerini sunteți excelenți, dar lumea vă înțelege greu.

— Voiam doar să vă spun că pe Romain l-ar ajuta să aveți și un alt bărbat prin preajmă. Cu condiția, desigur, să fie o persoană înțelegătoare, fără multe pretenții.

Îl privea foarte atent, cu un ochi pe jumătate închis, dindărătul fumului de țigară, cu o față pe care aș categorisi-o drept mucalit binevoitoare.

— Vă rog să înțelegeți, a continuat dl Zaremba, privind în jos, că nu mi-ar trece prin minte să consider „excesivă" iubirea unei mame. Eu, personal, n-am avut parte de o asemenea iubire și nu încetez să prețuiesc ce mi-a lipsit. După cum știți, sunt orfan.

— Sunteți cu siguranță cel mai în vârstă orfan pe care l-am cunoscut, a zis mama.

— Vârsta nu are de-a face cu asta, Nina. Inima nu îmbătrânește niciodată, iar pustiul, absența care și-au pus pecetea asupra ei, rămân și nu fac altceva decât să sporească. Desigur, sunt conștient de vârsta mea, dar relațiile dintre oameni pot înflori la maturitate într-un mod... Cum să-i spun? Luminos și tihnit. Și dacă ați putea să împărtășiți și cu altcineva această tandrețe cu care vă înconjurați fiul, îndrăznesc să spun că Romain ar deveni un bărbat cu mai multă încredere în sine. N-ar mai fi chinuit toată viața de năzuința fierbinte după o imanentă și, fie-mi îngăduit să mă exprim așa, atotputernică feminitate. Dacă aș putea să vă ajut și, prin asta, să-l ajut pe fiul dumneavoastră să...

S-a întrerupt și a tăcut, complet fâstâcit, sub privirea care-l fulgera. Mama a tras adânc aer pe nas, cu o ușoară fluierătură, precum țăranii ruși când își exprimă mulțumirea. Stătea așezată, cu spatele foarte drept și cu palmele sprijinite pe coapse. Apoi s-a ridicat.

— Sunteți tulburat rău, bietul meu prieten, a zis ea, iar pentru mine, care știam ce resurse de vocabular avea în clipele

de furie, felul cum își alesese acum vorbele constituia un semn de cumpătare, care nu zăgăzuia chiar orice speranță. După care s-a îndepărtat, cu capul ridicat și cu un aer semeț.

Privirea dezamăgită a dlui Zaremba s-a încrucișat brusc cu privirea mea. Nu-mi simțise prezența îndărătul ferestrei și a devenit parcă mai stânjenit decât înainte, de ca și cum l-aș fi surprins șterpelindu-mi bilele. Voiam să-l încurajez. Cel mai potrivit mod era să-i arăt că-l tratez ca pe un viitor tată vitreg. Însă trebuia să știu dacă se va dovedi demn de asemenea onoare și dacă era dispus să-și asume obligațiile față de noi.

M-am ridicat și m-am aplecat pe fereastră.

— Ați putea să-mi împrumutați cincizeci de franci, *panie* Janie? l-am întrebat.

Mâna dlui Zaremba s-a îndreptat îndată spre portofel. Moda testelor psihologice la care sunt astăzi supuși candidații pentru un post nu exista la vremea respectivă; pot așadar spune că sunt un precursor.

După acest atac frontal asupra regatului nostru, prietenul meu a admis cu înțelepciune că modul cel mai potrivit de a o curta pe mama era să-mi intre mie în grații.

Așa am primit un superb portofel din piele de crocodil, cu cincisprezece dolari strecurați înăuntru, apoi un Kodak și un ceas de mână, cadouri pe care le consideram niște garanții, fiindcă atunci când e vorba de viitorul unei familii, nu ești niciodată îndeajuns de prevăzător. Dl Zaremba pricepea prea bine asta. În curând am devenit posesorul unui stilou Waterman, iar modesta mea bibliotecă a intrat într-o etapă de prosperitate nebună. Aveam mereu la dispoziție bilete la teatru și la cinematograf, și m-am trezit că le descriu tovarășilor mei de la Grande Bleue proprietatea noastră din Florida, recent achiziționată.

Curând, dl. Zaremba a hotărât că nu-mi dăduse suficiente chezășii și uite-așa a sosit clipa când mi-a cerut ce mi-a cerut.

Eram la pat, din pricina unei gripe ușoare, când peţitorul nostru a ciocănit la ușă și și-a făcut apariția la orele patru și jumătate, luându-i-o astfel înainte mamei, și aducând tava rituală cu fructe, cu ceai, cu miere și cu prăjiturelele mele preferate. Îi purtam pijamaua și frumosul halat din damasc. A așezat tava pe pat, mi-a turnat o ceașcă de ceai, s-a interesat dacă am febră, a luat un scaun și s-a așezat, cu batista în mână – o siluetă înaltă din tweed gri. Și-a tamponat fruntea cu batista. Îi împărtășeam nervozitatea. O cerere în căsătorie este întotdeauna un moment dificil. Mi-am amintit deodată, cu oarecare neliniște, că părinții lui muriseră de tuberculoză. Poate că s-ar fi cuvenit să-i cerem un certificat de sănătate.

— Dragă Romain, a început el, nu fără o oarecare solemnitate, îmi cunoști, desigur, sentimentele față de dumneata.

Am luat un ciorchine de struguri.

— Nutrim o mare prietenie pentru dumneavoastră, domnule Zaremba!

Așteptam, cu inima bubuind, dar străduindu-mă să par nepăsător. Nu va mai fi nevoie ca mama să urce și să coboare de o sută de ori pe zi scara care duce de la restaurant la bucătărie. Putea să meargă an de an să-și petreacă o lună la Veneția, pe care o iubea atât. În loc să alerge în fiecare dimineață, la ora șase, spre piața Buffa, avea să străbată Promenade des Anglais în trăsură, privind cu un aer distant pe cei care-i nu-i arătaseră stimă. Aveam în sfârșit să plec să cuceresc lumea și să mă întorc la vreme, copleșit de glorie, astfel încât viața ei să capete un sens luminos și să-i fie făcută dreptate. Mai vedeam și fețele amicilor de pe plajă când aveau să mă zărească la cârma iahtului meu cu vele azurii – ţineam morțiș la culoarea asta. Pe vremea aceea mă uitam după o micuță peruviană, Lucita, iar rivalul meu era nici mai mult nici mai puțin decât Rex Ingram, celebrul regizor care-l descoperise pe Rudof Valentino. Peruviana avea paisprezece ani, Rex Ingram bătea în cincizeci, eu aveam un

pic mai mult de șaptesprezece; prin urmare, era obligatoriu ca velele să fie azurii.

Mă închipuiam prea bine și în Florida; o casă mare și albă, marea călâie, plaje imaculate – viață, ce mai încoace și-ncolo! Acolo vom merge să ne petrecem luna de miere.

Domnul Zaremba își tampona fruntea. Îi vedeam pe deget șevaliera purtând blazonul străvechii noastre stirpe, herbul neamului Zaremba. Avea, cu siguranță, să-mi dea numele lui. Și aveam să mă aleg nu doar cu un frate mai mic, ci și cu niște strămoși.

— Nu mai sunt tânăr, *panie* Romanie. Trebuie să recunosc că cer mai mult decât pot să ofer. Îți promit însă că mă voi ocupa de mama dumitale pe cât îmi va sta în putință, ceea îți va îngădui să te dedici în exclusivitate vocației dumitale literare. Un scriitor trebuie să aibă parte, înainte de orice, de liniște interioară, ca să poată oferi ce are mai bun în el. O să am grijă de asta.

— Sunt sigur că am putea fi foarte fericiți împreună, *panie* Janie.

Începeam să-mi cam pierd răbdarea. S-ar fi cuvenit să ne facă cererea în căsătorie fără ocolișuri, în loc să-și șteargă nevricos fruntea.

— Prin urmare? l-am întrebat.

Ciudat. Așteptam momentul acesta de câteva luni bune, dar acum, când bărbatul se pregătea să-mi ceară mâna mamei, simțeam că mi se strânge inima.

— Mi-aș dori ca Nina să mă accepte de soț, a spus dl Zaremba cu o voce palidă, de parcă s-ar fi pregătit să facă un salt mortal, cum se zice la circ. Crezi că am vreo șansă?

M-am încruntat.

— Nu știu. Am mai primit câteva propuneri până acum.

Mi-am dat seama că jucam cam tare, și dl Zaremba, atins în punctul sensibil, a sărit ca ars.

— De la cine? a întrebat el indignat.

— Nu mi se pare corect să dau nume.

Nu fără eforturi, dl Zaremba a redevenit stăpân pe sine.

— Desigur, îmi cer scuze. Aș vrea măcar să știu dacă mă preferi celorlalți. Ținând seamă că mama dumitale te adoră, știu ce rol îți va reveni în hotărârea ei.

L-am privit prietenește.

— Noi vă simpatizăm mult, *panie* Janie, dar, cu siguranță, înțelegeți că e vorba despre o hotărâre foarte importantă. Vom chibzui.

— O să pui o vorbă bună pentru mine?

— Când va fi cazul, da... Mă rog, cred că da. Lăsați-ne ceva timp de gândire. Căsătoria e o problemă serioasă. Ce vârstă aveți, mai precis?

— Cincizeci și cinci, din păcate...

— Eu încă n-am împlinit optsprezece, i-am răspuns. Nu-mi pot îndrepta viața într-o direcție atât de neașteptată, fără să știu precis unde merg. Nu-mi puteți cere să iau o asemenea hotărâre așa, pe nepusă masă.

— Îmi dau perfect seama de asta, a spus dl Zaremba. Voiam doar să știu dacă, *a priori*, intențiile mele vor fi întâmpinate cu simpatie. Nu m-am însurat până acum, tocmai pentru că nu sunt un tip care să se sustragă de la responsabilitățile pe care le impune o familie. Prin urmare, trebuia să nu am îndoieli. Nu cred că îți vei regreta alegerea.

— Vă promit că voi chibzui, asta-i tot.

Dl Zaremba s-a ridicat, vizibil ușurat.

— Mama dumitale este o femeie excepțională, a spus el. N-am mai întâlnit un asemenea devotament. Sper că vei găsi cuvintele potrivite ca s-o convingi. O să aștept răspunsul dumitale.

Am hotărât să abordez subiectul de îndată ce se va întoarce mama. Se întorcea mereu binedispusă de la piață, după ce împărățea timp de două ceasuri peste tarabe și-și exercita autoritatea asupra precupeților. M-am îmbrăcat cu grijă, m-am tuns, mi-am legat la gât o foarte frumoasă cravată de mătase bleumarin cu mușchetari brodați în fir de argint, pe

care mi-o făcuse cadou pictorul, am cumpărat un buchet de trandafiri roșii – din soiul „catifeaua zorilor" – și, către orele zece și jumătate, a doua zi, așteptam în hol, pradă unui neastâmpăr pe care doar dl Zaremba, care se frământa la el în cameră, la etajul șapte, îl putea pricepe. Știam prea bine că pretendentul nostru cu mustăți pe oală căuta mai degrabă o mamă decât o soață, dar era un bărbat nespus de curtenitor, care i-ar arăta mamei mai multă considerație decât îi arătase până atunci viața. Desigur, te puteai îndoi de talentul lui la pictură, dar, la urma urmei, e de ajuns un singur creator autentic într-o familie.

Mama a dat peste mine în salon, ținând cu stângăcie la subraț buchetul de flori. I l-am întins în tăcere, pentru că mi se pusese un nod în gât. Și-a băgat fața printre trandafiri, apoi mi-a aruncat o privire dojenitoare.

— Nu era nevoie!

— Trebuie să-ți vorbesc.

I-am făcut semn să ia loc. S-a așezat pe micuța sofa ușor tocită de la intrare.

— Ascultă, i-am zis.

Nu-mi era însă deloc ușor să găsesc cuvintele potrivite.

— Eu... Hmm... E un bărbat foarte de treabă, am îngânat.

A fost de ajuns. A înțeles îndată. Înșfăcând buchetul, l-a zvârlit de-a lungul holului cu un gest larg, disprețuitor și irevocabil. Buchetul s-a izbit de-o vază care s-a făcut țăndări pe jos, cu un puternic efect dramatic. Lina, camerista italiană, a intrat în grabă și, văzând expresia de pe chipul mamei, a ieșit la fel de grăbită.

— Hei, ce-ai pățit? am strigat. Are o moșie superbă în Florida!

Plângea. M-am străduit să rămân calm dar, așa cum se întâmpla mereu între noi, m-a năpădit propria ei emoție, care apoi s-a răsfrânt din nou asupra sa, și tot așa, a urcat câte-o treaptă la fiecare du-te vino, în buna tradiție a scenelor

de dragoste. Voiam să-i strig că era ultima ei șansă, că avea nevoie de un bărbat să-i fie alături, că nu puteam fi eu acel bărbat pentru că, mai devreme sau mai târziu, aveam să plec, lăsând-o singură. Voiam să-i spun, mai ales, că nu exista nimic care să nu poată fi împlinit de dragostea ce-i purtam, cu o singură excepție: să renunț la viața mea de bărbat, la dreptul meu de a face ce poftesc cu ea. Pe măsură însă ce emoția și gândurile contradictorii mi se buluceau în cap, mi s-a vădit că, într-un anume sens, mă străduiam să scap de mama, de dragostea ei cotropitoare, de greaua povară a duioșiei sale. Aveam tot dreptul din lume să mă răzvrătesc și să lupt pentru independența mea, dar nu prea mai știam unde se isprăvea legitima apărare și unde începea cruzimea.

— Ascultă, mamă, pentru moment nu pot să te ajut. El poate.

— Nici nu-mi trece prin cap să adopt un fiu cincantenar!

— E un domn foarte distins, am răcnit eu. Cu maniere. Își croiește hainele la Londra! Și...

Și-atunci am comis greșeala ultimă și fatală. Niciodată n-am să înțeleg cum de am putut, chiar dacă aveam optsprezece ani, să mă arăt atât de neștiutor într-ale feminității.

— Te respectă și te va respecta mereu, te va trata ca pe o mare doamnă...

Ochii i s-au umplut de lacrimi și mi-a surâs.

— Îți mulțumesc, a spus ea. Știu că sunt bătrână. Știu că există câteva lucruri care mi-au dispărut pe veci din viață. Atâta doar că, Romușka, mi s-a întâmplat o dată, doar o singură dată, să iubesc pătimaș un bărbat. Asta se petrecea cu multă vreme în urmă și încă îl mai iubesc. Nu mă respecta și nu s-a purtat niciodată cu mine ca un gentleman. Dar era un bărbat, nu un puști. Iar eu sunt femeie, îmbătrânită, desigur, dar care are ținere de minte. Cât despre pictorul ăsta fără har... Am un fiu și-mi ajunge. Refuz să mai adopt unul. Ducă-se *k ciortu*... ducă-se la dracu'.

Am rămas acolo tăcuți o lungă, o foarte lungă bucată de vreme. Mă privea surâzând. Știa ce gândesc. Știa că năzuiesc să evadez.

Evadarea mea era însă imposibilă. Am rămas prizonierul amintirii. Al unei feminități nemaiîntâlnite...

Nu-mi rămânea decât să-i împărtășesc refuzul amorezului. Ceea ce nu era tocmai ușor. E penibil să trebuiască să anunți un bărbat că nu este dorit de o femeie, dar mai rău încă e să fii nevoit să-i dai de știre unui băiețel că și-a pierdut și ultima speranță de a-și mai găsi o mamă. Am stat o oră întreagă la mine în cameră, așezat pe pat și privind posac spre perete.

Întotdeauna mi-a displăcut profund să-i necăjesc pe ceilalți, ceea ce probabil că este un semn de slăbiciune și o lipsă de caracter. Știam că, în timp ce stăteam acolo și mă frământam, încercând să găsesc cea mai bună cale de a-i aduce la cunoștință, cu menajamente, trista veste, prietenul meu aștepta cu sufletul la gură în camera lui. În cele din urmă, am găsit o soluție ce mi s-a părut că are delicatețea și elocvența necesare. Mi-am deschis dulapul. Am luat halatul și cravata brodată cu siluete de muschetari, aparatul Kodak, pijamaua, stilouri și celelalte „zăloguri" pe care le primisem de la viitorul meu tată adoptiv. Mi-am scos ceasul de la încheietură. Apoi am luat liftul. I-am bătut la ușă și am fost poftit să intru. Dl Zaremba aștepta într-un fotoliu. Avea chipul palid și mi s-a părut că îmbătrânise dintr-odată. S-a mulțumit să mă privească trist, în timp ce așezam pe pat obiectele, unul după altul. Am rămas apoi tăcuți și ne-am despărțit fără să fi rostit un cuvânt.

A luat trenul de Ventimiglia a doua zi în zori, fără să-și ia la revedere. A lăsat în urmă, cu grijă rânduite pe pat, cadourile pe care venisem să i le înapoiez, și printre ele, la vedere, cravata brodată cu muschetari. Încă o mai am pe undeva,

dar n-o port niciodată. Muschetarului D'Artagnan din mine i-a trecut timpul.

Mi se întâmplă să mă gândesc la dl Zaremba atunci când mă văd în câte o oglindă. Mi se pare că îi semăn, ceea ce nu pot spune că nu mă mâhnește un pic, fiindcă, ce naiba!, încă am niște ani mai puțin ca el la vremea aceea, când era deja un om în vârstă.

CAPITOLUL XXIII

M-am înscris la Facultatea de Drept din Aix en Provence, și am părăsit Nisa în octombrie 1933. De la Nisa la Aix se fac cinci ore cu autocarul; despărțirea a fost sfâșietoare. M-am străduit cât am putut de bine să-mi construiesc, de ochii pasagerilor, o atitudine bărbătească și ușor ironică, în timp ce mama, încovoiată brusc și parcă împuținată la jumătate, stătea acolo, cu ochii pironiți pe fața mea, cu gura căscată într-o expresie dureroasă, de parcă nu înțelegea ce se-ntâmplă.

Când a pornit autocarul, a făcut câțiva pași pe trotuar, apoi s-a oprit locului și a început să plângă. Mai văd și acum buchețelul de violete pe care i-l dădusem și pe care-l ținea în mână. M-am preschimbat așadar în statuie, sprijinit în eforturile mele, trebuie s-o mărturisesc, de o fată drăguță care stătea cu ochii pe mine. Am întotdeauna nevoie de public ca să funcționez optim. Ne-am cunoscut în timpul drumului: era mezelăreasă în Aix; mi-a mărturisit că îi venise și ei să plângă în timpul scenei noastre de adio și am auzit încă o dată refrenul pe care începusem să-l știu pe dinafară: „Mama dumitale chiar te iubește, nimic de zis", însoțit de un oftat, de o căutătură visătoare și de un strop de curiozitate.

Camera mea din Aix, de pe strada Roux-Alphéran, costa șaizeci de franci pe lună. Pe vremea aceea, mama câștiga

cinci sute de franci: o sută se ducea pe insulină și îngrijiri medicale, o sută pe țigări și cheltuieli diverse, iar restul era pentru mine. Mai existau și „învoieli", așa cum, cu delicatețe, le numea mama. Aproape zilnic, autocarul de la Nisa îmi aducea de-ale gurii, din cămara hotelului-pensiune Mermonts, așa că, treptat, acoperișul din jurul ferestrei de la mansarda mea a început să semene cu o tarabă din piața Buffa. Vântul legăna cârnații, ouăle se înșirau în streașină, spre marea uimire a porumbeilor; brânzeturile se umflau în ploaie, șuncile, bucățile de pulpă, fripturile păreau niște naturi moarte pe fundal de țigle. Nu lipsea nimic: nici castraveții murați, nici muștarul cu tarhon, nici halvaua grecească, nici curmalele, smochinele, portocalele și nucile, nici improvizațiile adăugate uneori de furnizorii de la Buffa: pizza cu cașcaval și anșoa a domnului Pantaleoni, celebrii „căței de usturoi" ai domnului Peppi, o specialitate delicioasă, prezentată sub simplul acoperământ al unei foi de plăcintă, care ți se topea în gură într-o succesiune de arome neașteptate: brânză, anșoa, ciuperci, isprăvită cu o apoteoză a usturoiului, cum de atunci n-am mai întâlnit – și ciosvârte de carne de vacă, trimise personal de către domnul Jean, care constituiau singura și adevărata „vacă pe acoperiș"[1], să nu-i fie cu supărare celebrului local parizian cu acest nume. Reputația depozitului meu de alimente s-a răspândit pe Cours Mirabeau[2] și așa am putut să leg niște prietenii: un chitarist-poet numit Sainthomme, un tânăr student-scriitor neamț care se ambiționase să fecundeze Sudul cu ajutorul Nordului, sau invers, nu mai țin minte, doi studenți de la cursul de filozofie al profesorului Segond – și, desigur, fata cu mezelurile, pe care am revăzut-o în 1952, când era mamă a nouă

1. Le Bœuf sur le toit, restaurant-cabaret parizian, pe Champs-Elysées.

2. Una dintre arterele principale din centrul orașului Aix-en-Provence.

copii, ceea ce dovedește că Pronia cerească a avut grijă de mine, pentru că respectiva nu mi-a pricinuit deloc neajunsuri.

Îmi petreceam timpul liber la cafeneaua Deux Garçons, unde am scris un roman, pe sub platanii de pe Cours Mirabeau. Mama îmi trimitea adesea bilete succinte, cu fraze bine simțite, pline de îndemnuri la îndrăzneală și dârzenie; semănau cu proclamațiile pe care generalii le adresează trupelor în ajunul unei înfrângeri, cu vibrante promisiuni de triumf și de faimă, și atunci când am citit pe ziduri, în 1940, celebrul „vom învinge, pentru că suntem cei mai puternici" al guvernului Reynaud[1], m-am gândit la comandantul meu suprem cu o duioasă ironie. Mi-o închipuiam, în repetate rânduri, trezindu-se la șase dimineața, aprinzându-și prima țigară, fierbând apă pentru injecție, înfigându-și seringa cu insulină în coapsă, așa cum o văzusem de multe ori că face, apoi luând creionul și mâzgălind ordinul de zi pe care se ducea să-l arunce în cutia de scrisori, înainte să dea fuga la piață. „Curaj, fiul meu, te vei întoarce acasă cu fruntea încununată de lauri..." Uite-așa, dintr-un condei, refolosea cât se poate de firesc cele mai vechi și mai naive clișee ale omenirii. Cred că biletele astea îi erau necesare, că nu le scria atât pentru mine, cât mai degrabă ca să se convingă pe sine și să-și dea curaj. Mă ruga, de asemenea, să nu mă lupt în duel, fiindcă fusese dintotdeauna obsedată de moartea lui Pușkin și a lui Lermontov pe câmpul de onoare, și, cum geniul meu literar i se părea cel puțin egal cu al lor, se temea să nu fiu al treilea răpus. Nu-mi nesocoteam deloc munca literară, nici vorbă! Un nou roman a fost curând terminat și trimis editorilor și, pentru întâia oară, unul dintre ei, Robert Denoël, s-a ostenit și mi-a răspuns personal. Considera, mi-a scris el, că m-ar interesa să am cunoștință de referatul unuia dintre redactorii săi. Se pare că, după ce a parcurs câteva pagini din

1. Ultimul guvern al Franței Libere, înainte de armistițiul cu Germania nazistă.

opera mea, acesta o încredințase unui psihanalist de renume, respectiv prințesei Maria Bonaparte, iar acum îmi comunica studiul ei de douăzeci de pagini asupra celui care scrisese *Vin des morts*[1]. Era cât se poate de limpede. Suferam de complexul castrării, de complexul fecal, aveam tendințe necrofile și nu știu câte alte mărunte toane, cu excepția, mă întreb de ce oare?, a complexului lui Oedip. Am simțit pentru prima dată că „ajunsesem cineva" și că începusem să îndreptățesc speranțele și încrederea pe care mama le investise în mine.

Cu toate că volumul a fost respins de editor, am fost totuși foarte măgulit de documentul psihanalitic al cărui obiect eram și am adoptat numaidecât expresii și atitudini pe care mi se părea că, de-acum înainte, lumea le aștepta de la mine. Am arătat studiul în dreapta și-n stânga, iar prietenii mei au fost pe bună dreptate impresionați, mai cu seamă de complexul meu fecal, care, fiind cu adevărat semnul unui suflet tenebros și chinuit, li se părea o culme a rafinamentului. La cafeneaua Deux Garçons devenisem, fără doar și poate, cineva și pot afirma că, pentru întâia oară, licărul izbânzii a poposit pe fruntea-mi tânără. Doar mezelăreasa a reacționat într-un fel neașteptat la lectura documentului. Latura diavolească, supraomenească a firii mele, pe care n-o bănuise niciodată până atunci, dar care era astfel dezvăluită lumii, a îndemnat-o dintr-odată să manifeste niște pretenții care-mi depășeau cu mult posibilitățile, diavolești au ba; așa că, mâhnită, m-a acuzat de cruzime atunci când eu, înzestrat fiind cu un temperament foarte sănătos, dar destul de simplu, m-am arătat uimit de anumite sugestii ale sale. Pe scurt, mă tem că nu m-am ridicat la înălțimea reputației mele. M-am apucat, totuși, să cultiv un gen sumbru, în acord cu ceea ce credeam că înseamnă un om cu porniri necrofile și suferind

1. *Le Vin des morts* (*Vinul morților*) este cel dintâi roman scris de Gary. Rămas multă vreme inedit, a fost publicat la Gallimard în mai 2014, într-o ediție stabilită și prezentată de Philippe Brenot.

de complexul castrării; nu apăream niciodată în public fără o forfecuță pe care o deschideam și o închideam cu un aer ademenitor; când eram întrebat ce fac acolo cu forfecuța, spuneam: „Nu știu, nu mă pot abține" și colegii mei schimbau priviri în tăcere. Pe Cours Mirabeau, etalam un rictus foarte reușit, iar la Facultatea de Drept mi s-a dus repede vestea că sunt discipol al lui Freud, autor despre care nu vorbeam niciodată, dar din opera căruia aveam mereu un volum la mine. Am bătut eu însumi la mașină referatul în douăzeci de exemplare și l-am distribuit cu larghețe fetelor din universitate; i-am trimis și mamei două copii, iar reacția ei a fost întru totul asemănătoare cu a mea: în sfârșit, ajunsesem celebru, fusesem considerat demn de un document de douăzeci de pagini, care, culmea, mai și era opera unei prințese. Le-a dat spre lectură acest document clienților de la hotelul-pensiune Mermonts și, când m-am întors la Nisa, după cel dintâi an de drept, am fost primit cu mult interes și am petrecut o vacanță agreabilă. Singurul lucru care a neliniștit-o oarecum pe mama a fost complexul castrării, pentru că se temea să nu-mi fac singur rău.

Hotelul-pensiune Mermonts făcea niște afaceri strașnice, mama câștiga aproape șapte sute de franci pe lună, și s-a luat hotărârea să merg să-mi termin studiile la Paris, ca să-mi fac relații. Mama cunoștea un colonel în retragere, un fost administrator colonial dat afară din slujbă și un viceconsul al Franței în China, opioman, venit la Nisa pentru o cură de dezintoxicare. S-au arătat binevoitori față de mine și mama simțea că avem în sfârșit o bază solidă pentru lansarea noastră în viață și că viitorul ne era asigurat. În schimb, diabetul i se agrava, iar dozele de insulină, din ce în ce mai puternice, îi provocau crize de hipoglicemie. De mai multe ori, când se întorcea de la piață, i s-a întâmplat să cadă într-o stare de comă insulinică în plină stradă. Găsise totuși un mod foarte simplu de a remedia această amenințare, fiindcă un leșin hipoglicemic, dacă nu era diagnosticat îndată, ducea aproape

întotdeauna la deces. Prin urmare, avea grijă să nu iasă niciodată din casă fără un bilet prins în ace, la vedere, pe sub mantou. „Sunt diabetică. Dacă mă găsiți leșinată, sunteți rugați să mă faceți să înghit plicurile de zahăr pe care le am în geantă. Mulțumesc". A fost o idee excelentă, care ne-a scutit de multă bătaie de cap și care i-a îngăduit mamei să părăsească în siguranță locuința, în fiecare dimineață, cu bastonul în mână. Uneori, când o vedeam ieșind din casă și mergând pe stradă, mă năpădea o angoasă cumplită, un sentiment de neputință, de rușine, o panică înspăimântătoare și sudoarea îmi inunda fruntea. Odată, am sugerat timid c-ar fi mai bine să-mi întrerup studiile, să-mi găsesc de lucru, să câștig bani. N-a zis nimic, m-a privit mustrător și a început să se tânguie. N-am mai deschis niciodată subiectul.

N-am auzit-o plângându-se cu adevărat decât de scara circulară care ducea de la restaurant la bucătărie și pe care era silită s-o urce și s-o coboare de douăzeci de ori pe zi. M-a anunțat totuși că doctorul a socotit că avea o inimă „tare" și că nu se cădea să fim îngrijorați.

Aveam de-acum nouăsprezece ani. Nu-mi plăcea să fiu întreținut. Sufeream cumplit. Sentimentul că-mi pierd bărbăția mă stăpânea din ce în ce mai obsesiv și luptam împotriva lui aidoma tuturor celorlalți bărbați dinaintea mea, care voiau să se asigure că sunt virili. Dar nu-mi era de ajuns. Trăiam de pe urma muncii și sănătății ei. Cel puțin doi ani mă despărțeau de momentul când aveam în sfârșit să pot începe să-mi țin promisiunea, când aveam să mă întorc acasă cu tresele de sublocotenent pe mânecă, aducându-i astfel prima victorie din viață. N-aveam dreptul să mă sustrag și să-i refuz sprijinul. Amorul-propriu, virilitatea și demnitatea mea, toate laolaltă nu aveau nici o însemnătate. Ce o ținea în viață era credința în viitorul meu. N-avea rost să mă indignez sau să mă prefac scârbit. Fițele și nazurile, falsele pudori și figurile de scenă trebuiau lăsate pe mai târziu. Și tot pe

mai târziu trebuiau lăsate concluziile filozofice și politice, pildele și învățămintele, câtă vreme știam că demonstrația nemiloasă făcută pe pielea mea încă din copilărie mă condamna să lupt pentru o lume fără năpăstuiți. Până atunci, trebuia să-mi stăpânesc rușinea și să continui lupta contra cronometru, încercând să-mi respect cuvântul dat și să țin în viață un vis irațional și tandru.

Mai aveam de făcut doi ani la drept și încă doi de stagiu militar, plus... Îmi petreceam chiar și unsprezece ore pe zi la masa de scris.

O dată, domnii Pantaleoni și Bucci o aduseseră de la piață într-un taxi, cu fața încă pământie și părul răvășit, dar având țigara în gură și un zâmbet menit să mă liniștească.

Nu mă simt vinovat. Însă toate cărțile mele sunt pline de chemări la demnitate, la dreptate, vorbesc mult și zgomotos despre mândria de a fi om, poate tocmai pentru că am trăit până la douăzeci și doi de ani de pe urma muncii unei femei bătrâne, bolnave și istovite. De-aia am necaz pe ea.

CAPITOLUL XXIV

Vara a fost tulburată de un eveniment neașteptat. Într-o bună dimineață, în fața hotelului-pensiune Mermonts s-a oprit un taxi și din el a coborât mezelăreasa mea. S-a dus glonț la mama și i-a făcut o scenă de toată frumusețea, cu lacrimi și sughițuri, cu amenințări de sinucidere și de autodafé. Mama s-a simțit foarte măgulită: exact asta aștepta de la mine. Devenisem în sfârșit un om de lume. Chiar în aceeași zi, întreaga piață Buffa a fost informată. Din punctul de vedere al mezelăresei, lucrurile era foarte simple: trebuia s-o iau de nevastă. Și-a sprijinit somația cu unul dintre cele mai ciudate argumente pe care mi-a fost dat să le aud vreodată, luat din recuzita personajului fată-mamă părăsită:

— M-a pus să citesc din Proust, din Tolstoi și din Dostoievski, a declarat nefericita, cu o privire care-ți frângea inima. Ce-o să mă fac?

Trebuie să spun că mama a fost foarte mișcată de această dovadă izbitoare a intențiilor mele și mi-a aruncat o privire mâhnită. În mod limpede, întinsesem prea mult coarda. Mă simțeam eu însumi destul de stânjenit, fiindcă era adevărat că o pusesem pe Adèle să înghită toate volumele lui Proust, unul după altul, iar pentru ea, asta era totuna cu un avans pentru rochia de mireasă. Iartă-mă, Doamne! Ba chiar o pusesem să învețe pe de rost pasaje întregi din *Așa grăit-a Zarathustra*, așa că, de-acum, nici gând s-o șterg pe furiș... La drept vorbind, nu rămăsese cu burta la gură din pricina operelor mele, dar operele astea o aduseseră într-o stare interesantă.

Ce m-a înspăimântat a fost că am simțit-o pe mama cum o lasă mai moale. A devenit dintr-odată de-o blândețe neobișnuită cu Adèle și între cele două proaspete prietene s-a stabilit o uimitoare solidaritate feminină. M-au măsurat mustrător. Au oftat laolaltă. Au șopotit. Mama i-a oferit ceai lui Adèle și, în semn de bunăvoință aparte, i-a dat să guste din dulceața de căpșuni pe care o pregătise chiar ea. Delicatesa asta îi era, desigur, interzisă mamei, dar îi îndopa cu ea pe câțiva aleși, după care îi punea să descrie cum li se părea. Mezelăreasa mea, dibace, a știut să găsească vorbele potrivite. M-am simțit pierdut. După ceai, mama m-a dus la ea în birou.

— O iubești din tot sufletul?

— Nu. O iubesc. Dar nu din tot sufletul.

— Și-atunci de ce i-ai făcut promisiuni?

— Nu i-am făcut promisiuni.

Mama m-a privit cu dojană.

— Câte volume are Proust?

— Zău, mamă...

A clătinat din cap.

— Nu-i bine, mi-a spus ea. Nu, nu-i bine.

Dintr-odată, vocea i-a căpătat un tremur și, spre surprinderea mea, am văzut că plângea. Se uita țintă la mine, într-un fel pe care-l cunoșteam cu prisosință, zăbovea pe fiecare trăsătură a chipului – am știut brusc că era în căutarea unei asemănări și mi-a fost aproape teamă că îmi va cere să mă apropii de fereastră și să ridic ochii.

Nu mi-a cerut totuși s-o iau de nevastă pe frumoasa mea mezelăreasă, ferind-o pe aceasta din urmă de o soartă crudă, și atunci când, după douăzeci de ani, Adèle m-a prezentat triumfătoare celor nouă copii ai săi, nu m-a surprins deloc recunoștința fierbinte pe care întreaga ei familie mi-a arătat-o: îmi datorau totul. Bine informat, soțul lui Adèle mi-a strâns mâna îndelung și cu elan. Am privit cele nouă fețișoare serafice ridicate spre mine, am simțit în jur bunăstarea tihnită a acestui cămin minunat, am aruncat o privire discretă spre bibliotecă, unde se aflau doar *Les Aventures des Pieds Nickelés*[1], am avut sentimentul că am reușit totuși ceva în viață și că am fost un tată bun, prin renunțare.

Se apropia toamna și plecarea mea spre Paris devenea iminentă. Cu o săptămână înainte de îmbarcarea spre Babilon, mama a făcut o criză religioasă. Până atunci nu o auzisem pomenindu-l pe Dumnezeu altfel decât cu un anumit respect burghez, de parcă ar fi vorbit despre o persoană de succes. Vădise întotdeauna o mare considerație față de Creator, dar cu acel tip de deferență strict verbală și impersonală pe care o rezerva oamenilor de vază. Am fost deci destul de surprins atunci când, după ce și-a îmbrăcat mantoul și și-a luat bastonul, mi-a cerut să o însoțesc la Biserica Rusă din Parcul Imperial.

— Păi, credeam că suntem, într-o oarecare măsură, evrei...

---

1. *Les Pieds Nickelés* („Picioarele nichelate", expresie care înseamnă „cei cărora nu le place munca") este o faimoasă serie de benzi desenate de Louis Forton.

— N-are a face, îl cunosc pe popă.

Explicația mi s-a părut acceptabilă. Mama credea în relațiile personale, chiar când la mijloc era Atotputernicul.

Îmi întorsesem fața spre Dumnezeu în mai multe rânduri, în adolescență, și mă convertisem cu adevărat, chiar dacă provizoriu, atunci când mama a făcut prima ei criză de hipoglicemie și am devenit martor neputincios la coma ei insulinică. Imaginea chipului pământiu, a capului înclinat, a mâinii pe piept, a acelei lipse complete de vlagă, câtă vreme mai erau atâtea atâtea poveri de ridicat, m-a împins îndată în prima biserică întâlnită, care s-a întâmplat să fie Notre-Dame[1]. Am făcut-o în taină, temându-mă ca mama să nu vadă în acest recurs la un sprijin din afară un semn al lipsei mele de încredere în ea, precum și un indiciu al stării primejdioase în care se afla. Mi-a fost frică să nu-și închipuie brusc că nu mă mai bizuiam pe ea, că apelam la alții și că, de fapt, întorcându-mă spre altcineva, o abandonam. Foarte iute însă, ideea pe care mi-a făcusem despre măreția divină mi-a părut că nu se poate împăca deloc cu ce vedeam pe pământ, or eu *aici* voiam să văd întipărit pe chipul mamei un zâmbet fericit. Cu toate astea, cuvântul „ateu" mi-e nesuferit; îl găsesc neghiob, neîncăpător, are izul rânced al vremilor trecute, e demodat și mărginit într-un mod burghez și reacționar pe care nu-l pot defini, dar care mă face să-mi ies din fire, precum tot ceea ce arată mulțumire de sine și se pretinde, cu înfumurare, pe de-a-ntregul descătușat și cunoscător.

— Bine. Hai la Biserica Rusă din Parcul Imperial!

I-am oferit brațul. Înainta încă destul de repede, cu mersul acela hotărât al oamenilor care au un țel în viață. Purta de-acum ochelari, ochelari de baga care îi scoteau în evidență frumusețea ochilor verzi. Avea niște ochi foarte frumoși.

---

1. Notre-Dame din Nisa (Notre-Dame de l'Assomption) este cea mai mare bazilică a orașului, situată chiar în centrul urban, pe Avenue Jean Médecin.

Fața îi era brăzdată de riduri, ofilită; nu mai stătea atât de dreaptă ca înainte. Se ajuta din ce în ce mai mult de baston. Iar acum, se mai căptușise și cu o eczemă cronică la încheieturile mâinilor. Mi se întâmpla să visez în vremea aceea că sunt preschimbat în arbore, cu o scoarță foarte tare, sau în elefant, cu piele de o sută de ori mai groasă ca a mea. Mi se întâmpla de asemenea, cum mi se mai întâmplă și azi, să-mi iau floreta, să merg pe câmpul de duel și, fără salutul de rigoare, să-mi încrucișez tăișul cu fiecare rază de soare venită din cer. Iau poziția de gardă, fandez până la pământ, sar, lansez, încerc să lovesc, uneori scap câte un strigăt – „ehei!" – mă reped înainte, îmi caut dușmanul, fandez din nou, mă retrag, oarecum ca pe vremuri, pe terenul de tenis din Parcul Imperial, când săltam în pașii unui dans disperat de urmărire a mingilor pe care nici măcar nu izbuteam să le ating.

În tagma spadasinilor, l-am admirat mult pe Malraux. Pe terenul de luptă, e preferatul meu. Mi s-a dezvăluit ca un mare autor-actor al propriei tragedii, mai ales prin poemul său despre artă. Un mim, mai degrabă, un mim universal: atunci când mă aflu singur pe colină, cu cerul în față, și jonglez cu trei mingi ca să arăt de ce sunt în stare, mă gândesc la el. Alături de Chaplin cel de pe vremuri, este fără îndoială cel mai sfâșietor mim al poveștii omului pe care l-a cunoscut secolul nostru. Această gândire pătrunzătoare, condamnată să vorbească doar despre artă, această mână întinsă spre eternitate și care întâlnește doar o altă mână omenească, această inteligență excepțională, silită să-și fie suficientă sieși, această năzuință tulburătoare de a pătrunde, a dezlega taine, a depăși obstacole, a transcende, și care nu atinge până la urmă decât frumusețea, au însemnat pentru mine, în plină vâltoare, o încurajare frățească.

Am mers de-a lungul bulevardului Carlone, spre bulevardul Tsarevitch. Bazilica era pustie și mama a părut încântată că deține astfel o oarecare exclusivitate.

— Nu suntem decât noi, a zis ea. N-avem de așteptat.

Se exprima de parcă Dumnezeu ar fi fost medic, iar noi am fi avut norocul să nimerim la o oră fără îmbulzeală. Și-a făcut cruce, m-am închinat și eu. A îngenuncheat lângă altar, am îngenuncheat și eu lângă ea. Pe obraji i-au apărut niște lacrimi, iar buzele au început să-i îngaime niște vechi rugăciuni rusești, în care cuvintele *Iisus Hristos* reveneau neîncetat. Stăteam lângă ea, cu ochii în pământ. Se izbea în piept și, dintr-odată, fără să se întoarcă spre mine, a șoptit:

— Jură-mi că n-o să accepți în veci bani de la femei!

— Jur.

Ideea că era ea însăși femeie nici nu i-a trecut prin minte.

— Ajută-l, Doamne, să stea neaplecat, dă-i dârzenie, ferește-l de boli!

Întorcându-se spre mine:

— Jură-mi că o să fii cu băgare de seamă! Promite-mi că nu te molipsești!

— Promit.

Mama a mai rămas acolo ceva vreme, fără să se roage, doar plângând. Am ajutat-o apoi să se ridice și am ajuns pe stradă. Și-a șters lacrimile și mi s-a părut deodată foarte mulțumită. I-a apărut chiar și o umbră poznașă pe chip, atunci când și-a întors pentru ultima dată capul spre biserică.

— Nu se știe niciodată, a spus.

A doua zi dimineață, am luat autocarul spre Paris. Înainte de plecare, a trebuit să mă așez și să rămân așa o vreme, potrivit unei vechi superstiții rusești, ca să alung ghinionul. Îmi dăduse cinci sute de franci, pe care m-a silit să-i țin într-un săculeț prins pe sub cămașă, la brâu, pentru cazul, desigur, în care autobuzul ar fi fost oprit de tâlhari. Mi-am jurat că asta e ultima sumă de bani pe care o mai primesc de la ea și, cu toate că nu mi-am respectat întru totul cuvântul, pentru moment m-am simțit tare ușurat.

La Paris, m-am închis în minuscula mea cameră de hotel și, chiulind de la cursurile Facultății de Drept, m-am pus pe scris după pofta inimii. La prânz, mă duceam pe strada

Mouffetard de unde cumpăram pâine, brânzeturi și, desigur, castraveți murați. Nu izbuteam niciodată să ajung acasă cu provizia de castraveți: întotdeauna îi înfulecam pe loc, în stradă. Timp de câteva săptămâni a fost singura mea sursă de satisfacție. Cu toate astea, nu duceam lipsă de ispite. În timp ce mâncam în picioare pe stradă, sprijinit cu spatele de câte un zid, privirea mi-a fost atrasă în mai multe rânduri de o tânără, frumoasă coz, cu ochi negri și păr castaniu, mătăsos cum nu a mai fost altul în istoria părului omenesc. Își făcea piața la aceeași oră ca mine și m-am învățat s-o pândesc când trecea pe stradă. Nu voiam nimic de la ea – nici măcar la film n-o puteam duce –, tot ce-mi doream era să-mi pot rontăi castravetele, delectându-mă cu priveliștea ei. Spectacolul frumuseții, peisajele, culorile, femeile mi-au stârnit mereu foamea. Sunt consumator din născare. De altfel, fata a zărit în cele din urmă privirea ciudată cu care o învăluiam, în timp ce-mi mestecam castraveții murați. Probabil c-a fost șocată de pofta mea deșănțată pentru legume, de iuțeala cu care le înfulecam și, cu privirea neabătută, îmi zâmbea ușor, totuși, când trecea pe lângă mine. Până la urmă, într-o bună zi, în timp ce mă întreceam pe mine, înghițind un castravete enorm, mi-a spus în trecere, cu o urmă sinceră de grijă în glas:

— Până la urmă o să crăpi, zău dacă nu!

Am făcut cunoștință. Ce noroc pe mine ca prima fată de care m-am îndrăgostit la Paris să fie o făptură cu totul dezinteresată. Era studentă și, la concurență cu sora ei, cu siguranță cea mai frumoasă fată din Cartierul Latin al acelor vremuri. Niște tineri dotați cu automobile o curtau stăruitor și, până și azi, după douăzeci de ani, când mi se-ntâmplă s-o zăresc prin Paris, inima prinde să-mi bubuie și intru în prima băcănie rusească de pe drum ca să-mi cumpăr o jumătate de kil de castraveți murați.

Într-o dimineață, când nu îmi mai rămăseseră decât cincizeci de franci în buzunar și trebuia din nou să apelez la mama, am deschis săptămânalul *Gringoire* și am descoperit

nuvela mea *L'Orage*[1] publicată pe o pagină întreagă și numele meu cu aldine, peste tot unde se cuvenea.

Am împăturit agale revista și m-am dus acasă. Nu mă încerca nici urmă de bucurie, ba, dimpotrivă, mă simțeam ciudat de ostenit și de trist: tocmai dădusem prima mea luptă cu morile de vânt.

În schimb, îmi e greu să descriu ce senzație a produs în piața Buffa publicarea nuvelei. Corporația a dat o petrecere în numele mamei, și s-au rostit discursuri, cu accent local. Mama și-a strecurat numărul respectiv al săptămânalului în geantă și nu s-a mai despărțit de el niciodată. La cea mai măruntă sfadă, îl scotea de la locul lui, îl despăturea, vâra pagina împodobită cu numele meu în nasul vrăjmașului și spunea:

— Să nu uitați cu cine aveți de-a face!

Apoi, cu fruntea sus, părăsea triumfătoare terenul, urmărită de priviri uluite.

Nuvela mi-a fost plătită cu o mie de franci și, de data asta, mi-am pierdut complet capul. Nu văzusem niciodată până atunci o asemenea sumă de bani și, lunecând în extrema cealaltă, precum o foarte bună cunoștință a mea, m-am simțit pus la adăpost de griji până la sfârșitul zilelor mele. Primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă duc la braseria Balzar, unde am savurat două porții de varză călită și un rasol de vită. Am fost mereu un mare mâncău și, pe măsură ce trupul mi se împuținează, mănânc din ce în ce mai mult. Am închiriat o cameră la etajul cinci, cu fereastră la stradă, și i-am ticluit mamei o scrisoare foarte echilibrată, în care îi explicam că de-acum aveam un contract permanent cu *Gringoire,* precum și cu multe alte publicații și că, dacă va avea nevoie de bani, nu trebuia decât să-mi dea de știre. Am

---

1. *Furtuna.* Nuvelă publicată în numărul din 15 februarie 1935 al hebdomadarului *Gringoire* și care avea să dea titlul unei culegeri (2005) care reunește proze ale autorului risipite prin reviste între 1935 și 1967.

făcut să-i parvină, prin serviciu telegrafic, un uriaș flacon de parfum și un buchet de flori. Mi-am cumpărat o cutie de țigări de foi și o vestă sport. Trabucurile îmi făceau rău, dar, cum era hotărât să trăiesc pe picior mare, le-am fumat până la ultimul. Apoi, punând mâna pe stilou, am scris, una după alta, trei nuvele, care mi-au fost toate respinse, nu doar de *Gringoire*, ci și de către alte reviste pariziene. Timp de șase luni, nici una dintre operele mele n-a văzut lumina tiparului. Erau socotite prea „literare". Nu pricepeam ce mi se-ntâmplă. Am priceput între timp. Îmboldit de primul meu succes, m-am lăsat în voia mistuitoarei porniri de a prinde cu orice preț ultima minge, de-a merge dintr-un condei până la capătul problemei și, cum problema n-avea capăt, și cum, orice s-ar zice, n-aveam brațul îndeajuns de lung, am fost încă o dată silit să mă mulțumesc cu rolul de clovn baletând și tropăind pe terenul de tenis din Parcul Imperial, iar acrobația mea, oricât de tragică și burlescă ar fi fost, nu putea decât să respingă publicul prin neputința mea de a stăpâni ceea ce nu reușeam nici măcar să ating, în loc să-i dea încredere prin ușurința și iscusința cu care profesioniștii știu să se mențină, doar o idee, sub cota maximă a talentului lor. Mi-a trebuit mult timp să accept că cititorul avea dreptul la anumite semne de bunăvoință și că se cuvenea să-i indici, precum la hotelul-pensiune Mermonts, numărul camerei, să-i dai cheia și să-l însoțești la etaj ca să-i arăți de unde se-aprinde lumina și unde se află obiectele de primă necesitate.

Curând, m-am trezit într-o situație materială disperată. Nu doar că banii mi se evaporaseră cu o iuțeală de necrezut, dar primeam neîncetat scrisori de la mama, încărcate de mândrie și recunoștință, în care îmi cerea să-i anunț dinainte datele de apariție ale capodoperelor mele viitoare, ca să le poată arăta la tot cartierul.

Nu m-a lăsat inima să-i mărturisesc eșecul.

Am recurs la un subterfugiu cât se poate de meșteșugit, cu care și azi mă mai mândresc.

I-am scris mamei o misivă în care îi explicam că directorii de ziare îmi cereau nuvele de o calitate atât de joasă, de comercială, încât refuzam să-mi compromit reputația literară semnând așa ceva sub nume propriu. Aveam, așadar – după cum i-am mărturisit –, să semnez aceste subproduse cu diverse pseudonime – și o rugam, în același timp, să nu dezvăluie, celor din jurul ei, șiretlicul de care mă folosisem, ca să nu-i mâhnesc pe prietenii mei, pe profesorii de la liceul din Nisa, într-un cuvânt, pe toți cei care credeau în geniul și în integritatea mea.

Apoi, cu multă seninătate, decupam săptămânal lucrările diferiților confrați publicate de revistele pariziene și le trimiteam mamei, cu conștiința împăcată și cu sentimentul datoriei împlinite.

Această soluție acoperea problema morală, dar nu și pe cea materială. Nu mai aveam cu ce să-mi plătesc chiria și petreceam zile în șir fără să mănânc. Preferam să mor de foame decât să spulber triumfalele iluzii ale mamei.

De fiecare dată când mă gândesc la această perioadă, îmi revine în minte o seară nespus de tristă. Nu mâncasem nimic din ajun. Mă duceam adesea să-l vizitez pe unul dintre colegii mei, care locuia împreună cu părinții pe lângă stația de metrou Lecourbe, și remarcasem că, dacă îmi calculam sosirea cum se cuvine, eram aproape întotdeauna poftit să rămân la masă.

Cu mațele chiorăind, m-am hotărât să le fac o mică vizită de curtoazie. Mi-am luat chiar și unul dintre manuscrise cu mine, ca să le citesc din el domnului și doamnei Bondy, față de care nutream sentimente dintre cele mai bune. Eram lihnit de foame și îmi socoteam grijuliu timpul ca să prind supa. Începusem să simt deslușit mireasma delicioasă a supei de cartofi cu praz încă din piața Contrescarpe, deși mă mai despărțeau încă patruzeci și cinci de minute de mers pe jos de strada Lecourbe – n-aveam bani de metrou. Îmi ploua-n gură și privirea îmi căpătase probabil sticliri demente de

nesaț, pentru că femeile singure care-mi ieșeau în cale se dădeau ușor la o parte și grăbeau pasul. Eram aproape sigur că vor pune pe masă și salam unguresc și prăjitură cu ciocolată, aveau mereu. Cred că nu m-am dus niciodată la o întâlnire galantă cu inima aţâţată de un asemenea fior anticipativ.

Când am ajuns în sfârșit la destinație, prietenos cât încape, nimeni nu mi-a răspuns la sonerie: prietenii mei nu erau acasă.

M-am așezat pe scări și am așteptat un ceas, apoi două. Spre orele unsprezece, însă, un sentiment elementar de demnitate – îți rămâne întotdeauna așa ceva printr-un cotlon al sufletului – m-a ferit să-i aștept până la miezul nopții ca să le cer de mâncare.

M-am ridicat în capul oaselor și am luat-o înapoi pe blestemata stradă Vaugirard, într-o stare de frustrare lesne de închipuit.

Iar aici s-a conturat un alt pisc al vieții mele de campion.

Când am ajuns în dreptul Grădinii Luxembourg, am trecut prin fața braseriei Médicis. Ghinionul a făcut ca la ora aceea târzie să zăresc, prin perdeaua albă de tul, un cetățean cumsecade mâncând un mușchi de vită cu cartofi natur.

M-am oprit locului, am aruncat o privire spre friptură și mi-am pierdut, pur și simplu, cunoștința.

Leșinul meu nu se datora foamei. Sigur, nu mâncasem de-o zi întreagă, dar pe vremea aceea aveam o vigoare fără egal și mi se întâmplase adesea să stau nemâncat câte două zile, fără să fug de obligații, oricare ar fi fost ele.

Leșinasem de furie, de indignare și de umilință. Nu puteam admite că o ființă umană se poate afla într-o asemenea situație, și nici azi nu mi se pare tolerabil. Judec regimurile politice după cantitatea de hrană pe care o oferă fiecăruia, iar atunci când adaugă vreo clauză, atunci când pun condiții, îmi vine să le scuip: oamenii au dreptul să mănânce necondiționat.

Mi s-a pus un nod în gât de mânie, mi s-au încleștat pumnii, am văzut negru în fața ochilor și-am căzut lat pe trotuar.

Am rămas probabil așa ceva vreme, fiindcă, atunci când am deschis ochii, în jurul meu se strânsese lume buluc. Eram bine îmbrăcat, purtam chiar mănuși și, din fericire, nimeni n-a bănuit motivul slăbiciunii mele. Chemaseră deja ambulanța și eram foarte tentat să mă las pe mâna lor: eram sigur că la spital, într-un fel sau altul, se găsea o cale să-mi umplu burta. Dar n-am ales această metodă lesnicioasă. Am rostit câteva scuze, m-am sustras atenției publicului și m-am dus acasă. În mod cu totul neașteptat, nu îmi mai era foame. Impactul umilinței și al leșinului m-a făcut să-mi las stomacul undeva în plan secund. Am aprins lumina, mi-am luat stiloul și am început o nuvelă, intitulată „*Une petite femme*"[1], pe care *Gringoire* a publicat-o după câteva săptămâni.

Mi-am făcut și un examen de conștiință. Am descoperit că mă luam prea tare în serios și duceam lipsă atât de smerenie, cât și de umor. De asemenea, nu arătasem încredere în semenii mei și nu încercasem să cercetez îndeajuns posibilitățile naturii umane, care nu putea totuși fi complet văduvită de generozitate. Chiar a doua zi dimineață am făcut o experiență și pornirile mele optimiste s-au văzut pe deplin confirmate. Am început prin a împrumuta cinci franci de la feciorul de hotel, sub pretextul că mi-am pierdut portofelul. M-am dus apoi la cafeneaua Capoulade, și am comandat o cafea direct la tejghea, după care mi-am vârât mâna cu îndrăzneală în coșulețul cu croasanți. Am mâncat șapte. Am mai comandat o cafea. Apoi l-am privit grav în ochi pe chelner – bietul de el nici nu bănuia că, prin intermediul lui, întreaga omenire dădea un examen.

— Cât vă datorez?

— Câți croasanți?

— Unul.

Chelnerul a privit spre coșulețul aproape gol. Apoi s-a uitat spre mine. Apoi a dat din cap.

---

1. *O femeiușcă*. Data publicării: 24 mai 1935.

— Măi, să fie, a zis el. Cred că vă bateți joc de mine.

— Poate doi, îi răspund.

— Bine, gata, m-am lămurit, a zis chelnerul. Că n-oi fi fleț. Două cafele, un croasant, cu totul șaptezeci și cinci de centime.

Am ieșit de-acolo transfigurat. Inima-mi bătea în ritmul unei melodii: probabil cea a croasanților. Începând din ziua aceea, am devenit cel mai fidel client al cafenelei Capoulade. Uneori, bietul Jules – așa se chema acest mare francez – mai vocifera anemic, fără prea multă convingere.

— Nu poți și tu să halești în altă parte? Se prinde șefu' și mă bagi în rahat.

— Nu pot, i-am spus. Tu ești tăticul și mămica mea.

Uneori, se rătăcea în niște probleme de aritmetică, pe care le-ascultam cu gândul aiurea.

— Doi croasanți? Îndrăznești să te uiți în ochii mei și să-ndrugi așa ceva? Acu' trei minute erau nouă croasanți în coș.

Tratam problema cu răceală.

— Hoți sunt peste tot, îi spuneam.

— Fir-ai tu să fii! zicea Jules admirativ. Ai ceva sânge-n vine. Ce studiezi, mai precis?

— Dreptul. Îmi dau licența în drept.

— Să-ți fie de bine, ticălosule! făcea Jules.

Ne-am împrietenit. Când mi-a apărut cea de-a doua nuvelă în *Gringoire*, i-am dat un exemplar cu dedicație.

Estimez că între 1936 și 1937 am mâncat fără să plătesc la tejgheaua de la Capoulade circa o mie – o mie cinci sute de croasanți. Consideram asta un soi de bursă de studii acordată de stabilimentul cu pricina.

Croasanții mi-au rămas foarte dragi. Găsesc că forma lor, crusta lor crocantă, aroma lor caldă au ceva simpatic și prietenesc. Nu-i mai mistuiesc la fel de bine ca odinioară și relațiile noastre au devenit mai mult sau mai puțin platonice. Însă îmi place să-i știu acolo, în coșurile lor pe tejghea. Au făcut

pentru tinerimea studioasă mai mult decât a făcut a Treia Republică. Cum ar spune generalul de Gaulle, sunt niște buni francezi.

CAPITOLUL XXV

Cea de-a doua nuvelă din *Gringoire* a picat la țanc. Mama tocmai îmi scrisese o depeșă indignată, în care îmi vestea intenția de a-l da în vileag, cu bastonul în mână, pe un individ care trăsese la hotel și care pretindea că e autorul unei povestiri publicate de mine cu pseudonimul André Corthis. M-am îngrozit: André Corthis exista cu adevărat și chiar era autorul nuvelei respective. Era urgent să-i ofer mamei ceva care să-i schimbe gândurile. Publicarea nuvelei *Une petite femme* venea la momentul potrivit și surlele gloriei au răsunat din nou în piața Buffa. De data asta înțelesesem însă că nu se mai punea problema să trăiesc doar din scris, așa că m-am apucat să-mi găsesc de „lucru", un cuvânt pe care-l rosteam hotărât și cu o nuanță de mister.

Am fost, pe rând, ajutor de chelner la un restaurant din Montparnasse, comisionar pe tricicletă pentru casa „Lunch-Dîner-Repas-Fins", recepționer la un hotel de lux din Place de L'Étoile, figurant în filme, spălător de vase la Larue, la Ritz, și am ținut catastifele pentru hotelul Lapérouse. Am lucrat la Cirque d'Hiver[1], la clubul Mimi Pinson, am fost reprezentant de publicitate turistică pentru ziarul *Le Temps* și am realizat, pentru un reporter de la săptămânalul *Voilà*, o anchetă amănunțită privind decorurile, atmosfera și personalul a mai mult de o sută de bordeluri pariziene. *Voilà* n-a publicat niciodată ancheta și am aflat, oarecum indignat,

1. Circul de iarnă. Sală de spectacole situată în arondismentul XI din Paris. A fost construită în 1852 și a fost denumită, succesiv, „Circul Napoleon" și apoi „Circul național". Declarată monument istoric în 1975.

că trudisem, fără să știu, pentru un ghid secret destinat turiștilor din *Gai-Paree*[1]. Pe deasupra, nici n-am fost plătit, „ziaristul" cu pricina dispărând fără urmă. Am lipit etichete pe cutii și am fost, probabil, unul dintre puținii oameni care, chiar dacă nu a frecat cu adevărat pisoiul, măcar l-a pictat, operațiune deosebit de delicată, pe care o îndeplineam într-o fabricuță de jucării, unde petreceam câte trei ore pe zi, cu pensula în mână.

Dintre toate meseriile pe care le-am practicat atunci, de departe cea mai neplăcută a fost aceea de recepționer într-un mare hotel din Place de L'Étoile. Pe de-o parte am fost fără încetare tratat de sus de către șeful de la recepție, care-i disprețuia pe „intelectuali" – se știa că sunt student la drept –, pe de alta toți băieții în livrea erau pederaști. Mi-era silă de toți puștii ăștia de paisprezece ani care veneau să-ți ofere, fără perdea, serviciile cele mai clare. După așa ceva, vizitele prin bordeluri pentru *Voilà* au fost ca o gură de aer proaspăt.

Să nu-și închipuie cineva că-i ostracizez pe homosexuali. N-am nimic împotriva lor, după cum nu am nimic nici în favoarea lor. Nu o dată, pederaști care erau și personalități eminente m-au sfătuit discret să mă psihanalizez, ca să văd dacă nu cumva sunt recuperabil și ca să descopăr dacă dragostea mea pentru femei nu fusese pricinuită, în copilărie, de cine știe ce traumatism de care puteam fi vindecat. Sunt o fire meditativă, cam tristă, și înțeleg prea bine că în epoca noastră, după toate câte le-a îndurat, după lagărele de concentrare, după sclavia în miile ei de întruchipări, după bomba cu hidrogen, chiar nu există nici un motiv pentru care bărbatul să nu se lase... mă rog. După ce-am acceptat tot ce-am acceptat, în materie de lașitate și aservire, e greu de înțeles cu ce drept facem dintr-odată pe dezgustații și pe năzuroșii. Se cade să fim însă prevăzători. Prin urmare, mi se pare un lucru bun faptul că bărbații din epoca noastră își păstrează

1. Gai Paris (Parisul vesel) în pronunție ironic englezească.

măcar un mic locșor neatins din propria persoană, suficient cât să-și pună ceva deoparte pentru viitor, astfel încât să le mai rămână ceva de cedat.

Ocupația mea preferată a fost însă aceea de comisionar pe tricicletă. Imaginea mâncării mi s-a părut mereu atrăgătoare și nu-mi displăcea nici să străbat Parisul, cărând preparate gătite cu dichis. Oriunde mergeam, eram întâmpinat cu satisfacție și nerăbdare. Într-o zi, a trebuit să livrez o mică cină rafinată, caviar, șampanie, *foie-gras* – trai adevărat, ce mai încoace și-ncolo –, în piața Ternes. Era o garsonieră, aflată la etajul cinci. Am fost întâmpinat de un domn distins, cu părul cărunt, care avea probabil vârsta mea de azi. Purta o „haină de casă", cum i se zicea pe-atunci. Masa era pregătită pentru două persoane. Domnul, în persoana căruia am recunoscut un scriitor foarte celebru în acea epocă, și-a plimbat peste merinde o privire lehamisită. Am băgat brusc de seamă că părea foarte îngândurat.

— Tinere, mi-a zis, ține minte: toate femeile sunt niște curve. Iar eu ar fi trebuit s-o știu. Am scris șapte romane despre asta.

Privea cu silă caviarul, șampania și aspicul de pui. A oftat.

— Ai vreo iubită?

— Nu, i-am răspuns. Sunt la pământ cu banii.

A părut plăcut impresionat.

— Ești destul de tânăr, dar pari să te pricepi la femei.

— Am cunoscut și eu una sau două, i-am zis cu modestie.

— Curve? m-a întrebat el, cu speranță.

Mă uitam pofticios spre caviar. Nici aspicul de pui nu arăta prea rău.

— Nu-mi mai pomeniți. Mi-au scos peri albi.

A părut încântat.

— Te-au înșelat?

— Vai de mine și de mine! am făcut eu, cu un gest resemnat.

— Cu toate astea ești tânăr, băiat chipeș.

— Maestre, i-am spus, întorcându-mi cu greu privirile de la aspic. M-au înșelat, maestre, m-au înșelat rău de tot. Amândouă femeile pe care le-am iubit din tot sufletul m-au lăsat baltă și s-au dus după niște bărbați de cincizeci de ani – ce zic eu, cincizeci? Unul din ei era sărit de șaizeci...

— Nu se poate... a zis el, vizibil satisfăcut. Hai, povestește-mi. Ia loc! Să scăpăm odată de mâncarea asta afurisită. Cu cât mai repede, cu atât mai bine.

M-am năpustit pe caviar. Iar *foie-gras*-ul și aspicul de pui le-am dat gata dintr-o înghițitură. Când mănânc, nu mă joc. Nu zăbovesc pe detalii, nu dau ocoluri în jurul cratiței. Mă pun la masă și să te ții! Îndeobște, nu-mi place carnea de pui, mai mereu fadă, cu excepția cazurilor când e gătită cu ciuperci sau tarhon. Dar, până la urmă, se putea mânca! I-am istorisit cum două făpturi, tinere și frumoase, cu încheieturi subțiri, cu ochi răvășitori, mă părăsiseră pentru niște bărbați copți cu părul cărunt, dintre care unul era un scriitor destul de cunoscut.

— Fără îndoială, femeile preferă bărbații cu experiență, mi-a explicat gazda mea. Pentru ele, există ceva liniștitor în tovărășia unui bărbat care știe bine cum stau lucrurile și cum e cu viața, și care s-a descotorosit de anumite... hm! nerăbdări tinerești.

Am încuviințat grăbit. Ajunsesem la fursecuri. Gazda mi-a mai turnat un strop de șampanie.

— Trebuie să ai puțintică răbdare, tinere, mi-a zis el binevoitor. Cândva, o să te maturizezi și dumneata și atunci o să ai, în sfârșit, ceva de oferit femeilor – acel ceva pe care-l caută mai presus de orice –, autoritate, înțelepciune, un braț molcom și hotărât. Adică maturitate, ce să mai... Abia atunci vei știi să le iubești și vei fi la rândul tău iubit.

Mi-am mai turnat niște șampanie. N-avea rost să mai am rețineri. Toate gogoșile de profiterol se topiseră fără urmă. M-am ridicat. A luat o carte de-a lui din bibliotecă și mi-a oferit-o cu dedicație. Mi-a pus o mână pe umăr.

— Nu trebuie să pleci steagul, tinere, mi-a zis. Douăzeci de ani e-o vârstă dificilă. Dar nu durează mult. E un moment greu, care-o să treacă. Când te părăsește o prietenă pentru un bărbat în puterea vârstei, ia lucrurile așa cum sunt: ca pe o promisiune de viitor. Într-o bună zi, vei fi și dumneata un bărbat în toată firea.

„Nasol", m-am gândit atunci, întors pe dos.

Reacția mea e aceeași și azi, când, iată, s-a-ntâmplat, am ajuns la o vârstă.

Maestrul m-a însoțit până la ușă. Ne-am strâns îndelung mâinile, privindu-ne drept în ochi. Un subiect numai bun pentru un „Prix de Rome"[1]: Înțelepciunea și Experiența întinzând mâna Tinereții și Iluziilor ei.

Mi-am luat cartea la subraț. Nu era însă nevoie s-o citesc. Știam de pe-acum tot ce conține. Îmi venea să râd, să chiui și să sporovăiesc cu trecătorii. Șampania și cei douăzeci de ani ai mei îmi înaripau tricicleta. Toată lumea era a mea. Pedalam prin Parisul luminilor și al stelelor. Am început să fluier, mi-am luat mâinile de pe ghidon și am început să-mi rotesc brațele, trimițând bezele doamnelor singurele de prin mașini. Am trecut pe roșu la un stop și m-a oprit un sticlete, suflând indignat în fluier.

— Ce faci, măi? s-a răstit el la mine.

— Nimic, i-am răspuns eu hlizit. Viața e frumoasă!

— Hai, circulă! mi-a ordonat el, înduplecat de vorbele mele magice, ca un francez sadea cum era.

Eram tânăr, mai tânăr decât îmi închipuiam. Naivitatea mea era însă bătrână și scârbită. De fapt, eternă: o regăsesc în fiecare nouă generație, începând cu aceea a „șobolanilor"[2]

---

1. Bursă de studii pentru studenții de la arte din Franța, instituită în 1663, sub Ludovic XIV, și care îngăduia laureaților să se formeze în Italia.

2. Tinerii și artiștii francezi, după Eliberare, își dădeau întâlnire în bistrourile modeste din cartierul Saint-Germain, unde dansatorii erau numiți *rats des caves* (șobolanii din beciuri).

din Saint-Germain-des-Prés, până la generația *beat* californiană, pe care mi se întâmplă s-o mai frecventez, doar ca să mă distrez la vederea, în alte locuri și pe alte chipuri, a scălâmbăielilor mele de la douăzeci de ani.

CAPITOLUL XXVI

Întâlnisem în perioada aceea o suedeză adorabilă, din acelea cum și le imaginează orice țară, din clipa în care lumea a cadorisit Suedia oamenilor. Era veselă, drăguță, inteligentă și, mai ales, mai ales, avea o voce încântătoare – am fost mereu sensibil la vocile celor din jur. Nu am un simț dezvoltat al auzului și între mine și muzică s-a creat o neînțelegere tristă și resemnată. Sunt însă extrem de simțitor când vine vorba de glasurile femeiești. Nu știu de unde mi se trage. Poate că există ceva deosebit în urechile mele, un nerv care s-a pripășit anapoda: odată m-am dus chiar la un specialist să-mi cerceteze trompa lui Eustache, ca să vadă ce se-ntâmplă, dar n-a găsit nimic. Într-un cuvânt, Brigitte avea voce, eu aveam ureche, eram făcuți să ne înțelegem. Și chiar ne înțelegeam. Îi ascultam glasul și eram fericit. Credeam cu naivitate, în ciuda aerelor bătrânicioase și înțelepte pe care mi le dădeam, că nimic nu putea tulbura o potrivеală atât de perfectă. Ofeream un asemenea exemplu de fericire, încât vecinii noștri de hotel, studenți de toate culorile și de pe toate meridianele, se luminau atunci când ne întâlneau dimineața pe scări. Apoi am constatat că Brigitte era absentă. Se ducea adesea în vizită la o bătrână doamnă suedeză care locuia la Hôtel des Grands Hommes, în piața Panteonului. Rămânea până foarte târziu, uneori până la orele unu-două din noapte.

Brigitte se întorcea acasă foarte ostenită și uneori îmi mângâia obrazul, oftând abătută.

Mi s-a strecurat în suflet o îndoială tainică: simțeam că mi se ascunde ceva. La cât de timpurie îmi era perspicacitatea,

intram lesne la bănuieli: m-am întrebat prin urmare dacă nu cumva bătrâna doamnă suedeză se îmbolnăvise, dacă nu cumva trăgea încet să moară în camera de hotel. Dar dacă era chiar mama prietenei mele, venită la Paris ca să fie îngrijită de marii specialiști francezi? Brigitte avea un suflet foarte bun, mă adora și era genul de femeie care-și ascundea mâhnirea, doar ca să-mi ocrotească sensibilitatea și să nu-mi tulbure avântul literar. Într-o noapte, spre ora unu, închipuindu-mi-o pe biata Brigitte cum plânge la căpătâiul unei muribunde, n-am mai îndurat și m-am dus până în față la Hôtel des Grands Hommes. Ploua. Ușa hotelului era zăvorâtă. M-am adăpostit sub porticul Facultății de Drept și am pândit cu neliniște fațada imobilului. Dintr-odată, la etajul patru s-a luminat o fereastră și a apărut pe balcon Brigitte, despletită. Purta un halat bărbătesc și a rămas o clipă nemișcată, cu fața în ploaie. Am fost cam mirat. Nu înțelegeam deloc ce căuta acolo, într-un halat bărbătesc, cu părul desfăcut. Poate că fusese surprinsă de potop și bărbatul doamnei suedeze îi împrumutase halatul, cât timp i se uscau hainele. Deodată a apărut pe balcon un tânăr în pijama, care și-a proptit coatele lângă Brigitte. De data asta, chiar că am fost surprins. Nu știam că doamna suedeză avea un fiu. Și-atunci, pământul mi s-a căscat sub picioare, Facultatea de Drept mi s-a năruit în cap, iar infernul și groaza mi-au pustiit inima: tânărul a apucat-o pe Brigitte pe după mijloc și ultima mea speranță – anume că intrase pur și simplu la un vecin ca să-și încarce stiloul – s-a risipit dintr-odată. Pramatia a tras-o pe Brigitte lângă el și a sărutat-o pe buze. După care a luat-o după el înăuntru și lumina s-a micșorat discret, fără să se stingă cu totul: pe deasupra, criminalul mai și voia să vadă ce face. Am slobozit un urlet înfiorător și m-am năpustit spre intrarea hotelului ca să împiedic crima. Aveam patru etaje de urcat, dar puteam încă să ajung la vreme, dacă ticălosul nu era vreo brută intratabilă și dacă ar fi știut să se poarte. Din păcate, ușa hotelului era închisă și am fost nevoit să bat, să sun, să

zbier și să mă dau de ceasul morții, irosind astfel un timp cu atât mai prețios cu cât, acolo sus, rivalul meu nu părea să întâmpine aceleași greutăți. Culmea ghinionului, în toată panica mea, reperasem greșit fereastra, așa încât, atunci când portarul a sosit în sfârșit să-mi deschidă și am zburat ca un vultur din etaj în etaj, am încurcat ușile și, când aceea la care bătusem s-a deschis, m-am năpustit la beregata unui tânăr mititel, care s-a speriat așa tare că a fost cât pe ce să-mi cadă leșinat în brațe. Am înțeles dintr-o singură ochire că nu era genul de bărbat care să se-ntâlnească cu femei la el în cameră, ba chiar dimpotrivă. Și-a dat peste cap niște ochi care cereau îndurare, dar nu-l puteam ajuta, eram prea grăbit. M-am trezit deci pe scara întunecată, pierzând clipe prețioase în căutarea întrerupătorului. De-acum era sigur că voi ajunge prea târziu. Asasinul meu nu avea de urcat patru etaje, nici vreo ușă de scos de țâțâni, era la locul faptei și, în clipa de față, probabil că-și freca mâinile de încântare. Brusc, m-au lăsat puterile. M-a cuprins o descurajare fără margini. M-am așezat pe trepte și mi-am șters nădușeala și urmele de ploaie de pe frunte. Am auzit un lipăit slab și grațiosul efeb a venit să se-așeze lângă mine, luându-mi mâna într-ale lui. Nici măcar n-am avut tăria să mi-o smulg înapoi. S-a apucat să mă consoleze: după câte îmi aduc aminte, se oferea să fim prieteni. Mă bătea ușor pe mână, dându-mi asigurări că un bărbat ca mine își va găsi lesne sufletul geamăn pe care-l merita. L-am privit cu oarecare curiozitate: dar nu, nici vorbă, pentru mine, asta n-a fost nicicând o soluție. Femeile erau niște curve ordinare, dar numai pe ele le-aveam. Dețineau monopolul. M-a năpădit o uriașă milă de mine însumi. Nu doar că îndurasem cel mai cumplit afront, dar în toată lumea asta mare nu s-a găsit nimeni altcineva să mă aline și să mă țină de mână decât un homosexual. I-am aruncat o privire amenințătoare și am părăsit Hôtel des Grands Hommes și m-am dus acasă. M-am băgat în așternut, hotărât să mă înrolez chiar de a doua zi în Legiunea Străină.

Brigitte s-a întors pe la ora două noaptea, când începusem să intru la griji: poate pățise ceva? A râcâit timid la ușă iar eu i-am spus, limpede și apăsat, cu o singură vorbă, ce credeam despre ea. Preț de jumătate de ceas s-a străduit să mă înduplece prin ușa zăvorâtă. Apoi a urmat o tăcere prelungă. Înspăimântat de ideea că s-ar fi putut întoarce la Hôtel des Grands Hommes, am țâșnit din pat și i-am deschis. I-am tras câteva palme bine simțite – simțite de mine, vreau să spun: toată viața mi-a fost nespus de greu să lovesc o femeie. Probabil din lipsă de virilitate. După care i-am adresat întrebarea pe care și azi, în lumina unei experiențe de douăzeci de ani, o socotesc cea mai neroadă din întreaga mea carieră de campion:

— De ce-ai făcut asta?

Răspunsul lui Brigitte a fost cu adevărat splendid. Ba chiar mișcător. A dezvăluit, fără tăgadă, forța personalității mele. Și-a ridicat spre mine ochii albaștri, plini de lacrimi și, apoi, scuturându-și buclele blonde, și făcând un efort sincer și impresionant de a-mi lămuri totul, mi-a zis:

— Îți seamănă atât de mult!

Nici acum nu îmi revin. Nu murisem, locuiam împreună, îi aparțineam pe de-a-ntregul... ei bine nu, îi trebuia să bată seară de seară câte un kilometru prin ploaie ca să se vadă cu cineva, numai și numai pentru că semăna cu mine. Ori nu mă pricep eu, ori asta se cheamă să ai magnetism. M-am simțit mult mai bine. Am fost chiar nevoit să fac un efort ca să rămân modest și să nu mi-o iau în cap. Orice s-ar spune, aveam un lipici serios la femei.

De-atunci, am chibzuit îndelung la răspunsul pe care mi-l dăduse Brigitte, iar concluziile, complet nule și neavenite, la care am ajuns mi-au ușurat totuși mult relațiile cu femeile – dar și cu bărbații care îmi seamănă.

De-atunci n-am mai fost niciodată înșelat de o femeie – mă rog, vreau să spun că n-am mai stat niciodată să aștept în ploaie.

CAPITOLUL XXVII

Mă aflam acum în ultimul meu an de drept și, ceea ce era cel mai important, pe punctul să-mi închei instrucția militară, ale cărei secvențe de antrenament se desfășurau de două ori pe săptămână în sătucul La Vache Noire, de lângă Montrouge. Una dintre nuvelele mele fusese tradusă și publicată în America și suma fabuloasă de o sută cincizeci de franci cu care am fost răsplătit mi-a îngăduit să dau o raită până-n Suedia, în căutarea lui Brigitte, pe care am găsit-o căsătorită. M-am străduit să mă pun bine cu soțul ei, dar individul ăla era lipsit de inimă. În cele din urmă, cum devenisem o povară, Brigitte m-a exilat la maică-sa, pe o insuliță la nord de arhipelagul Stockholm, într-un peisaj de legendă suedeză și, acolo, rătăceam printre pini, în timp ce necredincioasa și bărbatu-său își continuau dezmierdările vinovate. Mama lui Brigitte, ca să mă potolească, mă silea să fac zilnic băi de-o oră în apa rece ca gheața a Mării Baltice și stătea acolo, neiertătoare, cu ceasul în mână, în timp ce toate mădularele mi se zgârceau, în timp ce trupul mă părăsea încet-încet, iar eu mă muiam acolo, vertical, posomorât și nefericit. Odată, când stăteam tolănit pe-o stâncă, așteptând ca soarele să binevoiască să-mi dezghețe sângele din vine, am zărit un avion cu zvastică străbătând cerul. A fost prima mea întâlnire cu inamicul.

Ascultasem doar într-o doară ce se petrecea în Europa. Așa încât, nu numai pentru că eram preocupat în exclusivitate de mine însumi, ci și, poate, pentru că fusesem crescut de o femeie și înconjurat de tandrețe feminină, nu mă dovedeam capabil să urăsc tenace și, prin urmare, îmi lipsea un element esențial ca să-l înțeleg pe Hitler. Iar tăcerea Franței în fața amenințărilor lui isterice, în loc să mă îngrijoreze, mi se părea semnul unei forțe calme, sigură pe ea însăși. Aveam încredere în armata franceză și în preaiubiții noștri conducători.

Cu mult înainte ca Statul Major francez s-o ridice la granițele noastre, mama ridicase împrejurul meu o linie Maginot făcută din certitudini pașnice și imagini idilice, pe care nici o îndoială sau neliniște nu le puteau zdruncina. Iată de ce, bunăoară, de-abia la liceu, la Nisa, am aflat pentru întâia oară de înfrângerea noastră în fața nemților, în 1870. Mama uitase să-mi pomenească de ea. Adaug că, deși am avut și momente fericite, mi-a fost întotdeauna foarte greu să împlinesc uluitorul efort de prostie de care se cuvine să fii în stare ca să crezi de-adevăratelea în război și să-i accepți eventualitatea. Știu să fiu tâmpit, când am chef, dar fără să mă ridic pe acele piscuri glorioase de unde masacrul ți se poate părea o soluție acceptabilă. Am considerat întotdeauna că moartea este un fenomen regretabil și că omorul este complet împotriva firii mele: mă văd obligat să mă forțez. Desigur, mi s-a întâmplat să omor oameni, ca să dau ascultare convenției unanime și sacre a momentului, dar am făcut-o mereu fără tragere de inimă, fără să fiu cu adevărat inspirat. Nici o cauză nu mi se pare îndeajuns de dreaptă, dacă inima nu-i de partea ei. Când e vorba să-mi ucid semenii, nu sunt suficient de poet. Nu știu să apăs pe accelerație, nu știu să intonez un imn de sfântă mânie, așa că ucid fără strălucire, prostește, pentru că trebuie musai.

Greșeala, cred, ține și de egocentrismul meu. Egocentrismul meu este, într-adevăr, atât de mare, încât mă recunosc îndată în toți cei care suferă și toate rănile lor îmi provoacă durere. Asta nu se limitează la oameni, se referă și la jivine sau chiar la plante. Incredibil de mulți indivizi pot asista la o coridă, pot să privească taurul rănit și însângerat fără să tresară. Nu și eu. Eu *sunt* taurul. Întotdeauna sufăr când sunt tăiați copaci, când e împușcat un elan, un elefant sau un iepure. În schimb, nu-mi prea pasă când mă gândesc la cum sunt tăiați puii de găină. Nu izbutesc să mă văd în chip de pui.

Ne aflam în ajunul Acordului de la München, se vorbea mult despre război, iar stilul mamei, din scrisorile care-mi

ajungeau în surghiunul meu sentimental de la Björkö, căpătase note stridente și pătrunzătoare. Într-una din depeșele astea, cu scris energic, cu litere aplecate înainte și care păreau că dau năvală asupra dușmanului, mă anunța pur și simplu că „Franța va învinge pentru că e Franța" și, încă și azi, găsesc că niciodată n-a fost mai clar prezisă înfrângerea noastră din '40, și nici mai bine exprimată lipsa noastră de preparative.

Am încercat adesea să găsesc drumul printre cauzele și manifestările iubirii uimitoare a unei bătrâne rusoaice pentru țara mea. N-am reușit nicicând să aflu o explicație cu adevărat valabilă. Cu siguranță, mama fusese marcată de ideile, valorile și opiniile burgheze care circulau pe la 1900, într-o vreme când Franța era „tot ce putea fi mai bun". Poate va fi fost, la origine, și vreun traumatism de tinerețe, suferit în timpul celor două călătorii la Paris, și de care eu, care am avut toată viața o mare înțelegere pentru Suedia, aș fi ultimul în stare să se mire. Am avut mereu pornirea să caut, îndărătul marilor cauze, un oarece elan intim, și să pândesc, în mijlocul unor simfonii tumultoase, sunetul subțire al unui flaut duios care se ițește brusc. Mai rămâne, până la urmă, și explicația cea mai simplă și mai verosimilă, aceea că mama iubea Franța fără nici un motiv, așa cum se întâmplă de fiecare dată când iubești cu adevărat. Oricum, se poate imagina ce reprezenta într-un asemenea univers psihologic tresa de sub-locotenent de aviație ce avea să-mi împodobească epoleții. Nu eram angajat activ. Îmi luasem, cu multe cazne, licența în drept, dar, în schimb, am fost admis la Școala de ofițeri, pe locul al patrulea din toată zona Parisului.

Patriotismul mamei, exacerbat de iminența succesului meu militar, a căpătat atunci o întorsătură neașteptată.

În această epocă se situează, într-adevăr, întâmplarea cu atentatul meu ratat împotriva lui Hitler.

Ziarele nu l-au pomenit. N-am salvat nici Franța și nici lumea, irosind astfel o ocazie care n-avea să se mai ivească, poate, niciodată.

Povestea s-a petrecut în 1939, la întoarcerea mea din Suedia.

După ce pierdusem orice speranță să-mi recapăt dreptul ce mi se cuvenea, decepționat și scârbit de soțul lui Brigitte, care nu știa să se poarte, uluit să văd că altcineva era preferat în locul meu, în ciuda tuturor promisiunilor mamei, și hotărât să nu mai mișc niciodată, dar niciodată un deget pentru vreo femeie, m-am întors la Nisa ca să-mi ling rănile și să-mi petrec acasă ultimele săptămâni înainte de încorporarea în Forțele Aeriene.

Am luat un taxi de la gară și, la colțul bulevardului Gambetta cu strada Dante, am putut vedea din depărtare, în grădinița din fața hotelului, o siluetă care m-a făcut să zâmbesc, ca întotdeauna, cu tandrețe și ironie.

Mama m-a întâmpinat, totuși, într-un fel tare ciudat. Mă așteptam desigur, la niște lacrimi sănătoase, la îmbrățișări nesfârșite, la fornăieli de emoție și, deopotrivă, de satisfacție. Dar nu la hohotele acelea de plâns, la privirile disperate care sugerau despărțirea – a zăbovit ceva vreme bocind și tremurându-mi în brațe, îndepărtându-se doar puțin, din când în când, ca să-mi vadă mai bine chipul, apoi aruncându-se din nou spre mine, și mai înfocată. Am fost cuprins de îngrijorare, m-am interesat cu neliniște de starea ei de sănătate, dar nimic, părea să se simtă bine-mersi, afacerile mergeau strună – da, totul era în regulă – și deodată iar, alte șiroaie de lacrimi și hohote înăbușite. În cele din urmă, a reușit să se liniștească și, adoptând un aer misterios, m-a luat de mână și m-a dus în restaurantul pustiu; ne-am așezat la masa noastră obișnuită, într-un colț, și-acolo m-a înștiințat fără zăbavă despre proiectul pe care-l croise pentru mine. Era foarte simplu: trebuia să mă duc la Berlin și să salvez Franța, eventual și lumea, asasinându-l pe Hitler. Prevăzuse totul, inclusiv salvarea mea de ultimă clipă, fiindcă, presupunând că aș fi fost prins – mă cunoștea însă îndeajuns de bine ca să știe că eram în stare să-l ucid pe Hitler fără să fiu capturat –,

presupunând deci că aș fi fost prins, era dincolo de orice îndoială că marile puteri, Franța, Anglia, Statele Unite, aveau să dea un ultimatum prin care să-mi ceară eliberarea.

Mărturisesc că am șovăit o clipă. Mă luptasem pe mai multe fronturi, făcusem zece meserii diferite și adesea neplăcute, și oferisem cu dărnicie, pe hârtie și în viață, tot ce aveam mai bun în mine. Ideea de a mă repezi la Berlin, într-un vagon de clasa a III-a, bineînțeles, ca să-l omor pe Hitler în plină caniculă, cu toată enervarea, oboseala și pregătirile de rigoare, nu-mi surâdea deloc. Aveam chef să rămân puțin pe țărmul Mediteranei – întotdeauna am îndurat cu greu despărțirile noastre. Aș fi preferat, de departe, să-l omor pe Führer în octombrie, când se reluau cursurile. Îmi închipuiam, fără tragere de inimă, noaptea de nesomn petrecută pe bancheta tare din compartiment, în vagoanele ticsite, ca să nu mai vorbesc de orele de plictis pe care ar fi trebuit să le petrec căscând pe străzile Berlinului, așteptând ca Hitler să binevoiască să se arate. Pe scurt, cam duceam lipsă de entuziasm. Dar, până la urmă, nu se punea problema să dau bir cu fugiții. Am început, prin urmare, pregătirile. Trăgeam bine cu pistolul și, în ciuda unei oarecare lipse de exercițiu, antrenamentul pe care-l făcusem la gimnaziul locotenentului Sverdlovski încă îmi mai îngăduia să strălucesc la tarabele de tir de prin bâlciuri. Am coborât în pivniță, mi-am luat revolverul, pe care-l lăsasem în geamantanul familiei, și m-am dus să rezolv problema biletului de tren. Mi-am mai venit oleacă în fire când am aflat din ziare că Hitler se afla la Berchtesgaden, fiindcă preferam să respir aerul pădurilor bavareze decât pe acela al unui oraș în plin zăduf de iulie. De asemenea, mi-am pus ordine în manuscrise: în ciuda optimismului mamei, nu aveam deloc siguranța că voi scăpa cu viață. Am isprăvit câteva scrisori, mi-am gresat pistolul Parabellum și am împrumutat o haină de la un prieten mai solid decât mine, ca să-mi pot ascunde mai comod arma. Eram destul de țâfnos și de prost dispus, cu atât mai mult cu cât

în vara aceea se lăsase o vipie cumplită, cu cât Mediterana, după luni întregi de despărțire, nu mi se arătase nicicând mai ispititoare, iar plaja de la Grande Bleue fusese năpădită de suedeze istețe și cultivate. În tot acest timp, mama nu s-a dezlipit de mine. Privirea ei plină de mândrie și de admirație mă urmărea pretutindeni. Am luat biletul de tren și am fost destul de uimit să constat că, în Germania, căile ferate îmi făceau o reducere de treizeci la sută – ofereau condiții speciale pentru vacanțe. În ultimele patruzeci și opt de ore dinaintea plecării, mi-am drămuit cu prudență consumul de castraveți murați, ca să evit orice fel de încurcături intestinale, care riscau să fie cât se poate de greșit interpretate de mama. În sfârșit, în ajun de ziua cea mare, m-am scăldat pentru ultima oară la Grande Bleue și mi-am contemplat cu emoție ultima suedeză. Întorcându-mă de la plajă, am găsit-o pe marea mea artistă dramatică prăbușită într-un fotoliu din salon. De cum m-a văzut, buzele i s-au strâmbat copilărește, și-a împreunat mâinile și, înainte să apuc să schițez vreun gest, a căzut în genunchi, cu fața șiroind de lacrimi:

— Te implor, n-o face! Renunță la planul tău eroic! De dragul mamei tale – n-au dreptul să ceară așa ceva unui copil singur la părinți! M-am căznit atât să te cresc, să fac bărbat din tine și-acum... Doamne apără și păzește!

Îi ieșiseră ochii din cap de spaimă, față îi era răvășită, mâinile împreunate rugător.

Nu mă mira. Eram de mult „vaccinat". O știam de-o groază de vreme și o înțelegeam pe de-a-ntregul. Am luat-o de mână.

— Păi, mi-am luat deja bilet, i-am zis.

Un aer de hotărâre nestrămutată i-a șters de pe chip orice urmă de teamă și de disperare.

— O să-ți dea banii înapoi! a tunat ea, înșfăcându-și bastonul.

Nu mă îndoiam o clipă de asta.

Și uite-așa nu l-am mai ucis pe Hitler. Dar, după cum vedeți, a fost cât pe ce.

CAPITOLUL XXVIII

Doar câteva săptămâni o mai despărțeau acum pe mama de tresa de sublocotenent și se poate lesne imagina cu câtă nerăbdare ne așteptam amândoi chemarea sub drapel. Ne grăbeam: diabetul ei se agrava și, în ciuda diferitelor regimuri alimentare pe care le încercau medicii, nivelul de zahăr din sânge îi creștea uneori în mod periculos. A făcut un nou șoc insulinic tocmai în mijlocul pieții Buffa și nu și-a recăpătat cunoștința pe tejgheaua cu legume a dlui Pantaleoni decât datorită repeziciunii cu care acesta i-a turnat apă îndulcită în gură. Cursa mea contra cronometru începea să capete un caracter disperat, iar literatura mea s-a resimțit de pe urma acestui fapt. În dorința de a da o lovitură de maestru care să lase lumea cu gura căscată de admirație, îmi ridicam vocea peste puterile mele; țintind măreția, mă împotmoleam în scrâșnete și excese, ridicându-mă pe vârfuri ca să-mi dezvălui statura, nu-mi puneam în lumină decât ifosele; hotărât să frizez geniul, nu izbuteam decât să mă arăt lipsit de talent. E anevoios, atunci când ai cuțitul la gât, să cânți cum trebuie. Roger Martin du Gard, invitat, în timpul războiului, să-și dea cu părerea despre un manuscris de-al meu, pe vremea când se credea c-am murit, m-a tratat, pe bună dreptate, de „oaie capie". Mama ghicea, desigur, natura angoasată a luptei mele și făcea tot ce-i stătea în putință ca să mă ajute. În timp ce-mi cizelam frazele, ea se lupta cu personalul, cu agențiile, cu ghizii, îi înfrunta pe clienții dificili; în timp ce-mi sileam inspirația să se manifeste prin câte-un subiect de amețitoare profunzime și originalitate, ea veghea cu gelozie ca nimic să nu-mi tulbure avântul creator. Scriu aceste rânduri

fără rușine ori remușcări, fără pic de ură față de mine însumi: nu făceam decât să mă plec în fața visului ei, în fața a ceea ce reprezenta unica ei rațiune de a fi și de a lupta. Își dorea să fie o mare artistă, iar eu o ajutam pe cât puteam. În graba mea de-a o liniști și de a-i dovedi ce valoare am, dar, poate, mai ales, de a mă linști pe mine și de a fugi de teroarea care mă invada, coboram uneori la bucătărie, unde nimeream în general numai bine ca să curm câte-o ceartă violentă cu bucătarul-șef, și începeam pe loc câte-o ședință de lectură a unui pasaj cald încă și care mi se părea deosebit de bine adus din condei. Furia i se topea cât ai vedea cu ochii, îl poftea pe bucătar să tacă și să fie atent, și mă asculta cu vie satisfacție. Coapsele îi erau ciuruite de injecții. De două ori pe zi, se așeza într-un colț, cu țigara în gură, picior peste picior, apuca seringa cu insulină și-și înfigea acul, continuând să împartă indicații personalului. Supraveghea, cu neștirbită energie, bunul mers al afacerii, neîngăduind delăsarea și străduindu-se să învețe engleza, ca să fie în stare să se descurce mai bine cu poftele, fobiile, fanteziile și mofturile clientelei de peste Canalul Mânecii. Eforturile pe care le făcea ca să fie amabilă, zâmbitoare și mereu de acord cu turiștii de toate categoriile se băteau cap în cap cu firea ei deschisă și impulsivă, agravându-i și mai mult starea de nervozitate. Fuma trei pachete de Gauloise pe zi. E-adevărat că nu termina niciodată țigara, pentru că, de-abia începută, o și strivea, aprinzându-și imediat alta. Decupase dintr-o revistă fotografia unei parade militare și o arăta clienților, dar mai cu seamă clientelor, ca să admire frumoasa uniformă pe care aveam s-o port peste câteva luni. Obțineam anevoie permisiunea s-o ajut la restaurant, să servesc la masă, să duc dimineața în camere micul dejun, așa cum făceam pe vremuri: considera că asemenea activități erau nepotrivite cu rangul meu de ofițer. Adesea, punea ea însăși mâna să care valiza câte unui client și încerca să mă dea la o parte, atunci când voiam s-o ajut. Cu toate astea, era limpede, dacă te luai după o anume

voioșie care-i apărea acum pe chip, după zâmbetul aproape biruitor cu care mă privea din când în când, că avea sentimentul că e aproape de liman și că nu-și putea închipui o zi mai frumoasă decât aceea când aveam să mă întorc la hotelul-pensiune Mermonts, îmbrăcat în uniforma mea impunătoare.

Am fost încorporat la Salon-de-Provence, în data de 4 noiembrie 1938. Mă suisem în trenul cu recruți, pe care îi însoțiseră la gară o grămadă de rude și de prieteni; între ei, doar mama era echipată cu un steag tricolor, pe care-l vântura întruna, strigând din când în când „Trăiască Franța!", ceea ce-mi atrăgea priviri ostile sau bășcălioase. „Clasa" care fusese înrolată strălucea prin lipsa ei de entuziasm și prin profunda convingere – pe care evenimentele din '40 aveau s-o justifice pe de-a-ntregul – că era silită să ia parte la un „film cu proști". Îmi amintesc de un tânăr recrut, care, scos din sărite de manifestările patriotarde și exaltate ale mamei, atât de potrivnice bunelor tradiții antimilitariste ale momentului, a bombănit:

— Asta se vede că nu-i franțuzoaică.

Fiind eu însumi depășit și enervat peste măsură de exuberanța fără perdea a bătrânei doamne cu tricolor, am fost foarte încântat să mă folosesc de acest comentariu ca să mă descarc un pic, și i-am tras tipului de vizavi un foarte frumos cap în gură. Încăierarea a devenit generală, strigăte precum „fascist", „trădător", „jos armata" țâșnind din toate părțile, în timp ce trenul s-a urnit, în timp ce drapelul a fluturat disperat pe peron, iar eu abia de-am avut timp să scot capul pe ușa vagonului și să fac un semn cu mâna, ca apoi să mă amestec în învălmășeala providențială care-mi îngăduia să scap de momentul despărțirii.

Tinerii care trecuseră prin Școala de Ofițeri urmau să fie trimiși la Școala de Aviație de la Avord, imediat după încorporare. Pe mine m-au ținut la Salon-en-Provence aproape șase săptămâni. Tuturor întrebărilor mele, ofițerii și subofițerii le răspundeau ridicând din umeri: nu existau instrucțiuni

privitoare la persoana mea. Am făcut cerere după cerere, pe cale ierarhică, toate începând cu „Am onoarea să vă solicit înalta bunăvoință...", după cum fusesem învățat. Nimic. În cele din urmă, un locotenent deosebit de corect, Barbier, s-a interesat de cazul meu și s-a alăturat protestelor mele. Am fost îndreptat spre școala din Avord, unde am ajuns cu o lună de întârziere la un curs cu o durată totală de trei luni și jumătate. Nu m-am lăsat descurajat de handicapul pe care-l aveam de recuperat. Ajunsesem acolo, în sfârșit. M-am pus pe studiu cu o îndârjire de care nu mă credeam în stare și, cu excepția câtorva dificultăți întâmpinate la folosirea compasului, i-am prins din urmă pe colegii mei, fără să strălucesc în mod deosebit la alte materii în afară de exercițiul aerian propriu-zis și de comandamentul operațiunilor pe teren, unde am descoperit pe neașteptate că am aceeași autoritate în gesturi și voce ca mama. Eram fericit. Iubeam avioanele, mai cu seamă avioanele acelor timpuri revolute, care se bizuiau încă pe om, care aveau nevoie de el și care nu căpătaseră aerul impersonal din zilele noastre, când se poate deduce că avionul fără pilot nu mai e decât o chestiune de timp. Îmi plăceau orele nesfârșite pe care le petreceam pe teren, îmbrăcați în combinezoanele de piele în care ne dădeam de ceasul morții ca să începem – tăvălindu-ne prin noroaiele de la Avord, încinși în piele, cu căști, mănuși și ochelari pe frunte, ne cățăram în carlingele mândrelor Potez-25, cu aerul lor de gloabe de povară și mirosul lor plăcut de ulei, căruia i-am păstrat până azi o amintire plină de nostalgie. Imaginați-l pe elevul-ofițer pe jumătate aplecat peste carlinga deschisă a unei rable zburând cu o sută douăzeci la oră, sau ghidându-l cu mâna, din botul avionului unde stă în picioare, pe pilotul unui biplan Léo 20, ale cărui aripi lungi și negre se zbat în aer cu întreaga grație a unei gărgărițe bătrâne, și veți pricepe că, la un an înainte de Messerschmitt-110 și la optsprezece luni până la Bătălia Angliei, brevetul de

observator în aviație ne pregătea energic și eficient pentru războiul din 1914; iar rezultatele sunt cunoscute.

Vremea a trecut repede cu distracții de felul ăsta și am ajuns în sfârșit aproape de ziua cea mare a „amfiteatrului garnizoanei", când aveau să ne fie comunicate locurile obținute în clasament și repartiția.

Croitorul militar luase la rând dormitoarele, iar uniformele erau gata. Ca să-mi acopere cheltuielile pentru echipament, mama îmi trimisese cinci sute de franci, împrumutați în piața Buffa, de la dl Pantaleoni. Marea mea problemă rămăsese cascheta. Caschetele puteau fi comandate cu două feluri de cozoroace: scurte sau lungi. Nu mă puteam hotărî. Cozorocul lung îmi dădea un aer mai dur, chestie la mare căutare, dar cozorocul scurt îmi venea mai bine. Până la urmă am ales aerul de dur. După mii de încercări ratate, mi-am tras și mustăcioară, foarte la modă atunci printre aviatori, și, cu aripioarele aurite în piept – mă rog, puteai găsi și ceva mai de soi ca mine, nu zic ba, dar nici eu nu eram de colo, nici pe departe.

Reuniunea din amfiteatru s-a ținut într-o atmosferă de anticipare voioasă. Numele garnizoanelor disponibile erau trecute pe tablă – Paris, Marrakech, Meknès, Maison-Blanche[1], Biskra... Fiecare putea alege potrivit locului său din clasament. Fruntașii optau îndeobște pentru Maroc. Îmi doream fierbinte să am ocazia să prind un loc în Sud, ca să pot astfel să mă duc la Nisa cât mai des cu putință și să mă afișez, cu mama la braț, pe Promenade des Anglais și în Piața Buffa. Baza aeriană din Fayence îmi părea că se potrivește cel mai bine cu planurile mele și, pe măsură ce elevii se ridicau să-și exprime preferințele, pândeam tabla din ce în ce mai neliniștit.

Trăgeam nădejde să fiu cât mai în față pe listă și-l ascultam cu încredere pe căpitan cum ne strigă pe nume.

---

1. Aeroportul din Alger, construit în 1924, unul dintre cele mai importante obiective ale operațiunilor Forțelor Aliate.

Zece nume, cincizeci de nume, șaptezeci și cinci de nume... Hotărât lucru, Fayence părea să-mi scape printre degete.

Cu toții, eram două sute nouăzeci de elevi.

Fayence a fost înhățată de al optzecilea clasat. Așteptam. O sută douăzeci de nume, o sută cincizeci de nume, două sute de nume... Degeaba. Bazele aeriene mocirloase și sumbre din Nord se apropiau de mine cu o viteză înspăimântătoare.

Nu era cine știe ce, dar, în ultimă instanță, nu mă simțeam obligat să-i mărturisesc mamei pe ce loc absolvisem.

Două sute cincizeci, două sute șaizeci de nume... Un presentiment cumplit mi-a înghețat deodată sângele în vine. Simt și acum pe tâmple picătura de sudoare rece care începea să se scurgă... Nu, nu e o amintire: tocmai mi-am șters-o cu palma, după douăzeci de ani. Probabil un fel de reflex al lui Pavlov. Nu mă pot gândi nici azi la acel moment de groază fără să mi se ivească un strop de nădușeală pe tâmplă.

Din cei aproape trei sute de elevi-observatori, am fost singurul care nu a primit gradul de ofițer.

Nici măcar sergent n-am fost făcut, ori măcar caporal-șef; împotriva tuturor uzanțelor și literei regulamentului, am primit gradul de caporal. În orele care au urmat reuniunii din amfiteatru, m-am zbătut într-un soi de coșmar, de pâclă scârboasă. Stăteam în picioare la ieșire, înconjurat de colegii amuțiți și consternați. Îmi adunam toată vlaga doar ca să stau în capul oaselor, doar ca să încerc să-mi păstrez un chip omenesc, să nu mă prăbușesc. Ba chiar cred că zâmbeam.

De obicei, o asemenea schimbare de macaz a comandamentului față de un elev titular al brevetului de Pregătire militară superioară și care terminase stagiul nu apărea decât pentru motive disciplinare. Doi elevi-piloți fuseseră „înfrânați" din acest motiv. Nu putea fi însă și cazul meu: nu mi se făcuse niciodată nici cea mai măruntă observație. Lipsisem la începutul stagiului, dar independent de voința mea și, de altfel, comandantul meu de brigadă, locotenentul Jacquard,

un tânăr absolvent de Saint-Cyr[1] sever și onest, îmi spusese, iar mai târziu îmi confirmase în scris, că notele mele, în ciuda întârzierii cu care autoritățile mă trimiseseră la Avord, îndreptățeau pe deplin ridicarea la gradul de ofițer. Ce se-ntâmplase? De ce mă ținuseră șase săptămâni la Salon-de-Provence, în dispreț față de regulament?

Stăteam așa, cu un nod în gât, complet dezorientat, în fața Sfinxului cu un chip, de data asta, pur și simplu uman, încercând să înțeleg, să-mi imaginez, să interpretez, în timp ce colegii, tăcuți sau indignați, se grăbeau să-mi strângă mâna. Zâmbeam, rămânând fidel personajului meu. Însă îmi venea să mor. Vedeam aievea fața mamei, o zăream coborând pe peronul gării din Nisa, fluturând cu mândrie drapelul tricolor.

La ora trei după-amiaza, în timp ce stăteam întins pe saltea, cu ochii țintă în tavan, a venit să mă caute caporalul-șef Piaille (Piaye? Paille?). Nu-l cunoșteam. Nu-l văzusem niciodată înainte. Nu făcea parte din personalul navigant, era scârța-scârța pe hârtie la vreun birou. S-a proptit în fața patului, cu mâinile în buzunare. Purta o haină de piele. „Nu-i cinstit, m-am gândit eu cu asprime, doar personalul navigant are dreptul la haine de piele."

— Vrei să știi de ce te-au picat?

L-am privit.

— Pentru că ești naturalizat. Naturalizarea e prea recentă. Trei ani e cam puțin. De altfel, teoretic, ar trebui să ai părinți francezi sau să fi fost naturalizat de cel puțin zece ani ca să poți deveni personal navigant. Nu se aplică însă niciodată.

Nu-mi amintesc ce i-am răspuns. Cred că „Sunt francez" sau ceva pe-acolo, pentru că mi-a zis dintr-odată, compătimitor:

---

1. Cea mai faimoasă școală militară de învățământ superior din Franța, fondată în 1802, de Napoleon Bonaparte.

— În primul rând ești un tâmpit.

Dar nu a plecat. Părea furios și revoltat. Poate că era un tip de felul meu, care nu înghițea nedreptatea, oricare-ar fi fost ea.

— Mulțumesc, i-am spus.

— Te-au ținut o lună la Salon, pentru că te anchetau. Apoi au discutat dacă aveau să te lase să devii personal navigant sau să te trimită la infanterie. Până la urmă, cei de la Ministerul Forțelor Aeriene și-au dat acordul, dar cei de-aici au fost împotrivă. Ți-au tras-o la nota de suflet.

„Nota de suflet" era nota hotărâtoare, fără lămuriri, lipsită de legătură cu examenele, care ți se dădea la școală, după cum le cădeai cu tronc, și nu putea fi contestată.

— Nici să protestezi nu poți, asta-i treaba.

Am rămas întins pe spate. El a mai stat o vreme. Era un tip care nu prea știa să-și arate simpatia.

— Nu-ți face gânduri negre, mi-a zis.

După care a adăugat:

— Îi răzbim noi!

Era prima oară când auzeam această expresie adresată de un soldat francez armatei franceze: până acum o credeam strict rezervată nemților. În ceea ce mă privește, nu simțeam nici dușmănie, nici furie, doar nevoia să vărs și, ca să-mi țin în frâu greața, încercam să mă gândesc la Mediterana și la fetele ei frumoase, închideam ochii și mă adăposteam în brațele lor, acolo unde nimic nu putea să mă rănească și unde nimic nu-mi era refuzat. De jur împrejurul meu, dormitorul părea pustiu și totuși nu eram singur. Zeii-maimuță din copilărie, din brațele cărora mamei îi fusese atât de greu să mă smulgă și pe care era convinsă că-i lăsasem în urma noastră, în Polonia și în Rusia, se semețiseră brusc deasupra mea pe acest pământ francez care credeam că le este interzis, iar acum, aici, în țara rațiunii, auzeam cum li se înalță râsul stupid. Nu mi-era deloc greu să văd, în ticăloșia pe care-o îndurasem, mâna lui Totoche, zeul prostiei, cel care avea

să-l facă pe Hitler stăpânul Europei și care avea să deschidă porțile țării în fața tancurilor germane, după ce izbutise să convingă statul nostru major că teoriile militare ale unui oarecare colonel de Gaulle erau apă de ploaie. Dar îl recunoșteam mai ales pe Filoche, zeul mic-burghez al mediocrității, al disprețului și al prejudecăților, iar ceea ce-mi frângea inima era că se îmbrăcase, special pentru această ocazie, cu uniforma și cascheta cu galoane ale Forțelor Aeriene. Ca de fiecare dată, asta se-ntâmpla pentru că nu reușeam să văd oamenii ca pe niște dușmani. Într-un mod nedeslușit și inexplicabil, mă simțeam aliatul și apărătorul celor care mă loviseră pe la spate. Înțelegeam perfect condițiile sociale, politice și istorice care-mi pricinuiseră umilința și, chiar dacă eram hotărât să lupt împotriva tuturor aceste otrăvuri, ochii mei năzuiau către o victorie mult mai înaltă. Nu știu dacă nu cumva doarme în mine o forță primitivă, păgână, fiindcă, la cea mai mică provocare, mă întorc mereu spre exterior, cu pumnii încleștați; fac tot ce-mi stă în putință să-mi împlinesc menirea în străvechea noastră rebeliune; văd viața ca pe o mare ștafetă, unde, fiecare din noi, înainte să cadă, trebuie să ducă mai departe provocarea de a fi om; nu văd nici un scop anume în limitările noastre biologice, intelectuale, fizice; speranța mea este aproape nelimitată; sunt atât de încrezător în rezultatul luptei, încât sângele speciei prinde uneori să cânte în mine, iar vuietul fratelui meu, Oceanul, pare să se nască din propriile mele vene; mă cuprinde atunci o asemenea voioșie, beție a speranței și credință în izbândă, încât, pe un pământ presărat totuși de scuturi și de săbii sfărâmate, mă simt încă în zorii celei dintâi lupte. Asta mi se trage cu siguranță de la un soi de candoare elementară, primară, dar irezistibilă, pe care probabil am moștenit-o de la mama; deși sunt perfect conștient de ea, deși mă înfurie, n-am ce să-i fac, mi se pune de-a curmezișul mai ales când e vorba să disper. Nu izbutesc niciodată și mă văd silit să mă prefac. În sufletul meu rămâne mereu o scânteie de încredere

și de optimism atavic și, pentru ca ea se preschimbe-n vâlvătaie, e de ajuns ca întunericul dimprejurul meu să devină mai adânc. Chiar dacă niște oameni se dovedesc proști ca noaptea, chiar dacă în uniforma de ofițer francez se pot cuibări meschinăria și nerozia, chiar dacă niște mâini umane, de francezi, germani, ruși, americani se arată brusc incredibil de murdare, cred că nedreptatea vine din altă parte, iar oamenii mi se par mai degrabă victimele acestei nedreptăți decât uneltele ei. În momentul cel mai încins al încleștării politice sau militare, nu încetez să visez la un posibil front comun cu adversarul. Egocentrismul mă face complet nepotrivit pentru luptele fratricide și nu-mi dau seama ce victorie aș putea smulge celor cu care, la urma urmei, împart aceeași soartă. Tot așa, nu pot fi pe de-a-ntregul un animal politic, fiindcă mă recunosc necontenit în toți dușmanii mei. Și asta e un beteșug serios.

Stăteam așa, lungit, întins cât toată tinerețea mea, zâmbitor, și-mi amintesc că trupul mi-a fost smuls în sus de o nevoie fizică impetuoasă și că, preț de un ceas și mai bine, m-am luptat cu chemarea sălbatică și primitivă a sângelui.

Pe fercheșii căpitani, cu lovitura lor de pumnal pe la spate, i-am revăzut cinci ani mai târziu, și erau tot căpitani, doar că mai puțin arătoși. Nici un capăt de panglică nu le decora pieptul; l-au privit cu o față cam uimită pe acel alt căpitan care-i primea la el în birou. Pe vremea aceea eram Luptător pentru Eliberare, Cavaler al Legiunii de Onoare, primisem Crucea de Război și nu ascundeam nimic din toate astea: roșesc mai degrabă de furie, decât de modestie. Am vorbit câteva clipe cu ei, depănând amintiri legate de Avord – amintiri nevinovate. Nu simțeam pic de dușmănie la adresa lor. Pentru mine, erau de mult morți și îngropați.

O altă urmare destul de neașteptată a eșecului meu a fost faptul că, din acel moment, m-am simțit cu adevărat francez, de parcă, printr-o atingere pe creștet cu nuielușa fermecată, aș fi fost cu adevărat asimilat.

În sfârșit, mi-am dat seama că francezii nu erau cine știe ce rasă, că nu-mi erau superiori, că aveau printre ei și tâmpiți și caraghioși – într-un cuvânt, că eram, fără îndoială, frați.

În sfârșit, am înțeles că Franța avea mii de chipuri, frumoase și strâmbe, distinse și respingătoare, și că trebuia să-l aleg pe cel care mi se potrivea cel mai bine. M-am străduit, fără să izbutesc pe deplin, să devin un animal politic. Am optat pentru o anume parte a baricadei, am ales cui să dau ascultare, nu m-am mai lăsat orbit de drapel, ci am încercat să văd mai bine fața celui care-l flutura.

Mai rămânea mama.

Nu-mi venea să-i anunț nereușita. Deși îmi tot repetam că e obișnuită să-și ia scatoalce, încercam totuși să-i dau lovitura cât mai blând. Înainte să plecăm la garnizoanele noastre, aveam opt zile de concediu, așa că m-am suit în tren, dar fără să fi luat vreo decizie. Când am ajuns la Marsilia, mi-a venit să cobor, să dezertez, să mă angajez pe o navă comercială, în Legiunea Străină, să dispar pe vecie. Gândul la fața ostenită și brăzdată de riduri, ridicând spre mine niște ochi măriți de consternare și incapabili să înțeleagă, era mai mult decât puteam îndura. Mi-a venit să vărs și abia de-am putut să mă târăsc până la toaletă. Tot drumul între Marsilia și Cannes n-am făcut altceva decât să dau la boboci. Cu doar zece minute înainte de intrarea în gara din Nisa, am avut brusc o idee inspirată. Trebuia să salvez cu orice preț, în mintea mamei, imaginea Franței ca „patrie a dreptății și a tuturor frumuseților". Eram hotărât să fac asta, indiferent de costuri. Franța trebuia scoasă din chestiune – mama n-ar fi suportat o asemenea dezamăgire. Cunoscând-o cum o cunoșteam, mi-a trăsnit ideea unei minciuni foarte simple, foarte plauzibile și care avea nu doar s-o consoleze, ci și să-i întărească buna părere despre mine.

Când am ajuns pe strada Dante, am zărit un drapel tricolor fâlfâind pe fațada proaspăt vopsită a hotelului-pensiune Mermonts. Cu toate astea, nici vorbă de sărbătoare națională:

am avut imediat confirmarea, aruncând o privire pe fațadele goale ale clădirilor vecine.

Am priceput dintr-odată ce însemna drapelul acela: mama pavoazase clădirea în onoarea fiului întors acasă, proaspăt ridicat la gradul de sublocotenent al Forțelor Aeriene.

Am oprit taxiul. De-abia l-am plătit, că mi s-a făcut iar rău. Am străbătut restul drumului pe jos, fără vlagă în picioare, trăgând adânc aer în piept.

Mama mă aștepta în holul hotelului, îndărătul tejghelei din fund.

După ce a aruncat un ochi peste uniforma de soldat de rând, cu tresa roșie de caporal proaspăt cusută pe mânecă, a rămas cu gura căscată, iar privirea aceea de animal paralizat de confuzie, pe care n-am putut-o niciodată suporta la oameni, jivine sau copii, s-a ridicat spre mine... Îmi trăsesem cozorocul pe ochi, îmi luasem aerul de dur, am surâs misterios și, după ce am sărutat-o pe fugă, i-am zis:

— Hai. Am pățit ceva destul de nostim. Dar să nu ne-audă cineva.

Am dus-o în restaurant, în colțișorul nostru.

— Nu m-au făcut sublocotenent. Singurul din trei sute. Măsură disciplinară și provizorie...

Biata de ea aștepta, încrezătoare, gata să înghită orice, să-mi dea dreptate....

— Măsură disciplinară. Am de așteptat șase luni. Știi...

O privire în jur, ca să văd dacă nu trăgea cineva cu urechea.

— Am cucerit-o pe nevasta comandantului școlii. N-am putut rezista. Aghiotantul ne-a turnat. Soțul a cerut să fiu pedepsit...

Pe chip i s-a zărit o urmă șovăială. Apoi au triumfat vechiul instinct romantic și amintirea Annei Karenina. I-a înflorit un surâs pe buze și o expresie de vie curiozitate.

— E frumoasă?

— Nici nu poți să-ți închipui, i-am spus eu, simplu. Știam ce risc. Dar n-am ezitat o clipă.

— Ai vreo poză?

— O să-mi trimită.

Mama mă privea cu nespusă mândrie.

— Don Juan! a exclamat. Casanova! Știam eu...

Am zâmbit cu modestie.

— Soțul ar fi putut să te omoare!

Am ridicat din umeri.

— Te iubește sincer?

— Sincer.

— Dar tu pe ea?

— Păi, cum să-ți spun... i-am zis cu aerul meu de mare bărbat.

— Nu se cade să te porți așa, a zis mama fără pic de convingere. Promite-mi că o să-i scrii.

— Da, o să-i scriu.

Mama a rămas o clipă pe gânduri. După care a avut o strălucire:

— Din trei sute, singurul care n-a ieșit sublocotenent! a spus ea, cu o admirație și o trufie fără margini.

S-a repezit să aducă ceaiul, dulcețurile, sandvișurile, prăjiturile și fructele. S-a așezat la masă și a tras adânc aer pe nări, pe deplin mulțumită.

— Povestește-mi de-a fir a păr, mi-a poruncit.

Mamei îi plăceau poveștile frumoase. I-am povestit o mulțime.

CAPITOLUL XXIX

După ce am rezolvat ceea ce era mai urgent, adică după ce am salvat Franța de o cumplită degradare în ochii mamei și după ce i-am explicat nereușita mea cu delicatețea unui om de lume, am înfruntat următoarea cumpănă, pentru care eram mult mai bine pregătit.

Cu patru luni înainte, la chemarea sub drapel, fusesem încorporat la Salon-de-Provence cu titlul de elev-ofițer, ceea

ce mă situa într-o categorie privilegiată: nu mă aflam sub autoritatea subofițerilor, iar soldații mă priveau cu un anume respect. În clipa de față, mă întorceam printre ei ca simplu caporal.

E lesne de închipuit ce soartă am avut, câte ocări, corvezi, renghiuri diverse, glume proaste și fine ironii am avut de îndurat. Subofițerii din companie nu mă scoteau din „locotenentul lui pește" sau, și mai gingaș, „locotenentul spală-cur". Pe vremea aceea, armata băltea în confortul și deliciile jegului, jegul acela care a ajuns să se strecoare până și în sufletele anumitor viitori învinși din anul 1940. Sarcina mea de căpătâi, în decursul săptămânilor de după întoarcerea la Salon, a fost aceea de delegat permanent cu inspectarea latrinelor, și mărturisesc că mi se părea mai plăcut să contemplu latrine decât fețele anumitor plutonieri și sergenți din jurul meu. Pe lângă ce-am simțit atunci când am fost silit să mă întorc la mama fără tresa de sublocotenent, zeflemeaua și diferitele jigniri al căror obiect eram mi se păreau un fleac și mai degrabă mă amuzau. Îmi era însă de ajuns să ies din cazarmă și să fac niște pași prin șesul provensal, această întindere cam funebră în frumusețea ei, unde pietrele prizărite printre chiparoși evocau o tainică ruină cerească.

Nu eram nefericit.

Mi-am făcut prieteni în rândul populației civile.

Mă duceam la Baux[1], unde, cocoțat pe povârnișul uriaș, petreceam ore în șir privind marea de măslini.

Am făcut tir cu pistolul și vreo cincizeci de ore de pilotaj pe deasupra munților Alpilles, grație prieteniei cu doi colegi, sergentul Christ și sergentul Blaise. În cele din urmă, cineva, undeva, și-a dat seama că aveam brevet de zbor și am fost numit instructor de tir aerian. Războiul m-a prins acolo, cu mitralierele gata de luptă îndreptate spre cer. Nici nu-mi

1. Les Baux-de-Provence sau Baux, sat situat în departamentul Bouches-du-Rhône, în masivul Alpilles, la circa 250 km de Nisa.

trecea prin cap gândul că Franța ar fi putut să piardă acest război. Viața mamei mele nu se putea încheia cu o asemenea înfrângere. Acest raționament foarte strâns îmi dădea mai multă încredere în victoria armatei franceze decât toate liniile Maginot și toate discursurile trâmbițate de preaiubiții noștri conducători. Propriul meu șef preaiubit nu putea pierde războiul și eram sigur că destinul, după atâta amar de lupte și de sacrificii, îi hărăzea victoria ca pe un lucru de la sine înțeles.

Mama a venit să-și ia rămas-bun la Salon-de-Provence cu vechiul taxi Renault pe care l-am pomenit. A sosit cu brațele doldora de provizii, cu jamboane, conserve, borcane cu dulceață, țigări, toate lucrurile la care putea visa un soldat la ceas de nevoie.

S-a dovedit însă că pachetele nu-mi erau destinate. Figura mamei era plină de șiretenie atunci când mi le-a întins și mi-a spus, cu un aer confidențial:

— Pentru ofițerii tăi.

Am rămas șocat. Într-o străfulgerare, mi s-au arătat fețele pe care le-ar face căpitanul Longevialle, căpitanul Moulignat, căpitanul Turben, la vederea unui caporal care intră în birou ca să le dea, din partea mamei lui, acest tribut de cârnați, jambon, coniac și cofeturi, menit să le câștige bunăvoința. Nu știu dacă nu-și închipuia că genul ăsta de bacșiș era unul obișnuit în armata franceză, așa cum se întâmpla, poate, în garnizoanele de provincie din Rusia, cu un secol în urmă, dar m-am ferit să dau explicații sau să protestez. Ar fi fost în stare să înșface „cadourile" și să le ducă ea însăși celor interesați, însoțindu-le cu una dintre tiradele ei patriotice care l-ar fi făcut să roșească până și pe Déroulède. Am reușit cu mare greutate s-o sustrag pe mama, efuziunile și pachetele ei, curiozității răcanilor tolăniți pe terasa cafenelei, și am dus-o înspre pista de decolare, printre avioane. A pășit prin iarbă, sprijinită în baston, inspectând preocupată materialul nostru de zbor. Trei ani mai târziu, aveam să însoțesc o altă

mare doamnă la trecerea în revistă a echipajelor noastre, pe o pistă din Kent. Era regina Elisabeta a Angliei, și țin să spun că Maiestatea Sa nu avea nici pe departe aerul de stăpân cu care mama trecea prin fața avioanelor noastre Morane-315, pe aerodromul din Salon.

După ce a cercetat astfel starea materialului nostru de zbor, mama s-a simțit un pic ostenită și ne-am așezat în iarbă, la marginea pistei. Și-a aprins o țigară și fața ei a căpătat un aer meditativ. Cu sprâncenele încruntate, se gândea insistent la ceva. Am zăbovit. Mi-a mărturisit, cu sinceritate, ce-i trecea prin minte.

— Trebuie să atacați de îndată, mi-a zis ea.

Am părut probabil surprins, pentru că apoi a specificat:

— Trebuie mers direct la Berlin.

Spunea în rusește: *Nado iti na Bierlin*, cu o profundă convingere și cu un soi de siguranță vizionară.

De-atunci, am regretat mereu că, în lipsa generalului de Gaulle, comandamentul armatei franceze n-a fost încredințat mamei mele. Cred că statul-major din timpul străpungerii germane de la Sedan și-ar fi aflat nașul. Mama avea un foarte dezvoltat simț al ofensivei și darul, extrem de rar, de a-și transmite energia și spiritul de inițiativă până și celor mai văduviți de așa ceva. Vă rog să mă credeți când spun că mama nu era genul de femeie care să stea cu mâinile-n sân îndărătul liniei Maginot, cu flancul stâng complet descoperit.

I-am făgăduit că voi face tot ce-mi stă în putință. A părut mulțumită și pe chip i s-a întors expresia visătoare.

— Toate avioanele astea au carlinga neacoperită, a remarcat ea. Iar pe tine te ia răceala una-două.

Nu m-am putut împiedica să nu-i atrag atenția că, dacă tot ce riscam în lupta cu Luftwaffe, era o faringită, mă puteam considera norocos. A zâmbit protector și m-a privit ironic.

— N-o să pățești nimic, mi-a spus ea liniștită.

Pe față îi era întipărită o expresie de încredere desăvârșită, de certitudine. Ai fi zis că *știa*, că încheiase un pact cu des-

tinul și că, în schimbul vieții ei ratate, îi fuseseră oferite anumite chezășii, îi fuseseră făcute anumite promisiuni. Eram și eu convins de asta, dar cum această convingere tainică, eliminând riscul, mă împiedica să țopăi eroic printre pericole, și mă *dezamorsa*, dacă vreți, anulând totodată primejdiile, m-am simțit cuprins de furie și de indignare.

— Nici măcar unul din zece aviatori n-o să apuce sfârșitul războiului, i-am spus.

Preț de o clipă m-a privit speriată, nepricepând, și apoi buzele au început să-i tremure și s-a pus pe plâns. I-am luat mâna. Făceam arareori acest gest cu ea: îmi ieșea doar cu femeile.

— N-o să pățești nimic, mi-a spus ea, de data asta pe un ton rugător.

— N-o să pățesc nimic, mamă. Îți promit.

A șovăit. Înlăuntrul ei se dădea o luptă și asta i se vedea pe chip. Apoi mi-a făcut o concesie.

— Poate că o să fii rănit la picior, mi-a spus.

Se străduia să găsească soluții. Totuși, sub cerul acela funerar cu chiparoși și pietre albe, era greu să nu simți prezența străvechiului destin al omului, al omului care nu participă la propria sa tragedie. Văzând însă acel chip încordat, ascultând-o pe femeia aceea care încerca să negocieze cu zeii, îmi venea și mai greu să cred că aceștia puteau fi mai refractari la milostenie decât șoferul Rinaldi, mai puțin îngăduitori decât negustorii de usturoi și de plăcinte din piața Buffa, mai puțin mediteraneeni. Undeva în preajma noastră, o mână cinstită ținea în cumpănă balanța, iar măsurătoarea finală nu putea fi decât dreaptă, zeii nu puneau la bătaie inimile de mamă, jucând cu zaruri măsluite. Tot acest tărâm provensal s-a pus deodată să cânte în jurul meu, cu glas de greiere, și-am spus, fără să șovăi o clipă:

— Nu-ți face griji, mamă. Am înțeles. N-o să pățesc nimic.

Ghinionul a făcut ca, în timp ce ne îndreptam spre taxi, să-l întâlnim pe comandantul diviziei de pilotaj, căpitanul

Moulignat. L-am salutat, explicându-i mamei că era șeful unității mele. Cât de nesocotit am putut fi! Într-o clipă, mama a deschis portiera și, umflând un jambon, o sticlă și două salamuri, înainte să apuc să schițez vreun gest, a ajuns lângă căpitan, oferindu-i în chip de omagiu aceste preacinstite merinde, însoțite de câteva vorbe bine tocmite. Am crezut că mor de rușine. E de la sine înțeles că pe vremea aceea nutream o groază de iluzii, fiindcă, dacă s-ar fi murit de rușine, omenirea era de mult terminată. Căpitanul mi-a aruncat o privire uimită și i-am răspuns cu o expresie atât de grăitoare, încât ofițerul, ca un adevărat absolvent de Saint-Cyr, n-a mai stat pe gânduri. I-a mulțumit politicos mamei după ce mi-a zvârlit o privire ucigașă, și, cum ea s-a îndreptat spre taxi, a ajutat-o să urce și i-a dat onorul. Mama i-a mulțumit pătrunsă, cu un gest imperial din cap, și s-a instalat triumfal pe canapea; și sunt sigur că trăgea zgomotos aer pe nări, încântată, și dovedind o dată în plus că are acel spirit descurcăreț de care eu, fiul său, aveam uneori pretenția că mă îndoiesc. Taxiul a luat-o din loc, iar ea s-a schimbat la față. A părut dintr-odată năruită, iar chipul său lipit de geam s-a întors tulburat spre mine. Încerca să-mi strige ceva ce n-am auzit și, până la urmă, neștiind cum să mă facă să pricep de la distanță ce voia să-mi spună, și-a făcut semnul crucii îndreptat spre mine.

Se cuvine să pomenesc aici un episod al vieții mele pe care l-am trecut intenționat cu vederea, păcălindu-mă, în naivitatea mea, singur. Încerc de ceva vreme să trec peste el fără să-l clintesc, pentru că e încă dureros: s-au scurs de-atunci abia douăzeci de ani. Cu câteva luni înainte de război, m-am îndrăgostit de o tânără unguroaică care locuia la hotelul-pensiune Mermonts. Urma să ne căsătorim. Ilona avea păr negru și ochi mari de cenușă. Zic asta ca să nu tac. A plecat să-și vadă familia la Budapesta, războiul ne-a despărțit, am mai îndurat o înfrângere, și cu asta basta. Știu că încalc toate regulile genului neacordând acestui episod locul pe care-l merită,

dar e încă prea recent și, doar ca să scriu rândurile astea, a trebuit să folosesc prilejul unei otite care m-a pălit chiar acum și m-a pus la pat în camera mea de hotel din Mexico, profitând astfel de o suferință cumplită, doar fizică din fericire, care-mi slujește drept anestezic și-mi îngăduie să pun degetul pe rană.

CAPITOLUL XXX

Escadrila de antrenament din care făceam parte a fost transferată la Bordeaux-Marignac și-mi petreceam cinci-șase ore pe zi în aer, ca instructor de navigație pe avionul Potez-540. Am fost repede făcut sergent, solda era îndestulătoare, Franța rezista și împărtășeam opinia generală a tovarășilor mei cum că trebuia să ne bucurăm de viață și să ne simțim bine, fiindcă războiul nu putea să dureze o veșnicie. Aveam o cameră în oraș și trei pijamale de mătase, de care eram nespus de mândru. Mi se părea că sunt un semn de mare lux și îmi dădeau sentimentul că evoluția mea ca om de lume e pe drumul cel bun; o colegă de la facultatea de drept le furase special pentru mine, după incendiul dintr-un mare magazin unde era angajat logodnicul ei. Raporturile mele cu Marguerite erau strict platonice așa că, în toată afacerea cu pricina, morala fusese grijuliu respectată. Pijamalele erau ușor pârlite și au mirosit fără încetare a pește afumat, dar asta e, nu le poți avea pe toate! Am putut, de asemenea, să-mi ofer din când în când câte o cutie cu țigări de foi, pe care acum le puteam fuma fără să mi se facă rău, ceea ce-mi dădea multă încredere și-mi dovedea că mă călesc pe zi ce trece. Una peste alta, viața mi se schimba în bine. Totuși, chiar în perioada aceea, am avut un accident de avion destul de urât, care a fost cât pe ce să mă lase fără nas, lucru cu care nu m-aș fi împăcat prea ușor. A fost, normal, din vina polonezilor.

Pe-atunci, militarii polonezi nu erau foarte populari în Franța: lumea îi cam disprețuia, fiindcă pierduseră războiul. O luaseră rău pe coajă și li se spunea asta verde-n față. Mai mult, ca în toate organismele sociale bolnave, începuse să facă ravagii „spionita", așa încât, de fiecare dată când un soldat polonez își aprindea o țigară, era imediat acuzat că trimite semnale luminoase vrăjmașului. Pentru că știam polona la perfecție, am fost folosit ca interpret în timpul misiunilor cu dublă comandă, al căror țel era familiarizarea echipajelor poloneze cu materialul nostru de zbor. Stăteam în picioare între cei doi piloți, traducând sfaturile și comenzile instructorului francez. Roadele acestei concepții originale despre munca aviatică nu s-au lăsat așteptate. La aterizare, fiindcă pilotul polonez amânase prea mult luarea de contact cu solul, monitorul s-a răstit, ușor îngrijorat:

— Zi-i idiotului ăsta că o să-și rupă gâtul. Să bage viteză!

Am tradus imediat. Pot afirma, cu conștiința împăcată, că am turuit fără să irosesc o secundă:

— *Prosze dodac gazu bo za chwile zawalimy sie w drzewa na koncu lotniska!*[1]

Când mi-am venit în fire, îmi curgea sânge pe obraji, infirmierii stăteau aplecați peste noi, iar plutonierul-major polonez, într-o stare jalnică, dar politicos în continuare, încerca să se sprijine într-un cot și să-i ceară scuze pilotului francez:

— *Za pozni mi pan przytlumaczyl!*[2]

— Zice că... am bâiguit eu.

Sergentul major, destul de șifonat și el, a avut timp doar să ne susure „Rahat!", după care și-a pierdut cunoștința.

Tradusesem întocmai, așa încât, cu misiunea îndeplinită, am tras pe dreapta. Aveam nasul zdrențe, dar la infirmerie au considerat că pagubele interne nu sunt tocmai grave. S-au

---

1. Vă rog să accelerați, pentru că o să intrăm în copacii de la capătul aeroportului!

2. Mi-a tradus prea târziu!

înşelat. M-a durut nasul timp de patru ani de zile şi am fost nevoit să ascund halul în care mă aflam şi migrenele cumplite care mă hărţuiau neîncetat, ca să nu fiu dat afară din rândurile personalului navigant. Mi-au refăcut complet nasul de-abia în 1944, într-un spital al R.A.F. Nu mai e capodopera fără seamăn dinainte, dar îmi fac treaba cu el şi am toate motivele să nădăjduiesc că va rezista cât va fi nevoie.

În afara orelor de zbor ca navigator, mitralior şi bombardier, eram adesea lăsat de camarazii mei la manşă şi făceam astfel, în medie, o oră de pilotaj pe zi. Aceste ceasuri nepreţuite nu existau oficial, din păcate, şi nu puteau nici măcar să fie trecute în carnetul meu de zbor. Mi-am făcut deci un al doilea carnet, clandestin de data asta, căruia îi legalizam conştiincios fiecare pagină cu ştampila escadrilei, mulţumită bunăvoinţei şefului de birou. Eram convins că, după ce se vor înregistra primele pierderi de război, regulamentul avea să fie mai îngăduitor, iar orele mele clandestine, peste o sută de-acum, îmi vor permite să devin pilot de luptă.

Pe 4 aprilie 1940, la doar câteva săptămâni de ofensivă germană, în timp ce fumam tihnit o ţigară pe aerodrom, un soldat de pază mi-a înmânat o telegramă: „Mama grav bolnavă. Vino imediat."

Am încremenit, cu afurisita de ţigară în gură, cu cascheta trasă pe frunte, cu moaca de mare bărbat, cu mâinile înfundate în buzunare, în timp ce tot pământul a devenit dintr-odată pustiu. Acesta e amănuntul care-mi vine acum prima oară în minte: o senzaţie de straniu, de parcă locurile cele mai familiare, ţărâna, casele şi toate certitudinile din jurul meu se preschimbaseră într-o planetă necunoscută, unde nu mai călcasem până atunci. Întreg sistemul meu de măsuri şi greutăţi s-a năruit dintr-odată. De pomană îmi tot spuneam că poveştile frumoase de dragoste se isprăvesc întotdeauna rău, crezusem că a mea se va încheia tot rău, dar nu înainte să se fi făcut dreptate. Posibilitatea ca mama să moară înainte ca eu să fi avut timp să mă arunc pe talerul

balanței ca s-o îndrept, ca să restabilesc echilibrul și să demonstrez limpede, fără putință de tăgadă, onorabilitatea acestei lumi, să dovedesc existența, în miezul lucrurilor, a unui plan cinstit și tainic, mi se părea o negare a celei mai umile și elementare demnități umane, ca o interdicție de a respira. Mi se pare de prisos să insist, în fața cititorilor mei, asupra tinereții exagerate care prilejuise o asemenea atitudine. Astăzi, sunt om cu experiență. Nu e nevoie să spun mai mult, se înțelege.

Mi-au trebuit patruzeci și opt de ore ca să ajung la Nisa, cu trenul ostașilor în permisie. Moralul din acest tren de culoarea zării era la pământ. Anglia ne băgase în bucluc, o să fim bătuți de-o să ne meargă fulgii, Hitler nu era chiar așa rău, doar că nu fusese înțeles cum se cuvine și-ar fi trebuit să stăm de vorbă cu el, dar, peste toate, exista și un punct luminos pe boltă: se născocise un nou medicament care vindeca blenoragia în câteva zile.

Cu toate astea, nu eram deloc disperat. Cum nu sunt nici în momentul de față. Doar mă prefac. Cea mai strașnică străduință a vieții mele a fost întotdeauna să ajung să fiu răpus de disperare. N-am încotro. Există în mine ceva care nu încetează să zâmbească.

Am ajuns la Nisa în zori și m-am repezit la Mermonts. Am urcat la etajul șapte și am bătut la ușă. Mama locuia în cea mai strâmtă cameră din hotel: interesul patronului era mai presus de orice. Cămăruța, triunghiulară, avea un aer ordonat și nelocuit, care m-a îngrozit. Am coborât jos în fugă, am trezit-o pe portăreasă și am aflat că mama fusese transportată la clinica Saint-Antoine. Am sărit într-un taxi. După ceva vreme, infirmierele mi-au spus că, atunci când m-au văzut intrând, au crezut că e vorba de un jaf armat. Mama stătea cu capul înfundat în pernă, era trasă la față, neliniștită, dezorientată. Am sărutat-o și m-am așezat pe pat. Rămăsesem cu haina de piele pe mine și cu cascheta trasă pe ochi: aveam nevoie de-o carapace. În această permisie, mi

s-a întâmplat să rămân ore în șir cu un chiștoc de țigară în colțul gurii: era nevoie să mă adun în jurul unui punct. Pe noptiera ei, la vedere în cutiuța violet, stătea medalia de argint pe care era gravat numele meu și pe care o câștigasem la campionatul de ping-pong în 1932. Am stat așa vreo oră, două, fară să ne vorbim. Pe urmă m-a rugat să trag perdelele. Am ezitat o clipă și apoi am ridicat ochii spre cer, ca să nu fie nevoie să-mi ceară ea asta. Am stat așa, o vreme, cu ochii ridicați spre lumină. Cam asta era tot ce puteam să fac pentru ea. Am rămas așa, tustrei, în tăcere. Nu era nevoie să mă întorc spre ea, ca să știu că plânge. Și nici măcar nu eram sigur că motivul sunt eu. Apoi m-am dus să mă așez în fotoliul din fața patului. Am trăit în acest fotoliu patruzeci și opt de ore. Nu mi-am dat jos aproape deloc cascheta, haina de piele și chiștocul: aveam nevoie de tovarăși. La un moment dat, m-a întrebat dacă am vești de la unguroaica mea, Ilona. I-am spus că nu.

— Ai nevoie de-o femeie care să-ți stea alături, a spus ea, cu hotărâre.

I-am spus că toți bărbații au nevoia asta.

— Ție îți va fi mai greu decât altora, a zis ea.

Am jucat o mică belotă. Fuma la fel de mult, dar mi-a spus că medicii îi ridicaseră interdicția. Nu mai avea rost să se ferească. Fuma, privindu-mă atent, și simțeam că plănuiește ceva. Dar nu puteam bănui ce anume. Sunt însă convins că atunci i-a venit, prima oară, ideea. Îi întrezăream în privire o expresie vicleană, și știam prea bine că e pe cale să clocească ceva, dar nu puteam ghici, chiar dacă o cunoșteam atât de bine, că e în stare să meargă atât de departe. Am vorbit puțin cu doctorul: m-a liniștit. Putea s-o mai ducă niște ani. „Știți cum e cu diabetul...", mi-a zis el cu un aer complice. A treia zi, pe seară, m-am dus să iau masa la Masséna și am dat peste un *mynheer*[1] olandez, care se ducea

1. Domn.

cu avionul în Africa de Sud ca „să se pună la adăpost de viitoarea invazie germană". Fără că eu să-l fi stârnit, dar având probabil încredere în uniforma mea de aviator, m-a întrebat dacă nu-i pot găsi o femeie. Dacă stau să mă gândesc, numărul bărbaților care mi-au cerut același lucru, de-a lungul vieții, e destul de îngrijorător. Asta deși am trăit mereu cu convingerea că am un aer distins. I-am zis că nu sunt în apele mele în seara aceea. M-a înștiințat că toată averea îi ajunsese de-acum în Africa de Sud, așa că ne-am dus să sărbătorim vestea cea bună la cabaretul Chat Noir. Mynheer era un butoi fără fund; eu, în schimb, nu puteam suferi băutura, dar făceam în așa fel încât să nu se vadă. Am ras așadar o sticlă de whisky în doi, apoi am trecut pe coniac. Curând, în cabaret s-a răspândit zvonul că eram, de partea franceză, asul așilor din acest război, așa că doi sau trei foști luptători din 1914 au venit să-mi solicite onoarea de a da mâna cu mine. Foarte măgulit că mă cunoaște lumea, am dat autografe, am strâns mâini și am acceptat turnee. Mynheer mi-a prezentat o veche prietenă de-a lui, cu care tocmai făcuse cunoștință. Am avut încă o dată prilejul să apreciez prestigiul de care se bucura uniforma de aviator în rândul celor ce muncesc în spatele frontului. Micuța s-a oferit să-mi câștige existența pe toată durata ostilităților și, la nevoie, să mă urmeze din garnizoană în garnizoană. M-a asigurat că poate s-o pună și de douăzeci de ori pe zi. M-a cuprins depresia și am acuzat-o că nu voia să facă asta pentru mine, ci pentru Forțele Aeriene, în general. I-am zis că, pentru ea, conta prea mult patriotismul și că aș fi vrut să fiu iubit pentru mine însumi, nu pentru uniforma pe care-o purtam. Mynheer și-a băut șampania și s-a oferit să ne binecuvânteze relația, punându-i, într-un fel, piatra de temelie. Patronul mi-a adus meniul ca să-i dau un autograf și, când tocmai eram pe cale să mă execut, am văzut că mă cercetează un ochi zeflemitor. Individul nu purta scurtă de piele, n-avea insignă prinsă-n piept, dar, cu toate astea, avea o cruce de război cu stea, ceea ce,

pe-atunci, nu era puțin lucru pentru un pifan. M-am mai potolit. Mynheer s-a arătat dispus să urce în cameră cu aleasa mea, care m-a pus să-i jur că o voi aștepta a doua zi la Cintra. O caschetă cu aripioare aurite, o haină de piele, o expresie de dur și gata, viitorul ți-e asigurat. Mă durea groaznic capul, iar nasul îmi atârna vreun kil; am părăsit crâșma și m-am afundat în noapte, printre miile de buchete multicolore din piața de flori.

A doua zi, și apoi a treia, după cum aveam să aflu, micuța mea cu suflet mare a stat de la ora șase seara până la două noaptea în barul Cintra, așteptându-și aviatorul.

Mi se-ntâmplă și azi să mă-ntreb dacă nu cumva am trecut fără să știu pe lângă marea iubire a vieții mele.

Peste câteva zile, am citit numele bunului meu mynheer pe lista victimelor unei catastrofe aeriene din regiunea Johannesburg, ceea ce demonstrează că niciodată n-ajungi să-ți pui paralele la adăpost.

Permisia mea se-apropia de sfârșit. Am mai petrecut o noapte în fotoliul de la clinica Saint-Antoine, și dimineața, cu perdelele doar puțin ridicate, m-am apropiat de mama să-mi iau rămas-bun.

Nu prea știu cum să descriu despărțirea. Îmi lipsesc cuvintele. Dar m-am comportat vitejește. Îmi aminteam foarte bine ce mă învățase despre felul cum să mă port cu femeile. De douăzeci și șase de ani mama trăia fără bărbat, așa că, plecând, poate pentru totdeauna, doream tare mult să-i las imaginea unui bărbat mai degrabă decât pe aceea a unui fiu.

— Atunci, la revedere.

Am sărutat-o pe obraz, zâmbind. Cât m-a costat acel zâmbet, doar ea putea să știe. Ea, care surâdea la rându-i.

— Când se întoarce, trebuie să vă căsătoriți. E exact ce-ți trebuie. E foarte frumoasă.

Probabil că se întreba ce-o să mă fac fără o femeie alături. Avea dreptate: nu m-am descurcat niciodată.

— Ai vreo poză de-a ei?

— Poftim.

— Crezi că familia ei are bani?

— N-am habar.

— Când a fost la concertul lui Bruno Walter, la Cannes, n-a luat autocarul. A luat un taxi. Probabil că ai ei au mulți bani.

— Nu-mi pasă, mamă. Nu-mi pasă.

— În diplomație, trebuie să dai recepții. Ai nevoie de servitori, de haine. Părinții ei ar trebui să înțeleagă.

I-am apucat mâna.

— Mamă, i-am spus. Mamă.

— Stai liniștit, o să le spun toate astea părinților ei, dar cu tact.

— Mamă, hai...

— Dar, mai ales, nu-ți face griji pentru mine. Sunt un catâr bătrân: am rezistat până acum, o să mai rezist un pic. Scoate-ți cascheta...

M-am descoperit. Mi-a făcut pe frunte, cu mâna, semnul crucii.

— *Blagoslavliaiu tibia*! Fii binecuvântat!

Mama era evreică. Dar asta n-avea importanță. Trebuie să te exprimi cumva. În ce limbă, chiar nu contează.

M-am dus la ușă. Ne-am mai privit o dată, surâzători.

De-acum, mă simțeam pe deplin împăcat.

Ceva din dârzenia ei se mutase în mine și-a rămas acolo pe veci. Până și azi, voința și curajul ei sălășluiesc în mine și îmi îngreunează viața, împiedicându-mă să cad pradă disperării.

PARTEA A TREIA

CAPITOLUL XXXI

Nu-mi trecuse niciodată prin minte gândul că Franța ar fi putut pierde războiul. Știam că pierdusem o dată, în 1870, dar pe-atunci nu eram născut și nici mama. Era altă situație.

Pe 13 iunie 1940, în timp ce frontul cădea peste tot, întorcându-mă dintr-o misiune de escortare cu un Bloch-210, am fost rănit de un șrapnel pe aerodromul din Tours, în cursul unui bombardament. Era o rană ușoară, așa că am lăsat schija în coapsă: parcă vedeam mândria cu care mama avea s-o pipăie, la prima mea permisie. Și azi e tot acolo. E drept că acum aș putea la fel de bine s-o scot.

Succesele zdrobitoare ale ofensivei germane m-au lăsat rece. Văzuserăm așa ceva și în 1914–1918. Noi, francezii, ne reveneam întotdeauna în ultima clipă, cum bine se știe. Tancurile Panzer ale lui Guderian năpustindu-se prin breșa de la Sedan mă făceau să râd și mă gândeam la Marele nostru Stat-Major cum își freacă mâinile de bucurie, văzând că planul său magistral e îndeplinit punct cu punct și că molâii ăia de nemți cad din nou în capcană. Cred că însuși sângele meu purta în sine credința de nestrămutat în ursita patriei, ceea ce mi se trăgea probabil de la străbunii mei tătari și evrei. Superiorii mei de la Bordeaux-Mérignac au deslușit repede în mine aceste calități atavice, adică încrederea în tradițiile

noastre și lipsa de clarviziune, așa încât am fost desemnat să fac parte dintr-unul din cele trei echipaje de supraveghere însărcinate să patruleze pe deasupra cartierelor muncitorești din Bordeaux. Ni s-a explicat, în mod confidențial, că trebuia să asigurăm protecția mareșalului Pétain și a generalului Weygand, care erau hotărâți să continue lupta împotriva unei a cincea coloane comuniste care căuta să pună mâna pe putere și să negocieze cu Hitler. N-am fost singurul martor, după cum n-am fost nici singurul tras pe sfoară în această iscusită ticăloșie: brigăzi de elevi-ofițeri, între care se afla Christian Fouchet, astăzi ambasadorul nostru în Danemarca, fuseseră plasate la răspântiile orașului, ca să asigure protecția preamăritului tătuc al defetiștilor și colaboraționiștilor. Rămân totuși convins că această șmecherie fusese isprava eșaloanelor secunde, care o născociseră spontan, în entuziasmul patriotic și politic al momentului. Am executat, așadar, patrulări aeriene la joasă altitudine, pe deasupra orașului Bordeaux, cu mitralierele încărcate, gata să atac orice adunare care mi-ar fi fost semnalată. Aș fi făcut-o fără ezitare și fără să bănuiesc o clipă că a cincea coloană, căreia fusesem însărcinați să-i dejucăm planurile, câștigase deja meciul, că nu-i stătea în obicei să mărșăluiască sub cerul liber cu steagurile pe străzi, ci că se strecurase insidios în suflete, în voințe și în minți. Eram cu desăvârșire incapabil să cred că un comandant, ajuns în rândul întâi al celei mai vechi și mai glorioase armate din lume, putea să se dovedească dintr-odată un defetist, un suflet slab ori chiar un intrigant dispus să-și pună dușmăniile, ranchiunele și patimile politice înaintea destinului nației. Din acest punct de vedere, Afacerea Dreyfuss nu mă învățase nimic: în primul rând, Esterhazy nu era francez sadea, fusese naturalizat, și, apoi, trebuia ca un evreu să fie acoperit de ocară, or, după cum se știe, în asemenea situații, toate mijloacele sunt îngăduite: conducătorii noștri militari care se ocupaseră de Afacerea Dreyfuss crezuseră că fac bine ce fac. Pe scurt, mi-am păstrat credința neștirbită până la

capăt și, cu siguranță, nu m-am prea schimbat nici până în ziua de azi: o înfrângere precum aceea de la Dien-Bien-Phu, câteva mârșăvii legate de războiul din Algeria mă năucesc, mă fac să nu mai pricep nimic. La fiecare înaintare a dușmanului, la fiecare rupere de front, surâdeam cu un aer înțelept și așteptam răsturnarea neașteptată, dezlănțuirea fulgerătoare, acel „Hopa!" ironic și fascinant al strategilor noștri – fanfaroni cât încape. Această neputință atavică de a mă lăsa pradă disperării, și care e pentru mine o infirmitate de netămăduit, ajungea să pară o fericită și congenitală imbecilitate, comparabilă oarecum cu aceea care le mânase odinioară pe reptilele fără plămâni să se târască afară din Oceanul primordial, făcându-le nu doar să respire, ci și să devină primul grăunte de umanitate pe care azi îl vedem lipăind prin noroaiele dimprejurul nostru. Eram prost și așa am rămas – prostul proștilor, prost de dau în gropi, prost ca noaptea, prost de bun, prost în toate felurile. Cu cât situația militară se agrava, cu atât prostia mea se încăpățâna să nu vadă în ea decât un prilej favorabil, așa încât așteptam ca geniul patriei să se întrupeze brusc într-un conducător, potrivit bunului nostru obicei. Am fost mereu pornit să cred întocmai poveștile frumoase pe care omul, în clipele sale de elan creator, le-a scornit despre sine, iar Franța, din punctul ăsta de vedere, n-a dus niciodată lipsă de inspirație. Strălucitul talent la mamei de a crede, de a nu înceta să creadă și să spere, se deștepta deodată în mine și se ridica chiar pe culmi nebănuite. Am crezut, rând pe rând, în toți conducătorii noștri și în fiecare din ei am recunoscut omul providențial. Iar atunci când, unul după altul, dispăreau din scenă sau erau puși cu botul pe labe, nu-mi pierdeam râvna, ci doar mă orientam către alt general. N-am încetat, până în ultima clipă, să-mi fac negoțul, fiind înșelat întruna, dar fără să mă pot lecui, și de fiecare dată când dădeam greș cu vreun mare bărbat, treceam la următorul, cu încredere sporită. Am crezut deci succesiv, în generalul Gamelin, în generalul Georges, în generalul

Weygand – îmi amintesc cu câtă emoție am citit felul cum o agenție de presă îi descria cizmele roșcate și pantalonii de piele atunci când, după ce preluase conducerea supremă, cobora treptele Cartierului General –, am crezut în generalul Huntzinger, în generalul Blanchard, în generalul Mittelhauser, în generalul Noguès, în amiralul Darlan și – mai e nevoie s-o spun? – în mareșalul Pétain. Așa am ajuns, în mod firesc, la generalul de Gaulle, cu degetul mic pe vipușca pantalonilor și salutând încontinuu. Nu-i greu de închipuit ce ușurare am simțit, atunci când prostia mea congenitală și inaptitudinea mea pentru disperare au aflat dintr-odată pe cineva care să le cânte în strună și când din adâncurile prăpastiei s-a ivit – așa cum mă așteptam – un adevărat model de conducător, care nu doar că era pe măsura împrejurărilor, dar mai și purta un nume de-al nostru, din popor. De fiecare dată când mă aflu în fața generalului de Gaulle, simt că mama nu m-a dus de nas și că știa despre ce vorbește.

Am hotărât deci să trec în Anglia, însoțit de trei camarazi, la bordul unui Den-55, un tip cu totul nou de avion, pe care nici unul dintre noi nu îl pilotase până atunci.

Aerodromul Bordeaux-Mérignac, în zilele de 15, 16 și 17 iunie, era cu siguranță unul dintre cele mai ciudate locuri în care mi-a fost dat vreodată să mă aflu.

Aparate de zbor cu nemiluita, din toate zările, aterizau fără încetare pe pistă și paralizau aerodromul. Avioane cărora nu le cunoșteam nici modelul, nici modul de folosință, revărsau pe gazon pasageri nu mai puțin ciudați, dintre care unii păreau pur și simplu că nimeriseră în primul mijloc de transport care le-a căzut la îndemână. Aerodromul devenise un soi de retrospectivă a prototipurilor pe care Forțele Aeriene le înșiraseră în ultimii douăzeci de ani: înainte să-și dea obștescul sfârșit, aviația franceză își revizita trecutul. Echipajele erau uneori chiar mai ciudate decât avioanele. Am întâlnit un pilot din aviația maritimă, având una dintre cele mai frumoase Cruci de Război ce puteau fi văzute pe

pieptul unui combatant, ieșind din carlinga avionului său de vânătoare cu o fetiță adormită în brațe. Am văzut un sergent-pilot lăsând să coboare din aparatul său Goéland pe nimeni altcineva decât cinci grațioase pensionare ale unui tractir de provincie. Într-un Simoun, am văzut un sergent cu părul alb și o femeie în pantaloni, cu doi câini, o pisică, un canar, un papagal, niște covoare făcute sul și un tablou de Hubert Robert[1] rezemat de peretele cabinei. Am văzut o familie respectabilă, tată, mamă, două fiice, cu valiza în mână, discutând cu un pilot prețul unei treceri în Spania, *pater familias* fiind cavaler al Legiunii de Onoare. Dar mai ales am văzut și nu voi înceta să văd toată viața fețele piloților de pe Dewoitine-520 și de pe Morane-406, întorși din ultimele lupte, cu aripile ciuruite de gloanțe și pe unul din ei smulgându-și Crucea de Război și dând cu ea de pământ. Am văzut vreo treizeci de generali, strânși în jurul turnului de control, așteptând, așteptând, așteptând. Am văzut tineri piloți punând mâna, de capul lor, pe niște Bloch-151 și decolând, fără muniție și fără altă speranță decât aceea de a se zdrobi de bombardierele inamice, care erau anunțate de alertele succesive, dar care niciodată nu soseau. Și, mereu, neverosimila faună aeriană fugind de un naufragiu în văzduh; în rândurile ei, faimoasele sicrie zburătoare Bloch-210, care păreau făcute pentru așa ceva.

Cu cea mai multă căldură îmi voi aminti însă de dragele mele Potez-25 și de bătrânii piloți pe care nu-i zăream niciodată venind fără să intoneze un cântecel foarte popular pe vremea aceea: „Tataie, tataie, ai plecat fără cal". Acești bătrâni, cu vârste între patruzeci și cincizeci de ani, rezerviști cu toții, foști luptători în Primul Război Mondial, fuseseră, în ciuda decorațiilor pe care le arborau orgolioși, menținuți tot timpul luptelor în funcții „pământești", popotari, hârțogari,

1. Unul dintre cei mai importanți pictori francezi ai secolului al XVII-lea, peisagist de mare talent.

șefi de birou, în ciuda promisiunilor, mereu reînnoite, dar niciodată respectate, că vor fi lăsați să se antreneze pentru zbor. Acum însă, recuperau. Erau vreo douăzeci de cvadragenari zdraveni care, profitând de debandada generală, luaseră problema în mână. Rechiziționând toate avioanele Potez-25 disponibile, nepăsători la toate semnele dezastrului care se îmbulzeau în jurul lor, se apucaseră de antrenamente, strângeau ore de zbor și efectuau liniștiți tururile de pistă, precum niște pasageri care se distrează făcând cercuri în apă la vreme de naufragiu, convinși, cu un optimism indestructibil, că aveau să ajungă la timp la „cele dintâi lupte", după cum le numeau, într-un complet dispreț față de tot ce se întâmplase înaintea lor în arenă. Așa încât, în mijlocul acestui ciudat Dunkerque aerian, într-o atmosferă de sfârșit de lume, pe deasupra generalilor descumpăniți, rătăciți în cea mai pestriță faună aeriană, pe deasupra capetelor celor înfrânți, șmecheri sau disperați, aparatele Potez-25 ale veteranilor continuau să toarcă neabătute, aterizau și decolau din nou, iar fețele voioase și hotărâte ale acestor primi și de pe urmă rezistenți răspundeau din carlingă saluturilor noastre prietenești. Erau Franța vinului și a patimii radioase, cea care încolțește, crește și renaște la vremea cuvenită, orice s-ar întâmpla. Se aflau printre ei cârciumari, muncitori, măcelari și agenți de asigurări, haimanale și traficanți, ba chiar și un preot. Aveau însă cu toții un punct comun, situat se știe unde.

În ziua când Franța a fost înfrântă, stăteam așezat, cu spatele lipit de peretele unui hangar, privind cum se învârt elicele unui Den-55 care trebuia să ne ducă spre Anglia. Mă gândeam la pijamalele de mătase pe care le abandonasem în camera mea din Bordeaux, o pierdere cumplită, dacă stai să te gândești că se adăuga celei a Franței și a mamei, pe care, după toate probabilitățile, nu aveam s-o mai revăd nicicând. Trei camarazi, sergenți și ei, ședeau lângă mine, cu priviri nepăsătoare, cu revolverul încărcat la centură – eram foarte departe de front, dar eram tineri, cu bărbăția lezată de înfrân-

gere, iar revolverele scoase din toc, amenințătoare, constituiau un simplu efect vizual prin care ne exprimam sentimentele. Ne ajutau să ne punem în același registru cu drama care tocmai se desfășura în jurul nostru, dar și să ne ascundem și să compensăm sentimentele noastre de neputință, de zăpăceală și de zădărnicie. Nici unul dintre noi nu fusese încă la luptă, și de Gaches, cu un glas ironic, a tradus prea bine biata noastră pornire de a ne umfla pieptul, de a ne refugia îndărătul unor gesturi și de-a fugi de înfrângere:

— E ca și cum Corneille și Racine ar fi fost împiedicați să scrie, ca să se poată spune apoi că Franța duce lipsă de poeți tragici.

În ciuda tuturor eforturilor pe care le făceam ca să-mi scot din minte pierderea pijamalelor de mătase, chipul mamei îmi apărea uneori printre toate celelalte limpezimi ale acestui iunie fără de nori. Degeaba îmi încleștam atunci fălcile, îmi scoteam bărbia în față și-mi duceam mâna la revolver, că tot mă podideau lacrimile; așa că-mi ațintеam ochii direct în soare, ca să-mi pun camarazii pe o pistă greșită. Tovarășul meu Belle-Gueule avea și o problemă morală, pe care ne-a expus-o: în civilie era pește, și favorita lui avea condicuța la un tractir din Bordeaux. I se părea că nu-i cinstit față de ea să plece de unul singur. M-am străduit să-l îmbărbătez, explicându-i că fidelitatea față de patrie se cuvenea să fie mai presus de orice și că eu însumi lăsasem în urmă tot ce aveam mai de preț. De asemenea, i l-am dat exemplu pe cel de-al treilea camarad, Jean-Pierre, care-și lăsase fără să șovăie nevasta și cei trei copii, ca să lupte în continuare. Belle-Gueule a scos atunci o frază admirabilă, care ne-a adus pe toți cu picioarele pe pământ și care, pe mine, încă mă mai umple de smerenie, de fiecare dată când îmi vine în gând:

— Da, a spus el, dar voi nu sunteți interlopi, așa că nu sunteți obligați.

De Gaches urma să piloteze avionul. Avea trei sute de ore de zbor, o întreagă avere. Cu mustăcioara lui, cu uniforma

de la Lanvin, cu aerul său stilat, era prin excelență băiatul de familie bună care, într-un fel, dădea hotărârii noastre de a dezerta, ca să continuăm lupta, binecuvântarea burgheziei catolice franceze.

După cum se vede, în afara voinței de a nu ne recunoaște înfrânți, nu aveam nimic în comun. Dobândeam însă, de pe urma lucrurilor care ne despărțeau, un soi de exaltare și o încredere mai mare în singura noastră punte de legătură. Dacă am fi avut un asasin printre noi, am fi văzut până și-n asta dovada naturii sacre, pilduitoare, venerabile a misiunii noastre, însăși mărturia solidarității noastre fundamentale.

De Gaches s-a suit în Den ca să primească de la mecanic câteva ultime instrucțiuni privind mânuirea unui aparat despre care nu știa nimic. Urma să facem un raid de probă, ca să ne familiarizăm cu instrumentele de bord, să aterizăm, să-l lăsăm pe mecanic la aerodrom și să decolăm din nou, cu destinația Anglia. De Gaches ne-a făcut semn din avion și-am început să ne închidem centurile parașutelor. Belle-Gueulle și Jean-Pierre au urcat primii. Eu mă încurcasem cu centura. Eram cu un picior pe scară, când am văzut apropiindu-se o persoană pe bicicletă, pedalând cu grabă și gesticulând. Am așteptat.

— Sergent, sunteți așteptat la turnul de observație. Un apel telefonic pentru dumneavoastră. E urgent.

Am încremenit. În toiul naufragiului, când drumurile, liniile de telegraf, toate căile de comunicare erau în haos complet, când comandanții n-aveau vești de la trupe și când orice urmă de organizare dispăruse sub dezlănțuirea tancurilor germane și a Luftwaffe, faptul că vocea mamei ar fi putut să-și croiască drum până la mine mi se părea aproape supranatural. În privința asta, n-aveam urmă de îndoială: cea care telefonase era mama. În timpul străpungerii de la Sedan și, mai târziu, când primii motocicliști germani vizitau castelele de pe Loara, încercasem, mulțumită prieteniei cu un sergent de transmisiuni din turnul de control, să fac să-i ajungă un

mesaj liniștitor, să-i amintesc de Joffre, de Pétain, de Foch, alături de celelalte nume sacre pe care mi le repetase de atâtea ori în clipele noastre de cumpănă sau când făcea una din crizele ei de hipoglicemie. Deși atunci încă mai domnea o părere de ordine prin transmisiuni, iar consemnele erau respectate, tot n-am izbutit să prind legătura cu ea.

I-am strigat lui de Gaches să facă turul de probă fără mine și să se întoarcă să mă ia din fața hangarului; apoi am luat bicicleta caporalului și am început să dau la pedale.

Ajunsesem la câțiva metri de turn, când Denul s-a năpustit pe pista de decolare. Am coborât de pe bicicletă și, înainte să intru, mi-am aruncat într-o doară privirea spre avion. Denul se afla de-acum la vreo douăzeci de metri deasupra solului. O clipă, a părut că stă suspendat în aer, fără să se clintească, apoi a ezitat, a ridicat botul, a cotit, a intrat în picaj și s-a strivit de pământ, explodând. Am privit o clipă coloana de fum negru pe care, ulterior, aveam s-o văd de atâtea ori deasupra avioanelor prăbușite. Am trăit atunci prima dintre acele arsuri de singurătate bruscă și totală cu care mai bine de o sută de camarazi aveau mai târziu să mă marcheze, făcându-mă să păstrez toată viața acest aer absent care, chipurile, mă caracterizează. Treptat, în decursul celor patru ani de zbor, vidul a devenit pentru mine cel mai populat loc posibil. Toate noile prietenii pe care le-am încercat după război n-au reușit decât să facă și mai dureroasă absența care-mi trăiește în preajmă. Uneori le-am uitat fețele, râsul și glasurile lor s-au îndepărtat, dar până și ce-am uitat din ei face golul și mai fratern. Cerul, Oceanul și plaja Big Sur pustie până în zare: ca să hoinăresc pe pământ, aleg întotdeauna spațiile unde e suficient loc pentru toți cei care nu mai sunt aici. Încerc întruna să populez această absență cu lighioane, cu păsări, și de fiecare dată când o focă se zvârle din înaltul unei stânci și înoată spre țărm sau când cormoranii și rândunicile de mare își strâng un strop cercul în jurul meu, nevoia mea de prietenie și de solidaritate agonisește o

nouă speranță ridicolă și imposibilă, și nu mă pot împiedica să surâd și să întind mâna.

Mi-am croit drum printre cei douăzeci sau treizeci de generali care se învârteau în gol, ca niște egrete, în jurul turnului de control, și am pătruns în Centrală.

Centrala telefonică din Mérignac era pe-atunci, laolaltă cu cea aflată chiar în Bordeaux, forța însuflețitoare a țării. Din Bordeaux plecau mesajele lui Churchill, sosit în grabă ca să împiedice armistițiul, ale generalilor care încercau să se orienteze prin nemărginirea înfrângerii, ale ziariștilor și ambasadorilor din întreaga lume, veniți pe urmele guvernului refugiat. Acum, se isprăvise aproape totul, liniile telefonice deveniseră suspect de tăcute, și pe întreg teritoriul, în armata fărâmițată, unde responsabilitatea deciziilor din unitățile încercuite revenise companiilor sau uneori chiar plutoanelor, nu mai erau ordine de transmis, iar ultimele tresăriri agonice se petreceau pe fundalul eroismului tăcut al câtorva, în lupte de unu contra o sută, care durau ore sau minute, lupte care nu puteau fi urmărite pe hartă și care nu figurează în nici un proces-verbal.

L-am găsit pe prietenul meu, sergentul Dufour, instalat în Centrală, unde asigura permanența de douăzeci și patru de ore, cu fața leoarcă de nădușeală, nădușeala aceea de iunie care curgea râu prin porii întregii țări. Cu fruntea de om căpățânos, cu chiștocul stins în gură, cu bărbia năpădită de peri arțăgoși și aspri, avea, sunt convins, același aer obraznic și zeflemitor ca atunci când a fost răpus în *maquis*, trei ani mai târziu, de gloanțele dușmanilor.

Cu zece zile în urmă, când încercasem să obțin de la el o legătură telefonică cu mama, îmi răspunsese, cu un rictus cinic, că „n-ajunsesem chiar așa de rău și că situația nu îndreptățea o măsură atât de exagerată". Acum, mă chemase din proprie inițiativă, și acest fapt în sine spunea mai mult despre situația actuală decât toate zvonurile despre armistițiu. Mă privea, cu ținuta în neorânduială, descheiat la pantaloni,

cu mânia, disprețul și revolta înscrise până și în prohabul căscat, cu fruntea înaltă, brăzdată de trei cute orizontale – cincisprezece ani mai târziu, aflat în căutarea unui chip pentru Morel, personajul meu din *Les Racines du ciel,* omul care nu cunoștea disperarea, aveam să-i împrumut trăsăturile memorabile. Mă privea, cu o cască audio lipită de ureche. Părea să asculte muzică, cu un soi de încântare. Am așteptat, în timp ce se uita la mine, iar sub pleoapele lui arse de nesomn mai era încă loc pentru o scânteie de ghidușie. Mă întrebam peste ce conversație nimerise. Să fi fost comandantul-șef în discuții cu cei din avanposturi? M-am lămurit foarte curând.

— Brossard pleacă să lupte în Anglia, mi-a zis. I-am obținut o convorbire de bun-rămas cu nevastă-sa. Nu te-ai răzgândit, nu?

Am dat din cap că nu. El a încuviințat cu un gest, și așa am aflat că sergentul Dufour blocase de câteva ceasuri toate liniile, astfel încât unii dintre cei care refuzau să se predea, plecând să continue lupta, să aibă prilejul să schimbe un ultim strigăt de tandrețe și de încurajare cu aceia pe care îi părăseau, fără îndoială, pentru totdeauna.

Nu le port pică celor responsabili pentru înfrângerea și armistițiul din 1940. Îi înțeleg prea bine pe cei care au refuzat să-l urmeze pe de Gaulle. Erau prea bine înșurubați în confortul lor, pe care-l numeau condiție umană. Deprinseseră și propovăduiau „înțelepciunea", acest ceai de mușețel otrăvit pe care obișnuința de a trăi ni-l toarnă pe gât cu picătura, cu gustul lui dulceag de supușenie, de renunțare și de consimțire. Oameni învățați, gânditori, visători, subtili, cultivați, sceptici, nobili, bine-crescuți, tobă de umanioare, au știut mereu în adâncul lor, tainic, că omenia e un țel imposibil și au considerat, prin urmare, că victoria lui Hitler e un lucru firesc. Acestei certitudini a robiei noastre biologice și metafizice au acceptat, cu dezinvoltură, să-i ofere o prelungire politică și socială. Ba mai mult, aș spune, fără să vreau să

jignesc pe nimeni: aveau *dreptate*, iar asta ar fi trebuit să le dea de bănuit. Aveau dreptate, din punctul de vedere al îndemânării, prudenței, respingerii aventurii, descurcărelii, din acel punct de vedere care l-ar fi ferit pe Iisus să moară pe cruce, pe Van Gogh să picteze, pe Morel al meu să-și apere elefanții, pe francezi să fie împușcați, și care ar fi adunat în același neant, împiedicându-le să vadă lumina zilei, catedrale și muzee, imperii și civilizații.

E de la sine înțeles că nu erau însuflețiți de aceeași idee naivă pe care mama o nutrea față de Franța. N-aveau de apărat un basm de adormit copiii, crescut în mintea unei femei bătrâne. Nu le pot purta pică celor care, nefiind născuți la fruntariile stepei rusești dintr-un amestec de sânge evreiesc, cazac și tătăresc, aveau o perspectivă mult mai senină și mai cumpătată asupra Franței.

După câteva clipe, auzeam la telefon vocea mamei. Nu sunt în stare să descriu aici ce ne-am spus. A fost o înlănțuire de țipete, de cuvinte, de lacrimi, ceva ce nu mai avea legătură cu limbajul articulat. Din acea clipă, am căpătat senzația că pot înțelege necuvântătoarele. Atunci când, în noaptea africană, aveam să aud glasul animalelor, mi se strângea adesea inima recunoscând semnele de durere, de groază, de sfâșiere și, de la conversația aia telefonică încoace, am reușit mereu să recunosc, în toate pădurile lumii, vocea femelei care și-a pierdut puiul.

Singurele cuvinte articulate, caraghioase, luate parcă din cea mai amărâtă poezea populară, au fost cele de la sfârșit. Se lăsase o tăcere care a durat ceva vreme, fără vreo pârâitură măcar pe fir, o liniște care părea să fi cuprins toată țara, și-atunci am auzit dintr-odată o voce derizorie, rostind din depărtare, printre hohote de plâns:

— Îi răzbim noi!

Acest strigăt nătâng al dârzeniei umane, nespus de primitiv și de sincer, mi-a pătruns în inimă și a rămas acolo pentru totdeauna – *este* inima mea. Știu că va dăinui și după

mine și că oamenii se vor bucura de o victorie mai strălucită decât toate cele la care au visat până acum.

Am mai rămas o clipă la telefon, cu cascheta trasă peste ochi, cu haina de piele, tot atât de singur precum au fost dintotdeauna milioane de oameni și precum vor fi pentru totdeauna în fața destinului lor comun. Sergentul Dufour mă privea pe deasupra chiștocului, având în ochi acea scânteie de veselie care a fost mereu pentru mine, de fiecare dată când am întâlnit-o la semenii mei, o garanție a supraviețuirii.

Am încercat apoi să găsesc alt echipaj și alt avion.

Câteva ceasuri am tot colindat aerodromul, de la un avion la altul, de la un echipaj la altul.

Fusesem întâmpinat destul de rău de mai mulți piloți pe care încercasem să-i momesc, când mi-am amintit de uriașul cvadrimotor Farman, negru de sus până jos, sosit în ajun pe aerodrom, și care-mi părea potrivit să mă ducă până în Anglia. Era, cu siguranță, cel mai mare avion pe care-l văzusem vreodată. Monstrul părea gol. Dintr-o simplă pornire de curiozitate, am urcat pe scară și am băgat capul înăuntru, să văd ce-i pe-acolo.

Un general cu două stele tocmai scria, trăgând din pipă, la o masă pliantă. Un revolver masiv cu butoiaș îi stătea la îndemână, așezat pe o foaie de hârtie. Generalul avea o mutră tânără, părul cărunt tuns perie și, cum tocmai intrasem în avion, mi-a aruncat o privire absentă, pe care apoi a coborât-o spre hârtia lui, continuând să scrie. L-am salutat, din reflex, dar nu mi-a răspuns. Am aruncat o privire puțin uimită spre revolver, și, dintr-odată, am priceput. Generalul învins scria un bilet de adio înainte să se sinucidă. Mărturisesc că m-am simțit tulburat și profund recunoscător. Mi se părea că, atâta vreme cât vor exista generali capabili de un asemenea gest în fața înfrângerii, ne era îngăduită orice speranță. Am întâlnit acolo o imagine a măreției, o dimensiune a tragediei, la care pe-atunci, tânăr fiind, eram deosebit de sensibil.

Am mai salutat așadar încă o dată, m-am retras discret și am făcut câțiva pași pe pistă, așteptând focul de armă ce urma să ne spele onoarea. După un sfert de oră, cuprins de neliniște, m-am întors spre Farman și mi-am mai băgat o dată nasul înăuntru.

Generalul scria în continuare. Mâna lui fină și elegantă alerga pe hârtie. Lângă revolver, am observat două sau trei plicuri deja lipite. Mi-a aruncat din nou o privire și din nou l-am salutat, retrăgându-mă apoi respectuos. Simțeam nevoia să mă încred în cineva, iar generalul ăsta, cu chipul său tânăr și nobil, îmi inspira încredere; am așteptat deci răbdător lângă avion să-mi ridice moralul. Cum nu se întâmpla nimic, am hotărât să dau o raită până la departamentul de navigație, ca să văd în ce stadiu se afla proiectul escadrei de a ateriza în Portugalia, înainte de sosirea în Anglia. M-am întors după jumătate de oră și am urcat pe scară: generalul nu se oprise din scris. Colile acoperite cu o scriitură ordonată se adunaseră sub revolverul masiv, așezat în preajmă. Am înțeles brusc că, departe de a avea vreun plan înălțător și demn de o tragedie greacă, viteazul general își scria corespondența, folosind revolverul drept prespapier. După toate aparențele, noi doi nu trăiam în același univers. Am fost profund mâhnit și dezamăgit, și m-am îndepărtat de Farman, cu capul plecat. După o vreme, l-am văzut din nou pe marele șef îndreptându-se liniștit spre popotă, cu revolverul în toc și servieta în mână, purtând pe chipul senin semnele datoriei împlinite.

Un soare nemărginit lumina năstrușnica faună aeriană de pe aerodrom. Niște senegalezi înarmați, așezați în jurul avioanelor ca să le apere de ipotetice sabotaje, priveau spre formele ciudate și uneori cam neliniștitoare care coborau din cer. Îmi amintesc cu precădere de un avion Bréguet pântecos, al cărui fuzelaj se termina cu o grindă, ca o proteză, la fel de fistichie și de caraghioasă ca unele fetișuri africane. În zona avioanelor Potez, babalâcii din 1914–1918, neîn-

vinși și răzbunători, dădeau în continuare tururi de pistă, antrenându-se în vederea unui miracol; zbârnâiau cu zel pe cerul albastru și, la aterizare, îmi comunicau speranța lor de neclintit că vor fi gata la timp.

Îmi amintesc de unul dintre ei, ieșind din carlinga Potezului, imagine perfectă a unui cavaler al aerului din epoca lui Reichthoffen și Guynemer, în compleu, cu un ciorap de mătase peste păr și pantaloni de cavalerie, strigându-mi prin huruit de elice, și trăgându-și sufletul după acrobația pe care o reprezenta coborârea din carlingă a unui om de gabaritul lui:

— Stai liniștit, prostovane, suntem aici!

I-a dat viguros în lături pe cei doi amici care-l ajutaseră să coboare și s-a îndreptat spre sticloanțele de bere care-l așteptau în iarbă. Unul dintre fârtați purta o jachetă kaki, plină de decorații, avea cască pe cap și cizme în picioare; celălalt, care purta beretă și ochelari pe frunte, veston de echitație și moletiere, m-a bătut prietenește pe umăr, și m-a asigurat:

— Îi răzbim noi!

În mod vădit, își trăiau cele mai frumoase clipe din viață. Erau deopotrivă înduioșători și ridicoli, însă, cu moletierele lor cu tot, cu ciorapul de mătase pe creștet și cu fețele lor puhave, dar hotărâte, la ieșirea din carlingă aminteau de niște vremuri ceva mai încărcate de glorie. Ca să nu mai spun că niciodată n-am simțit mai puternic ca atunci nevoia unui tată. Era un sentiment încercat de întreaga Franță și adeziunea aproape generală față de bătrânul mareșal nu avea alt temei. Am încercat prin urmare să fiu de folos, i-am ajutat să urce în carlingă, am împins la elice, am dat fuga la popotă să le mai aduc bere. Îmi povesteau despre miracolul de pe Marna, făcându-mi complice cu ochiul, despre Guynemer, despre Joffre, despre Foch, despre Verdun, într-un cuvânt îmi vorbeau despre mama, și nu-mi trebuia nimic mai mult. Unul dintre ei, mai cu seamă, cel cu ghetre, ochelari, bandulieră de piele și cu decorațiile revărsate, mă ducea cu gândul,

nu știu de ce, la nemuritoarele versuri ale unui bine-cunoscut cântecel de liceu: „Căpușa mea motociclistă, crezând că gaura din... e-o pistă, i-a anunțat pe ofițeri că generalu-i mort de ieri"! – a exclamat, cu o voce care a acoperit huruitul elicelor:

— Grijania cui v-a făcut, vedeți voi pe dracu'!

După care, împins de mine, s-a cățărat în avion, și-a coborât ochelarii de pilot pe ochi, a pus mâna pe manete și a pornit. Poate că sunt ușor nedrept, dar cred că veteranii ăștia, dragii de ei, se răzbunau mai ales pe comandamentul francez care îi împiedicase să zboare și că refrenul cu „Îi răzbim noi" era îndreptat nu doar împotriva nemților, ci și împotriva acestuia din urmă.

La începutul după-amiezii, în timp ce mă duceam încă o dată la biroul escadrei ca să aflu vești, a venit un coleg să-mi spună că mă căuta o tânără la postul de gardă. Îmi era o teamă superstițioasă să mă îndepărtez de aerodrom, convins că escadra avea să-și ia zborul spre Anglia de îndată ce aș lipsi o clipă, dar o femeie-i o femeie, și cum imaginația mi-o luase razna, ca întotdeauna, m-am dus repede la postul de gardă, unde am fost destul de dezumflat când am dat de o tânără ștearsă, cu umeri uscați și subțire în talie, dar cu șolduri și pulpe zdravene, ale cărei față și ochi înroșiți de plâns purtau urmele unei amărăciuni adânci, dar și un soi de hotărâre plină de cerbicie, sălbatică, care se întrevedea și în forța exagerată cu care strângea mânerul valizei pe care o ținea în mână. Mi-a spus că se numește Annick și că era prietena sergentului Clément, zis Belle-Gueule, care îi vorbise adesea de mine, ca despre prietenul lui „diplomat și scriitor". O vedeam pentru întâia oară, dar Belle-Gueule îmi pomenise și el de ea, în termeni foarte elogioși. Avea vreo două-trei fete „la produs", dar preferata lui era Annick, pe care-o plasase la Bordeaux, când cu încartiruirea lui la Mérignac. Belle-Gueule nu-și ascunsese niciodată latura de băiat rău, iar în momentul ofensivei germane era anchetat disciplinar pe acest subiect, fiind amenințat cu excluderea

din armată. Noi doi eram în relații destul de bune, poate și pentru că n-aveam nimic în comun și că tot ceea ce ne despărțea stabilea între noi, prin contrast, un fel de legătură. Trebuie să recunosc însă că repulsia pe care mi-o inspira jalnica lui „meserie" era dublată și de un soi de fascinație, ba chiar de invidie, pentru că mi se părea că acela care o practica dădea dovadă de un grad înalt de insensibilitate, de nepăsare și de rezistență la tăvăleală, calități indispensabile celui care vrea să fie împăcat cu viața și de care eu eram, din păcate, lipsit. Îmi lăudase adesea seriozitatea și devotamentul lui Annick, de care îl bănuiam îndrăgostit lulea. Prin urmare, mă uitam acum la fată cu multă curiozitate. Avea aerul unei țărăncuțe de rând, obișnuită să dea în brânci, dar, sub fruntea îngustă și îndărătnică, în privirea ei limpede, se citea ceva mai mult, ceva răzbătător, care mergea dincolo de faptele și de ființa noastră. Mi-a plăcut pe dată, pur și simplu pentru că în starea de tensiune nervoasă în care mă aflam, orice prezență feminină mă întrema și-mi aducea liniște. Da, m-a întrerupt ea, când am început să vorbesc despre accident, știa că murise Clément în dimineața aceea. Îi repetase în mai multe rânduri că avea să plece în Anglia, să continue lupta. Urma ca ea să i se alăture, mai târziu, trecând prin Spania. Acum, deși Clément nu mai era, ea voia să ajungă oricum în Anglia. N-o să muncească pentru nemți. Simțea că poate fi de folos în Anglia și, în felul ăsta, izbutea măcar să fie cu cugetul împăcat și să pună umărul, după puteri. Aveam oare cum s-o ajut? Mă privea rugător ca un câine, în tăcere, strângând puternic de mânerul valijoarei, cu fruntea dârză sub părul brun-roșcat, dornică să ducă lucrurile la bun sfârșit; simțeai că e hotărâtă să treacă peste orice piedici. Era imposibil să nu vezi aici manifestarea unei curățenii fundamentale și a unei nobleți pe care nici o pată măruntă și trecătoare a trupului nu putea s-o mânjească. Cred că era vorba nu atât de fidelitate față de memoria prietenului meu, cât de un soi de devotament instinctiv față de ceva mai presus de noi și

de faptele noastre, față de ceva care nu poate fi alterat sau întinat. În delăsarea și marasmul general, puteai întâlni aici o întruchipare a statorniciei și a seriozității care mă mișca profund. Pentru mine, care n-am acceptat niciodată să folosesc comportamentul sexual al oamenilor ca pe un criteriu al binelui sau al răului, care am socotit întotdeauna că demnitatea umană se află mult mai sus de brâu, la nivelul inimii și al spiritului, la nivelul sufletului, acolo unde se petrec cele mai detestabile curvăsăreli, această bretonă micuță mi se părea că are mai multă înțelegere instinctivă pentru ceea ce este sau nu important, decât toți cavalerii moralelor tradiționale. A deslușit probabil în ochii mei un licăr de simpatie, pentru că și-a sporit eforturile ca să mă convingă, de parcă aș fi avut nevoie să fiu convins. În Anglia, ostașii francezi aveau să se simtă cam singuri, trebuiau ajutați, iar ei nu-i era frică de muncă, după cum îmi pomenise, poate, și Clément. A zăbovit o clipă, nerăbdătoare să afle dacă Belle-Gueule îi adusese acest omagiu, sau dacă nu-i stătuse mintea la așa ceva. Da, m-am grăbit eu s-o liniștesc, îmi spusese numai lucruri frumoase despre ea. S-a îmbujorat de încântare. Așadar, nu se dădea-n lături de la muncă, era zdravănă-n șale, puteam s-o iau în Anglia cu avionul și, cum eram prieten de-al lui Clément, avea să trudească pentru mine, un aviator are mereu nevoie de sprijin la nivelul solului, se știe prea bine. I-am mulțumit și i-am spus că aveam deja pe cineva. I-am explicat, de asemenea, că era aproape cu neputință să găsești un avion către Anglia, eram pățit, iar pentru un civil, pentru o femeie, nici nu se punea problema. Annick nu era însă o fată care să se lase cu una cu două. În timp ce încercam să ies din încurcătură îndrugându-i baliverne, spunându-i că putea fi tot atât de folositoare în Franța ca și în Anglia, că va fi nevoie și pe la noi de fete ca ea, mi-a zâmbit drăgălaș, ca să-mi arate că nu-mi poartă pică și, fără o vorbă, a pornit-o spre aerodrom, cu valijoara în mână. După un sfert de oră, ajunsese printre echipajele celor de pe Potez, discutând

aprins, apoi n-am mai văzut-o. Nu știu ce s-a întâmplat cu ea. Trag nădejde că e-n viață, că a ajuns în Anglia și că a făcut o droaie de copii. Avem nevoie de fete și de băieți cu inimi atât de cutezătoare ca a ei.

Spre sfârșitul după-amiezii s-a răspândit zvonul că baza de la Mérignac o să fie în pană de benzină așa că echipajele nu se mai dezlipeau de aparate, fie de teamă că o să-și piardă rândul la alimentare, fie că le „va suge" cineva benzina, fie, pur și simplu, că le va dispărea avionul, furat de vreun hoinar ca mine, hotărât s-o șteargă de-acolo. Așteptau ordine, consemne, lămuriri asupra situației, se sfătuiau, șoviăiau, se întrebau ce decizie să ia, sau nu se întrebau nimic și așteptau nu se știe ce. Cei mai mulți erau încredințați că războiul avea să continue în Africa de Nord. Unii erau atât de descumpăniți, încât cea mai mică întrebare privitoare la intențiile lor îi scotea din fire. Propunerea mea de a merge în Anglia era întotdeauna rău primită. Englezii nu se bucurau de popularitate. Ne târâseră în război. În clipa de față, își strângeau catrafusele și ne lăsau baltă. Subofițerii de pe cele trei Potez-63 pe care încercam, ca un nechibzuit, să-i racolez, s-au strâns în jurul meu cu fețe dușmănoase și s-au vorbit să mă aresteze pentru tentativă de dezertare. Din fericire, cel cu gradul mai mare, un plutonier-major, a fost mult mai îngăduitor și mai omenos cu mine. În timp ce doi subofițeri mă țineau zdravăn, el n-a făcut altceva decât să-mi care pumni în mutră până când nasul, buzele și obrajii mi-au fost năpădite de sânge. După care mi-au golit o sticlă de bere în cap și mi-au dat drumul. Aveam în continuare revolverul la cingătoare și ispita de a-l folosi a fost mare, mai mare decât toate cele care m-au încercat vreodată. Ar fi fost însă destul de aiurea să-mi încep războiul ucigând niște francezi; așa că m-am îndepărtat, ștergându-mi sângele și berea de pe față, frustrat ca tot omul care nu s-a putut răcori. De altfel, mi-a fost întotdeauna foarte greu să ucid francezi și, după câte știu, nici n-am ucis vreunul; teamă mi-e că patria nu se va

putea vreodată bizui pe mine în caz de război civil; tot așa, am refuzat mereu, neînduplecat, să comand un pluton de execuție, ceea ce mi se trage probabil de la vreun tainic complex de venetic.

De când cu accidentul de traducător înaripat, îndur destul de greu loviturile la nas, așa că, timp de mai multe zile, am suferit cumplit. Cu toate astea, ar însemna să fiu nerecunoscător dacă n-aș admite că această suferință strict fizică mi-a fost de mare ajutor, pentru că a mai diminuat-o și m-a ajutat s-o uit pe cealaltă, cea adevărată și de departe cea mai anevoie de suportat, îngăduindu-mi astfel să resimt mai puțin înfrângerea Franței și gândul că n-aveam, cu siguranță, s-o mai revăd pe mama preț de mai mulți ani. Simțeam că-mi pocnește capul, îmi ștergeam fără încetare sângele șiroind din nas, și mă lua continuu cu greață și vărsături. Pe scurt, eram într-un asemenea hal, că Hitler, dacă stăteai să te uiți la mine, a fost la un pas să câștige războiul în momentul acela. Totuși, nu încetam să mă târăsc din avion în avion în căutarea unui echipaj.

Unul dintre piloții pe care încercam să-i conving astfel mi-a lăsat o amintire de neuitat. Era proprietarul unui Amyot-372, proaspăt sosit pe aerodrom. Spun „proprietar", pentru că ședea tolănit în iarbă, lângă avion, ca un fermier circumspect care-și păzește vaca. În fața lui, pe un ziar, stătea un munte de sandviciuri, iar el tocmai le dădea gata, unul după altul. Aducea, la înfățișare, cu Saint-Exupéry, printr-o oarecare rotunjime a trăsăturilor și prin proporțiile masive ale trupului – dar asemănările se opreau aici. Părea neîncrezător, stătea la pândă, cu tocul revolverului deschis, convins fără doar și poate că aerodromul de la Mérignac era plin de tâlhari porniți să-i fure vita. Și nu era departe de adevăr. I-am spus verde-n față că umblam după un avion ca să duc mai departe lupta în Anglia, țară căreia, apoi, i-am lăudat deșănțat măreția și vrednicia.

M-a lăsat să dau din gură, continuând să înfulece și privind cu oarece curiozitate spre moaca mea tumefiată și spre batista plină de sânge pe care mi-o țineam la nas. Am rostit un discurs destul de reușit – patriotic, mișcător, inspirat –, cu toate că mă încercau răbufniri violente de greață – abia stăteam în picioare și aveam pietriș în țeastă –, m-am ținut tare și, judecând după expresia încântată a publicului, contrastul dintre jalnicul meu aspect fizic și vorbele mele înălțătoare trebuie să fi fost amuzant la culme. În orice caz, trupeșul pilot m-a lăsat, politicos, să turui. Întâi de toate, se cădea să-l perii – era genul de individ căruia îi plăcea să se simtă important –, și pe urmă, tirada mea patriotică, cu mâna pe inimă, probabil că nu-i cădea rău și îi ușura digestia. Din când în când mă opream, așteptându-i reacția – și cum tăcea mâlc și-și lua alt sandvici, îmi luam de la capăt încropeala lirică, o adevărată odă de care nici măcar Déroulède nu s-ar fi dezis. La un moment dat, când ziceam ceva de genul „să mori pentru patrie e cea mai fericită soartă, e tot ce-ți poți dori", a făcut un insesizabil gest de încuviințare, apoi, oprindu-se din mestecat, s-a străduit să-și extragă cu unghia o bucată de șuncă rămasă între dinți. Când m-am oprit o clipă, ca să-mi trag sufletul, m-a privit, cred, un pic mustrător, așteptând continuarea. Era un om care, după toate aparențele, se străduia să scoată tot ce era mai bun din mine. Când, în cele din urmă, am încetat cu lălăiala – n-am găsit alt cuvânt mai bun – și am tăcut, văzând că am isprăvit și că nu mai are ce-aștepta de la mine, și-a întors privirea, a apucat un nou sandvici și a căutat pe bolta cerească un alt punct vrednic de interes. Nu rostise o vorbuliță. Nu voi ști niciodată dacă era un normand excesiv de prudent, sau un necioplit fără margini, lipsit de orice urmă de sensibilitate, un imbecil patent sau un om foarte calculat, care știa exact ce face, dar care nu se dădea pe mâna nimănui, un individ complet năucit de împrejurări și incapabil de altceva decât

să bage în el, ori un plăvan de la țară căruia nu-i rămăsese nimic pe lume în afara joianei, lângă care era hotărât să rămână până la capăt, cu orice preț. Ochii lui mici mă priveau fără cea mai măruntă expresie în timp ce, cu o mână pe inimă, cântam frumusețea patriei-mumă, voința noastră nezdruncinată de a continua lupta, onoarea, curajul și viitorul glorios. În genul bovin, individul era fără îndoială măreț. De fiecare dată când citesc pe undeva că un bou a luat premiul întâi la niște serbări agricole, mă gândesc la el. Am plecat când era pe cale să-și înceapă ultimul sandvici.

Nu mâncasem nimic de-o zi întreagă. La popota subofițerilor, după înfrângere, meniul era întocmit cu deosebită grijă. Ni se servea mâncare franțuzească adevărată, demnă de cele mai bune tradiții ale noastre, ca să ni se ridice moralul și să ne fie alungate îndoielile, prin recurs la valorile noastre perene. Însă nu îndrăzneam să părăsesc aerodromul, de teamă să nu ratez vreun prilej de plecare. Mi-era mai ales sete, așa că am acceptat dușca de vin roșu pe care mi-a oferit-o echipajul unui Potez-63, care stătea cu fundurile pe asfalt, la umbra unei aripi a avionului. Fiind poate nițel pilit, m-am pornit să țin unul din discursurile mele înflăcărate. Am vorbit despre Anglia, portavionul victoriei noastre, i-am evocat pe Guynemer, pe Jeanne d'Arc și pe Bayard, am gesticulat, mi-am dus mâna la inimă, am ridicat pumnul, mi-am luat un aer vizionar. Cred, cu adevărat, că glasul mamei îmi înlocuise propriul glas, pentru că, pe măsură ce vorbeam, am fost eu însumi năucit de avalanșa de clișee care-mi ieșeau pe gură și de lucrurile pe care eram în stare să le spun fără pic de jenă, și degeaba mă revoltam în fața lipsei de bună-cuviință de care dădeam dovadă, o pornire ciudată, pe care nu o controlam deloc și care se datora în mare măsură oboselii și alcoolului, dar mai ales faptului că personalitatea și voința mamei fuseseră întotdeauna mai puternice, mă făcea să continui și să îngroș totul, cu gestul sau cu simțirea. Cred chiar

că mi s-a schimbat vocea și că s-a simțit limpede un puternic accent rusesc, atunci când mama a zugrăvit „Patria nemuritoare" și ne-a îndemnat să ne dăm viața pentru „Franța, Franța, mereu mai puternică" în fața unui grup de subofițeri deosebit de interesați. Uneori, când o lăsam mai moale, împingeau butelca spre mine și mă porneam într-o nouă tiradă, astfel încât mama, profitând de starea în care eram, s-a depășit pe sine în scenele cele mai avântate ale repertoriului ei patriotic. Într-un sfârșit, cei trei subofițeri s-au milostivit de mine și mi-au dat să mănânc niște ouă fierte, pâine și salam, ceea ce m-a mai dezmeticit puțin, m-a ajutat să mă mai întremez, s-o fac să tacă și s-o pun în banca ei pe rusoaica aia aţâţată care-și permitea să ne dea lecții de patriotism. Cei trei subofițeri mi-au mai oferit și prune uscate, dar au refuzat să meargă în Anglia. În opinia lor, Africa de Nord, sub comanda generalului Noguès, avea să continue războiul, așa încât voiau să ajungă în Maroc, de îndată ce-și vor fi făcut plinul de benzină, chestie pe care musai doreau s-o izbutească, fie și cu prețul capturării cu arma în mână a camionului-cisternă.

Avuseseră loc mai multe încăierări în jurul camionului, așa că vehiculul nu se mai deplasa decât păzit de niște senegalezi înarmați, suiți pe cisternă, cu baioneta la țeavă.

Aveam nasul înfundat cu cheaguri de sânge și respiram anevoie. Îmi doream un singur lucru: să mă întind în iarbă și să rămân acolo, stând pe spate, neclintit. Vitalitatea mamei, voința ei fără egal mă îmbrânceau înainte și, de fapt, nu eu eram cel care colinda din avion în avion, ci o bătrână doamnă dârză, cu veșminte cenușii, cu bastonul în mână și o Gauloise între buze, care era hotărâtă să plece în Anglia ca să continue lupta.

CAPITOLUL XXXII

Până la urmă am acceptat opinia generală potrivit căreia Africa de Nord avea să rămână în război și, pentru că escadra primise în sfârșit ordinul să plece la Meknès, am părăsit Mérignac la ora cinci după-amiaza și am ajuns la Salanque, pe țărmul Mediteranei, la căderea nopții, numai bine ca să aflu că fusese interzisă decolarea tuturor avioanelor aflate pe aerodrom. O nouă autoritate controla de câteva ceasuri deplasările aeriene pe deasupra Africii, și toate ordinele anterioare erau considerate nule și neavenite. O cunoșteam îndeajuns de bine pe mama ca să știu că nu va ezita să mă pună să străbat înot Mediterana; așa că m-am înțeles imediat cu un adjutant din escadră și, fără să mai aștept ordinele și contraordinele noilor noștri comandanți preaiubiți, am pornit încă din zori spre Algeria.

Potezul nostru avea motoare Pétrel, ceea ce nu-i conferea o autonomie îndestulătoare ca să zboare până la Alger fără rezervoare suplimentare. Riscam să ni se oprească râșnițele la patruzeci de minute de coasta africană.

Cu toate astea, am decolat. Știam prea bine că n-aveam ce să pățesc, fiindcă eram vegheat de puterea unei iubiri nemărginite, dar și fiindcă înclinația mea către capodoperă, modul meu instinctiv de a trata viața ca pe o operă artistică în plină elaborare, a cărei logică ascunsă, dar statornică, va fi mereu, în ultimă instanță, cea a frumuseții, mă îndemnau să-mi orânduiesc în imaginație viitorul, potrivit unui acord riguros între tonuri și proporții, între zonele de umbră și cele luminoase, de parcă întreaga soartă a omenirii ar fi fost rodul unui magistral duh clasic și mediteraneean, preocupat în primul rând de echilibru și de armonie. O asemenea perspectivă asupra lucrurilor, care transforma dreptatea într-un soi de imperativ estetic, mă făcea, după mintea mea, invulnerabil, câtă vreme mama trăia – eu eram *happy-end*-ul ei – și

îmi garanta o întoarcere triumfală acasă. Cât îl privește pe adjutantul Delavault, cu toate că era cu siguranță departe de a-și închipui viața hărăzită cu tainica și fericita coerență a unei opere de artă, n-a șovăit nici el să se repeadă pe deasupra apelor cu niște motoare șubrede, rostind un „om vedea noi" flegmatic, fără să caute vreun sprijin în literatură, ci având doar două cauciucuri în carlingă, ca să ne folosească drept colaci de salvare, la nevoie.

Din fericire, în dimineața aceea a suflat un vânt providențial și, fără discuție, a mai suflat un pic și mama, pentru mai multă siguranță, așa că am aterizat cu bine pe aerodromul de la Maison-Blanche, în Alger, având o confortabilă rezervă de benzină pentru încă zece minute.

Ne-am continuat drumul spre Meknès, unde Școala Aviatică era temporar evacuată și unde am ajuns la timp ca să aflăm nu doar că armistițiul fusese acceptat de autoritățile din Africa de Nord, ci și că, după primele zboruri cu avioane operate de către „dezertorii" care urmau să aterizeze la Gibraltar, se dăduse ordin ca toate aparatele să fie avariate.

Mama era foarte afectată. Nu-mi dădea pace o clipă. Se înfuria, făcea scandal, protesta. Nu izbuteam s-o liniștesc. Se entuziasma în fiecare strop din sângele meu, se indigna și se răzvrătea în fiecare dintre bătăile inimii mele și mă ținea treaz noaptea, hărțuindu-mă, punându-mă mereu să fac câte ceva. Îmi întorceam privirea de la fața ei, încercând să nu-i mai văd acea expresie de nelămurire scandalizată în fața unui fenomen complet nou pentru ea, acceptarea înfrângerii, de parcă omul ar fi fost ceva ce putea fi înfrânt. O imploram să se controleze ca să pot respira, să fie răbdătoare, să aibă încredere-n mine, dar degeaba, simțeam că nici măcar nu mă ascultă. Nu din pricina distanței care ne despărțea, nici vorbă, pentru de fapt că nu mă părăsise o clipă de-a lungul acestor ceasuri de groază. Era însă scandalizată, rănită în adâncul sufletului de refuzul Africii de a răspunde chemării ei.

Chemarea generalului de Gaulle la continuarea luptei datează din 18 iunie 1940. Deși nu doresc să complic sarcina istoricilor, țin totuși să precizez că apelul mamei la continuarea luptei a avut loc pe 15 sau 16 iunie – cu cel puțin două zile înainte. Există numeroase mărturii privind acest aspect, care și azi mai pot fi consultate în piața Buffa.

Douăzeci de persoane aveau să-mi relateze o scenă înspăimântătoare, de spectacolul căreia, slavă Cerului, am fost scutit, dar care încă mă face să roșesc de jenă când mă gândesc la el: mama, stând în picioare pe un scaun în fața tejghelei cu legume a domnului Pantaleoni, agitându-și bastonul, poftea tot poporul să se împotrivească armistițiului și să continue bătălia în Anglia, alături de fiul ei, celebrul scriitor, care în clipele acelea tocmai dădea lovituri mortale dușmanului. Biata femeie! Mi se umplu ochii de lacrimi când mă gândesc că amărâta își isprăvea tirada deschizându-și geanta și scoțând pentru cei strânși roată pagina unui săptămânal care conținea o nuvelă scrisă de mine. Vor fi fost poate și unii care să râdă. N-am nimic cu ei. Mi-e necaz doar că am fost lipsit de talent, de eroism, că n-am știut să fiu decât eu însumi. Nu așa ceva aș fi vrut să-i ofer.

Sabotarea avioanelor de pe aerodromurile Africii de Nord ne-a umplut de consternare. Mama tuna și fulgera, protesta, se lua de mine, de slăbiciunea mea, se arăta scandalizată de felul cum stăteam acolo, prăbușit în pat, în loc să reacționez energic, și să merg, de pildă, să-l găsesc pe generalul Noguès ca să-i spun, în câteva fraze meșteșugite, ce gândesc. Încercam să-i explic că generalul n-avea nici măcar să mă primească, dar o și vedeam, cu bastonul în mână, pe treptele de la Résidence[1], știind că ar fi găsit ea cum să se facă ascultată. Mă simțeam nevrednic.

---

1. Rezidentul general al Franței în Maroc era reprezentantul guvernului francez la Rabat, în timpul protectoratului francez (1912–1956). La Résidence era sediul său oficial. Generalul Noguès a ocupat această funcție între 1936 și 1943.

Niciodată prezența ei n-a fost mai reală pentru mine decât atunci, mai concretă ca în acele ceasuri nesfârșite pe care le-am petrecut rătăcind aiurea prin *medina* din Meknès, în îmbulzeala aceea arabă care mă zăpăcea cu nuanțele, zgomotele, aromele ei, încercând să uit fie și pentru o clipă, copleșit de acel val neașteptat de exotism care se năpustea peste mine, vocea sângelui care nu înceta să mă cheme la luptă cu o grandilocvență insuportabilă, ticsită cu cele mai tocite clișee ale repertoriului de paradă patriotică. Mama profita de sfârșeala mea nervoasă extremă și de posomoreala mea ca să ocupe toată scena: descumpănirea mea profundă, nevoia mea de afecțiune și de ocrotire, născută din prea lunga adăpostire sub aripa maternă și care mă potcovise cu acea nelămurită nevoie de a mă simți vegheat de o providențială tandrețe feminină, mă lăsau pradă imaginii ei, care nu-mi dădea pace o clipă; în decursul acelor prelungi ceasuri de pribegie, în singurătatea unei mulțimi străine și pestrițe, cred că tot ce era mai puternic în firea mamei a triumfat definitiv asupra metehnelor și nehotărârilor mele, că duhul ei s-a aciuat în mine, înlocuind propriu-mi duh, că a devenit adevăratul meu *eu*, cu toată violența ei, toanele și lipsa ei de măsură, agresivitatea și atitudinile ei afectate, pasiunea ei pentru dramă, toate aceste semne ale unui caracter excesiv au ajuns să-mi atragă în fața camarazilor mei, în toată perioada care a urmat, reputația de zăltat.

Mărturisesc că încercam să scap de prezența ei dominatoare, mă străduiam să mă pierd în universul colcăitor și mozaicat al *medinei*; hoinăream prin bazaruri; mă pierdeam în contemplarea pielăriei și metalelor cizelate cu o artă complet nouă pentru mine, mă aplecam asupra puzderiei de obiecte sub privirea neclintită și străină a negustorilor așezați turcește prin tarabe, cu umerii și capul sprijinite de perete, cu ciubucul unei narghilele între buze, în miros de tămâie și de mentă; străbăteam cartierul acela deocheat la capătul căruia mă aștepta, fără să am de unde bănui, cea mai sumbră

aventură a vieții mele; m-am instalat pe strada cafenelelor arabe și am fumat o țigară, bând ceai verde ca să lupt, potrivit vechiului meu obicei, printr-un sentiment de mulțumire fizică, împotriva tulburării sufletești; mama nu înceta să mă urmărească peste tot și vocea ei se făcea auzită în mine, cu o ironie mușcătoare. Așa deci, oleacă de turism nu strică. Ca să-mi mai schimb gândurile, nu? În timp ce Franța străbunilor mei zace sfâșiată între un dușman neîndurător și un guvern de slugi? Ei bine, dacă în halul ăsta a ajuns fiul ei, acum la maturitate, am fi putut la fel de bine să rămânem la Vilnius, nu merita să mai venim în Franța, chiar n-aveam stofă de francez.

M-am ridicat și m-am afundat cu pași mari pe o străduță, printre femei cu văluri, cerșetori, tarabagii, măgari, soldați și, zău dacă mint, în continua cascadă de impresii, de forme și de culori, mărturisesc cu umilință că am izbutit să scap de ea o dată sau de de două ori.

Atunci am trăit ceea ce, fără îndoială, s-ar putea numi cea mai scurtă poveste de dragoste a tuturor timpurilor.

Într-un bar din cartierul european, unde intrasem să beau un pahar, barmanița blondă căreia, după două minute, îi făceam inevitabile confesiuni, a părut deosebit de mișcată de recitalul meu fierbinte. Privirea ei a prins să-mi colinde pe față, oprindu-se la fiecare trăsătură cu o duioșie și o grijă care-mi dădeau sentimentul că părăsesc stadiul de crochiu și devin bărbat pe de-a-ntregul. În timp ce ochii i se plimbau de la urechea mea spre buze, ca apoi să urce visători spre rădăcina părului, mi-a crescut pieptul și vitejia-n suflet, mușchii mi s-au învârtoșat cu o forță pe care zece ani de exerciții la sală nu le-ar fi dat-o, și întreg pământul s-a preschimbat într-un piedestal de admirație.

Când i-am împărtășit intenția mea de a merge în Anglia, și-a scos de la gât un lanț cu o cruciuliță din aur și mi l-a întins. Am fost brusc și irezistibil ispitit s-o las baltă pe mama, și laolaltă cu ea, Franța, Anglia și întreg bagajul spiritual

care mă împovăra, doar ca să rămân alături de această făptură fără seamăn, care mă înțelegea atât de bine. Barmanița era o poloneză venită din Rusia prin Pamir și Iran; mi-am pus lanțul la gât și am cerut-o de nevastă. De-acum, ne cunoșteam de vreo zece minute. A acceptat. Mi-a spus că soțul și fratele ei fuseseră uciși în timpul campaniei din Polonia și că, de-atunci, rămăsese fără bărbat, cu excepția micilor aventuri de neocolit, care-o ajutau să supraviețuiască economic și să facă rost de acte. Avea ceva dureros și patetic pe chip, care mă întărea în convingerea că trebuia s-o ajut și s-o ocrotesc, deși, exact pe dos, eu eram cel care căutam să mă agăț de primul colac de salvare femeiesc care-mi plutea în cale. Ca să pot înfrunta viața, am avut întotdeauna nevoie de ajutorul unei feminități deopotrivă vulnerabilă și devotată, ascultătoare cât trebuie și plină de recunoștință, care să-mi dea sentimentul că ofer în vreme ce iau, că sprijin, atunci când de fapt sunt sprijinit. Mă întreb de unde mi se trage nevoia asta ciudată. Cuirasat cum eram în haina de piele, în ciuda căldurii sufocante, cu cascheta pe ochi, cu un aer sigur pe mine și viril ocrotitor, m-am spânzurat de mâna ei. Lumea care se năruia în jurul nostru ne împingea unul spre altul cu o viteză fulgerătoare, aceeași viteză cu care ea însăși se năruia.

Era ora două după-amiaza, ora siestei, sacră în Africa, și barul era pustiu. Am urcat la ea în cameră și am rămas acolo jumătate de ceas, încleștați unul de altul; niciodată două ființe pe cale se se-nece nu au făcut atâtea eforturi să se susțină reciproc. Ne-am hotărât să ne căsătorim pe loc și apoi să plecăm împreună în Anglia. La ora trei și jumătate aveam întâlnire cu un camarad care se dusese la consulul englez din Casablanca să-i ceară să ne ajute. Am părăsit barul la ora trei ca să mă văd cu el și să-i spun că vom fi trei, nu doi, așa cum prevăzuserăm inițial. Când m-am întors la bar la ora patru și jumătate, apăruse ceva lume și logodnica mea era foarte ocupată. Nu am idee ce s-o fi petrecut în lipsa

mea – întâlnise probabil pe cineva –, dar se vedea limpede că totul s-a isprăvit între noi. Tocmai vorbea cu un locotenent frumușel de spahii: presupun că intrase în viața ei în timp ce mă aștepta. A fost greșeala mea: nu trebuie niciodată să pleci de lângă o femeie pe care o iubești, pe femei le chinuie singurătatea, nesiguranța, descurajarea, și după aia, gata, totul s-a sfârșit. Își pierduse probabil încrederea în mine, închipuindu-și, poate, că n-aveam să mă mai întorc, și hotărâse să-și refacă viața. Eram tare amărât, dar n-aveam cum să-i port pică. Am mai întârziat o vreme în fața paharului cu bere, foarte dezamăgit totuși, fiindcă fusesem convins că îmi rezolvasem toate problemele. Poloneza era cu adevărat frumoasă și avea pe chip aerul acela de femeie părăsită și fără apărare, care mă ațâță la culme. Iar gestul cu care-și dădea buclele blonde de pe față mă tulbură și-acum când mi-l amintesc. Mă leg sufletește foarte ușor. I-am privit o clipă pe-amândoi, să văd dacă mai era loc de speranță. Nu mai era. I-am zis câteva vorbe în polonă, ca să-i ating coarda patriotică, dar mi-a retezat-o, dându-mi de veste că avea să se mărite cu locotenentul, care era colonist, că urma să se stabilească în Africa de Nord, că-i era lehamite de război și că, de altfel, războiul se încheiase, că mareșalul Pétain salvase Franța și că totul avea să fie bine. A mai adăugat că englezii ne trădaseră. Am aruncat o privire abătută spre locotenentul de spahii care ocupa tot locul, cu mantia lui roșie, și m-am resemnat. Biata femeie încerca să se agațe de orice i-ar fi oferit o iluzie de siguranță în plin naufragiu, așa că nu puteam fi supărat pe ea. Am plătit berea și am lăsat în farfurioară bacșișul dimpreună cu lanțul și cruciulița de aur. Ori ești domn, ori nu ești!

Părinții camaradului meu locuiau la Fez și ne-am dus la ei cu autobuzul. Ne-a deschis ușa sora lui și am descoperit acolo, în fața ochilor, un colac de salvare care m-a făcut imediat să-l dau uitării pe cel pe care-l ratasem la mustață în Meknès. Simone era una dintre acele franțuzoaice din Africa

de Nord ale căror minunate însușiri sunt pielea deschisă la culoare, încheieturile subțiri și ochii galeși. Era veselă, cultivată, ne încuraja pe fratele ei și pe mine să ne continuăm lupta și mă privea uneori cu o seriozitate care mă zăpăcea. Sub această privire, m-am simțit din nou întreg, drept, cu picioarele bine înfipte-n pământ, și m-am hotărât pe dată să-i cer mâna. Cererea mi-a fost bine primită, ne-am îmbrățișat sub privirile emoționate ale părinților, și a rămas stabilit că va veni după mine în Anglia, cu primul prilej. Șase săptămâni mai târziu, la Londra, fratele ei mi-a înmânat o scrisoare în care Simone mă înștiința că se căsătorise cu un tânăr arhitect din Casablanca, ceea ce a fost o lovitură cumplită, fiindcă nu doar crezusem că era femeia vieții mele, ci și pentru că o uitasem cu desăvârșire, iar scrisoarea ei a fost pentru mine, dar și despre mine, o dublă și neplăcută revelație.

Strădaniile noastre de a-l convinge pe consulul Angliei să ne procure acte false nu au dat nici un rezultat, așa că m-am hotărât să pun mâna pe un Morane-315 de la aerodromul din Meknès și să aterizez la Gibraltar. Mai trebuia însă găsit un aparat care să fie în stare de funcționare sau un mecanic de treabă; m-am apucat prin urmare să colind aerodromul uitându-mă insistent la fiecare meșter în parte, încercând să-i citesc sufletul. Mă pregăteam să discut cu unul dintre ei, ale cărui înfățișare sănătoasă și nas cârn îmi inspirau încredere, când am văzut un Simoun lăsându-se pe pistă și oprindu-se la douăzeci de pași de locul unde mă aflam. Un locotenent-pilot a ieșit din avion și s-a îndreptat spre hangar. Cerul îmi făcea cu ochiul, complice și amical, și n-aveam de gând să scap ocazia. M-au trecut sudori reci și mi s-a urcat un nod în gât de spaimă: nu eram deloc sigur că pot să ridic de la pământ un Simoun și să-l pilotez. În orele de antrenament clandestin, nu trecusem niciodată de Morane și de Potez-540. Nu se punea însă problema să renunț: promisesem.

Simțeam asupra mea privirea admirativă și orgolioasă a mamei. Dintr-odată, m-am întrebat dacă, după înfrângere

și ocupație, avea să se mai găsească insulină în Franța. N-ar fi rezistat mai mult de trei zile fără injecții. Aș fi putut să aranjez cu Crucea Roșie de la Londra să i-o trimit prin Elveția.

Am înaintat spre Simoun, am urcat și m-am instalat la manete. Se părea că nu m-a văzut nimeni.

Mă înșelasem. Cam peste tot, în fiecare hangar, comandamentul plasase jandarmi de la Poliția Aviatică, exact ca să împiedice „dezertările" pe calea aerului, dintre care unele avuseseră deja loc, cu participarea complice a anumitor mecanici. Chiar în dimineața aceea, un Morane-230 și un Goéland aterizaseră pe pista de la Gibraltar. De-abia mă instalasem în scaunul de pilotaj, că am zărit doi jandarmi țâșnind din hangar și năvălind spre mine – unul din ei tocmai își scotea revolverul din toc. Ajunseseră la treizeci de metri depărtare și elicea încă nu se rotea. Am făcut o ultimă încercare disperată, apoi am sărit din avion. Vreo zece soldați ieșiseră din hangar și mă priveau curioși. Nu s-au ostenit deloc să pună mâna pe mine, în timp ce o tuleam iepurește prin fața trupei, dar au avut timp berechet să-mi studieze chipul. Culmea neroziei, pentru că acționam cu precădere sub efectul atmosferei de „ori învingem, ori murim" în care mă bălăceam de câteva zile încoace, îmi scosesem revolverul când am sărit din Simoun, și, alergând cât mă țineau picioarele, îl țineam în continuare în mână, ceea ce, e de prisos să spun, nu avea să-mi ușureze deloc situația în fața curții marțiale. Am hotărât însă că n-am să mă las pe mâinile nici unei curți marțiale. În halul în care mă aflam, nu cred, cu toată sinceritatea, că ar fi avut cum să mă prindă viu. Și cum eram un bun trăgător, tremur și-acum gândindu-mă la ce s-ar fi putut întâmpla dacă nu izbuteam să scap. Am reușit însă, fără să mă căznesc prea tare. Am ascuns până la urmă revolverul și, în ciuda fluierelor din spatele meu, am încetinit pasul și am ieșit agale din unitate, trecând prin fața postului de gardă. Am nimerit în drumul mare, și n-am făcut nici cincizeci de pași, că a și apărut un autobuz. I-am făcut semn, punându-mă

în calea lui, și s-a oprit. Am urcat și am luat loc lângă două femei cu văl și un lustragiu cu tunică albă. Am scos un oftat adânc de ușurare. Mă băgasem într-o serioasă încurcătură, dar nu-mi păsa. Ba, dimpotrivă, mă năpădise o adevărată euforie. Se produsese ruptura mea cu armistițiul, eram în sfârșit un nesupus, un dur, un adevărat, un barosan, războiul izbucnise din nou, nu se mai punea problema să dau înapoi. Simțeam pe față privirea fermecată a mamei și nu m-am putut împiedica să zâmbesc, ușor trufaș, și chiar să râd din tot sufletul. Ba cred, Dumnezeu să mă ierte, că i-am trântit ceva cam pompos, ceva de genul „stai nițel, ăsta-i de-abia începutul, de-acu' să vezi și să te minunezi". Așezat în autobuzul jegos, printre *mouquères* cu hijab și burnuzuri albe, mi-am încrucișat brațele pe piept și am simțit că în sfârșit mă ridicasem la înălțimea așteptărilor. Mi-am aprins o țigară de foi, ca să împing răzvrătirea până la capăt – fumatul era interzis în autobuz – și am rămas așa o vreme, mama și cu mine, fumând și felicitându-ne în tăcere. N-aveam nici cea mai vagă idee despre ce urma să fac, dar îmi luasem un aer atât de feroce încât, zărindu-mă brusc în oglinda retrovizoare, m-am speriat așa de rău că mi-a căzut țigara din gură.

Mă chinuia un singur regret: îmi lăsasem haina de piele în cantonament și, fără ea, mă simțeam cam singur. Îndur cu greu singurătatea și stabilisem o legătură foarte specială cu haina. Așa cum am mai spus, mă leg sufletește foarte ușor. Era singura umbră din peisaj. M-am agățat atunci de țigară, dar țigările nu prea durează, iar a mea părea să se consume cam iute în uscăciunea aerului african și amenința să mă lase singur dintr-o clipă în alta.

Stând așa și fumând, mi-am croit niște planuri. Patrulele militare aveau cu siguranță să mă caute prin tot orașul, prin urmare trebuia să evit cu orice preț locurile unde uniforma mi-ar fi contrastat prea puternic cu fundalul indigen. Mi se părea că soluția cea mai bună ar fi fost să rămân ascuns câteva zile și apoi să mă duc la Casablanca și să încerc să mă îmbarc

pe un vapor gata de plecare. Umbla zvonul că trupele poloneze urmau să fie evacuate spre Anglia cu acordul guvernului și că vapoarele englezești veneau să-i ia de prin porturi. Înainte de toate, trebuia ca lumea să uite puțin de mine. Am hotărât să-mi petrec primele patruzeci și opt de ore în *bousbir*[1], cartierul rezervat, unde, în fluxul neîntrerupt al militarilor de tot felul care veneau să se ostoiască, aveam șanse serioase să trec neobservat. Mama a părut ușor îngrijorată de această ascunzătoare, dar i-am oferit imediat toate asigurările cuvenite. Am coborât așadar din autobuz în orașul arab și m-am îndreptat spre cartierul „rezervat".

CAPITOLUL XXXIII

Cartierul *bousbir* din Meknès, un oraș în toată regula, înconjurat cu ziduri fortificate, număra pe vremea aceea câteva mii de prostituate, împărțite între câteva sute de „case". La porți stăteau de pază santinele înarmate și patrulele poliției băteau străzile „orașului", însă erau prea ocupate să curme încăierările dintre soldații de la felurite arme, ca să se ocupe și de niște „stingheri" ca mine.

Bousbir-ul, imediat după armistițiu, clocotea literalmente sub efectul unei activități pe cât de intense, pe atât de puțin variate. Nevoile fizice ale soldaților, considerabile chiar și în vremuri obișnuite, sporesc și mai mult în timp de război și înfrângerea îi aduce la un soi de paroxism disperat. Străduțele dintre case erau invadate de trupe – două zile pe săptămână erau rezervate populației civile, dar aveam noroc că

1. Zonă împrejmuită cu ziduri care, în timpul protectoratului francez, a devenit „cartier rezervat" prostituției și turismului sexual. Denumirea lui este o deformare, în araba marocană, a numelui lui Prosper Ferrieu, mare dezvoltator imobiliar în anii '20.

nimerisem într-o zi potrivită – iar chipiele albe ale Legiunii Străine, tulpanele kaki ale *goumier*-ilor[1], ipingelele roșii ale spahiilor, ciucurii marinarilor, scufiile stacojii ale senegalezilor, șalvarii cavaleriei mehariste[2], vulturii aviatorilor, turbanele bej ale anamiților[3], fețele galbene, negre și albe, erau toate acolo, venind din întreg imperiul, în vacarmul asurzitor pe care patefoanele îl revărsau prin ferestre și din care îmi amintesc mai ales de vocea Rinei Ketty, care promitea că „te voi aștepta, te voi aș-tep-ta mereu, noapte și zi, dragostea mea", în timp ce armata, căreia îi lipseau victoriile și luptele, se descotorosea de vlaga virilă pe trupurile tinerelor berbere, negrese, evreice, armence, grecoaice, poloneze, fete cu pielea albă, întunecată sau galbenă, al căror zbucium le făcuse pe „madamele" prevăzătoare să interzică folosirea paturilor și să întindă saltelele direct pe jos, ca să limiteze stricăciunile și să scadă costurile. Din centrele profilactice însemnate cu o cruce roșie se ridicau exalațiile de permanganat, de săpun negru[4] și duhoarea unei alifii extrem de grețoase pe bază de calomel[5], pe care infirmierii senegalezi cu halate albe o foloseau în doze generoase în lupta cu amenințarea treponemelor și gonococilor care, în lipsa acestei linii Maginot sanitare, risca să doboare o armată ajunsă în situația de a fi de două ori înfrântă. Izbucneau neîncetat încăierări între diferitele arme, mai ales între legionari, spahii și *goumieri*,

---

1. Soldați aparținând unor *goums* – unități de infanterie ușoară ale Armatei Africii, alcătuite din trupe autohtone marocane sub comandă franceză. Au funcționat între 1908 și 1956.

2. Companiile mehariste sahariene („Compagnies méharistes sahariennes", supranumite „santinelele deșertului), erau unități ale Armatei franceze menite să controleze teritoriile Saharei în epoca Algeriei franceze. Foloseau pentru deplasare dromaderi.

3. Trupe de pușcași aduse de Franța din Indochina.

4. Săpun sub formă de pastă, folosit în băile publice, ale cărui principale ingrediente sunt uleiul de măsline și potasiul.

5. Clorură de mercur.

pe chestiuni de prioritate. În general însă, oricine venea la rând după oricine, contra unei sume care mergea de la cinci franci, plus cincizeci de centime pentru prosop, până la doisprezece sau douăzeci de franci în stabilimentele de lux, unde fetele așteptau îmbrăcate, în loc să stea goale pe trepte. Uneori, câte o fată isterizată de efectele surmenării sau hașișului dădea buzna în stradă urlând și arătându-și toate cele, iar poliția militară punea capăt spectacolului din respect pentru bunul-simț. Aici mi-am căutat adăpost, în acest loc pitoresc și foarte nimerit pentru așa ceva, la stabilimentul coanei Zoubida, considerând, pe bună dreptate, că acest talmeș-balmeș apocaliptic îmi va oferi mai multă siguranță împotriva percheziților poliției militare decât orice alt loc de azil, de când bisericile își pierduseră acest privilegiu ce le era pe vremuri specific. M-am întors de pe-o parte pe alta, preț de o zi și două nopți, într-un loc neprielnic.

Mă aflam, într-adevăr, într-o situație greu suportabilă pentru un om însuflețit de convingeri înalte și de porniri eroice; în plus, mă aflam sub privirea siderată a unei mame ale cărei convingeri și porniri erau și mai înalte încă. De obicei, *bousbir*-ul își închidea porțile la ora două noaptea, grilajele caselor erau ferecate și fetele trimise la odihnă, cu excepția câtorva mozoleli de așternut, îngăduite dar neautorizate de regulamentul militar: sub rezerva unor învoiri exprese pe timp de noapte, poliția, mână-n mână cu matroanele, consimțea, în schimbul plocoanelor de cuviință, să închidă ochii. Asta mi-a fost explicat de coana Zoubida către douăsprezece și jumătate noaptea, cu un ceas înainte să-și închidă tractirul. E lesne de imaginat în ce dilemă am intrat. Până atunci, mă ferisem riguros „să consum". Voiam să ajung teafăr în Anglia, fără să-mi risc sănătatea în această hazna. Șapte ani din viață am fost soldat, am văzut multe, am făcut multe, iar oamenii cutezători și grăbiți care eram, cărora le putea fi luată viața în orice clipă, și chiar le era luată în nouă

cazuri din zece, nu căutau compania fetelor cu suflet bun doar ca să uite ce îi pândea. Cu toate astea, lăsând deoparte orice alte considerații, în rândul cărora cea mai mică nu era, după gustul meu, lipsa de vino-ncoa a întreprinzătoarelor „pensionare", cea mai elementară prudență mă îndemna să nu mă arunc în ape atât de aglomerate. Nu voiam să mă arăt comandantului Franței luptătoare într-o stare care ar fi putut să-l facă să ridice din sprânceană. Însă refuzul de a „consuma" nu avea decât o alternativă: pe ușă-afară și apoi controlul documentelor de către patrulele militare care supravegheau străzile aproape pustii la ora aceea. În cazul meu, asta însemna arestarea și curtea marțială. Trebuia prin urmare nu doar „să consum", ci și să trec la așternut, ca să mă încadrez în învoiala cu poliția a coanei Zoubida. Și nu numai atât, pentru că, dacă voiam să stau ascuns în stabiliment, așteptând să se liniștească valurile iscate de fuga mea grăbită cu pistolul în mână, se cuvenea să dau dovada unui antrenament și a unei silințe exemplare, ca să nu deștept bănuieli și să-mi justific prezența neîntreruptă timp de o zi și două nopți. Cu greu însă se putea cineva simți mai lipsit de avânt decât mine în împrejurările date. Eram, ce-i drept, cu gândurile în altă parte. Spaima, agitația, exasperarea, nerăbdarea paroxistică de a mă ridica la înălțimea tragediei pe care o trăia Franța, miile de întrebări îngrijorătoare pe care mi le puneam, toate astea nu mă recomandau deloc pentru rolul de soldat chefliu. Doar atât pot spune: nu mă trăgea deloc ața. Se poate ușor ghici cu ce uluire ne-am privit atunci eu și mama. Am schițat un gest de lehamite, ca să-i arăt că n-aveam de-ales și că, o dată în plus, dar într-un mod cu totul neașteptat, adică fie ce-o fi, mă hotărâsem să fac tot ce-mi stătea în putință. Apoi, luându-mi inima-n dinți, m-am zvârlit cu capu-nainte în vâltoare. Zeii copilăriei mele trebuie să se fi prăpădit de râs când m-au văzut. Parcă-i vedeam pe atotștiutorii de ei, ținându-se de foale, cu burta scoasă-n față, cu ochii subțiați de veselie, cu biciul de dresor

în mână, cu cămășile de zale și coifurile ascuțite strălucind în lumina tulbure a cerului lor de doi bani, arătând uneori cu un deget batjocoritor spre ucenicul idealist plecat în cucerirea piscurilor imaculate și care acum își lua în sfârșit lumea în primire, cuprinzând în brațe ceva ce n-avea nici cea mai mică legătură cu nobilele trofee la care visase. Nicicând dorința de a-mi ține făgăduiala și de a mă întoarce cândva acasă cu fruntea încununată de lauri, ca să-i ofer mamei un soroc luminos în viață, nu a fost întâmpinată mai zeflemitor ca atunci, de-a lungul orelor nesfârșite pe care le-am pierdut în acea mocirlă.

S-au scurs douăzeci de ani și bărbatul care sunt azi, pe care tinerețea l-a lăsat de mult de izbeliște, își amintește cu mult mai puțină gravitate și cu un strop în plus de ironie de cel care am fost atunci, atât de serios și de convins. Ne-am spus tot ce era de spus și totuși mi se pare că abia de ne cunoaștem. Eram eu cu adevărat băiatul acela frământat și îndârjit, încremenit naiv în credința într-un basm de adormit copiii și tânjind cu toată făptura lui să-și stăpânească miraculos destinul? Mama îmi spusese prea multe povești frumoase, cu prea mult talent și, în ceasurile acelea tremurătoare din zori, când fiecare fibră a unui copil este pe veci înrâurită de impresiile clipei, ne făcusem prea multe promisiuni ca să nu mă simt dator să le respect. Cu o asemenea sete de înălțare în inimă, totul se preschimba în hău și cădere. Astăzi, când căderea chiar s-a petrecut, știu că talentul mamei m-a îndemnat adesea să privesc viața ca pe un material artistic și m-am dat de ceasul morții vrând s-o ordonez, potrivit unei secțiuni de aur, în jurul unei ființe iubite. Pasiunea pentru capodoperă, pentru măiestrie, pentru frumusețe m-a făcut să mă năpustesc, cu mâini nerăbdătoare, spre un lut inform pe care nici o voință omenească nu-l poate modela, dar care, în schimb, are puterea insidioasă de a te plămădi după plac, imperceptibil; cu fiecare încercare a ta de a-ți lăsa amprenta, el îți impune și mai mult o formă tragică, grotescă,

neînsemnată sau smintită, până ajungi, de pildă, să te trezești cu brațele larg deschise, pe țărmul Oceanului, într-o singurătate sfâșiată câteodată de lătratul focilor și de țipetele pescărușilor, printre miile de păsări marine nemișcate, a căror imagine se răsfrânge în oglinda nisipului jilav. În loc să jonglez, cât mă pricepeam și eu, cu cinci, șase sau șapte mingi, precum toți artiștii iluștri, mă chinuiam să *trăiesc* ceea ce, eventual, putea fi doar *cântat*. Goana mea a fost o rătăcire după ceva la care arta mă făcuse să năzuiesc, dar pe care viața nu mă putea ajuta să-l ating. Nu-mi mai fac de mult iluzii în privința suflului meu creator și, dacă visez încă să preschimb lumea într-o grădină a fericirii, sunt conștient acum că asta se-ntâmplă nu din dragoste față de oameni, ci față de grădini. Și, desigur, gustul pentru arta vie și trăită îmi stăruie încă pe buze, dar mai ales sub formă de surâs: va fi fără doar și poate ultima mea creație literară, dacă voi mai păstra până atunci vreo fărâmă de talent.

Îmi aprindeam uneori un trabuc și-mi pironeam, nelămurit, privirea în tavan, întrebându-mă cum de ajunsesem acolo, în loc să desenez arabescuri eroice pe un cer plin de glorie. Arabescurile pe care le făceam acum nu aveau nimic eroic, iar tipul de glorie pe care-l cucerisem în stabiliment la încheierea maratonului nu era câtuși de puțin dintre acelea care-ți asigură un loc în Panteon, după moarte. Da, cred că zeii jubilau. Latura lor moralizatoare și didactică triumfa. Cu un picior proptit în spinarea mea, se aplecau probabil cu încântare spre mâna aceea de om întinsă spre flacăra din înalt pe care voia să le-o fure, dar pe care o făcuseră să se chircească asupra celui mai umil bulgăre de țărână pământească. Îmi ajungea uneori la urechi un râs mitocănesc și nu știam dacă era hohotul lor ori cel al soldaților din sala comună. Oricum nu-mi păsa. Nu fusesem încă învins.

CAPITOLUL XXXIV

Am scăpat în mod providențial de munca aceea silnică, grație întâlnirii cu un camarad care-și aștepta rândul la serviciul de permanență sanitară din preajma stabilimentului. M-a înștiințat că nu mă amenință nici un pericol serios, că locotenent-colonelul Hamel, comandantul escadrei, nu doar că refuzase să-mi semnaleze dispariția, dar că mai și susținuse cu încăpățânare și împotriva oricărei evidențe că tentativa de furt a avionului nu-mi putea fi pusă în cârcă, pentru simplul motiv că nu venisem în Africa de Nord la bordul vreunuia dintre aparatele sale. Mulțumită acestei mărturii, pentru care îi exprim aici acestui francez întreaga mea recunoștință, nu am fost dat dezertor, mama nu a fost anchetată, iar poliția a încetat să mă mai caute. Totuși, această nouă situație, deși favorabilă în sine, nu îmi dădea voie să ies iar la suprafață și mă condamna la clandestinitate. Cum nu aveam o lețcaie în buzunar, pentru că lăsasem tot ce aveam în ghearele coanei Zoubida, m-am împrumutat cu bani de la amicul meu cât să-mi plătesc biletul de autocar până la Casablanca, unde aveam de gând să mă strecor la bordul unui vapor gata să ridice ancora.

Nu m-am putut totuși resemna să plec din Meknès fără o vizită pe furiș la baza aviatică. S-a putut vedea că nu mă despart ușor de ceea ce mi-e drag, așa că gândul de a-mi părăsi haina de piele în Africa mi-era de nesuportat. Niciodată nu avusesem mai multă nevoie de ea ca acum. Era un înveliș familiar și ocrotitor, o carapace care-mi dădea un sentiment de siguranță și de forță; ajutându-mă să strecor în ea o siluetă ușor amenințătoare, hotărâtă, chiar primejdioasă pentru cei care ar fi îndrăznit să-i vrea răul, îmi îngăduia, de fapt să trec neobservat. Când am ajuns în cantonament, în camera unde locuisem, n-am văzut decât un cuier gol: vesta dispăruse.

M-am așezat pe pat și am început să plâng. Nu știu cât să fi bocit așa, privind la cuierul gol... Acum, chiar mi se luase totul.

Am ațipit într-un sfârșit, într-o asemenea stare de sleială fizică și nervoasă, încât am dormit șaisprezece ore la rând și m-am trezit în aceeași poziție în care mă prăbușisem, de-a curmezișul patului, cu cascheta trasă pe ochi. Am făcut un duș rece și am ieșit din unitate în căutarea autobuzului spre Casablanca. Pe drum mă aștepta o bucurie neprevăzută: am dat de-un negustor ambulant care avea în borcane, printre alte delicatese, castraveți murați. Aveam în sfârșit dovada că puterea dragostei care mă veghea nu mă abandonase. M-am așezat pe marginea drumului și-am înfulecat o jumătate de duzină de castraveți în loc de mic dejun. M-am simțit mai bine. Am rămas o vreme la soare, scindat între nevoia de a continua să mă înfrupt și sentimentul că, în împrejurările tragice pe care le străbătea Franța, trebuia să dau dovadă de stoicism și de cumpătare. Mi-era cam greu să mă despart de negustor și de borcanele lui și chiar l-am întrebat, pierdut într-o vagă reverie, dacă n-avea o fată cu care să mă însor. Mă și vedeam negustor de castraveți murați alături de o tovarășă de viață iubitoare și credincioasă și de un socru harnic și îndatoritor. Eram într-un asemenea hal de zăpăceală și de singurătate, că am fost la un pas să pierd autobuzul spre Casablanca. L-am oprit totuși, cu o tresărire de energie și, luând cu mine o rezervă zdravănă de castraveți într-o foaie de ziar, am urcat în autobuz ținându-mi strâns la piept credincioșii prieteni. E ciudat cum poate supraviețui copilul într-un om adult!

La Casablanca am descins în Place de France, unde am întâlnit aproape imediat doi elevi de la Școala de Aviație, aspiranții Forsans și Daligot, aflați, ca și mine, în căutarea unei căi de evadare spre Anglia. Am hotărât să ne unim forțele și ne-am petrecut toată ziua colindând prin oraș. Intrarea în port era păzită de jandarmi și nu întâlneai urmă de ofițer

polonez pe străzi: ultimul transport de trupe engleze trebuie să fi plecat de mult. Spre orele unsprezece ale serii, stăteam sub un felinar, cam descurajați. Începusem s-o las mai moale. Îmi spuneam că făcusem tot ce era cu putință, și că nimănui nu i se poate cere imposibilul. Simțeam că e ceva necurat la mijloc. Se deștepta în mine fatalismul stepei asiatice și-mi șopocăia vorbe otrăvite. Sau există un destin, și-atunci trebuie să se manifeste, sau nu există nimic, și atunci mai bine stau liniștit la locul meu. Dacă o forță senină și dreaptă veghea cu adevărat asupra mea, ei bine, n-avea decât să se manifeste. Mama nu încetase niciodată să-mi vorbească despre victoriile și laurii care aveau să mă încunune; de fapt, îmi făcuse niște promisiuni: n-avea decât să se descurce.

Nu știu cum a făcut, dar am văzut dintr-odată venind spre mine, ivit parcă de nicăieri, un brav caporal polonez. I-am sărit în brațe: era primul caporal pe care-l strângeam la piept. Ne-a înștiințat că *Oakrest,* un cargou britanic care transporta un contingent de trupe poloneze din Africa de Nord, urma să ridice ancora la miezul nopții. A adăugat că se dăduse jos de pe vas pentru niște provizii, ca să-și completeze tainul. Cel puțin așa credea el: eu însă știam care fusese de fapt forța care-l mânase să părăsească vaporul și care-i călăuzise pașii până sub reverberul care ne lumina melancolia. Se vede treaba că temperamentul artistic al mamei, care în mod constant și, uneori, tragic o împinsese să ne rânduiască neobosit viitorul potrivit canoanelor marii literaturi, continua să se exprime în mine în același fel și, cum încă nu-mi făcusem scepticul legământ de supunere față de artă, mă ambiționam să găsesc în jurul meu, în viața însăși, un imbold creator capabil să ne hotărască destinul într-un mod fericit.

Caporalul apăruse deci la momentul potrivit. Forsans a împrumutat de la el bluzonul, iar Daligot, cascheta; eu mi-am scos pur și simplu haina și le-am dat, tunător, tovarășilor

mei ordine în polonă, așa că am străbătut fără probleme cordonul de jandarmi care străjuia grilajul portului și pasarela, și am urcat la bord, ajutați, trebuie precizat, de cei doi ofițeri polonezi de serviciu, cărora le-am explicat situația noastră în câteva cuvinte dramatice, în frumoasa limbă a lui Mickiewicz:

— Misiune specială de legătură. Winston Churchill. Căpitan la Maison Rouge, Biroul numărul doi.

Am petrecut o noapte tihnită pe mare, în depozitul de cărbuni, legănați de nemaipomenite vise de glorie. Din păcate, goarna a dat deșteptarea tocmai în clipa când mă pregăteam să intru în Berlin pe un cal alb.

Moralul ne era destul de ridicat și căpăta grabnic forme declamatorii: credincioșii noștri aliați englezi ne așteptau cu brațele deschise; ridicând împreună săbiile și pumnii împotriva zeilor dușmănoși care-și închipuiau că pot coborî omul la condiția de învins, aveam, asemenea celor mai vechi apărători ai nobleții sale, să scrijelim pe mutrele lor de satrapi însemnele demnității noastre.

Am ajuns la Gibraltar numai bine cât să fim prezenți la întoarcerea flotei britanice, care tocmai scufundase eroic cele mai mândre vase ale noastre la Mers-el-Kébir. E lesne de imaginat ce însemna pentru noi această veste: ultima noastră speranță, englezii, ne răspundeau cu o lovitură sub centură.

În acest aer sclipitor și pur cu care Spania întâmpina Africa, era îndeajuns să ridic ochii ca să văd umbra mătăhăloasă a lui Totoche, zeul prostiei: sta în picioare în rada portului, răscăcărat, în apa albăstrie care-i venea până la glezne, cu capul dat pe spate, și, ținându-se de burdihan, umplea tot cerul cu hohotele lui de râs – purta, special pentru această ocazie, o caschetă de amiral englez.

Gândul m-a dus apoi la mama. Mi-o închipuiam coborând în stradă și ducându-se să spargă geamurile Consulatului britanic din Nisa, de pe bulevardul Victor Hugo. Cu pălărioara într-o rână, peste părul alb, cu țigara-n gură și bastonul

în mână, îi poftea pe trecători să i se alăture și să-și manifeste indignarea.

Neputând, în condițiile date, să accept să mai rămân la bordul unui vapor englezesc și, zărind în radă o vedetă rapidă sub steag tricolor, m-am dezbrăcat și am plonjat în apă.

Eram complet năuc și, neștiind ce hotărâre să iau și-ncotro s-o apuc, mă repezisem instinctiv spre drapelul național. În timp ce înotam, mi-a trecut pentru întâia oară prin cap gândul sinuciderii. Nu sunt însă o fire supusă și nu-mi întind nimănui și celălalt obraz. M-am hotărât așadar să-l iau cu mine în lumea de dincolo pe amiralul englez care săvârșise măcelul de la Mers-el-Kébir. Cel mai simplu ar fi să-i cer o audiență în Gibraltar și să-mi descarc revolverul în medaliile lui, după ce-i voi fi transmis complimentele mele. Apoi m-aș lăsa împușcat de bunăvoie: nu-mi displăcea ideea unui pluton de execuție. Mi se părea că se potrivește perfect cu felul în care înțeleg eu frumusețea.

Aveam de străbătut doi kilometri, așa că, ajutat și de răcoarea apei, m-am mai liniștit un pic. La urma urmei, doar n-o să mă bat pentru Anglia! Josnica lovitură pe care ne-o dăduse era de neiertat, dar măcar dovedea că exista voința nestrămutată ca războiul să fie dus mai departe. Am hotărât că n-avea rost să-mi schimb planurile și că trebuia să mă duc în Anglia, în pofida englezilor. Mă aflam totuși la două sute de metri de vasul francez și aveam nevoie să-mi trag puțin sufletul înainte s-o iau înapoi doi kilometri.

Am scuipat deci în sus – înot mereu pe spate – și, scăpând în felul ăsta de amiralul britanic, lordul de Mers-el-Kébir, mi-am continuat drumul către vedeta rapidă. Am înotat până la scara vasului și m-am cățărat la bord. Pe punte stătea așezat un sergent aviator care curăța cartofi. M-a privit ieșind în pielea goală din apă, fără să se arate deloc mirat. Când ai văzut Franța pierzând războiul și Marea Britanie scufundând flota aliată, nu te mai poate surprinde nimic.

— E totu-n regulă? m-a întrebat el politicos.

I-am explicat în ce situație mă aflu și am aflat la rândul meu că vedeta rapidă mergea în Anglia, cu doisprezece aviatori la bord, care urmau să se întâlnească cu generalul de Gaulle. Am fost de acord că atitudinea flotei britanice era de condamnat și, tot așa, am tras amândoi concluzia că englezii aveau să continue războiul și să refuze semnarea armistițiului cu nemții, ceea ce, până la urmă, era singurul lucru care conta.

Sergentul Caneppa – locotenent-colonelul Caneppa, Luptător pentru Eliberare, Comandor al Legiunii de Onoare, de douăsprezece ori citat pe ordinul de zi al armatei, avea să cadă în luptă optsprezece ani mai târziu, în Algeria, după ce se bătuse pe toate fronturile unde Franța și-a lăsat sângele – sergentul Caneppa, deci, mi-a propus să rămân la bord ca să mă cruțe de navigarea sub pavilion britanic și s-a declarat cu atât mai încântat de prezența mea la bord cu cât asta însemna un om în plus la curățat cartofi. Am chibzuit cu gravitatea cuvenită asupra acestui factor nou și neprevăzut și am admis că, oricât de necaz mi-ar fi fost pe englezi, preferam să fac traversarea sub pavilionul lor decât să trebuiască să mă supun unor munci menajere atât de opuse firii mele inspirate. I-am fâlfâit un mic gest prietenesc și m-am zvârlit din nou în valuri.

Călătoria de la Gibraltar la Glasgow a durat șaptesprezece zile și am descoperit că vaporul transporta și alți „dezertori" francezi, cu care am făcut cunoștință. Printre ei, Chatoux, doborât ulterior deasupra Mării Nordului; Gentil, care avea să se prăbușească cu avionul său Hurricane într-o luptă de unul contra zece; Loustreau, căzut în Creta; cei doi frați Langer, dintre care cel mic mi-a fost pilot înainte să fie ucis de un fulger, în plin zbor, pe cerul Africii, iar celălalt încă trăiește; Mylski-Latour, care avea să-și schimbe numele în Latour-Prendsgarde și care avea să cadă cu al său Beaufighter, cred, în largul apelor Norvegiei. Mai erau și marsiliezul

Rabinovitch, zis Olive, mort la un antrenament; Charnac, care a sărit cu bombele în spate deasupra regiunii Ruhr; Stone, cel stăpân pe sine, care încă zboară; și alții alături de ei, cu nume mai mult sau mai puțin fictive, inventate ca să-și protejeze familiile rămase în Franța, sau pur și simplu ca s-o rupă cu trecutul; dar printre toți răzvrătiții prezenți la bordul lui *Oakrest* era unul al cărui nume nu va înceta niciodată să-mi dezlege, undeva în adâncul inimii, toate întrebările, îndoielile și descurajările.

Se numea Bouquillard și, la treizeci și cinci de ani, era de departe cel mai vârstnic dintre noi. Scund mai degrabă, ușor adus de spate, purtând o veșnică beretă, cu ochi căprui veghind o față prelungă și prietenoasă, era de un calm și de o blândețe îndărătul cărora se afla una dintre acele văpăi care fac din Franța cel mai luminat loc din lume.

A devenit cel dintâi „as" al bătăliei pentru Anglia, înainte să cadă, după cea de-a șasea lui victorie; și-atunci, douăzeci de piloți, stând în picioare la centrul de comandă, cu ochii lipiți de gura neagră a megafonului, l-au auzit cântând, până la explozia finală, marele cântec de luptă francez și, în timp ce mâzgălesc aceste rânduri, în fața Oceanului, al cărui vuiet a acoperit atâtea alte chemări, atâtea alte amenințări, iată că acel cântec îmi vine dintr-odată pe buze și, încercând să reînvii un trecut, o voce, un prieten, iată-l că se ivește din nou viu și surâzător lângă mine și-mi trebuie toată singurătatea de la Big Sur ca să-i fac loc.

N-are o stradă cu numele său la Paris, dar pentru mine toate străzile din Franța îi poartă numele.

CAPITOLUL XXXV

La Glasgow am fost întâmpinați în sunetele de cimpoi ale unui regiment scoțian, care a defilat sub ochii noștri în ținută stacojie de gală. Mamei îi plăceau mult marșurile militare, dar sila față de Mers-el-Kébir nu ne părăsise încă, așa încât, întorcând spatele fanfarei care se perinda pe aleile parcului unde aveam cantonamentul, toți militarii francezi s-au întors tăcuți în corturile lor, în vreme ce vajnicii scoțieni, ofensați la culme și mai stacojii ca niciodată, au continuat cu o îndărătnicie tipic britanică să umple de antren aleile pustii. Din cincizeci de aviatori câți eram acolo, doar trei au mai rămas în viață la sfârșitul războiului. În lunile cumplite care au urmat, răspândiți pe cerul englez, pe cerul francez, pe cerul rus, pe cerul african, au doborât, doar ei, mai mult de o sută cincizeci de avioane inamice, după care au fost doborâți la rândul lor. Mouchotte, douăsprezece victorii, Castelain, nouă victorii, Marquis, douăsprezece victorii, Léon, zece victorii, Poznanski, cinci victorii, Daligot... La ce bun să șoptești aceste nume care nu mai spun nimănui nimic? Din nou, la ce bun, câtă vreme nu m-au părăsit, de fapt, niciodată? Tot ce a mai rămas viu în mine li se datorează. Uneori mi se pare că nu continui să trăiesc decât din politețe, și că, dacă-mi mai las inima să bată, o fac doar pentru că mi-au plăcut întotdeauna animalele.

La scurtă vreme după sosirea mea la Glasgow, mama m-a împiedicat să comit o prostie ireparabilă, ale cărei stigmate și remușcări riscam să le car după mine toată viața. Se știe în ce condiții am fost împiedicat să-mi iau tresa de sublocotenent, la terminarea Școlii de Aviație de la Avord. În sufletul meu, rana acestei nedreptăți era încă proaspătă și dureroasă. Iată însă că nimic nu era mai ușor, acum, decât s-o vindec singur. Trebuia doar să-mi cos o tresă de sublocotenent pe mâneci, și gata. La urma urmei, era dreptul meu

și fusesem lipsit de el de către niște nemernici. De ce să nu-mi fac dreptate?

E de la sine înțeles că mama și-a băgat imediat nasul. Nu pentru că i-aș fi cerut sfatul, nici vorbă. Ba chiar am făcut tot posibilul s-o țin departe de micul meu plan și s-o alung din gândurile mele. De pomană: cât ai bate din palme, a ajuns acolo, lângă mine, cu bastonul în mână, și mi-a spus tot soiul de vorbe jignitoare. Nu așa mă crescuse, nu asta aștepta de la mine. Niciodată, niciodată n-avea să mă mai lase să pun piciorul la noi în casă, dacă săvârșeam o asemenea faptă. Era topită de rușine și de supărare. Degeaba încercam să scap de ea, cu coada între picioare, pe străduțele din Glasgow, nu mă slăbea o clipă, mă amenința cu bastonul și-i vedeam limpede chipul, când rugător și indignat, când schimonosit de expresia aceea de nelămurire pe care i-o cunoșteam atât de bine. Purta tot mantoul ei cel gri și pălărioara gri cu violet, iar la gât avea șiragul de perle. Femeilor cel mai repede le îmbătrânește gâtul.

Am rămas sergent.

La Olympia Hall, din Londra, unde se adunaseră cei dintâi voluntari francezi, tinerele și doamnele din înalta societate veneau să ne facă oleacă de conversație. Una dintre ele, o încântătoare blondă în uniformă militară, a jucat cu mine nenumărate partide șah. Părea foarte hotărâtă să ridice moralul bieților voluntari francezi și ne-am petrecut tot timpul în jurul tablei de șah. Era o jucătoare excelentă și mă bătea de fiecare dată de-mi mergeau fulgii, după care îmi propunea o nouă partidă. După șaptesprezece zile pe mare, să-ți irosești timpul jucând șah cu o tânără splendidă, când ție nu-ți stă capul decât la luptă, e una dintre cele mai enervante îndeletniciri posibile. Până la urmă, am preferat s-o evit și am privit-o de la distanță cum se măsura cu un sergent de artilerie, care a sfârșit prin a deveni la fel de posomorât și fără chef ca mine. Stătea așa, blondă și fermecătoare, și, cu un ușor aer sadic, muta piesele pe eșichier. O depra-

vată. Niciodată n-am întâlnit o fată de familie bună care să se străduiască mai mult să distrugă moralul armatei.

Pe vremea aceea nu știam boabă de engleză și contactele mele cu localnicii au fost destul de anevoioase; din fericire, izbuteam uneori să mă fac înțeles prin semne. Englezii nu prea gesticulează, dar reușești totuși să-i faci să priceapă ce vrei de la ei. În acest sens, necunoașterea unei limbi poate chiar să simplifice raporturile, reducându-le la esență și scutindu-te de introduceri inutile și de arabescuri.

La Olympia Hall mă împrietenisem cu un băiat căruia îi voi spune aici Lucien și care, după mai multe zile și nopți de nuntire deosebit de agitate, își trăsese brusc un glonț în inimă. În trei zile și patru nopți își făcuse timp să se-ndrăgostească lulea de o animatoare de la Wellington, un local pe care cei de la R.A.F. îl frecventau cu asiduitate, să fie înșelat de aceasta cu un alt client și, din această pricină, să fie lovit de o asemenea tristețe, încât moartea să i se pară singura soluție. În realitate, cei mai mulți dintre noi părăsiseră Franța și își lăsaseră familiile în mare grabă și în niște împrejurări ieșite din comun, iar reacția nervoasă nu apărea adesea decât după câteva săptămâni și cu manifestări adesea neprevăzute. Unii încercau să se agațe de primul colac de salvare ce le ieșea în cale, iar cum, în cazul prietenului meu, colacul se dezumflase imediat sau, mai precis, trecuse la următorul solicitant, Lucien s-a dus la fund sub povara disperărilor acumulate. În ceea ce mă privește, eram agățat de un colac bun în orice împrejurare, aflat la distanță, e drept, dar care îmi dădea un sentiment de siguranță desăvârșită, fiindcă o mamă, în ultimă instanță, nu te lasă la greu decât arareori. Pe-atunci mi se-ntâmpla totuși să beau câte o sticlă de whisky pe noapte, prin câte unul din locșoarele pe unde ne târam nerăbdarea și frustrările. Eram scoși din minți de lentoarea cu care ni se repartizau avioane și cu care eram trimiși la luptă. Cel mai adesea stăteam cu Lignon, de Mézillis, Béguin, Perrier, Barberon, Roquère, Melville-Lynch. Lignon și-a pierdut un

picior în Africa, a continuat să zboare cu o proteză și a fost doborât când era într-un Mosquito, în Anglia. Béguin a fost ucis în Anglia, după opt victorii pe frontul rusesc. De Mézillis și-a lăsat antebrațul stâng la Tibesti, cei de la R.A.F. i-au făcut o proteză și a fost ucis pe un Spitfire în Anglia. Pigeaud a fost doborât în Libia; cu arsuri deosebit de grave, a mers cincizeci de kilometri pe jos prin deșert și a căzut secerat când a atins liniile noastre. Roquère a fost torpilat în largul apelor de la Freetown și a fost apoi înghițit de rechini sub ochii soției sale. Astre de Vialatte, Saint-Péreuse, Barberon, Perrier, Langer, Ézanno magnificul, cutezător fără pereche, sunt și astăzi în viață. Ne întâlnim uneori. Destul de rar: tot ce aveam să ne spunem a fost ucis.

Am fost împrumutat către Royal Air Forces pentru câteva misiuni de noapte peste Wellington și Blenheim, ceea ce i-a prilejuit postului BBC să anunțe cu gravitate, încă din iulie 1940, că „aviația franceză a bombardat Germania, plecând de la bazele sale britanice". „Aviația franceză" era un coleg numit Morel și cu mine. Comunicatul BBC o entuziasmase peste măsură pe mama. Fiindcă, în mintea ei, nu se îndoise o clipă de ceea ce însemna de fapt „aviația franceză, plecând de la bazele sale britanice". Adică eu. Am aflat mai apoi că, timp de câteva zile, își plimbase prin piața Buffa un chip radios și răspândise vestea cea mare: eram în sfârșit stăpân pe situație.

După aceea am fost trimis la Saint-Athan și, în timpul unei permisii la Londra împreună cu Lucien, acesta din urmă, dintr-odată, după ce mă sunase de la hotel să-mi spună că era totul în ordine și că avea moralul ridicat, a pus receptorul în furcă și s-a sinucis. Atunci, pe loc, am fost tare supărat pe el, dar furiile mele nu durează niciodată prea mult și, atunci când, alături de doi caporali, am fost însărcinat să escortez lada funerară până la micuțul cimitir militar din P., îmi trecuseră complet.

La Reading, un bombardament distrusese calea ferată și am fost nevoiți să așteptăm câteva ceasuri. Am lăsat lada la sala de bagaje, și cu recipisa cuvenită în buzunar, ne-am dus să dăm o raită prin oraș. Orașul Reading nu era amuzant deloc și, ca să luptăm împotriva acelei atmosfere deprimante, ne-am văzut nevoiți să bem un pic mai mult decât s-ar fi cuvenit, așa încât, atunci când ne-am întors la gară, nu eram în stare să cărăm lada. Am chemat doi hamali, le-am dat recipisa și le-am cerut să pună lada în vagonul de bagaje. Ajunși la destinație, într-un *black-out* total și neavând la dispoziție decât trei minute ca să ne recuperăm prietenul, ne-am năpustit în vagon și, de-abia am avut răgaz să punem mâna pe ladă, că trenul s-a și urnit din loc. După un nou drum de o oră într-un camion, am putut în sfârșit să ne depunem povara la punctul de pază al cimitirului, unde am lăsat-o peste noapte, dimpreună cu drapelul care urma să fie folosit la ceremonie. A doua zi dimineața, când am ajuns la punctul de pază, am dat peste un subofițer englez zăpăcit, care ne privea cu ochii măriți. Potrivind drapelul tricolor peste ladă, și-a dat seama că aceasta avea scris pe ea cu litere negre sloganul publicitar al unei mărci de bere foarte cunoscute: *Guinness is good for you.* Nu știu dacă hamalii, furioși din pricina bombardamentului, au fost de vină sau chiar noi, pe când eram în *black-out,* însă un lucru e sigur: cineva, undeva, încurcase lăzile. Eram, desigur, foarte necăjiți, cu atât mai mult cu cât preotul aștepta, alături de șase soldați aliniați pe marginea gropii, pregătiți pentru salva de onoare. Până la urmă, preocupat în primul rând să nu ne expunem acuzației de neseriozitate pe care aliații noștri britanici ar fi fost tare dispuși s-o formuleze împotriva francezilor liberi, am hotărât că era prea târziu să dăm înapoi și că era în joc prestigiul uniformei. L-am privit țintă în ochi pe sergentul englez, acesta a făcut un scurt semn din cap ca să arate că pricepe perfect și, după ce am așezat din nou drapelul pe ladă,

am dus-o pe umeri la cimitir și am început înmormântarea. Preotul a zis câteva cuvinte, noi am luat poziție de drepți cu mâna la chipiu, salva a fost trasă spre cerul albastru iar eu m-am simțit cuprins de o asemenea furie împotriva omului care ne părăsise la greu, care cedase în fața dușmanului, care se dovedise lipsit de camaraderie și care se sustrăsese de la necruțătoarea noastră întovărășire, că mi s-au încleștat pumnii și mi-a venit pe buze o vorbă de ocară, în timp ce mi se punea un nod în gât.

N-am aflat nici până acum ce s-a întâmplat cu cealaltă ladă, cea bună. Îmi vin în minte tot soiul de ipoteze interesante.

CAPITOLUL XXXVI

În cele din urmă am fost trimis să mă antrenez la Andover, cu escadrila de bombardament care se pregătea să plece în Africa sub comanda lui Astier de Villatte. Deasupra capetelor noastre se desfășurau atunci luptele istorice în care junii englezi țineau piept unui dușman înverșunat, cu o cutezanță surâzătoare, și schimbau soarta lumii. Nu erau mulți. Printre ei, și niște francezi: Bouquillard, Mouchotte, Blaise... Eu, nu. Hoinăream pe câmpurile însorite, cu ochii lipiți de cer. Uneori. Câte un tânăr englez ateriza pe pistă într-un Hurricane ciuruit de gloanțe, își făcea plinul de benzină și de muniție și pleca din nou la luptă. Toți purtau în jurul gâtului eșarfe multicolore, aș că m-am apucat și eu să port eșarfă la gât. A fost singura mea contribuție la bătălia pentru Anglia. Încercam să nu mă gândesc la mama și la tot ce-i promisesem. Am simțit pentru Anglia o prietenie și o stimă de care nici unul dintre cei care au avut cinstea să pășească pe meleagurile ei, în iulie 1940, nu se va dezice vreodată.

Odată încheiat antrenamentul, am avut dreptul la patru zile de permisie la Londra, înainte să ne îmbarcăm pentru

Africa. Aici se situează un episod de o stupizenie fără margini, chiar și pentru viața mea de campion.

În a doua zi de permisie, în timpul unui bombardament mai violent decât altele, la Wellington, unde își dădeau întâlnire toți aviatorii aliați, mă aflam în compania unei tinere poete din Chelsea. Poeta s-a dovedit o mare decepție, nu făcea decât să vorbească fără încetare și apoi iar să vorbească despre T.S. Eliot, Ezra Pound și Auden, aruncând spre mine frumoasa-i privire albastră, ce scăpăra de imbecilitate. N-o mai puteam îndura și o uram din tot sufletul. Din când în când, o sărutam tandru pe gură ca s-o fac să tacă, dar pentru că nasul meu paradit era în continuare înfundat, după vreun minut mă vedeam silit să-i părăsesc buzele ca să respir – dar nu mă îndepărtam bine, că ea turuia la loc despre E.E. Cummings și despre Walt Whitman. Mă întrebam dacă n-ar fi fost mai potrivit să simulez o criză de epilepsie, ceea ce fac întotdeauna în împrejurări asemănătoare, dar eram îmbrăcat în uniformă și ar fi fost cam stânjenitor; așa că m-am mulțumit să-i mângâi gingaș buzele cu vârful degetelor, încercând să-i stăvilesc șuvoiul vorbelor în timp ce, cu o privire grăitoare îi sugeram o tăcere tandră și languroasă, în care să se-audă doar vocea inimii. În zadar! N-am putut nicicând să suport plictiseala venită din conversație și prostia provocată de intelect și începeam să simt cum picăturile de nădușeală mi se scurg de pe frunte, în timp ce privirea îngrozită mi se pironise pe acel sfincter bucal care nu înceta să se închidă și să se caște, să se închidă și să se caște, și m-am năpustit încă o dată asupra organului cu pricina cu toată energia disperării, încercând zadarnic să-l opresc cu sărutări. Am văzut așadar cu imensă ușurare cum un chipeș ofițer aviator polonez din armata Anders se apropie de masa noastră și, înclinându-se în fața tinerei, o poftește la dans. Cu toate că eticheta în vigoare interzice invitarea unei femei însoțite, i-am zâmbit recunoscător și m-am răsturnat pe banchetă, dând peste cap două pahare unul după altul,

după care i-am adresat câteva gesturi disperate chelneriței, decis să achit nota de plată și să dispar în noapte. Tocmai gesticulam ca înecatul încercând să-i atrag atenția ospătăriței, când micuța Ezra Pound s-a întors la masă și a început să-mi vorbească îndată despre revista *Horizon*, pe al cărei redactor-șef îl admira ceva de speriat. Politicos ca întotdeauna, m-am prăbușit peste masă, cu capul prins în mâini, astupându-mi urechile și fiind hotărât să nu mai ascult o vorbuliță din ce îndruga. În acel moment, s-a arătat un al doilea ofițer polonez. I-am zâmbit cu un aer grațios: cu un strop de noroc, micuța Ezra Pound avea, poate, să-și găsească alte puncte comune cu el decât literatura și voi izbuti să scap. Nici vorbă! N-a plecat bine, că s-a și întors. Când mă ridicam s-o întâmpin, cu vechea mea galanterie franțuzească, a apărut un al treilea ofițer polonez. Dintr-odată, mi-am dat seama că eram privit. Și am mai băgat de seamă că era vorba despre o acțiune integral premeditată și că intenția și întreaga atitudine a celor trei ofițeri polonezi erau vădit injurioase și ofensatoare la adresa mea.

Nici măcar nu-i dădeau partenerei mele răgaz să se-așeze, o apucau, unul după altul, de braț, zvârlindu-mi priviri ironice și zeflemitoare. După cum am spus, la Wellington era buluc de ofițeri aliați, englezi, canadieni, norvegieni, olandezi, cehi, polonezi, australieni, și începusem să fiu luat în tărbacă, cu atât mai mult cu cât sărutările mele tandre nu trecuseră neobservate: îmi luau fata, iar eu nu reacționam. Mi s-a suit sângele la cap: era în joc prestigiul uniformei. Mă aflam, așadar, în situația absurdă de a trebui să mă lupt ca să păstrez o fată de care, de ore în șir, mă dădusem de ceasul morții ca să mă descotorosesc. N-aveam însă de ales. Oricât de totală ar fi fost nerozia situației, n-aveam dreptul să mă fofilez. M-am ridicat prin urmare zâmbind și, după ce am rostit cu glas foarte puternic, în engleză, cele câteva vorbe bine chitite pe care lumea le aștepta de la mine, am început prin a-i arunca în față paharul de whisky celui dintâi loco-

tenent, apoi un dos de palmă peste bot celui de-al doilea, după care m-am așezat, cu onoarea salvată și cu mama privindu-mă plină de satisfacție și mândrie. Credeam c-am isprăvit. Greșeală! Al treilea polonez, cel căruia nu-i făcusem nimic pentru că nu mai aveam nici un membru disponibil, s-a considerat insultat. În timp ce încercau să ne despartă, a început să deșerte ocări la adresa aviației franceze și a dezvăluit în gura mare felul în care Franța se purtase cu eroica aviație poloneză. Am avut o scurtă pornire de simpatie față de el. La urma urmei, și eu eram nițel polonez, dacă nu prin sânge, măcar prin anii pe care-i trăisem în țara lui – câtăva vreme, chiar deținusem un pașaport polonez. A fost cât pe ce să-i strâng mâna, însă, în loc de asta, obligat de codul de onoare și neputând să-mi eliberez brațele imobilizate, unul de către un australian și celălalt de către un norvegian, i-am dat un foarte izbutit cap în gură. Pentru că, în ultimă instanță, cine eram eu ca să mă pun de-a curmezișul tradițiilor din codul de onoare polonez? A părut mulțumit și s-a prăbușit. Am crezut că s-a terminat. Greșeală! Cei doi tovarăși ai lui m-au invitat să-i urmez afară. Am acceptat cu bucurie – nădăjduind că scap de micuța Ezra Pound. Din nou greșeală! Micuța, simțind cu un instinct infailibil că se afla în plină „experiență de viață", mi s-a agățat hotărâtă de braț. Ne-am regăsit toți cinci afară, în bezna de camuflaj. Ploua din greu cu bombe. Ambulanțele treceau cu sirenele lor mieroase, dezgustătoare.

— Bine, și-acum?

— Duel! a zis unul din cei trei locotenenți.

— Cu neputință, le-am spus. Nu mai avem public. E întuneric peste tot. Lipsă de galerie. N-are nici un rost să ne-agităm. Ați priceput, tăntălăilor?

— Toți francezii sunt niște lași, a zis alt locotenent polonez.

— Bine, duel, le-am răspuns.

Mă pregăteam să le propun să rezolvam treaba în Hyde Park. În zgomotul tunurilor antiaeriene cu care era împânzit

parcul, palidele noastre focuri de revolver ar fi trecut neobservate și am fi putut lăsa în urma noastră, fără grijă, un cadavru în întuneric. Nu voiam cu nici un chip să mă expun unor sancțiuni disciplinare din pricina unei aventuri cu polonezi piliți. Pe de altă parte, în întunecime, riscam să nu nimeresc și, cu toate că neglijasem oarecum tirul cu pistolul în anii din urmă, nu dădusem uitării pe de-a-ntregul lecțiile locotenentului Sverdlovski, așa încât eram convins că, într-un loc civilizat, aș fi putut să ating onorabil ținta.

— Unde duel? am întrebat.

Mă feream grijuliu să le vorbesc în polonă. Aș fi riscat să se iște confuzie. Năzuiau să se răzbune pe Franța prin mine, așa că n-avea rost să le creez condiții psihologice anevoioase.

— Unde duel? am întrebat.

S-au sfătuit.

— La Regent's Park Hotel, au hotărât ei în sfârșit.

— Pe acoperiș?

— Nu, într-o cameră. Duel cu pistolul de la cinci metri.

Mi-am spus că, în marile hoteluri londoneze, fetele nu erau în general lăsate să urce în cameră cu patru bărbați, așa că am văzut aici un nesperat prilej să scap de micuța Ezra Pound. Îmi stătea agățată de braț: un duel cu pistolul de la cinci metri distanță – asta da literatură! Mieuna, ațâțată ca o mâță. Ne-am suit într-un taxi, după o prelungă discuție curtenitoare, menită să stabilească cine urcă primul, și am trecut pe la Clubul R.A.F., unde polonezii au coborât ca să-și ia revolverele de serviciu. Eu nu aveam decât revolverul de calibru 6,35, pe care-l purtam mereu la subraț. Apoi mașina ne-a dus la Regent. Fiindcă micuța Ezra Pound insista să urce și ea, a trebuit să punem mână de la mână și să închiriem un apartament cu living. Înainte să urcăm, unul dintre locotenenți a ridicat un deget.

— Martor! a zis el.

Am privit de jur împrejurul meu, în căutarea unei uniforme franceze. Nu era nici una. Holul hotelului era ticsit

cu civili, cei mai mulți în pijamale, care nu îndrăzneau să rămână în camere în plin bombardament, așa încât veniseră în foaier, înfofoliți cu fulare și în halate, în timp ce bombele zguduiau pereții. Un căpitan englez, cu monoclu la ochi, tocmai completa o fișă la recepție. M-am dus la el.

— Domnule, i-am zis. Sunt implicat într-un duel, la camera 520, etajul cinci. Vreți să fiți martorul meu?

A surâs cu lehamite.

— Ah, francujii! a spus el. Mulțumesc, dar n-am curiozități de-astea.

— Domnule, i-am zis. Nu e deloc ce credeți. Un duel adevărat. De la distanță de cinci metri, cu pistolul, cu trei patrioți polonezi. Eu însumi sunt un pic patriot polonez și, cum în joc e onoarea Franței, nu am dreptul să mă eschivez. Pricepeți?

— Perfect, a spus el. Lumea e plină de patrioți polonezi. Din păcate, unii din ei sunt nemți, francezi sau englezi. Așa se nasc războaiele. Tot din păcate, domnule, nu pot să vă asist. O vedeți pe tânăra persoană de acolo?

Stătea așezată pe o banchetă, blondă și cu vino-ncoa, exact ce-i trebuie unui tip în permisie. Căpitanul și-a aranjat monoclul și a oftat.

— Mi-a luat cinci ore s-o conving. Am dansat trei ceasuri, am cheltuit o groază de bani, i-am susurat tandru în taxi și, în cele din urmă, a acceptat. Nu pot să mă duc acum să-i explic că, înainte să urcăm în cameră, trebuie să fac pe martorul. De altfel, nu mai am douăzeci de ani, e ora două noaptea, am fost silit să lupt cinci ore ca s-o conving și acum sunt complet la pământ. Nu mai am pic de chef, dar sunt și eu puțin patriot polonez și n-am dreptul să mă eschivez. Tremur tot gândindu-mă la ce-o să iasă. Pe scurt, domnule, găsiți-vă alt martor: am eu însumi un duel pe cap. Întrebați-l pe portar.

Am aruncat din nou privirea roată. Printre persoanele așezate pe banchetele circulare, în centru, se afla un domn în pijama, cu pardesiu, papuci, pălărie, fular și aer posac, care-și

împreuna mâinile și ridica ochii spre cer de fiecare dată când vreo bombă prea apropiată părea să-i cadă în cap. În noaptea aceea, aveam parte de un bombardament de clasă. Pereții se zguduiau. Ferestrele se făceau țăndări. Cădeau obiecte. L-am privit cu atenție pe domnul respectiv. Știu instinctiv să-i recunosc pe oamenii cărora vederea unei uniforme le inspiră o teamă adâncă și respectuoasă. Nu refuză nimic autorității. M-am dus direct la el și i-am explicat că niște rațiuni imperioase îi cereau să fie prezent ca martor la un duel cu pistolul, care urma să aibă loc la etajul cinci al hotelului. Mi-a aruncat o privire înspăimântată și rugătoare, dar, în fața aerului meu neîndurător și cu epoleți, s-a ridicat oftând. Ba chiar a găsit și o frază de circumstanță:

— Sunt fericit să contribui la efortul de război al Aliaților, a zis el.

Am ucat pe jos: pe timp de alarmă, ascensoarele nu funcționau. Plantele pricăjite din ghivece tremurau pe fiecare palier. Micuța Ezra Pound, spânzurată de brațul meu, era pradă unei excitații literare respingătoare și murmura, ridicându-și spre mine ochii lăcrimoși:

— O să ucideți un om! Simt că veți ucide un om!

Martorul meu se sprijinea de ziduri la fiecare șuierat de bombă. Cei trei polonezi erau antisemiți și au privit alegerea martorului ca pe o jignire suplimentară. Cu toate astea, bietul om a continuat să urce treptele așa cum alții coboară în infern, închizând ochii și murmurând rugăciuni. Etajele superioare erau complet pustii, părăsite de clienți, și le-am spus patrioților polonezi că orice coridor mi se părea acolo un teren ideal pentru confruntare. Am cerut, de asemenea, ca distanța să fie mărită la zece pași. S-au declarat de acord și au început să măsoare locul. Îmi doream să nu sufăr nici cea mai mică zgârietură în povestea asta, dar nici nu voiam să risc să-mi ucid adversarul, sau să-l rănesc prea tare, ca să nu-mi atrag neplăceri. Un cadavru dintr-un hotel sfârșește mereu prin a fi remarcat, iar un rănit grav nu poate coborî de unul

singur pe scări. Pe de altă parte, cunoscând onoarea poloneză – *honor polski* – am cerut să primesc asigurarea că nu va fi nevoie să mă bat, pe rând, cu fiecare dintre patrioți, în condițiile în care primul era scos din luptă. Se cuvine să mai adaug ceva: pe toată durata acestui incident, mama nu s-a împotrivit nicicum. Se simțea probabil fericită că făceam în sfârșit ceva pentru Franța. Iar duelul cu pistolul, la distanța de zece pași, îi convenea de minune. Știa prea bine că Pușkin și Lermontov fuseseră amândoi uciși în dueluri cu pistolul, și nu degeaba mă târâse, încă de la vârsta de opt ani, la locotenentul Sverdlovski.

M-am pregătit. Trebuie să mărturisesc că nu eram pe deplin stăpân pe mine, pe de-o parte pentru că micuța Ezra Pound mă scotea din fire și, pe de alta, pentru că mă temeam ca nu cumva vreo bombă, căzând prea aproape atunci când aveam să apăs pe trăgaci, să mă facă să-mi tremure mâna și să atragă urmări neplăcute pentru ținta mea.

În cele din urmă, ne-am ocupat pozițiile pe culoar, am ochit cât am putut de bine, dar condițiile nu erau ideale, exploziile și șuierăturile se țineau lanț în preajma noastră și, atunci când supraveghetorul înfruntării, unul dintre polonezi, profitând de o acalmie, a dat semnalul, mi-am atins adversarul un pic mai serios decât ar fi fost sănătos pentru mine. Ne-am instalat confortabil în apartamentul pe care-l închiriasem, și micuța Ezra Pound s-a trezit în grabă că face pe infirmiera și pe sora de caritate, așteptând vindecarea, pentru că, până la urmă, locotenentul nu fusese rănit decât la umăr. După aceea, am avut momentul meu de glorie. Mi-am salutat adversarii, care m-au salutat la rândul lor pocnindu-și tocurile, după obiceiul prusac, și apoi, în cea mai bună polonă a mea, cu cel mai curat accent de Varșovia, le-am spus tare și răspicat ce credeam despre ei. Expresia de tâmpire care le-a cuprins chipurile atunci când noianul de insulte rostite în bogata lor limbă natală a început să se reverse asupră-le a fost unul dintre cele mai frumoase momente din

cariera mea de patriot polonez şi a compensat din plin iritarea profundă pe care mi-o pricinuiseră. Surprizele serii nu se isprăviseră însă. Martorul meu care, în timpul schimbului de focuri, dispăruse într-una din camerele goale, a venit după mine pe scări, cu un aer radios. Părea că uitase de spaimă şi de bombele de-afară. Cu un surâs care i se lăţea pe chip într-atât încât m-a făcut să mă tem pentru urechile lui, a scos din portofel patru bancnote drăgălaşe de cinci lire şi a încercat să mi le înghesuie în mână. Pentru că respingeam această ofrandă cu demnitate, a făcut un gest către apartamentul unde îi lăsasem pe cei trei polonezi şi a spus, într-o franceză stricată:

— Cu toţii nişte antisemiţi! Sunt polonez eu însumi şi-i ştiu! Hai, luaţi, luaţi!

— Domnule, i-am spus eu în polonă, în timp ce încerca să-mi strecoare bancnotele în buzunar, domnule, onoarea mea de polonez, *moj honor polski*, nu-mi îngăduie să primesc aceşti bani. Trăiască Polonia, domnule, care este o veche aliată a ţării mele!

Am văzut cum i se cască gura peste măsură, iar ochii săi au dat glas acelei monumentale neputinţe de a înţelege pe care atât îmi place s-o văd în privirea oamenilor; l-am lăsat acolo, cu bancnotele în mână şi am coborât, fluierând, treptele, câte patru odată, şi de-acolo în noapte.

A doua zi, încă de dimineaţă, o maşină a poliţiei venea să mă culeagă de la Odiham şi, după câteva momente destul de neplăcute, petrecute la Scotland Yard, am fost predat autorităţilor franceze, la Statul Major al amiralului Muselier, unde am fost interogat amical de către locotenentul de marină d'Angassac. Ne înţeleseserăm între noi că locotenentul polonez avea să părăsească hotelul sprijinit de tovarăşii săi şi prefăcându-se beat, dar micuţa Ezra Pound nu putuse să reziste pornirii de a chema o ambulanţă, aşa că o cam încurcasem. Am fost ajutat de faptul că personalul navigant bine instruit era pe vremea aceea foarte rar în Franţa Liberă şi că

era deci nevoie de mine, dar și datorită iminenței plecării escadrilei mele către alte zări, însă cred că și mama se agitase probabil nițel, în culise, pentru că am scăpat doar cu un blam, ceea ce n-a omorât niciodată pe nimeni, și m-am îmbarcat, vesel nevoie mare, câteva zile mai târziu, spre Africa.

CAPITOLUL XXXVII

La bordul lui *Arundel Castle* erau vreo sută de tinere englezoaice de familie bună, toate angajate voluntar în corpul feminin de conducătoare auto, și cele cincisprezece zile cât a durat traversarea, în întunericul total, instituit pentru camuflaj, ne-au lăsat cea mai bună impresie. Și azi mă întreb cum de n-a luat foc vaporul.

Într-o seară, ieșisem pe punte și, sprijinit cu coatele de bastingaj, priveam dâra fosforescentă lăsată în apă de vapor, când am auzit pe cineva venind tiptil spre mine și m-am simțit apucat de mână. Ochii mei, deprinși cu întunericul, de-abia au avut timp să recunoască silueta plutonierului-șef reponsabil cu disciplina în formațiunea noastră, că acesta îmi și dusese mâna la gură și o acoperea cu sărutări. Pare-se că avea o întâlnire în locul unde mă aflam cu o dulce șoferiță, dar, ieșind din salonul puternic luminat și trezindu-se brusc în întuneric, fusese victima unei greșeli perfect scuzabile. O clipă, l-am lăsat în treaba lui cu indulgență – era foarte interesant să vezi un plutonier-șef cu disciplina în acțiune –, dar, când buzele i-au ajuns pe la subsuoară, am găsit totuși de cuviință să-l lămuresc și, cu cea mai tunătoare voce de bas, i-am zis:

— Nu sunt cea pe care-o credeți!

A dat un urlet de fiară rănită și-a început să scuipe, ceea ce nu mi s-a părut tocmai elegant. Timp de câteva zile se îmbujora la față de fiecare dată când mă întâlnea pe punte

și când eu îi aruncam zâmbete dintre cele mai curtenitoare. Pe-atunci viața era tânără și, cu toate că azi cei mai mulți dintre noi sunt morți – Roque căzut în Egipt, La Maisonneuve dispărut pe mare, Castelain ucis în Rusia, Crouzet ucis în Gabon, Goumenc în Creta, Caneppa căzut în Algeria, Maltcharsky ucis în Libia, Delaroche căzut la El Facher alături de Flury-Hérard și de Coguen, Clariond dispărut în deșert –, cu toate că astăzi suntem aproape toți morți, veselia noastră a rămas și ne regăsim adesea cât se poate de vii în privirile tinerilor din jurul nostru. Viața e tânără. Când îmbătrânim, se face durată, se preschimbă în timp, devine salut de adio. Ți-a luat totul și nu mai are nimic să-ți ofere. Mă duc adesea în locurile frecventate de tineret, încercând să regăsesc ce-am pierdut. Uneori, recunosc fața unui camarad ucis la douăzeci de ani. Adesea, întâlnesc aceleași gesturi, același râs, aceiași ochi. Întotdeauna rămâne ceva neschimbat. Mi se-ntâmplă atunci să cred – sau pe-aproape – că am păstrat în mine ceva din cel ce-am fost cu douăzeci de ani în urmă, că n-am dispărut cu totul. Și-atunci îmi mai vin în fire, apuc floreta, mă duc cu pași vioi în grădină, privesc cerul și mă duelez. Uneori, de asemenea, urc pe colină și jonglez cu trei, patru mingi, ca să le arăt că nu mi-am ieșit din mână și că încă trebuie să se compare cu mine. Ei? Știu că nimeni nu mă privește, dar am nevoie să-mi demonstrez că sunt încă în stare să fiu naiv. Adevărul e că am fost învins, însă am fost învins și-atât, fără să fi învățat ceva. Mă întind la soare, pe plaja Big Sur și-mi simt în trup tinerețea și curajul tuturor celor care vor veni după mine și-i aștept cu încredere, privind focile și balenele care trec cu sutele în acest anotimp, cu jeturile lor de apă, și ascult Oceanul; închid ochii, zâmbesc și știu că suntem cu toții aici, gata s-o luăm iar de la capăt.

Mama venea să-mi țină de urât pe punte aproape în fiecare seară, ne așezam amândoi cu coatele pe bastingaj, privind dâra cu desăvârșire albă din care creșteau noaptea și stelele. Noaptea avea un fel al ei de a țâșni din valul fosfo-

rescent și de a urca spre cer, unde exploda în șiraguri de stele, care ne ținea aplecați peste valuri până la ivirea celui dintâi licăr al zorilor; când ne-am apropiat de Africa, aurora a măturat brusc Oceanul dintr-un capăt în altul și cerul mi s-a arătat în toată limpezimea lui, în timp ce inima îmi bătea încă în ritmul nopții, iar ochii mei credeau încă în tenebre. Sunt însă un bătrân mâncător de stele și mi-e mai ușor să mă dau pe mâna nopții. Mama fuma la fel de mult și, în mai multe rânduri, pe când stăteam sprijiniți în coate la marginea nopții, am fost cât pe ce să-i spun că se dăduse stingerea și că fumatul era interzis pe punte, din pricina submarinelor. Apoi zâmbeam ușor la gândul că sunt atât de naiv, fiindcă s-ar fi cuvenit de mult să știu că, atâta timp cât va fi lângă mine, cu sau fără submarine, nu ni se putea întâmpla nimic rău.

— N-ai mai scris nimic de luni de zile, îmi spunea ea mustrător.

— Păi, suntem în război, nu?

— Ăsta nu-i un motiv. Trebuie să scrii.

Ofta.

— Mereu am vrut să fiu o mare artistă.

Mi se strângea inima.

— Nu-ți face griji, mamă, îi spuneam. O să fii o mare artistă, o să fii celebră. Văd eu cum fac.

Tăcea o vreme. Aproape că-i vedeam silueta, fâlfâirea părului alb, jăraticul din vârful țigării Gauloise. O inventam în jurul meu cu toată dragostea și toată fidelitatea de care eram în stare.

— Știi, trebuie să-ți fac o mărturisire. Nu ți-am spus adevărul.

— Adevărul despre ce?

— N-am fost cu adevărat o mare actriță, o artistă de calibru. N-a fost chiar așa. E-adevărat că am făcut teatru. Dar n-am rupt niciodată gura târgului.

— Știu, i-am zis eu cu blândețe. O să ajungi o mare artistă, îți promit. Operele îți vor fi traduse în toate limbile lumii.

— Bine, dar nu muncești, îmi spunea ea mâhnită. Cum vrei să se-ntâmple așa ceva, dacă nu faci nimic?

M-am pus pe muncă. Era anevoios, pe puntea unui vapor aflat în plin război, sau într-o cabină minusculă împreună cu alți doi colegi, să te înhami la o operă de largă respirație, așa că m-am hotărât să scriu patru sau cinci nuvele, fiecare din ele urmând să celebreze curajul oamenilor în lupta cu nedreptatea și cu împilarea. Odată isprăvite, aveam să le integrez în corpul unui text amplu, un fel de frescă a Rezistenței și a refuzului nostru de a ne preda, fiecare dintre aceste povestiri urmând să fie pusă în gura unora dintre personajele romanului, potrivit vechii metode a povestitorilor picarești. Așa încât, dacă aș fi ucis înainte să termin cartea, măcar voi lăsa în urmă câteva nuvele, izvorâte toate din însăși tema vieții mele, iar mama va vedea că, aidoma ei, mă străduisem cât am putut de mult. Așa a fost scrisă cea dintâi nuvelă a romanului meu *Éducation européenne*, la bordul vasului care ne ducea spre luptele din cerul african. I-am citit-o imediat mamei, pe punte, odată cu primele șoapte ale zorilor. A părut mulțumită.

— Tolstoi! mi-a zis ea, foarte simplu. Gorki!

Apoi, din politețe față de țara mea, a adăugat:

— Prosper Mérimée!

De-a lungul acestor nopți îmi vorbea cu mai multă dezinvoltură și mai multă încredere decât în timpul nopților noastre trecute. Poate pentru că-și închipuia că nu mai sunt copil. Poate, pur și simplu, pentru că marea și cerul înlesneau destăinuirile și pentru că nimic nu părea să lase urme în jurul nostru, cu excepția dârei albe a vaporului, ea însăși efemeră în atâta tăcere. Poate și pentru că plecam să mă lupt pentru ea, iar ea dorea să insufle o vlagă nouă acelui braț pe care nici nu avusese încă prilejul să se sprijine. Aplecat peste valuri, scoteam din trecut noian de crâmpeie: fărâme de dialoguri de odinioară, vorbe auzite de o mie de ori, atitudini și gesturi de care încă-mi sunt plini ochii, temele esențiale care-i

străbăteau viața ca niște ițe de lumină, țesute de mâna ei și de care niciodată nu încetase să se agațe.

— Franța e tot ce poate fi mai frumos pe lume, spune ea cu vechiul său zâmbet inocent. De-asta vreau să fii francez.

— Ei bine, acum sunt, nu?

Tăcea, apoi scăpa un oftat.

— Va trebui să te lupți din greu, a spus ea.

— Am fost rănit la picior, i-am amintit. Poftim, poți să pui mâna.

Întindeam piciorul care avea în coapsă fărâma de plumb. Am refuzat constant să-mi scot fărâma de plumb. Ținea foarte mult la ea..

— Totuși, fii cu băgare de seamă, mă ruga ea.

— Voi fi.

Adesea, în timpul misiunilor care au precedat debarcarea, în timp ce scăpărarea și suflul exploziilor se izbeau de carcasa avionului cu zgomot de talazuri, mă gândeam la vorbele mamei „Fii cu băgare de seamă!" și nu-mi puteam înăbuși un scurt zâmbet.

— Ce-ai făcut cu licența în drept?

— Vrei să spui cu diploma?

— Da. N-ai pierdut-o, nu?

— Nu. E pe undeva prin valiză.

Știam ce-i trece prin minte. Împrejurul nostru marea dormea, iar vaporul mergea pe urmele suspinelor ei. Se auzea păcănitul vătuit al motoarelor. Mărturisesc cinstit că mă temeam puțin de intrarea mamei în lumea diplomatică ale cărei porți aveau să-mi fie deschise, în opinia ei, de către acea faimoasă licență în drept. Se împlineau zece ani de când tot lustruia cu sârg, lună de lună, vechiul nostru serviciu imperial de argint, în vederea zilei când urma să dau recepții. Nu cunoșteam nici un ambasador, iar ambasadoare, nici atât, și, pe atunci, mi le închipuiam pe toate ca fiind însăși întruchipările tactului, civilității și comportamentului ales. În

lumina unei experienţe de cincisprezece ani, am revenit la o concepţie mai umană asupra situaţiei. În epoca respectivă, îmi construisem însă o imagine foarte exaltată despre cariera diplomatică. Prin urmare mă întrebam, nu fără oarecare teamă, dacă mama n-avea cumva să mă stânjenească în exercitarea funcţiunilor. Nu-i împărtăşisem niciodată, Doamne fereşte, îndoielile mele cu voce tare, dar învăţase să-mi descifreze tăcerile.

— Nu-ţi face griji, m-a asigurat ea. Ştiu cum să primesc oaspeţi.

— Ascultă, mamă, nu-i vorba de asta...

— Dacă ţi-e ruşine cu mama ta, n-ai decât să-mi spui.

— Mamă, te rog...

— E însă nevoie de mulţi bani. S-ar cuveni ca tatăl Ilonei să-i dea o zestre serioasă... Nu eşti fiştecine. O să-l vizitez. O să stăm de vorbă. Ştiu că o iubeşti pe Ilona, dar trebuie să nu te pierzi cu firea. O să-i spun: „Uite ce avem, uite ce oferim. Voi ce ne daţi?"

Îmi puneam mâinile-n cap. Zâmbeam, dar obrajii îmi erau scăldaţi în lacrimi.

— Da, mama, da. Aşa va fi. Fac tot ce vrei. O să fiu ambasador. Voi ajunge un mare poet. Voi fi Guynemer. Lasă-mi doar ceva timp. Ai grijă de tine. Du-te periodic la doctor.

— Sunt o mârţoagă bătrână. Am ajuns până aici, merg eu şi mai departe.

— Am aranjat să primeşti insulină, o trimit prin Elveţia. Cea mai bună insulină. O fată de pe vapor mi-a făgăduit că o să se ocupe.

Mary Boyd îmi promisese că o să se ocupe şi, cu toate că n-am mai întâlnit-o de atunci, preţ de mai multă vreme, până la un an după terminarea războiului, insulina a continuat să sosească din Elveţia la hotelul-pensiune Mermonts. N-am mai reuşit să dau de Mary Boyd ca să-i mulţumesc. Sper că va citi aceste rânduri.

Îmi ștergeam fața și oftam din rărunchi. Nu era nimic mai pustiu pe lume decât puntea vasului de lângă mine. Năvăliseră zorii, cu peștii lor zburători. Și, dintr-odată, cu o limpezime de cristal, am auzit tăcerea șoptindu-mi la ureche:

— Grăbește-te. Grăbește-te.

Am rămas încă o clipă pe punte, încercând să mă liniștesc sau poate căutându-mi adversarul. Dar adversarul nu se-arăta. Nu erau decât nemți. Simțeam golul dinlăuntrul pumnilor mei și, deasupra capului, tot ce era nesfârșit, veșnic, inaccesibil, înconjura câmpul de bătălie cu un miliard de zâmbete cărora nu le păsa de cea mai veche luptă a noastră.

CAPITOLUL XXXVIII

Primele ei scrisori îmi ajunseseră la scurtă vreme după sosirea mea în Anglia. Fuseseră trimise clandestin în Elveția, de unde o prietenă a mamei mi le reexpedia regulat. Nici una nu era datată. Până la întoarcerea mea la Nisa, trei ani și șase luni mai târziu, până în preziua revenirii mele acasă, aceste scrisori fără dată, din afara timpului, aveau să mă urmărească pretutindeni cu devotament. Timp de trei ani și jumătate am fost astfel sprijinit de o respirație și de o voință mai mari decât ale mele, iar acel cordon ombilical împărtășea sângelui meu cutezanța unei inimi mai încercate decât cea care-mi bătea în piept. Exista în aceste depeșe un crescendo liric, iar mama părea să considere de la sine înțeles că înfăptuiesc minuni de destoinicie în felul cum ilustram invincibilitatea umană, că eram mai dibaci decât Rastelli, jonglerul, mai falnic decât Tilden, tenismenul, și mai eroic decât Guynemer. De fapt, isprăvile mele nu se materializaseră încă, dar mă străduiam cât mai mult să mă mențin în formă. În fiecare zi, făceam o jumătate de oră de gimnastică, o jumătate de oră de alergări și un sfert de oră de exerciții

cu haltere şi greutăţi. Apoi jonglam cu şase mingi, fără să disper că n-o prind pe-a şaptea. Continuam de asemenea să lucrez la romanul *Éducation européenne*, şi cele patru nuvele care urmau să fie topite în corpul textului erau deja terminate. Credeam cu tărie că e posibil, în literatură ca şi în viaţă, să faci lumea să dea ascultare inspiraţiei tale şi apoi s-o restitui adevăratei sale vocaţii, care este aceea a unei opere bine tocmite şi cumpănit gândite. Talentul mamei mă îndemna să vreau să-i ofer capodopera artistică şi de viaţă la care atât visase pentru mine, în care crezuse şi pentru care muncise atât de pătimaş. Mi se părea cu neputinţă ca această meritată împlinire să nu-i fie oferită, pentru că nu credeam că e posibil ca viaţa să fie atât de lipsită de artă. Candoarea şi imaginaţia ei, credinţa în miracol care o făceau să vadă în copilul rătăcit într-o provincie a Poloniei orientale un viitor mare scriitor francez şi un ambasador al Franţei, continuau să palpite în mine cu întreaga forţă a poveştilor frumoase spuse cu har. Viaţa încă mi se părea un gen literar.

În scrisorile ei, mama îmi descria izbânzile, pe care le citeam, mărturisesc, cu o oarecare plăcere. „Fiul meu strălucit şi preaiubit, îmi scria ea. Citim în ziare, cu admiraţie şi recunoştinţă, povestea isprăvilor tale eroice. Pe cerul din Köln, din Bremen, din Hamburg, aripile tale larg deschise împrăştie spaima în inima duşmanilor." O cunoşteam bine şi înţelegeam perfect ce voia să spună. Pentru ea, de fiecare dată când un avion al R.A.F. bombarda un obiectiv, eu eram la bord. În fiecare bombă, îmi deslușea vocea. Eram prezent pe toate fronturile şi băgam groaza în duşmani. Mă aflam, în acelaşi timp, în avioanele de vânătoare şi în bombardiere şi, de fiecare dată când un avion german era doborât de către aviaţia engleză, îmi atribuia în mod firesc victoria. Probabil că aleile din piaţa Buffa răsunau de ecoul isprăvilor mele. La urma urmei, mă cunoştea. Ştia bine că eu eram acela care câştigase campionatul de ping-pong de la Nisa, în 1932.

„Fiul meu adorat, Nisa e mândră de tine. M-am dus să-i văd pe profesorii tăi de la liceu și i-am pus la curent. Radio Londra ne vorbește despre flăcările și pârjolul pe care le arunci peste Germania, și fac bine că nu-ți pomenesc numele. Ar putea să-mi pricinuiască neplăceri.“ În mintea bătrânei doamne de la hotelul-pensiune Mermonts, numele meu figura în fiecare comunicat de pe front, se afla în fiece urlet de furie al lui Hitler. Șezând în cămăruța ei, asculta BBC, care nu-i vorbea decât despre mine și aproape că-i vedeam surâsul plin de încântare. Nu era deloc uimită. Exact asta aștepta de la mine. Știuse dintotdeauna. O spusese dintotdeauna. Știuse mereu cine sunt.

Exista un singur neajuns: în tot acest timp nu izbuteam să mă duelez cu dușmanul. Odată cu primele zboruri în Africa, mi s-a dat de înțeles cât se poate de limpede că nu voi fi lăsat să-mi țin făgăduiala, și cerul din jurul meu s-a preschimbat în terenul de tenis din Parcul Imperial, unde un tânăr clovn năucit dansa o sarabandă caraghioasă urmărind niște mingi de neatins, sub privirile unui public amuzat.

La Kano, în Nigeria, avionul nostru a fost prins într-o furtună de nisip, a izbit un copac și s-a prăbușit, făcând o gaură de-un metru în pământ; am ieșit buimăciți, dar teferi, spre marea indignare a personalului de la R.A.F., fiindcă pe vremea aceea materialul de zbor era greu de găsit și prețios, mult mai prețios decât viața francezilor ăia neajutorați.

A doua zi, când am suit la bordul altui avion, cu un alt pilot, am făcut o nouă tumbă, atunci când aparatul nostru – un Blenheim –, după ce s-a angajat în decolare, s-a răsturnat și a luat foc, iar noi am scăpat doar pârliți pe ici, pe colo.

Aveam acum prea multe echipaje și prea puține avioane. Murind de urât la Maïdaguri, într-o trândăveală totală, întreruptă doar de prelungi galopuri călare prin mărăcinișul deșertic, am cerut și am obținut permisiunea să fac câteva misiuni de escortă pe marea rută aeriană Coasta de Aur-Nigeria-Ciad-Sudan-Egipt. Avioanele veneau în cutii la Takoradi,

unde erau asamblate, și apoi pilotate de-a lungul întregii Africi, către luptele din Libia. N-am avut prilejul să fac decât o singură escortare și Blenheimul meu nici măcar n-a ajuns până la Cairo. S-a prăbușit în nordul Lagosului, în stepă. Eram la bord ca pasager, ca să mă familiarizez cu traseul. Pilotul meu neozeelandez și navigatorul au murit. N-am avut nici cea mai mică zgârietură, dar nu-mi era bine deloc. Există ceva înfiorător în imaginea unui chip storcit, într-o față deformată, plină de găvane și în roirea nesfârșită de muște cu care jungla știe să te împresoare. Iar oamenii îți păreau nemaipomenit de lungi, atunci când trebuia să le scurmi cu mâinile ultimul lăcaș. Viteza cu care muștele se strângeau laolaltă și luceau în soare, sub toate combinațiile pe care albastrul și verdele le pot face cu un roșu aprins, este de asemenea ceva destul de înfricoșător.

După câteva ceasuri într-o astfel de intimitate zumzăitoare, au început să mă lase nervii. Atunci când avioanele care ne căutau au prins să se învârtă în jurul meu, am dat din mâini ca să le alung, pentru că le confundasem zumzetul cu cel al insectelor care încercau să mi se așeze pe buze și pe frunte.

O întrevedeam pe mama. Își înclina capul într-o parte, cu ochii pe jumătate închiși. Ținea o mână apăsată pe inimă. O văzusem în aceeași atitudine, cu mulți ani în urmă, în momentul primei sale crize hipoglicemice. Fața îi era pământie. Făcuse probabil un efort fără seamăn, dar nu avusese atâta forță câtă i-ar fi trebuit ca să-i salveze pe toți fiii lumii. Izbutise să-l salveze doar pe al ei.

— Mamă, i-am zis, ridicând ochii. Mamă.

Mă privea.

— Mi-ai promis că o să fii cu băgare de seamă.

— Nu eu pilotam.

Am avut totuși o tresărire de combativitate. Printre proviziile noastre de la bord se afla un sac cu portocale necoapte.

M-am dus să le caut în carlingă. Mă văd și acum stând în picioare lângă avionul sfărâmat și jonglând cu cinci portocale, în ciuda lacrimilor care-mi împăienjeneau uneori ochii. De fiecare dată când mă cuprindea panica, apucam portocalele și începeam să jonglez. Nu era doar o formă de a-mi reveni în fire. Ci și o problemă de stil și o bravadă. Era tot ce puteam face ca să-mi proclam demnitatea, ca să proclam superioritatea omului asupra a tot ce i se întâmplă.

Am rămas acolo treizeci și opt de ore. Am fost găsit în carlingă, cu acoperișul tras, într-o căldură infernală, inconștient și pe jumătate deshidratat, dar fără o muscă pe mine.

Lucrurile s-au petrecut în același chip de-a lungul întregii mele șederi în Africa. De fiecare dată când mă avântam, cerul mă respingea cu un zgomot năprasnic și mi se părea că aud în tot tărăboiul prăbușirii mele vuietul unui râs tâmp și zeflemitor. Mă prăvăleam cu o constanță uimitoare: stând în fund lângă bidiviul meu dat de-a berbeleacul, având în buzunar ultima scrisoare în care mama îmi explica faptele mele strălucite cu o încredere absolută, coboram nasul spre pământ, oftam, apoi mă ridicam și mai încercam o dată, cât puteam de bine.

În cinci ani de război, dintre care jumătate în cadrul escadrilei, cu întreruperi doar pentru spitalizări, nu cred să fi făcut mai mult de patru sau cinci misiuni de luptă, de care azi îmi amintesc doar cu vagul sentiment că am fost un fiu bun. Lunile treceau în cadența plicticoasă a zborurilor de rutină sau a celor care aduceau mai degrabă a transport în comun decât a legende eroice. Detașat alături de mai mulți camarazi la Bangui, în A.E.F.[1], ca să asigurăm apărarea aeriană a unui teritoriu amenințat doar de țânțari, ne-a cuprins atât de iute exasperarea, încât am aruncat cu bombe de ipsos asupra palatului Guvernatorului, în speranța că ne vom face

1. Africa Ecuatorială Franceză.

discret simțită nerăbdarea printre autorități. Nici măcar n-am fost pedepsiți. Ne-am străduit atunci să cădem în disgrație, organizând pe străzile micului oraș un marș al cetățenilor de culoare, cu pancarte care proclamau: „Civilii din Bangui susțin: «Aviatorii pe front!»" Tensiunea noastră nervoasă căuta să se descătușeze prin niște jocuri care au avut adesea consecințe tragice. Acrobațiile nebunești la bordul unor aparate perimate, în căutarea intenționată a pericolului, i-au costat viața pe mai mulți dintre noi. Când, împreună cu un camarad, ne-am năpustit razant asupra unei turme de elefanți, în Congoul belgian, avionul s-a izbit de una dintre lighioane, ucigând dintr-o singură lovitură și elefantul, și pilotul. Când am ieșit dintre sfărâmăturile avionului Luciole, m-a întâmpinat cu lovituri de bâtă un pădurar civil ale cărui vorbe mâniate: „Nimeni n-are dreptul să nesocotească viața în felul ăsta!" mi-au rămas multă vreme întipărite în minte. Am fost onorat cu cele cincisprezece zile de arest regulamentare, pe care mi le-am petrecut defrișând grădina bungalowului meu, unde iarba răsărea la loc în fiecare dimineață, mai repede încă decât îmi creștea mie barba pe obraji, apoi m-am întors la Bangui și am tândălit pe acolo, până când un gest prietenesc al lui Astier de Villatte mi-a dat în sfârșit locul cuvenit în escadrila care opera atunci pe frontul din Abisinia.

Doresc, așadar, s-o spun răspicat: n-am făcut nimic. Nimic. Mai cu seamă dacă stai să te gândești la speranța și încrederea bătrânei doamne care mă aștepta. M-am zbătut. Dar de bătut, nu m-am bătut.

Anumite momente pe care am impresia că le-am trăit mi s-au șters complet din memorie. Un camarad, Perrier, căruia nu-i voi pune nicicând cuvântul la îndoială, mi-a povestit, multă vreme după război, că, întorcându-se târziu, într-o seară, în bungalowul în care locuia împreună cu mine la Fort-Lamy, mă găsise sub pânza care ne ferea de țânțari cu

țeava unui revolver lipită de tâmplă și că abia de a avut timp să se năpustească peste mine, ca să devieze glonțul. I-am explicat gestul, pare-se, prin disperarea care mă copleșise la gândul că-mi părăsisem în Franța o mamă bătrână, bolnavă și lipsită de mijloace de trai, doar ca să vin să mucezesc, fără rost, departe de front, în sălbăticia africană. Nu-mi mai amintesc de acest episod rușinos și care nu-mi seamănă deloc, fiindcă, pradă disperărilor mele, pe cât de năbădăioase pe atât de trecătoare, îmi îndrept atenția nu către mine însumi, ci către exterior și mărturisesc că, departe de a-mi tăia urechea, precum Van Gogh, aș ținti mai ales către urechile altora. Cu toate astea, trebuie să adaug că lunile de dinainte de septembrie 1941 mi-au rămas cam neclare în minte, ca urmare unei păcătoase febre tifoide de care m-am molipsit în acea perioadă, și care m-a făcut să mă căptușesc cu un sfânt maslu, care mi-a șters câteva episoade din memorie și care i-a făcut pe doctori să spună că, și dacă aș supraviețui, n-aveam niciodată să-mi recapăt judecata.

M-am întors prin urmare la escadrila din Sudan, dar campania din Etiopia ajunsese atunci pe sfârșit; când am plecat de pe aerodromul Gordon's Tree din Khartoum, aviația italiană de vânătoare dispăruse, iar cele câteva rotocoale de fum ale tunurilor antiaeriene vizibile în zare semănau cu ultimele suspine ale unui învins. Ne întorceam la căderea serii și mergeam să pierdem vremea în două localuri de noapte în care englezii „internaseră" două trupe de dansatoare unguroaice, surprinse în Egipt de intrarea în război a țării lor împotriva Aliaților și, în faptul dimineții, plecam într-o plimbare fără dușmani în vizor. N-am putut oferi nimic. Vă dați seama cu ce sentiment de frustrare și de rușine citeam scrisorile în care mama îmi murmura încrederea și admirația ei. Departe de a mă fi ridicat la nivelul așteptărilor ei, mă mulțumeam cu tovărășia unor biete fete, ale căror chipuri drăgălașe se ascuțeau văzând cu ochii, sub mușcătura nemiloasă a soarelui sudanez din luna mai. Trăiam fără răgaz o înfiorătoare senzație de

neputință și făceam totul ca să mă amăgesc și să-mi dovedesc că nu-mi pierdusem cu totul bărbăția.

CAPITOLUL XXXIX

Descurajării mele i se adăugau teama și rana unei clipe de fericire, pe care tocmai o trăisem. N-am pomenit-o încă, din lipsă de talent. De fiecare dată când ridic fruntea și mă apuc din nou să scriu în carnet, paloarea vocii mele și sărăcia mijloacelor de care dispun mi se par o insultă față de tot ceea ce încerc să povestesc, față de tot ce am iubit. Poate că, într-o zi, un mare scriitor va afla în ceea ce am trăit o sursă de inspirație pe măsura talentului său, și se va dovedi că rândurile pe care le-am scrijelit n-au fost zadarnice.

La Bangui, locuiam într-un mic bungalow rătăcit printre bananieri, la poalele unui deal pe care luna venea în fiecare seară să adaste precum o bufniță luminoasă. Seară de seară, mă duceam la terasa grupului nostru de pe malul fluviului, față în față cu Congoul, care începea pe celălalt țărm, și ascultam singurul disc pe care-l aveau: *Remember our forgotten men.*

Într-o zi, am văzut-o mergând pe drum, cu sânii goi, cărând pe cap un coș cu fructe.

Întreaga splendoare a trupului femeiesc la fragedă adolescență, întreaga frumusețe a vieții, a speranței, a surâsului, și o călcătură neînfricată. Louison avea șaisprezece ani și atunci când pieptul ei mă făcea să am două inimi, nutream sentimentul că mi-am ținut toate legămintele și că am împlinit totul. I-am căutat părinții și ne-am serbat logodna după rânduiala tribului ei; prințul austriac Stahremberg, pe care vicisitudinile unei vieți agitate îl făcuseră locotenent pilot în escadrila mea, mi-a fost martor. Louison a venit să locuiască împreună cu mine. Niciodată în viață n-am fost mai bucuros să privesc și să ascult. Nu știa o iotă de franceză

și nu pricepeam nimic din ce-mi spunea, cu excepția faptului că viața e frumoasă, fericită, neîntinată. Avea o voce care te făcea pentru vecie nepăsător la orice altă muzică. Nu o pierdeam din ochi. Finețea trăsăturilor și fragilitatea nemaivăzută a încheieturilor, veselia din priviri, părul mătăsos – dar ce-aș putea oare să spun aici, ca să nu-mi trădez amintirea și acea perfecțiune care-și făcuse loc în viața mea? Apoi mi-am dat seama că tușea ușor și, foarte îngrijorat, crezând că tuberculoza se instalase în acest trup, prea frumos ca să fie la adăpost, am trimis-o la medicul-comandant Vignes pentru un control. Tusea era un fleac, însă Louison avea o pată ciudată pe braț, care i-a atras doctorului atenția. M-a căutat în aceeași seară la bungalow. Părea stânjenit. Se știa că sunt fericit. Sărea tuturor în ochi. Mi-a spus că micuța avea lepră și că trebuia să mă despart de ea. A spus-o fără convingere. Vreme îndelungată, am tăgăduit. Pur și simplu, am refuzat să admit. Nu puteam crede că e posibilă o asemenea crimă. Am petrecut o noapte cumplită cu Louison, privind-o cum îmi doarme în brațe, cu fața aceea luminată până și-n somn de veselie. Nici astăzi nu știu dacă o iubeam sau dacă pur și simplu nu-mi puteam lua ochii de la ea. Am privit-o pe Louison stând în brațele mele cât de mult am putut. Vignes nu mi-a zis nimic, nu mi-a reproșat nimic. Ridica doar din umeri când înjuram, când blestemam și amenințam. Louison a început un tratament, dar se întorcea în fiecare seară să doarmă lângă mine. N-am strâns niciodată ceva la piept cu atâta duioșie și durere. N-am acceptat despărțirea decât atunci când mi s-a explicat, cu ajutorul unui articol de ziar – eram suspicios – că, la Léopoldville, fusese experimentat un nou remediu împotriva bacilului lui Hansen și că se obținuseră rezultate eficiente în stabilizarea și poate chiar vindecarea bolii. Am suit-o pe Louison la bordul faimoasei „aripi zburătoare" pe care plutonierul Soubabère o pilota în vremea aceea între Brazzaville și Bangui. A plecat și am rămas pe aerodrom, pustiit, cu pumnii încleștați, având

impresia că nu doar Franța, ci întreaga lume fusese ocupată de dușman.

La fiecare cincisprezece zile, un Blenheim pilotat de Hirlemann efectua un transport militar spre Brazzaville și ne-am înțeles că voi zbura și eu la următorul drum. Îmi simțeam întreg trupul golit pe dinăuntru; simțeam absența lui Louison cu toți porii. Brațele îmi păreau inutile.

Avionul lui Hirlemann, pe care-l așteptam la Bangui, și-a pierdut o elice deasupra râului Congo și s-a prăbușit în pădurea acoperită de ape. Hirlemann, Béquart, Crouzet au murit pe loc. Courtiaud, mecanicul, și-a făcut praf un picior; doar transmisionistul, Grasset, a scăpat teafăr. Ca să-și semnaleze prezența, a avut ideea să tragă focuri de mitralieră la fiecare jumătate de oră. La fiecare salvă, sătenii unui trib din vecinătate, care văzuseră avionul căzând și care veneau să-i salveze, o luau îngroziți la sănătoasa. Au rămas acolo trei zile, iar Courtiaud, imoblizat din pricina rănii, a fost la un pas s-o ia razna după ce s-a luptat noapte și zi cu furnicile roșii care încercau să i se suie pe rană. Fusesem adesea în același echipaj cu Hirlemann și Béquart; din fericire, o providențială criză de malarie mi-a îngăduit, timp de o săptămână, să uit tot.

Călătoria mea la Brazzaville a trebuit deci să fie amânată pe luna următoare, în așteptarea întoarcerii lui Soubabère. Dar Soubabère a dispărut și el în pădurea congoleză împreună cu ciudata „aripă zburătoare", pe care doar el și americanul Jim Mollison știau s-o piloteze. Am primit ordin să mă alătur escadrilei mele pe frontul din Abisinia. Pe-atunci nu aveam habar că luptele cu italienii erau, ca să zic așa, terminate și că o să fiu inutil. M-am executat. Nu am mai văzut-o niciodată pe Louison. Am primit vești despre ea de la niște camarazi, de două sau trei ori. Era bine îngrijită. Exista speranță. Întreba când o să mă întorc. Era voioasă. Apoi a căzut cortina. Am trimis scrisori, cereri pe cale ierarhică, am expediat câteva telegrame destul de răstite. Nimic.

Autorităţile militare păstrau o linişte de gheaţă. Am făcut gălăgie, am protestat: cea mai dulce voce din lume mă chema de undeva dintr-o tristă leprozerie a Africii. Am fost trimis în Libia. Am fost de asemenea poftit la un control ca să se stabilească dacă am lepră. N-aveam. Dar nici bine nu-mi era. Nu mi-am închipuit niciodată că e posibil să fii atât de obsedat de o voce, de un gât, de nişte umeri, de nişte mâini. Ce vreau să spun e că avea nişte ochi în care era atât de bine să trăieşti, încât de-atunci n-am mai ştiut niciodată încotro s-o apuc.

CAPITOLUL XL

Scrisorile de la mama deveneau tot mai scurte; scrise în grabă, cu creionul, îmi ajungeau câte patru sau cinci o dată. Era sănătoasă. Nu ducea lipsă de insulină. „Fiul meu strălucit, sunt mândră de tine... Trăiască Franţa!" Mă aşezam la masă pe acoperişul de la Royal, de unde se zăreau apele Nilului şi mirajele care făceau oraşul să plutească în mii de lacuri incandescente, şi rămâneam acolo, cu teancul de scrisori în mână, printre animatoarele unguroaice, aviatorii canadieni, sud-africani, australieni, care se îmbulzeau pe ringul de dans şi în jurul barului, încercând să le convingă pe unele dintre fete să le facă hatârul în noaptea respectivă – plăteau cu toţii, cu excepţia francezilor, ceea ce demonstrează că, până şi după înfrângere, Franţa îşi păstrase neştirbit prestigiul. Citeam şi reciteam cuvintele tandre şi încrezătoare, în timp ce micuţa Ariana, prietena de suflet a unuia dintre cei mai valoroşi plutonieri ai noştri, venea, între două dansuri, să se aşeze la masa mea şi mă privea curioasă.

— Te iubeşte? mă întreba ea.

Încuviinţam fără să şovăi şi fără falsă modestie.

— Şi tu pe ea?

Ca de obicei, făceam pe durul şi mă dădeam mare.

— O, știi cum e, eu, când e vorba de femei... îi răspundeam. S-a dus una, apar zece-n loc.

— Nu ți-e teamă că o să te-nșele, când nu ești acolo?

— Ei bine, după cum vezi, nu, îi răspundeam.

— Chiar dacă o să dureze ani în șir?

— Chiar dacă o să dureze.

— Păi, doar nu crezi că o femeie normală poate să stea singură cu anii, fără bărbat, numai pentru ochii tăi frumoși?

— Închipuiește-ți că asta cred, i-am spus. Am fost de față. Am cunoscut o femeie care a rămas ani și ani la rând fără bărbat doar de dragul unor ochi frumoși.

Ne-am dus așadar în Libia pentru a doua campanie împotriva lui Rommel și, încă din primele zile, șase camarazi francezi și nouă englezi au murit în cel mai tragic accident al nostru. În dimineața aceea, *hamsin*-ul bătea crâncen și, când am decolat împotriva vântului, sub comanda lui Saint-Péreuse, piloții și cele trei Bleinheims ale noastre au văzut brusc ieșind dintre vârtejurile de nisip trei Bleinheims engleze care greșiseră sensul și veneau spre noi, cu vântul din spate. La bordul avioanelor se aflau trei mii de kile de bombe și cele două formațiuni atinseseră deja viteza de decolare, adică acea clipă dintre pământ și văzduh când e cu neputință să faci vreo manevră. Doar Saint-Péreuse, cu Bimont la postul de observator, a reușit să evite ciocnirea. Toți ceilalți au fost pulverizați. Ore în șir după aceea, câinii au putut fi văzuți alergând cu hălci de carne în gură.

Din fericire, în ziua aia nu mă aflam la bord. În momentul în care a avut loc explozia, primeam ultima împărtășanie la spitalul militar din Damasc.

Mă pricopsisem cu o febră tifoidă cu hemoragii intestinale, iar medicii care mă îngrijeau, căpitanul Guyon și comandantul Vignes, estimau că n-aveam nici măcar o șansă la mie să scap. Mi se făcuseră cinci transfuzii, dar hemoragiile nu se opreau, și camarazii veneau unii după alții la căpătâiul meu ca să-mi doneze sânge. Am fost îngrijit cu un devotament exemplar de către o tânără călugăriță armeancă,

sora Félicienne, din ordinul Sfântul Iosif al Micii Vestiri, care trăiește azi în mânăstirea ei de lângă Bethleem. Delirul meu a durat cincisprezece zile, dar mi-au trebuit mai bine de șase săptămâni ca să-mi recapăt complet uzul rațiunii: am păstrat vreme îndelungată o cerere adresată pe cale ierarhică generalului de Gaulle, prin care protestam împotriva erorii administrative în urma căreia, spuneam eu, nu mai figuram pe lista celor vii, situația ce avea, la rândul său, drept consecință, subliniam eu, faptul că soldații și subofițerii nu mă mai salutau, purtându-se ca și cum n-aș fi existat. Se cuvine spus că tocmai fusesem făcut sublocotenent și, după aventura de la Avord, țineam mult la tresă și la însemnele exterioare de respect ce mi se cuveneau.

Medicii au considerat, în cele din urmă, că nu mai aveam decât câteva ore de trăit și camarazii mei de la baza aeriană din Damasc au fost invitați să facă de gardă lângă trupul meu în capela spitalului, în timp ce sicriul era adus în camera mea de către infirmierul senegalez. Recăpătându-mi pentru o clipă cunoștința, lucru care îndeobște se întâmpla după o hemoragie care, drenându-mi sângele, îmi scădea febra, am zărit coșciugul așezat jos lângă pat și, crezând că nu e altceva decât o nouă capcană, am fugit imediat de-acolo; am găsit forța să mă ridic și să mă târăsc pe picioarele mele subțiri ca niște scobitori până în grădină, unde un tânăr tific aflat în convalescență se încălzea la soare; văzând că vine spre el un strigoi împleticit și gol pușcă, purtând doar o caschetă de ofițer, nefericitul a dat un urlet și s-a năpustit spre postul de gardă: în aceeași seară boala i-a recidivat. În plin delir, îmi pusesem pe cap cascheta de sublocotenent cu tresa nouă-nouță, proaspăt obținută, și refuzam să mă mai despart de ea, ceea ce pare să arate că șocul pe care-l suferisem cu trei ani înainte, când cu umilința de la Avord, fusese mai puternic decât bănuiam. Horcăiturile mele agonice semănau foarte mult, se pare, cu fâsâitul unui sifon gol. Iar dragul meu Bimont, venit în grabă din Libia să mă vadă, mi-a spus mai târziu că

i se păruse ușor șocantă și chiar indecentă maniera în care nu voiam să renunț. Insistam prea mult. Eram complet lipsit de eleganță și de delicatețe. Dădeam, cum se zice, din mâini și din picioare. Cam dezgustător. Păream un zgârcit care se-agață de mărunțiș. Și, cu surâsul acela abia schițat, care-i venea atât de bine și pe care sper că și l-a păstrat, în ciuda trecerii anilor, acolo în Africa Ecuatorială unde trăiește, mi-a spus:

— Aveai aerul că-ți place viața.

Trecuse deja o săptămână de când primisem sfântul maslu și recunosc că n-ar fi trebuit să fac atâtea nazuri. Nu știam să pierd. Refuzam să mă recunosc înfrânt. Trebuia să-mi respect promisiunea, să mă întorc acasă acoperit de lauri, după o sută de bătălii victorioase, să scriu *Război și pace*, să devin ambasador al Franței, pe scurt să dau voie talentului mamei să se manifeste. Culmea, refuzam să cedez în fața manifestărilor informe. Un artist adevărat nu se lasă învins de materialul cu care lucrează, caută să impună materiei brute propria lui inspirație, încearcă să dea magmei o formă, un înțeles, o expresie. Refuzam să accept ca viața mamei să se încheie prostește în pavilionul pentru contagioși al spitalului din Damasc. Nevoia de artă și pasiunea mea pentru frumos, adică pentru dreptate, îmi interziceau să-mi abandonez opera trăită, înainte s-o văd căpătând formă, înainte să fi iluminat lumea din jurul meu, fie și pentru o clipă, cu un înțeles fratern și emoționant. N-aveam să-mi pun semnătura pe actul pe care mi-l întindeau zeii, un act al lipsei de noimă, al inexistenței și al absurdului. Nu puteam să fiu chiar în halul ăsta de lipsit de talent.

Cu toate astea, ispita de a lăsa totul baltă era covârșitoare. Trupul îmi era plin de răni purulente, acele care-mi administrau serul picătură cu picătură îmi stăteau înfipte cu orele în vene și îmi dădeau senzația că sunt înfășurat în sârmă ghimpată, limba îmi era despicată de o ulcerație, falca stângă, fisurată în accidentul de la Mérignac, se infectase, și o bucată de os se dezlipise și-mi străpungea gingia, fără ca nimeni să

îndrăznească s-o atingă de teama unei hemoragii, continuam să am scaune cu sânge, febra îmi crescuse atât de mult încât, atunci când mă înfășau în cearșafuri înghețate, corpul își recăpăta temperatura în câteva minute și, colac peste pupăză, doctorii descoperiseră cu îngrijorare că adăpostisem în tot acest timp o tenie imensă, care acum începuse să-mi iasă, metru cu metru, din măruntaie. Mulți ani după boală, atunci când îl întâlneam pe vreunul dintre medicii care mă îngrijiseră, acesta mă privea cu aceeași nedumerire și spunea:

— Nu veți ști niciodată prin ce-ați trecut.

Se prea poate, însă zeii uitaseră să taie cordonul ombilical. Invidioși pe orice mână de om care încearcă să modeleze destinul și să-i dea un înțeles, se înverșunaseră atât de tare împotriva mea, încât trupul îmi era tot o rană deschisă, însă nu pricepuseră nimic din dragostea mea. Uitaseră să taie acest cordon ombilical și am supraviețuit. Voința, vitalitatea și dârzenia mamei continuau să se strecoare în mine și să mă hrănească.

Scânteia de viață care încă mai pâlpâia s-a aprins dintr-odată cu toată vâlvătaia focului sfânt al mâniei, atunci când l-am văzut pe preot intrând în cameră ca să-mi dea ultima împărtășanie.

Când l-am văzut pe bărbosul acela, în straie albe și violet, venind spre mine cu un pas hotărât, cu crucifixul întins în față și când am înțeles ce voia de la mine, am crezut că-l văd pe Satana în carne și oase. Spre uimirea infirmierei care mă sprijinea, eu, care nu eram în stare decât să horcăi, am fost auzit spunând cu voce limpede și răstită:

— Nici vorbă, altă întrebare!

Apoi am dispărut câteva minute și, când m-am întors la suprafață, binele fusese deja înfăptuit. Nu eram însă convins. Eram absolut hotărât să mă întorc la Nisa, în piața Buffa, în uniforma de ofițer, cu pieptul doldora de decorații, cu mama la braț. După care aveam, poate, să dăm o raită pe Promenade des Anglais, în ropote de aplauze. „Salutați-o pe această mare doamnă a Franței de la hotelul-pensiune Mermonts,

s-a-ntors din război, a fost de cincisprezece ori citată pe ordin de zi al armatei, s-a acoperit de glorie în aviație, fiul ei poate fi mândru de ea!" Domnii în vârstă își dădeau jos pălăriile cu respect, se cânta *Marseilleza*, cineva șoptea: „Sunt încă legați prin cordonul ombilical" și vedeam deslușit, într-adevăr, tubul prelung de cauciuc care-mi ieșea din vene și zâmbeam triumfător. Ei, asta da artă! Asta da promisiune îndeplinită! Iar ei voiau să renunț la misiune sub pretext că fusesem condamnat de doctori, că mi se administrase sfântul maslu și că tovarășii mei cu mănuși albe se pregăteau să-mi facă de gardă la catafalc? Ah, niciodată! Mai degrabă trăiesc – după cum se poate vedea, nu pregetam în fața nici unei extreme.

N-am murit deloc. M-am înzdrăvenit. Nu foarte repede. Febra a scăzut, apoi a dispărut, dar n-am încetat s-o mai iau razna. De altfel, delirul meu nu se exprima decât prin gângăveli: limba îmi era pe jumătate secționată de o ulcerație. Apoi s-a declanșat o flebită și au apărut temeri că-mi voi pierde piciorul. O paralizie facială mi-a cuprins definitiv partea inferioară stângă a feței, în locul unde mi se infectase maxilarul, ceea ce îmi conferă și azi un interesant aer asimetric. Aveam o leziune pe vezica biliară, miocardita persista, nu recunoșteam pe nimeni, nu puteam vorbi, dar cordonul ombilical continua să funcționeze. Și, în locul cu adevărat important, nu fusesem atins: atunci când am redevenit pe deplin conștient și am fost în sfârșit în stare să articulez, ridicol de peltic, am încercat să aflu de cât timp mai aveam nevoie ca să mă întorc la luptă.

Pe doctori i-a pufnit râsul. Pentru mine, războiul se încheiase. Nu era deloc sigur că voi mai putea merge normal, inima avea să rămână cu sechele, iar cât privește revenirea pe un avion de război – ei bine, ridicau din umeri și zâmbeau politicos.

Trei luni mai târziu, mă aflam la bordul unui Blenheim, hăituind submarine de deasupra Mediteranei orientale, îm-

preună cu Thuisy, ucis după câteva luni în Anglia, pe un Mosquito.

Trebuie să dau glas aici recunoștinței mele față de Ahmed, un obscur șofer egiptean de taxi, care, contra modestei sume de cinci lire, a acceptat să-mi îmbrace uniforma și să facă în locul meu vizita medicală la spitalul R.A.F. din Cairo. Nu era arătos, nu mirosea frumos a nisip încins[1], dar a trecut triumfal de control și ne-am felicitat reciproc, mâncând câteva înghețate pe terasa de la Gropi.

Îi mai aveam de înfruntat pe doctorii de la baza din Damasc, pe comandantul Fitucci și pe căpitanul Bercault. Acolo nici nu se punea problema să trișez. Mă cunoșteau. Văzuseră ce-mi poate pielea, ca să zic așa, pe patul de spital. Știau de asemenea că mi se întâmpla să intru în ceață și să leșin fără motiv. Pe scurt, mi s-a cerut să accept o lună de concediu în Valea Regilor, la Luxor, înainte să iau în calcul revenirea în rândurile echipajului. Prin urmare, am vizitat mormintele faraonilor și m-am îndrăgostit nebunește de Nil, pe care l-am coborât și l-am urcat de două ori pe întregul său parcurs navigabil. Pentru mine, acest peisaj rămâne și azi cel mai frumos din lume. E un loc unde sufletul își află tihna. Iar sufletul meu chiar avea nevoie de așa ceva. Stăteam ore în șir pe balconul de la Winter Palace, privind cum trec felucile. M-am apucat să lucrez din nou la carte. I-am scris câteva scrisori mamei, ca să recuperez cele trei luni de tăcere. În bilețelele care-mi soseau de la ea nu se întrezărea nici urmă de îngrijorare. Nu era mirată de tăcerea mea prelungită. Mi s-a părut chiar cam ciudat. Ultima depeșă plecase din Nisa într-un moment în care se împliniseră cel puțin trei luni fără nici o veste de la mine. Nu părea să fi băgat de seamă. Punea, fără îndoială, acest fapt pe seama căilor întortocheate pe care trebuia să le urmeze corespondența noastră. Ca să nu

---

1. Aluzie la versurile cântecului *Mon légionnaire* (1935) al lui Edith Piaf: *Il était beau / Il sentait bon le sable chaud.*

mai zic că, până la urmă, știa prea bine că voi depăși mereu toate obstacolele. Totuși, în scrisorile ei se strecura acum o urmă de tristețe. Descopeream în ele pentru prima oară o nuanță diferită, ceva neformulat, mișcător și nespus de tulburător. „Micuțul meu drag. Te implor să nu te gândești la mine, să nu ai temeri legate de mine, să fii un bărbat curajos. Amintește-ți că nu mai ai nevoie de mine, că ești bărbat, de-acum, nu copil, că te poți ține singur pe picioare. Micuțul meu, căsătorește-te degrabă, pentru că vei avea mereu nevoie de o femeie lângă tine. Poate că ăsta e răul pe care ți l-am pricinuit. Însă încearcă mai ales să scrii repede o carte frumoasă, fiindcă, după aceea, te vei împăca mult mai lesne cu toate. Ai fost mereu un artist. Nu-ți întoarce prea mult gândurile spre mine. Sunt bine-sănătoasă. Bătrânul doctor Romanoff e mulțumit de mine. Îți transmite salutările lui. Micuțul meu drag, fii curajos, mama." Am citit și recitit scrisoarea de o sută de ori, pe balconul meu de deasupra Nilului, care curgea domol. Apărea acolo un accent aproape disperat, o gravitate și o strunire a tonului complet noi și, pentru prima oară, mama nu vorbea despre Franța. Mi s-a strâns inima. Ceva nu era-n regulă, ceva, în toată această scrisoare, nu era spus. Și mai era și îndemnul acela cam ciudat la curaj, care revenea din ce în ce mai insistent în depeșe. Mi se părea nițel cam enervant: ar fi trebuit să știe prea bine că niciodată nu mi-era teamă de nimic. În sfârșit, important e că se afla în continuare în viață și că speranța că voi ajunge în timpul cât se cere îmi creștea cu fiecare nouă zi.

CAPITOLUL XLI

Mi-am reluat locul în escadrilă și m-am dedicat unei netulburate vânători de submarine italienești în largul apelor Palestinei. Era o îndeletnicire lipsită de pericole, în care îmi luam întotdeauna cu mine câte o gustare. Am atacat în largul

Ciprului un submarin care ni se oferise pe tavă la suprafață și l-am ratat. Bombele de adâncime căzuseră prea departe.

Din acea zi, pot spune că am aflat ce înseamnă remuşcarea.

Numeroase filme şi foarte multe romane au fost consacrate acestei teme, cea a războinicului bântuit de amintirile faptelor pe care le-a comis. Nu sunt o excepție. Mi se-ntâmplă și azi să mă trezesc urlând, plin de sudori reci: visez că am ratat încă o dată submarinul. De fiecare dată, e același coșmar: îmi ratez ținta, nu trimit în adâncuri echipajul de douăzeci de oameni, un echipaj italian pe deasupra – și, cu toate astea, iubesc mult Italia și pe italieni. Explicația simplă și fără înconjur este că angoasele mele nocturne sunt legate de faptul că *nu am ucis*, ceea ce este deosebit de stânjenitor pentru o fire nobilă, și cer iertare cu umilință tuturor celor pe care îi rănesc cu această mărturisire. Mă consolez cât de cât încercând să-mi spun că nu sunt un om rău și că ceilalți, cei buni cu adevărat, nu sunt așa, ceea ce-mi ridică puțin moralul, fiindcă, mai presus de orice, am nevoie să cred în omenire.

Jumătate din romanul *Éducation européenne* era terminat și-mi rezervam tot timpul liber scrisului. Când escadrila mea a fost transferată în Anglia, în august 1943, am început să dau bice: se simțea că vine debarcarea și nu mă puteam întoarce acasă cu mâinile goale. Vedeam aievea bucuria și mândria mamei, atunci când își va zări numele tipărit pe coperta cărții. Va trebui să se mulțumească cu gloria literară, în lipsa celei pe care o cunoscuse Guynemer. Măcar ambițiile ei artistice aveau să fie în sfârșit împlinite.

La baza aeriană din Hartford Bridge, condițiile de muncă literară nu erau prielnice. Era foarte frig. Scriam noaptea, în baraca de tablă ondulată pe care o împărțeam cu trei camarazi; îmi puneam vesta de zbor și cizmele îmblănite, mă tolăneam în pat și scriam până-n zori; îmi amorțeau degetele; răsuflarea mea își lăsa dâra vaporoasă în aerul înghețat; nu mi-a fost deloc greu să recompun atmosfera câmpiilor înzăpezite din Polonia, unde se desfășura romanul. Către orele trei-patru dimineața, lăsam jos stiloul, încălecam pe bicicletă

și mă duceam să beau o ceașcă de ceai la popotă; urcam apoi în avion și plecam din nou în misiune prin zorii cenușii, împotriva unor obiective păzite cu strășnicie. Aproape mereu, la întoarcere, lipsea câte un camarad; odată, când am zburat spre Charleroi, am pierdut șapte avioane dintr-un foc, când am trecut de coastă. În condițiile astea, era greu să faci literatură. E-adevărat însă că eu nu făceam: pentru mine, totul era parte a unei singure lupte, a unei singure opere. Mă puneam iar pe scris noaptea, atunci când camarazii dormeau. Am fost singur în baracă doar o singură dată, atunci când a fost doborât echipajul lui Petit.

Împrejurul meu, cerul devenea din ce în ce mai gol.

Schlözing, Béguin, Mouchotte, Maridor, Gouby și Max Guedj, legendarul, au dispărut unii după alții, iar apoi ultimii rămași au plecat și ei: de Thuisy, Martell, Colcanap, de Maismont, Mahé și a venit în sfârșit ziua când dintre toți cei pe care-i cunoscusem după sosirea mea în Anglia, n-au mai rămas decât Barberon, cei doi frați Langer, Stone și Perrier. Ne priveam adesea în tăcere.

Am terminat *Éducation européenne,* i-am trimis manuscrisul lui Moura Boudberg, prietena lui Gorki și a lui H.G. Wells, și mi-am mutat gândul de la el. Într-o dimineață, la întoarcerea dintr-o misiune deosebit de turbulentă – făceam pe-atunci ieșiri în zbor razant, la zece metri de sol, și trei camarazi intraseră cu botul în pământ –, am găsit o telegramă de la un editor englez care îmi anunța intenția acestuia de a traduce romanul și de a-l publica în cel mai scurt timp. Mi-am scos casca și am rămas multă vreme așa, în ținuta de zbor, privind telegrama. Mă născusem.

M-am grăbit să-i telegrafiez mamei vestea, prin Elveția. I-am așteptat nerăbdător reacția. Aveam sentimentul că făcusem în sfârșit ceva pentru ea și știam cu ce bucurie avea să dea paginile cărții a cărei autoare era. Vechile ei năzuințe artistice începeau în sfârșit să se concretizeze și, cine știe, cu puțin noroc, avea poate să devină celebră. Debuta târziu:

împlinise șaizeci și unu de ani. Nu devenisem erou, nici ambasador al Franței, nici măcar secretar de ambasadă, dar începusem totuși să-mi țin promisiunea, să dau un sens luptelor și sacrificiului ei, iar cartea mea, oricât de ușoară și de subțire ar fi fost, odată aruncată pe talgerul balanței, îmi părea că va avea greutate. Apoi am așteptat. Îi citeam și reciteam scrisorile, căutând vreo aluzie la prima mea victorie. Părea însă s-o ignore. Mi s-a părut că pricep înțelesul acestui reproș tăcut pe care refuzul clar de a vorbi despre cartea mea îl presupunea. Câtă vreme Franța era sub ocupație, mama aștepta de la mine fapte de luptă, nu literatură.

Nu eram totuși vinovat că războiul meu nu fusese eroic. Mă străduisem cât am putut de mult. În nici o zi nu lipseam de la întâlnirea din văzduh, și avionul meu se întorcea ciuruit de schije. Nu eram pilot de vânătoare, ci zburam pe un bombardier, iar meseria noastră nu era foarte spectaculoasă. Aruncam bombe asupra unui obiectiv și apoi ne întorceam, sau nu ne întorceam. Ajunsesem chiar să mă întreb dacă nu cumva mama aflase de povestea cu submarinul ratat în largul apelor Palestinei și dacă nu era cumva, din această pricină, puțin supărată pe mine.

Publicarea *Éducation européenne* în Anglia m-a făcut aproape celebru. Cum mă întorceam dintr-o misiune, găseam noi tăieturi din ziare, iar agențiile trimiteau reporteri să mă fotografieze când coboram din avion. Luam o poză avantajoasă, fiind foarte atent să ridic ochii spre cer, cu casca la subraț, îmbrăcat în combinezonul de zbor – regretam puțin că nu mai am vechea mea uniformă de cerchez, care-mi ședea atât de bine. Eram sigur că mamei aveau să-i placă aceste fotografii, foarte asemănătoare cu originalul, și le colecționam pentru ea, grijuliu. Am fost invitat la ceai de către dna Eden, soția ministrului britanic, și am fost foarte atent să nu îndepărtez degetul mic, atunci când apucam ceașca.

Stăteam ore în șir culcat pe jos în aerodrom, cu capul pe parașută, încercând să lupt împotriva veșnicei mele frustrări,

împotriva zbuciumului din sângele meu, împotriva nevoii mele de a învia, de a învinge, de a depăși obstacole, de a ieși de acolo. Nici azi nu știu ce înțeleg de fapt prin „acolo". Presupun că e vorba de condiția umană. În orice caz, nu mai vreau să existe oameni abandonați.

...Uneori ridic fruntea și-l privesc pe fratele meu, Oceanul, cu prietenie: se preface infinit, dar știu că se izbește și el, pretutindeni, de propriile limite; iată de unde, fără îndoială, tot acest tumult, tot acest vuiet.

Am mai făcut cincisprezece alte misiuni, dar nu s-a întâmplat nimic.

Într-o zi, totuși, am avut parte de o incursiune mai agitată decât de obicei. La câteva minute de obiectiv, în timp ce dansam printre norii de obuze, am auzit în căști un strigăt al pilotului meu, Arnaud Langer. A urmat un moment de tăcere, apoi vocea lui a anunțat sec:

— M-au nimerit în ochi. Sunt orb.

Pe un Boston, pilotul e despărțit de navigator și de mitralior prin niște paravane blindate și, în zbor, nu puteam face nimic unii pentru alții. Chiar în clipa când Arnaud mă înștiința de rana lui la ochi, am primit o lovitură năprasnică de bici în stomac. Într-o secundă, sângele mi-a îmbibat pantalonii și mi-a năpădit mâinile. Din fericire, ni se distribuiseră căști de oțel ca să ne protejăm capetele. Echipajele engleze și americane își puneau, firește, căștile pe cap, dar francezii, în unanimitate, le foloseau ca să-și apere o parte din trup pe care o socoteau mult mai prețioasă. Mi-am ridicat iute casca și m-am asigurat că esențialul e în bună stare. M-am simțit atât de ușurat, încât gravitatea situației în care ne aflam nu m-a impresionat peste măsură. Am simțit mereu în viață ce e important și ce nu e. După ce am slobozit un oftat de ușurare, am evaluat situația. Mitraliorul, Bauden, nu era lovit, dar pilotul orbise; ne aflam încă în formație și eram navigatorul din frunte, adică responsabilitatea bombardamentu-

lui colectiv cădea pe umerii mei. Ne aflam la doar câteva minute de obiectiv și mi s-a părut că ar fi fost mai simplu să continuăm în linie dreaptă, să aruncăm bombele la țintă și de-abia apoi să examinăm situația, dacă mai exista cumva vreo situație. Am procedat întocmai, nu fără să fim loviți de încă două ori.

De data asta, a avut de tras spatele meu, și când spun „spatele" sunt politicos. Am izbutit totuși să arunc bombele unde trebuia, cu satisfacția omului care face o faptă bună.

Am mers în continuare drept înainte, apoi am început să-l ghidăm pe Arnaud cu vocea, îndepărtându-ne de formație, a cărei conducere a fost predată echipajului lui Allegret. Pierdusem mult sânge și imaginea pantalonilor mei năclăiți mă seca la inimă. Unul din cele două motoare dădea rateuri. Pilotul încerca să-și scoată una câte una așchiile din ochi. Când trăgea de pleoape cu degetele, izbutea să-și vadă conturul mâinii, ceea ce părea să indice că nervul optic nu îi fusese atins. Ne hotărâserăm să ne-aruncăm cu parașuta de îndată ce vom atinge coasta britanică, dar Arnaud a constatat că acoperișul său glisant fusese deteriorat de obuze și nu se mai deschidea. Nu se punea problema să lăsăm un pilot orb singur la bord; a trebuit să rămânem deci cu el și să încercăm o aterizare, ghidându-l verbal. Strădaniile noastre nu au fost foarte eficiente și am ratat de două ori pista. Îmi amintesc că a treia oară, când pământul dansa în jur și stăteam în cușca mea de sticlă, din botul avionului, cu senzația că oul se va transforma în omletă, am auzit vocea lui Arnaud, devenită brusc glas de copil, strigându-mi în căști: „Iisuse Hristoase, apără-mă și păzește-mă!", și m-am simțit abătut și destul de jignit pentru că se rugase doar pentru el, uitându-și amicii. Îmi mai amintesc că în momentul în care avionul era să se izbească de sol, am zâmbit – și acest zâmbet a fost fără doar și poate una dintre creațiile mele literare cel mai îndelung premeditate. O pomenesc aici cu speranța că va figura în operele mele complete.

Cred că a fost prima oară în istoria R.A.F. când un pilot pe trei sferturi orb a reușit să aducă avionul la sol. Procesul-verbal al R.A.F. menționa doar că „în timp ce ateriza, pilotul a reușit să-și deschidă pleoapele cu o mână, în ciuda faptului că erau ciuruite de așchii". Acest act de bravură i-a adus imediat lui Arnaud Langer decorația britanică Distinguished Flying Cross. Avea să-și recapete integral vederea; pleoapele îi fuseseră țintuite de ochi de niște așchii de plexiglas, dar nervul optic era intact. După război, a devenit pilot la Air-Transport. În iunie 1955, când se pregătea să aterizeze la Fort-Lamy, cu câteva secunde înaintea unei furtuni tropicale care înainta spre oraș, martorii au văzut fulgerul țâșnind ca un pumn dintre nori și lovind avionul chiar în cabina de pilotaj. Arnaud Langer a fost ucis pe loc. Doar această lovitură mârșavă a destinului a putut să-i ia mânșa din mână.

Am fost dus la spital unde fișa medicală mi-a definit rana ca fiind „o plagă perforantă la nivelul abdomenului!". Nimic esențial nu fusese însă atins și rana s-a cicatrizat repede. În schimb, mult mai supărător a fost că, în decursul diferitelor controale, starea nu prea fericită a organelor mele interne a devenit vizibilă și medicul-șef a făcut un raport prin care îmi cerea radierea din rândurile personalului navigant. Între timp, am părăsit spitalul și, mulțumită prieteniei tuturor, am putut să mai fac, în scurt timp, alte câteva misiuni.

În acest moment e plasat evenimentul cel mai miraculos din viața mea. Nici până azi nu-mi vine pe de-a-ntregul să cred că s-a întâmplat.

Cu câteva zile înainte, fusesem convocat la BBC împreună cu Arnaud Langer și intervievat îndelung asupra misiunii noastre. Cunoșteam nevoile propagandei, setea de știri a publicului francez despre aviatorii săi, așa că am trecut mai departe. Am fost deci foarte uimit să văd că *Evening Star* publica a doua zi un articol despre „izbânda" noastră.

M-am întors apoi la baza Hartford Bridge. Mă aflam la popotă când un soldat de gardă mi-a înmânat o telegramă. Am aruncat o privire la semnătură: Charles de Gaulle.

Primisem ordinul Croix de la Libération.

Nu știu dacă a mai rămas cineva în stare să priceapă ce însemna atunci pentru noi acea panglică verde cu negru. Cei mai buni dintre tovarășii noștri morți în luptă erau aproape singurii care o primiseră. Nu știu dacă astăzi numărul titularilor, morți sau în viață, e mai mare de șase sute. Din întrebările care mi se pun, îmi dau seama adesea, fără surprindere, cât de puțini sunt cei care știu ce este această Croix de la Libération și ce semnifică acea panglică. E foarte bine că-i așa. În vreme ce aproape totul a fost pocit sau dat uitării, e bine ca ignoranța să apere și să pună la adăpost amintirea, fidelitatea și prietenia.

M-a cuprins un soi de năuceală. Mergeam din lung în lat, strângând mâinile care mi se întindeau, încercând aproape să mă justific, să mă apăr, fiindcă ei, camarazii mei, știau prea bine că nu meritasem o asemenea cinste.

Nu dădeam însă decât de mâini fraterne și de chipuri fericite.

Vreau, până și în clipa de față, să mă explic. Cu toată sinceritatea, nu găsesc nimic în bietele mele strădanii care să justifice o asemenea distincție. Tot ce-am făcut, ce am încercat, ce abia am schițat, este caraghios, inexistent, nul, în comparație cu tot ce aștepta mama de la mine, cu tot ce mă învățase și-mi povestise despre țara mea.

Distincția Croix de la Libération avea să-mi fie prinsă în piept câteva luni mai târziu, sub Arcul de Triumf, de către generalul Charles de Gaulle în persoană.

După cum vă puteți imagina, m-am grăbit să telegrafiez în Elveția, așa încât mama să poată afla vestea, fie și printr-o discretă aluzie. Pentru mai multă siguranță, i-am scris, în Portugalia, unui funcționar al ambasadei britanice, rugându-l

să trimită o scrisoare prudentă la Nisa, cu prima ocazie. Mă puteam în sfârşit întoarce acasă cu fruntea sus: cartea mea îi oferise mamei un strop din gloria artistică la care râvnise, iar eu puteam să-i înmânez cele mai înalte distincţii militare franceze, pe care atât le meritase.

Avusese loc debarcarea trupelor aliate, războiul avea să se sfârşească în curând şi se simţea, în scrisorile care-mi soseau de la Nisa, un fel de bucurie şi de seninătate, de parcă mama ar fi ştiut că şi-a atins în sfârşit ţelul. Apărea chiar şi un fel de umor tandru, pe care nu-l desluşeam prea bine. „Fiul meu drag, se împlinesc ani buni de când suntem departe, şi trag nădejde că ţi-a intrat în obicei să nu mă mai vezi, fiindcă, asta e, nu o să rămân aici pe vecie. Aminteşte-ţi că nu m-am îndoit niciodată de tine. Când o să te întorci acasă şi o să înţelegi tot, sper că mă vei ierta. N-aveam cum altfel să fac." Ce făcuse oare? Ce trebuia să-i iert? M-a bătut dintr-odată gândul tâmpit că se recăsătorise, dar la şaizeci şi unu de ani era puţin probabil. Simţeam îndărătul acestei poveşti un fel ironie duioasă şi aproape că puteam să-i văd expresia uşor vinovată, ca de fiecare dată când îşi făcea de cap. Câte griji nu-mi făcusem şi până atunci! Acum, în aproape toate scrisorelele ei, apărea această nuanţă de stinghereală şi simţeam că mai făcuse probabil încă o trăsnaie. Dar care anume? „Tot ce-am făcut a fost pentru că aveai nevoie de mine. Să nu-mi porţi pică. Mă simt bine. Te aştept." Mi-am bătut capul în zadar.

CAPITOLUL XLII

Mă aflu acum foarte aproape de cuvântul de încheiere şi, pe măsură ce deznodământul devine mai vizibil, mă simt tot mai ispitit să arunc carnetul şi să-mi aşez capul în nisip. Cuvintele de încheiere sunt întotdeauna aceleaşi şi-ţi doreşti să ai măcar dreptul să te rupi din corul învinşilor. Nu mai

am însă decât câteva vorbe de spus și treaba se cuvine dusă până la capăt.

Parisul urma să fie eliberat și am stabilit cu cei de la B.C.R.A.[1] să fiu paraşutat în Alpii Maritimi pentru o misiune de legătură cu Rezistența.

Mi-era groaznic de teamă că n-o să ajung la timp.

Cu atât mai mult cu cât în viața mea se produsese un eveniment neobișnuit, care completa într-un mod cu totul neașteptat ciudatul traseu pe care-l străbătusem de la plecarea de-acasă. Primisem de la Ministerul Afacerilor Externe o scrisoare oficială care-mi sugera să-mi depun candidatura pentru un post de secretar de ambasadă. Nu cunoșteam pe nimeni la Externe, nici în vreo altă administrație civilă; nu cunoșteam, efectiv, nici un civil. Niciodată nu împărtășisem cuiva ambițiile pe care mama le nutrise odinioară pentru mine. Romanul meu *Éducation européenne* făcuse oarece vâlvă în Franța și în anumite cercuri ale Franței Libere, dar asta nu era îndeajuns ca să explice acea ofertă, venită din senin, de a intra în diplomație fără examene, „pentru servicii excepționale aduse cauzei Eliberării". Am privit îndelung scrisoarea fără să-mi cred ochilor, am întors-o și răsîntors-o pe toate părțile. Era redactată în niște termeni care n-aveau legătură cu tonul impersonal specific corespondenței administrative; dimpotrivă, se întrezărea simpatie, prietenie chiar, și asta m-a tulburat profund: să fiu cunoscut sau, mai exact, imaginat de către cineva, era o senzație cu totul nouă pentru mine. Trăiam unul dintre acele momente în care era greu să nu te simți mângâiat de o voință providențială preocupată de rațiune și de limpezime. Era ca și cum o Mediterană senină ar fi vegheat la talgerele balanței, la o dreaptă împărțire a umbrelor

1. Bureau central de renseignements et d'action (B.C.R.A.). Era, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, serviciul de informații și de acțiuni clandestine al Franței Libere. A fost creat în iulie 1940 de către generalul de Gaulle.

și luminilor, a sacrificiilor și bucuriilor de pe străvechiul tărâm al oamenilor. Destinul mamei cunoștea schimbarea cuvenită. Totuși, cum în entuziasmul meu cel mai înalt se strecoară până la urmă și un grăunte de sare a pământului, ce aduce gustul un pic amar al experienței și al prudenței și care mă îndeamnă să privesc miracolele cu un ochi atent, nu mi-a fost deloc greu să deslușesc îndărătul măștii providențiale surâsul ușor vinovat pe care-l știam atât de bine. Mama făcuse iar tot soiul de năzbâtii. Ca de obicei, se agitase în culise, bătuse pe la uși, trăsese sfori, mă ridicase în slăvi acolo unde trebuia, pe scurt, își băgase coada. Iată, fără îndoială, explicația acelui accent de ușoară stânjeneală, de ușoară vinovăție, care-i străbătea ultimele scrisori și care aproape că îmi dădea impresia că-și cere scuze: mă împinsese încă o dată în față și știa prea bine că n-ar fi trebuit să facă așa ceva, că niciodată nu trebuie să ceri nimic.

Debarcarea în sudul Franței mi-a retezat brusc planurile de parașutare. Am primit îndată un ordin de misiune zgomotos și imperativ din partea generalului Corniglion-Molinier și, cu ajutorul americanilor – documentul meu conținea, potrivit formulei dibaci găsite de generalul însuși, mențiunea: „Misiune urgentă de recuperare" – am fost dus urgent din jeep în jeep până la Toulon; de-acolo, a fost puțin mai complicat. Totuși, ordinul meu de misiune, atât de categoric, îmi deschidea toate drumurile și-mi amintesc de remarca lui Corniglion-Molinier, atunci când, cu amabilitatea lui mereu cam răutăcioasă, mi-a semnat documentul, iar eu i-am mulțumit:

— Misiunea dumitale e foarte importantă pentru noi. O victorie e foarte importantă...

Până și aerul din jurul meu era îmbibat de aburii amețitori ai triumfului. Cerul părea mai aproape, mai împăciuitor, fiecare măslin era un semn de prietenie, iar Mediterana înainta spre mine pe deasupra chiparoșilor și pinilor, pe deasupra sârmelor ghimpate, a tunurilor și blindatelor prăvălite, precum o doică regăsită. O prevenisem pe mama că

voi sosi prin zece mesaje diferite, care probabil ajunseseră la ea din toate părțile, la doar câteva ceasuri după intrarea în Nisa a trupelor aliate. B.C.R.A. trimisese chiar un mesaj codat pentru luptătorii din *maquis*, cu o săptămână înainte. Căpitanul Vanurien, care fusese paraşutat în zonă cu două săptămâni înainte de debarcare, trebuia să ia imediat legătura cu ea şi să-i spună că sosesc. Camarazii englezi din reţeaua Buckmaster îmi promiseseră că vor avea grijă de ea în timpul luptelor. Aveam mulţi prieteni şi mă înţelegeau. Ştiau că nu era vorba nici de mine, nici de ea, ci de vechea noastră camaraderie omenească, de acel cot la cot fratern în lupta noastră comună pentru dreptate şi raţiune. Sălăşluiau, în sufletul meu, o tinereţe, o încredere, o recunoştinţă, cărora marea antică, martorul nostru cel mai credincios, le cunoştea prea bine semnele, de când cu prima întoarcere acasă a unuia dintre fiii ei victorioşi. Cu panglica verde cu negru a Eliberării la vedere pe piept, deasupra Legiunii de Onoare, a Crucii de Război şi a alte cinci sau şase medalii – nu-mi scăpase nici una –, cu tresele de căpitan pe umerii ţinutei negre de luptă, cu cascheta trasă pe ochi, cu un aer mai dur ca niciodată, din pricina paraliziei faciale, cu romanul meu în franceză şi în engleză în mapa ticsită cu tăieturi din presă, cu scrisoarea care-mi deschidea uşile carierei diplomatice în buzunar şi având în trup doar atâta plumb cât să-mi dea greutate, beat de speranţă, de certitudini şi de Mediterana, în picioare, în sfârşit stând în picioare în lumină, pe un ţărm binecuvântat unde nici o suferinţă, nici o jertfă, nici o iubire nu erau vreodată irosite, unde totul avea importanţă, totul era respectat, avea noimă, era gândit şi săvârşit potrivit unei arte a fericirii, mă întorceam acasă după ce demonstrasem că există onoare pe lume, după ce dădusem formă şi înţeles soartei unei făpturi iubite.

Nişte G.I. de culoare, aşezaţi pe pietre, cu nişte zâmbete atât de largi şi de strălucitoare încât păreau alimentate din interior, de parcă lumina le venea direct din inimă, îşi ridicau

mitralierele în aer când treceam, iar râsul lor prietenesc avea voioșia și bucuria promisiunilor împlinite:

— *Victory, man, victory!*

Victorie, omule, victorie! Luasem din nou lumea în stăpânire și fiecare tanc răsturnat semăna cu carcasa unui zeu ucis. Câțiva *goumiers* stând pe vine, cu fețe supte și palide sub eșarfele răsucite în turban, frigeau ditamai boul pe un foc de lemne; în viile răvășite stătea înfiptă coada unui avion ca o spadă frântă și, printre măslini, sub chiparoși, niște cazemate de ciment chioare și câte-un tun mort care atârna pleoștit, cu ochiul lui nătâng și pleoștit de învins.

Stam în picioare în jeep, în acest peisaj în care măslinii, viile, portocalii păreau că năvăliseră din toate părțile ca să mă întâmpine, și unde trenurile ieșite de pe șine, podurile dărâmate, sârmele ghimpate răsucite de-a valma precum niște vrajbe stinse erau, la fiecare colț, măturate de limpezimea luminii, și de-abia când am ajuns pe pontoanele din Var am încetat să mai văd mâinile și chipurile, n-am mai căutat să recunosc miile de cotloane familiare, n-am mai răspuns saluturilor voioase ale femeilor și copiilor, și am rămas așa, în capul oaselor, sprijinit de parbriz, cu toată făptura înfrigurată de apropierea orașului, a cartierului, a casei, a siluetei cu brațele deschise care mă aștepta sub drapelul victoriei.

Ar trebui să opresc aici povestea. Nu scriu ca să arunc o umbră și mai mare peste pământ. Mi-e greu să continui, dar o voi face cât mai repede cu putință, adăugând în fugă aceste câteva cuvinte, pentru ca totul să se isprăvească și să pot să-mi las din nou capul pe întinderea nisipului, la marginea Oceanului, în singurătatea de la Big Sur unde am încercat în zadar să fug de promisiunea că voi încheia această istorie.

La hotelul-pensiune Mermonts, unde am oprit jeepul, nu m-a întâmpinat nimeni. Auziseră vag vorbindu-se de mama, dar n-o cunoșteau. Prietenii mei erau risipiți în toate zările. Mi-au trebuit câteva ceasuri ca să aflu adevărul. Mama

murise cu trei ani și jumătate înainte, la câteva luni după plecarea mea în Anglia.

Știa însă bine că nu puteam sta în picioare fără sprijinul ei și își luase măsuri de siguranță.

În ultimele zile dinaintea morții, scrisese aproape două sute cincizeci de scrisori, pe care le făcuse să ajungă la prietena ei în Elveția. Nu aveam voie să aflu – trebuia ca scrisorile să-mi fie trimise regulat –, probabil că asta ticluia ea cu atâta dragoste, atunci când îi surprinsesem aerul de șiretenie din priviri, la clinica Saint-Antoine, unde venisem să o văd pentru ultima oară.

Am continuat așadar să primesc de la mama tăria și curajul de care aveam nevoie ca să merg înainte, deși ea murise de mai bine de trei ani.

Cordonul ombilical continuase să funcționeze.

Gata. S-a isprăvit. Plaja de la Big Sur e pustie pe o lungime de o sută de kilometri, dar când ridic uneori capul, văd niște foci pe una din cele două stânci dinaintea mea, iar pe cealaltă mii de cormorani, de pescărușI și de pelicani, și, uneori, jetul de apă al balenelor care trec în larg, iar atunci când rămân așa nemișcat o oră sau două pe nisip, un vultur prinde să se rotească domol deasupra mea.

Sunt ani buni de când căderea mea s-a încheiat și îmi pare că am căzut chiar aici, pe stâncile plajei Big Sur și că ascult de-o veșnicie și încerc să înțeleg murmurul Oceanului.

N-am fost învins în mod cinstit.

Azi am părul cărunt, dar culoarea asta nu mă ascunde cum se cuvine și nici n-am îmbătrânit cu adevărat, deși, de-acum, am împlinit cam vreo opt ani. N-aș vrea mai ales să se înțeleagă că dau prea multă importanță acestor lucruri; refuz să acord o semnificație universală căderii mele, și chiar dacă flăcăra mi-a fost smulsă din mâini, încă zâmbesc profetic și plin de speranță, gândindu-mă la toate mâinile pregătite s-o

preia, și la toate forțele noastre ascunse, latente, incipiente, viitoare, care încă nu s-au manifestat. Nu trag nici un fel de învățăminte din sfârșitul meu, nu mă resemnez, nu am renunțat decât la mine însumi și asta nu e un lucru foarte grav.

Fără îndoială am dat dovadă de lipsă de solidaritate. Fără îndoială nu e îngăduit să iubești atât de mult o singură ființă, chiar dacă aceasta e mama ta.

Greșeala mea a fost să cred în victoriile individuale. Astăzi, când nu mai exist, totul mi-a fost restituit. Oamenii, popoarele, toate legiunile noastre mi-au devenit aliați, nu reușesc să le împărtășesc scandalurile intestine și rămân deschis spre exterior, la poalele cerului, ca o santinelă uitată la post. Nu încetez să mă văd în toate făpturile vii și chinuite, și am devenit complet incapabil de lupte fratricide.

În rest însă, e îndeajuns să priviți cu atenție bolta cerească, după ce voi fi murit: veți zări lângă Orion, lângă Pleiade sau lângă Ursa Mare, o constelație nouă: cea a Cotarlei umane, cu toți colții înfipți în cine știe ce nas ceresc.

Mi se întâmplă uneori să fiu chiar fericit, precum în această seară, aici, întins pe plaja Big Sur, în asfințitul cenușiu și pâclos, când îmi ajunge la urechi, de pe stânci, lătratul îndepărtat al focilor și îmi e îndeajuns să ridic un pic capul ca să zăresc Oceanul. Îl ascult cu multă atenție și am mereu impresia că sunt pe cale să pricep ce vrea să-mi destăinuiască, că o să sparg în sfârșit cifrul și că murmurul insistent, continuu al valurilor încearcă, aproape vehement, să-mi ofere o explicație.

Uneori, mi se-ntâmplă să nu mai ascult și rămân pur și simplu întins acolo, respirând. E o odihnă binemeritată. Am făcut tot ce mi-a stat în putință.

În mâna stângă, strâng medalia de argint de la campionatul de ping-pong, pe care am câștigat-o la Nisa, în 1932.

Pot fi văzut adesea cum îmi scot haina și, brusc, mă dau în stambă, mă îndoi, mă dezdoi și mă îndoi la loc, mă răsucesc și mă dau de-a dura, dar trupul meu se ține tare și nu pot să mă descotorosesc de el, să-mi dărâm zidurile. Înde-

obște, lumea crede că fac doar un pic de gimnastică, iar un mare săptămânal american mi-a publicat pe două pagini poza în plin exercițiu, ca pe un exemplu bun de urmat.

Nu m-am arătat nevrednic, mi-am ținut legământul și continui. Am slujit Franța cu tot sufletul, pentru că e tot ce mi-a rămas de pe urma mamei, cu excepția unei mici fotografii de identitate. Mai scriu și cărți, am făcut carieră și îmi comand hainele la Londra, așa cum am promis, deși urăsc croiala englezească. Am făcut chiar și mari servicii umanității. Odată, de pildă, la Los Angeles, unde eram pe-atunci consul general al Franței, ceea ce atrage de bună seamă anumite îndatoriri, când am intrat într-o dimineață în salon, am găsit un colibri care nimerise acolo plin de încredere, știind că e casa mea, dar pe care o rafală de vânt, trântind ușa, îl închisese înăuntru toată noaptea. Stătea pe o pernă, minuscul și nepricepând ce i se întâmplă, atins poate de disperare și simțind că-l lasă curajul, și plângea cu unul din cele mai triste glasuri pe care mi-a fost dat vreodată să le aud, pentru că niciodată nu-ți auzi propria voce. Am deschis fereastra și și-a luat zborul și arareori mi s-a-ntâmplat să fiu atât de fericit ca atunci, având convingerea că n-am trăit de pomană. Altă dată, în Africa, am izbutit să-i dau un șut, la momentul potrivit, unui vânător care luase la țintă o gazelă care stătea nemișcată în mijlocul drumului. Au mai fost și alte pățanii asemănătoare, dar nu vreau să pară că mă laud cu ceea ce am făcut pe pământ. Povestesc toate astea doar ca să arăt că am făcut cu adevărat tot ce-am putut. Nu am devenit niciodată cinic, și nici măcar pesimist, dimpotrivă, încerc adesea clipe de speranță și de clarviziune. În 1951, într-un deșert din New Mexico, în timp ce stăteam pe o stâncă de lavă, două șopârlițe albe s-au cățărat pe mine. M-au explorat în toate direcțiile, cu o siguranță desăvârșită și fără cea mai mică umbră de teamă, iar una din ele, după ce și-a sprijinit liniștită lăbuțele din față pe obrajii mei, și-a apropiat botul de urechea mea și a rămas așa o vreme. Vă puteți închipui cu ce

tulburătoare speranță, cu ce înflăcărată nerăbdare am stat acolo, așteptând. Dar n-a spus nimic sau, în orice caz, n-am auzit eu. E totuși ciudat să te gândești că, în schimb, omul e vizibil pe de-a-ntregul, complet revelat în ochii prietenilor lui. N-aș vrea nici să vă imaginați că încă mai aștept un mesaj sau o lămurire: nu e cazul. De altfel, nu cred în reîncarnare, nici în altă prostie de genul ăsta. Mărturisesc însă că nu m-am putut împiedica să sper ceva, preț de o clipă. Am fost destul de zăbăuc după război, pentru că nu puteam să calc pe vreo furnică sau să văd vreun cărăbuș în apă și, până la urmă, am scris un cărțoi în care ceream ca omul să se ocupe de protecția naturii cu propriile-i mâini. Nu știu ce văd de fapt în ochii jivinelor, dar privirea lor are un soi de chemare mută, de nelămurire, ceva întrebător, care îmi amintește de ceva și care mă întoarce complet pe dos. De altfel, nu țin animale acasă, pentru că mă atașez foarte ușor și, dacă stau să mă gândesc, prefer să mă atașez de Ocean, care nu moare așa repede. Prietenii mei susțin că am uneori un obicei ciudat, că mă opresc pe stradă și ridic ochii spre lumină, după care rămân așa o bună bucată de vreme, luându-mi un aer care mă avantajează, de parcă încă mai încerc să fiu pe placul cuiva.

Așa, deci. Va trebui în curând să părăsesc țărmul unde stau de atâta vreme culcat, ascultând marea. Seara asta se va lăsa un pic de ceață peste Big Sur, o să fie răcoare, iar eu n-am învățat încă să aprind un foc și să mă încălzesc singur. Voi încerca să mai rămân aici o vreme, trăgând cu urechea, pentru că am mereu senzația că sunt pe cale să pricep ce-mi spune Oceanul. Închid ochii, zâmbesc și ascult. Mai am curiozități de felul ăsta. Cu cât țărmul e mai pustiu, cu atât îmi pare mai umblat. Focile au amuțit, acolo pe stânci, și eu rămân așa, cu ochii închiși, surâzând, și-mi închipui că una dintre ele se va apropia tiptil de mine și că o să-i simt dintr-odată, lipit de obraz sau în căușul umărului, botul tandru. Am trăit...

Cuprins

PARTEA ÎNTÂI / 7
PARTEA A DOUA / 119
PARTEA A TREIA / 223

Scriitor (romancier, eseist, autor de memorii), aviator, diplomat, regizor, scenarist, Romain Gary, pe numele adevărat Roman Kacew, s-a născut pe 8 mai 1914 la Vilnius într-o familie evreiască și a crescut la Varșovia, unde mama sa l-a botezat catolic. În 1928 s-a stabilit în Franța. A studiat Dreptul la Aix-en-Provence și Paris. În timpul războiului, când și-a luat numele de Gary, a fost pilot în Forțele Aeriene Franceze Libere, primind ulterior multe medalii și distincții, printre care titlul de Comandor al Legiunii de Onoare. L-a întâlnit pe generalul de Gaulle în 1940 la Londra și a rămas toată viața un admirator al acestuia. După război, cariera de diplomat avea să-l poarte la Sofia, Berna, New York, Londra, Los Angeles. S-a căsătorit în 1945 cu jurnalista britanică Lesley Blanch. Numit consul general la Los Angeles, a întâlnit-o pe actrița Jean Seberg, cu care s-a recăsătorit în 1963, a avut un fiu și de care a divorțat în 1970. Pe 2 decembrie 1980, la un an după sinuciderea acesteia, Romain Gary s-a împușcat. Este singurul scriitor care a primit de două ori Premiul Goncourt, mai întâi ca Gary, apoi ca Émile Ajar (identitatea lui Ajar s-a aflat abia după moartea autorului). Opera vastă, eterogenă semnată Gary se întinde pe mai mult de patru decenii. Primul lui roman, *Éducation européenne*, din 1945, s-a bucurat de mare succes. I-au urmat: *Tulipe* (1946), *Les couleurs du jour* (1952), *Les racines du ciel* (1956 – Premiul Goncourt), ***Promisiunea zorilor*** (*La promesse de l'aube*, 1960; Humanitas Fiction, 2018), *La tête coupable* (1968), *Europa* (1972), *Au-de là de cette limite votre ticket n'est plus valable* (1975), *Clar de femeie* (*Clair de femme*, 1977; Humanitas Fiction, 2017), *Les cerfs-volants* (1980) etc. Sub pseudonimul Émile Ajar au apărut *Gros-Câlin* (1974), *La vie devant soi* (1975 – Premiul Goncourt), *Pseudo* (1976), *L'angoisse du roi Salomon* (1979).

Roman autobiografic devenit celebru, publicat de Romain Gary în 1960, a cărui figură dominantă este Mina Kacew. Una dintre cele mai frumoase cărți despre dragostea maternă și, mai ales, despre relația mamă–fiu, cu toate ambiguitățile și consecințele care decurg din preaplinul acesteia. În 1970, *Promisiunea zorilor* a fost adaptat pentru marele ecran de Jules Dassin, cu Melina Mercouri în rolul principal. Ecranizarea din 2017, regizată de Éric Barbier, îi are ca protagoniști pe Charlotte Gainsbourg și Pierre Niney. Pentru interpretarea personajului Mina, Charlotte Gainsbourg a fost nominalizată la cel mai bun rol principal feminin în cadrul Premiilor César.

Cele trei părți ale romanului retrasează copilăria lui Gary la Vilnius, exilul la Nisa și odiseea războiului. Gary își extrage superbul său titlu metaforic ***Promisiunea zorilor*** din suma tuturor paradoxurilor relației de iubire dintre mamă și fiu, o relație de fuziune aproape magică, pe cât de galvanizantă, pe atât de sufocantă, pe cât de miraculoasă, pe atât de apăsătoare, pe cât de fierbinte, pe atât de ostenitoare. Un titlu pe care îl explică într-un pasaj faimos din roman: „Prin dragostea maternă, viața își face în zori o promisiune pe care nu o respectă nicicând".

„«S-a isprăvit» și «Am trăit» sunt cele două propoziții care încep și termină o carte melancolică, îndoliată, dar unde nu există nici o urmă de amărăciune, de cinism sau de defetism. Poți mai degrabă întâlni aici un elogiu al speranței și al dârzeniei, al toleranței, dar și al eroismului. Gary nu este niciodată moralizator sau lacrimogen. Distilează cu un umor necruțător o viziune a existenței care exaltă tot ce poate fi mai bun în noi, care valorizează dorința de a transforma în realitate visurile și ficțiunile pe care le purtăm înăuntrul nostru."

Éric Barbier

„Gary crezuse în literatura care era viața însăși, care ajungea din urmă viața și se confunda cu ea."

François-Henri Désérable, *Un anume domn Piekielny*

ISBN 978-606-779-424-3